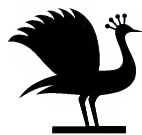
Vishnevo Memorial Book

Ṿishnivah ke-fi she-hayetah ṿe-enenah ʾod





MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman



Original publication data

TITLE	Vishnivah ke-fi she-hayetah ve-enenah 'od : sefer zikaron / ['arakh Ḥayim Abramson].
DESCRIPT	216 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Vishnevo. Vishnevo (Belarus) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Vishnevo.
ADD'L NAME	Abramson, Chaim, 1899-
ADD'L TITLE	Sefer zikaron li-kehilat Vishnivah

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

73-950380

וישניבה כפי שהיתה
ואיננה עוד...

ספר זכרון

בהוצאת אירגון יוצאי וישניבה בישראל



דפוס ישראל בע"מ, טל. 441204

עם מסירת החומר לספר וישניבה, לדפוס, הריני רואה חובה בשמי ובשם כל יוצאי וישניבה בארץ, להודות לבני עיירתנו :
למר יהושע רבינוביץ, ראש עיריית תל־אביב על עזרתו הרבה ועידודו להדפסת הספר.

ולמר אהרון צבי דודמן (דודאי) שהקדיש מזמנו וממרצו כדי לקדם את מסירת החומר לדפוס.

עורך : ח. אברמסון

רחשי תודה

רואה אני חובה להביע רחשי תודה ותודתם של בני וישניבה בארץ לחברנו חיים אברמסון העורך של ספר וישניבה, שעשה רבות להצלחת הספר. שנים רבות עמל, ליקט פרט ופרט מפי יחידים מניצולי השואה, העמיק בכשרון רב והוציא ספר לתפארת. ויעמוד על הברכה מר יהושע רבינוביץ, ראש עירית תל־אביב, בן עירנו, שמצאתי אצלו אוזן קשבת. לולא עזרתו לא היינו יכולים להדפיס את הספר.

הספר הזה מצבה של אותיות לזכר קהילת וישניבה המפוארת, עריסתנו על אדמת נכר, שנחרבה ואיננה עוד. בידים רועדות מתוך רטט של קדושה הנני מעלה עכשיו נר תמיד לזכר קדושינו, הורינו, אחינו ואחיותינו, אשר שתו מכוס התרעלה עד תומה, ועונו באכזוריות איומה בארץ טמאת העמים, והשיבו את נפשם אל על בקדושה ובטהרה; ישרים ותמימים עדיני הנפש שנשרפו חיים ונשמותיהם הטהורות עלו בלהבות השמימה.

ובמסתרים תבכה נפשנו ואין נחומים, קול דמי יקירנו זועק אלינו מגיא ההריגה ותובע מאתנו לגמול להם באהבה את החסד האחרון והוא — הקמת מצבת עד לזכרם הקדוש. לבל נשכחם ולמען ידעו הדורות הבאים על קדושינו הטהורים והתמימים שהושמדו. כל אחד מאתנו יקרא את הספר וימסר את תכנו לילדיו. וברגעי זכרון והתיחדות נעיין בספר הזה, נטה אוזן ונרגיש, כי אנו נושמים את נשימתם ושומעים את קולם, הגיגם ושיחם. אז יהמה הלב ותזדעזע הנפש על עולם שלם, כי נחרב ושפתותינו תדובבנה, „אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי".

נשא את זכרם הקדוש באהבה בלבנו הדווי ולא נשכחם לנצח, ויהיו נא דברים אלה לנר נשמה.

אהרון צבי דודאי־דודמן

פתח דבר

וישניבה. עיירת מולדתי, זו שספגה לתוכה את כל חלומות נעורי. ובכל אשר טלטלני הגורל, נשאתי אתי את כיסופי אליה, איכה הושמדת? איכה נספיתם אחי ביום אחד והפכתם עפר ואפר?

מאז עמדתי על גודל השבר, אין לי מנוח. על מיטתי בלילות אני שומע את קול זעקתם של יהודי העירה המובלים אל המוות, ותמונות זועה מחרידות של רצח, דם ומוקדי אש רודפים אחרי לאן אשר אלך, כבסחרחורת ללא מנוס.

כדי להשתחרר, ולו במקצת, מהמועקה, התחלתי לרשום את תולדותיה של העיירה עד כמה שזכרוני הגיע ולמעבר מזה — מפי השמועה — הספורים שהתהלכו בעיירה, וכפי ששמעתים מפי אמא שלי אסתר ריזה ז״ל. דודי ר׳ מאיר ז״ל וסיפורי הזקנים בשעתו על עברה של העיירה ותולדותיה, ומה שנחרת בזכרוני הועלה כאן בדפים שלפנינו. צרפתי קו לקו, תמונה לתמונה עד אשר עוצבה דמותה של העיירה מאז התקופה הפרהיסטורית עד לימי השואה וליום האחרון המר והנימהר. חומר לתקופה אחרונה שימשו לי שיחות עם מספר בני העיירה שנמצאו באותה תקופה בגוב האריות. מפיהם העליתי על הכתב את פרשת הימים הקודרים והשחורים מני שחור. האזנתי לתלאותיה של העיירה ולפרפורי הגסיסה שלה עד לאותה הזעקה מפיה של ריבה בשקה פודברזסקי: ״יהודים, הצילו את עצמכם!״ ועד לקריאת הנקם מפיו של יוסף מנחם רבינוביץ. ועד מעשי הגבורה של הפרטיזנים שלנו.

גם כאן צירפתי קו לקו, אגרתי דמע לדמע ומזגתי אותן לתוך אוצר הדמעות של האומה הישראלית.



הספר מתחלק לשנים: המחצית הראשונה כוללת את הפרקים שענינם הוא תולדותיה של העיירה מבראשיתה ועד לחורבנה בי״ז אלול תש״ב. המחצית השניה היא יותר ספרותית וכוללת רשימות על טיפוסים ואישים בעיירה, מלמדים ומגידים, סיפורי אסירים וגולים בסיביר ובקזקסטן ועוד.

קהילת וישניבה

חומר רשמי על זמן יסודה של וישניבה ועברה

על זמן יסודה של העיירה קיים חומר רשמי.

מתוך הכרך ה־13 של האינציקלופדיה הגאוגרפית "סלובניק גאוגרפיטשני־פולסקיגו": (המלון הגאוגרפי של הממלכה הפולנית שהופיע בורשה בשנת 1893:) **וישניבה עיירה** וחצר על נהר לוסטה או אולשנקה הנופל לברזינה, מחוז אושמינה, 40 ויורסט דרומית־מזרחית לאושמינה ו־81 לוילנה.

מוקפת יערות עבותים, עשירים במחצבי ברזל. בחצר 138 נפשות: 40 פרובוסלבים, 48 קתולים ו־50 פרוטסטנטים. בעיירה 1309 תושבים. בשנת 1859 מנתה העיירה 72 בתים עם אוכלוסיה של 900 נפש. בשנת 1866 — 90 בית עם אוכלוסיה של 712 תושבים (69 פרבוסלבים, 143 קתולים, 500 יהודים).

בעיירה — כנסיה פרבוסלבית, וכן כנסיה קתולית ובית־תפילה יהודי, גמינה, בית־משפט ובית־ספר עממי (ב־1855/6 — 92 תלמידים), טחנת קמח מונעת ע"י מים, משרפות יי"ש ובירה ובית־מלאכה לכלי חרס. בעבר היו כאן — כבשן גדול ובית־חרושת לזכוכית וכן בית חרושת לבדים (בכבשן ובמפעל הזכוכית עובדו ב־1860 19.880 פודים של חומר גלמי בשווי כללי של 30670 רובל והועסקו 150 פועלים).

יום השוק — בימי ראשון בשבוע ושני ירידים שנתיים. הכנסיה הקתולית נבנתה בשנת 1494 ע"י סמיון גידי גולדוביץ, הקשטלן הוילנאי, ושוקמה מחדש בשנת 1637 ע"י יזשי כרפטוביץ, הוויבודה של נובוגרודקי.

באינציקלופדיה הגאוגרפית של האימפריה הרוסית מאת סמיונוב שהופיעה בשנת 1863 נאמר: וישניבה: מספר התושבים 1796 מהם — 219 יהודים. בעיירה ישנה מאפיה לכעכים שאפתה בשנת 1860 תוצרת בסכום של 2000 רובל.

מתוך האינציקלופדיה הגדולה של המלון הרוסי משנת 1892:

וישניב: מספר התושבים 1844. יש בה בית כנסת יהודי, בית־חרושת לבירה המייצר 3000 הין לשנה.

מתוך האינציקלופדיה הרוסית־יהודית: ושניב. עיירה, מחוז

אושמינה, גוברניה — וילנה. בשנת 1844 מנתה הקהילה היהודית בוישניבה 336 נפשות ובשנת 1897 ביחד עם האוכלוסיה הכפרית מנתה העיירה — 2650 תושבים מזה 1463 יהודים. העיירה קיימת מהמאה ה־14.

מתוך האינציקלופדיה הפולנית של טשסטקה־אורט, ורשה 1928:

מספר התושבים בוישניבה 1000.

מה אנו למדים מכל החומר הרשמי הזה שבידינו? קודם כל שהעיירה קיימת כבר מהמאה ה־14. יש לנו גם ידיעות על העיירה והאחוזה החל מהמאה ה־15 והבעלים שאליהם השתייכו בתהפוכות הדורות. אנו יודעים גם שהקושצול (הכנסיה־הקתולית) נבנה בסוף המאה ה־15. מהחומר הרשמי של המפקד בשנת 1866 הננו מקבלים תמונה על תעסוקת האוכלוסיה ומנינה לפי העדות, על קיום מאפיה בעיירה, כבשן ליציקת ברזל, בית משרפות יי״ש, בית־חרושת לבדים ועוד. ברם דבר אחד לא ברור לנו: מאימתי החלו היהודים להתישב בעיירה? האמנם כבר עם יסודה במאה ה־14? דבר זה ישאר לוטה בערפל.

ידיעות ראשונות וברורות על האוכלוסיה היהודית בעיירה לפי החומר הרשמי שבידנו, יש לנו רק החל משנת 1844. לפי ״הייברסקייה אינציקלופדיה״ מנתה הקהילה היהודית בעיירה בשנה זו 336 נפשות, ואילו כעבור 53 שנה ב־1897 מנתה כבר האוכלוסיה היהודית בעיירה 1463 נפשות. ברור שלא בבת אחת צמחו מאות יהודים בעיירה. אולם תאריך מדוייק, אין איש, החי אתנו כיום, יודע.

עוד בשנים הראשונות שלאחרי מלחמת העולם הראשונה, חקרתי בדבר ושאלתי את פי הזקנים דאז, ולא הצלתי מהם משהו ודאי. ברם מסורת היא בידנו, מעין קטעי זכרונות, שעברו אלינו מאבותינו, והם מהדורות שקדמו להם — שתחילתה של קהילת וישניבה בישוב כפרי יהודי בבוגדנוב במרחק של 5 ק״מ מהנהר אולשנקי. וכשבא הגרף חרפטוביץ והכריז על חלוקת מגרשים לבניית בתים באדמות אחוזתו, תמורת תשלום של מס קטן, היו הם הראשונים שנאחזו במקום החדש. אליהם נוספו במשך השנים יהודים מישובי הסביבה. וכך קמה קהילת העיירה וישניבה על נהר אולשנקי הנופל לברזינה. ההתפתחות היתה איטית מאד, וביום חורבנה של הקהילה, י״ז באלול שנת תש״ב (22 לספטמבר 1942) מנה גיטו וישניבה 1100 נפשות, שהועלו על המוקד והיו לעפר ואפר במשך כמה שעות.

משיחותי עם זקני הדור

משיחותי עם זקני הדור בשעתו, בהם עם רב מוטה־הירשל בנו של חיים־איסר ברקמן, ובעיקר עם דודי ר׳ מאיר ז״ל, נתקבלה תמונה כזו מוישניבה לפני 100—120 שנה, תמונה שאפשר להזיזה לתקופה יותר קרובה לדורנו: עיירה קטנה מוקפת יערות, יותר נכון — יושבת בתוך יערות, שניים שלשה רחובות בלתי מרוצפים והשוק במרכזה. בקצה השוק לצדו הצפוני, מרוכזים בניני הציבור: בתי־הכנסת הישן והחדש, ״האלטע־שול״, בית התלמוד תורה וה״הקדש״, שמה מוצאים להם משכן כל מיני קבצנים שהיו באים לעיירה להקות להקות ופושטים עליה לקבץ נדבות, ולהבדיל — בית המרחץ ו״בית הכבוד״ הציבורי.

כאמור היו הרחובות בלתי מרוצפים והבוץ היה גדול בעיירה כמעט כל ימות השנה, להוציא ימי החורף והכפור. ועם הפשרת השלגים הפכה כל העיירה אגם מים אחד.

ובחורף יש וסופות שלג היו מערימות הרים הרים סביב בתי העץ הנמוכים וסוגרים על בית ועל אדם ואין יוצא ואין בא.

הבסיס הכלכלי

הבסיס הכלכלי היה כרגיל בעיירה: החנות, רוכלות בכפרים מסביב ומלאכה, גורם לא מבוטל כלל היתה גם חלקת האדמה שמאחורי הבית, בה היה היהודי זורע תפוחי־אדמה ושאר ירקות. אולם הגורם החשוב מאד והרציני ביותר שהטביע את חותמו על חיי העיירה באותם הימים, היה "החצר" של הגרף כרפטוביץ. היו אלה מספר יהודים זריזים בעיירה שבאו במגע עם אנשי "החצר" וחכרו מהם חלקות יער ואת המחלבה הגדולה, שבה היו מרכזים את החלב מכל הרפתות של הגרף אשר בסביבות העיירה, ובעיקר — בית משרפות היי"ש. באותם הימים, בטרם צאת חוק המונופולין על ידי ממשלת הצאר, היה עסק זה מעין מכרת זהב, שהביאה ליחידים גם עשירות וגם גוחיות עד כדי יציאה במרכבה רתומה לארבעה סוסים אבירים. כלי כסף וזהב בבית, שלטון בקהל וממגורות וגם בתים להשכרה, הם היו הגבירים דמתא הגבאים והשליטים בתקיפות. לכל לארבעה סוסים, בה יושבות בנותיו ודוהרות לחצר הגרף, וסופו שמת בתכריכים של זרים).

כגבורים ראשיים בין יהודי החצר היו ידועים שניים: חיים איסר ברקמן וקופל, תחילתם נעוצה בשנות השלושים של המאה ה־19 וסוף ימיהם בראשית המאה ה־20.

רבים מאתנו עודם זוכרים אותם, שעה שתהילת גדולתם, כבר דעכה, ורק צל של ימי העבר עוד חפף עליהם. הם הם שהיו החוכרים העיקריים ובאי החצר. לעתים עובדים בשותפות ולעתים מתחרים ביניהם על המחכר. לשניהם היו בתי מדות במרכז השוק עם מרפסות כניסה מורמות על מדרגות וחצרות רחבי ידיים, בהם בנינים שונים, מחסנים וממגורות וגם בתים להשכרה, הם היו הגבירים דמתא הגבאים והשליטים בתקיפות. לכל אחד מהם ה"אנשים שלו": "אנשי קופל" ו"אנשי חיים איסר".



בעיירה התהלכו עוד בימי ילדותי על רקע זה ספורים מספורים שונים וכנראה שיש בהם גם יסוד של אמת. אביא כאן אחד מהם בהניחי מראש שלא יבואו אלי בטענות על הוצאת דיבה... ובטוחני גם, שזה לא יפגע בשם הטוב של אבותינו ז"ל. שחיו להם את חייהם לפי ה"שולחן־ערוך" ולבם היה שלם עם אלוהיהם.

וככה מספרים המספרים: "יש והיו שני הגבירים יוצאים ביום שישי אחר הצהרים של קיץ, מתישבים בכורסותיהם על המרפסות, מצדו האחד של השוק ר' קופל ומקטרתו בפיו, ומצדו השני של השוק על מרפסתו בכורסתו, ר' חיים איסר ומקטרתו בפיו, כששניהם מוקפים "אנשיהם". והנה כטוב לבם בשבת המלכה המתקרבת ובאה, אומר חיים איסר לאחד מאנשיו: "אי משה יענקל, לך פגע בו בזה היושב שמה"... והיה משה יענקל אוזר כגבר חלציו, מושך בזקנו, והולך ומתקדם לקראת "האיש" של קופל, שנשלח גם הוא ע"י אדוניו. באמצע השוק היו שני האנשים נשארים עומדים זה מול זה:

"אתה בא לפגוע בר' קופל ? !"
"ואתה לאן ? !"

לא עברו כמה רגעים וידיהם שלוחות איש בזקן רעהו, והנה הם מתגוללים על הארץ ומתבוססים ברפשם, כשזקניהם מרוטים ומפיהם יז קצף ועיניהם שותתות דם, מסביבם כל אנשי העיירה, ומהומה ומבוכה ומכות ותגרות ידיים, וכל העיירה מערבולת אחת. וכדאי בזיון וקצף...

ורק שניהם מיושבים להם על מרפסותיהם מעשנים מקטורותיהם וכל עצמותיהם גועות בצחוק.. חה־חה־וחי־חי־חי...



אכן היתה זו וישניבה שבימים הרחוקים ההם לפני שבעים־מאה שנה בערך, כשהיא רחוקה מישוב ויערות עד מכתרים אותה, שניים שלושה רחובות והשוק — זו היא כל העיירה. כבישים אינם, והאנשים טובעים כל השנה בבוץ, והבתים נוטים לנפול, והדלות גדולה, וכולה נראית לנו ממרחקי הזמן כאילו קדרות נסוכה עליה, קדרות מכלה ומרה וכל בחור אמיץ וטוב עוזבה ונוסע אל "העולם הגדול". וישניבה זו שלא בדורותינו, וכל שאנו יודעים עליה — מספורי הזקנים באו לנו. אולם, ככל שאנו מתקרבים לשנות דורנו אנו, שנות המאה העשרים, השמים מתבהרים.

אנחנו בני הדור הזה שראשיתו עם ראשית המאה, מכירים ויודעים וישניבה שונה מזו המתוארת ע"י בני הדורות שקדמו לנו.

עוד בימי ילדותי נסללו כבישים ברחובות, אמנם מאבן גסה ובצורה פרימיטיבית, ובכל־זאת דיו היה לכסות על הרפש. ועמודי טלפון הוקמו, ומסילת ברזל נסללה לא הרחק מהעיירה והקלה על הגישה שלה אל העולם הגדול. העסקים גדלו, המסחר עם וילנה התרחב ; הגוי האמיד והיהודי יחד אתו. בכל אופן — הדלות לא היתה כה מנוונת. בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם הראשונה התפתח גם סחר היערות ; ע"י אחד יהודי ליטאי חרוץ ובעל תנופה בשם — רם, הוקם ביח"ר לגפרורים, שהעסיק כמה עשרות פועלים מבני העיירה. (אגב — הוא עצמו הושמד בגיטו קובנה ואשתו ובתו נמצאות בארץ).

גם מבחינה רוחנית אנחנו מכירים אותה אחרת : היתה בה אינטליגנציה תלמודית ; היו בה "לומדים" וקול התורה נשמע מבין כתלי בית הכנסת.

בשנת 1910 נוסדה ה"ישיבה" בראשותו של ר' איסר אונטרמן, על מה שידובר עוד להלן.

ברם נתחיל בסדר השנים כפי שמעלה אותן מזלג הזכרון.

וישיניבה בימי המהפכה הרוסית הראשונה

המהפכה הרוסית הראשונה בשנת 1905 עברה כסופה על פני רוסיה כולה, עריה, עיירותיה וכפריה. וזכור לטובה ה"בונד", אשר בשנים ההן, תקופת המהפכה, מילא

תפקיד היסטורי בין הנוער ומעמד הפועלים היהודי בכל רחבי רוסיה דאז, בה ישבו למעלה מחמישה מיליון יהודים. תנועה זו עוררה בשעתה רוח של תסיסה למרד בין מעמד הפועלים והנוער היהודי נגד משטר הדכוי של הצאריזם; היא הפיחה רוח של זקיפות קומה לאומית ביהדות הרוסית באותם הימים.

הוינא אז טליא, בן 4—5, וזוכרני את האסיפות של "הבונד" בלילות שבת ובשבת בביתנו, כשהיה בא "אורטור" (נואם) לעיירה. (ביתנו נמצא בתוך חצר רחבת ידיים סגורה ומסוגרת מעינא־בישא) הבית היה מלא מפה אל פה עד אפס מקום מבני־הנוער, פועלים ובעלי מלאכה בעיירה. כולם עושים את אזנם כאפרכסת — העיניים משולהבות מדברי הנואם. בחוץ היה עומד כל הזמן משמר מיוחד לכל מקרה.

ובסיום פורץ כל הקהל בשירה אדירה: "שטייט אויף איר ארבייטסמאסן"!!

היתה, כנראה, גם תנועת "ס.ס." בעיירה. אולם היא לא הראתה כל פעילות. לא כן "הבונד" שעלה על מרומי הבמה של החיים הצבוריים באותם הימים ביהדות הרוסית ועד העיירות הנדחות הגיע. מהפעילים שביניהם יצאו גם חברי ההגנה עצמית, שצמח אז על רקע המאורעות של התקופה, הם אמנו את אצבעותיהם ללחוץ על הדק האקדח ובשעת הצורך נמצאה בכיס גם אותה "כסיית הברזל" המפורסמת. זוכר אני שבאחד הימים נפוצה שמועה שביום ד', הוא יום השוק, יש לחשוש מפני פרעות, וחברי ההגנה בעיירה עמדו על המשמר, וקבוצת בחורים התהלכה באותו יום בשוק בין הגויים, שהתאספו מכפרי הסביבה, כשהם מזויינים בנשק קר וחם בכיסיהם.

יהודי העיירה ידעו על כך והתהלכו בפחות פחד וביתר בטחון מאשר אבותיהם בדורות שקדמו להם. ויזכר לטובה ה"אורדניק" של העיירה, (קצין משטרה) גוי פיקח שהתרועע עם יהודי העיירה והתנהג אתם בטוב, דיבר "יידיש" וידע על הנעשה בין הנוער: אסיפותיהם ותעמולת "הבונד", ולא נגע בהם לרעה.

ויסופר כאן מעשה שהיה: היה זה אחרי שנת 1905, בשעה שהתנועה המהפכנית דעכה כבר ובאו ימי הראקציה. גם בעיירה הגיעו ימים של אוירה דחוסה. פעילות ה"בונד" חדלה; הבחורים נפוצו לכל עבר, רובם לאמריקה, אחדים מהם גם לארץ־ישראל, ומכל הפעלתנות של השנתיים האחרונות, נשארה בבתינו רק החותמת של ה"בונד" טבועה על אבן שיש: "וישניווער סאצ. דעמ. ארבעטער־פארטיי — "בונד". אחי הגדול — שלום־דב, איש ה־"ס.ס." ואחד המעולים בימים ההם בין הנוער בעיירה, נדד לאמריקה ארץ החופש, ומיד אחריו גם אחותי, הבונדיסטית, בלומקה. בביתנו, מקום שכל אספות ה"בונד" התקיימו בו, נשארו, מחוץ לחותמת, גם עשרות חוברות־תעמולה (בראשורעס).

יום אחד פשפשה אמא, אסתר־ריזה ז"ל בין החוברות האלה ומצאה את החותמת הנ"ל. היא לא פקפקה הרבה וזרקה אותה לבין מרישי העצים, שהיו נערמים בערימה ליד ביתנו והיו מיועדים לבנין גדר עצים סביב החצר. היא לא שיערה כלל, שבזה היא הכניסה את עצמה לעסק־ביש. באחד הימים התחילו לבנות את גדר העצים ולפנות את ערימת הקורות.

אגב הפיגוי נמצאה החותמת ע״י גוי אחד שעסק בבנין הגדר. במקרה ראתה את זאת אחותי סימה, והיא נגשה אליו ובקשה ממנו לתתה לה. אולם דוקא זה הגדיל את החשד במוחו של הגוי. ושכלו תפס שבידו נמצא משהו מסוכן וחשוד. הוא קפץ על המציאה והלך ומסר את החותמת ישר לידי האורדניק בבית המשטרה. בבית קמה בהלה. ידענו שיש לצפות לחיפוש בכל רגע. אספה אמא את כל החוברות והעלונים שעוד נמצאו בבית בתוך שק, הלכה וזרקה את הכל לנהר שזרם לא רחוק מביתנו. אך הספיקה לחזור, והבית הוקף שוטרים עם האורדניק בראשם. את אמא, הילדים ואותי בתוכם הוציאו מהבית, ואת אבי ז״ל, צבי־יצחק, החלו לחקור. הוא עמד על שלו שאינו יודע ולא כלום על החותמת ושל מי היא. הם חפשו ובדקו בכל סדק בבית ובעלית הגג ולא מצאו כל דבר אסור.

לאחר המעשה סיפר אבא, שבשעת החפוש הפליטו כמה שוטרים לאורדניק לאמר: ״ירביצו לו לזקן כמה מגלבים בגב והוא יגלה את מקום מחבואן של הברושורות״, אולם האורדניק היה כלא שומע. בדלית־ברירה סיימו את החפוש, עזבו את הבית והסתלקו, כשבידם השלל העיקרי — החותמת ״המסוכנת״.

באותו לילה בא האורדניק לבעל בית־המרקחת קיסין, שכננו, במקום שהיה יוצא ונכנס, מסר את החותמת וייעץ שיגשו תיכף ליונה הכורך, ימחקו את החרוט בה ויחרטו כתובת חדשה: ״וישניוער חברה־תהילים״. וכך הוה: יונה הכורך עמל כל הלילה ושינה את החותמת המסוכנת לכשרה בתכלית הכשרות. למחרת בבוקר בא האורדניק, קיבל את החותמת ״המסוכנת״ לכשרה בתכלית הכשרות. למחרת בבוקר בא האורדניק, קיבל קצין משטרה בשלטון הצאר, כאחד מחסידי אומות העולם.

השנים האחרונות שלפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה

אנו עומדים בשנים 1914—1907, שנות הילדות והנעורים שלי. מהם ינקתי חיות לכל ימי החיים עלי אדמות; שנים המאירות לי ממרחקי הזמן, וריח עינבר ושרף עצי אורן עולה מהם. לכן אני רואה אותן כספר הפתוח לפני; הכל מואר באור הילדות, כאילו רק קיצים ואביבים בראם האלוהים. וישניבה על ששונה ויגונה, ימי החולין והשבתות שלה, בתי־הכנסת, החדרים והישיבה; וישניבה על אנשיה, בעלי המלאכה ולמדניה המתוכחים עד חצות בסוגיא דאוריתא; וישניבה על נופה, שדותיה ויערותיה שהיקיפוה מסביב; אותה חורשת אורנים ״סקינדרסקי״, בה טיילנו בשבת שלאחר הצהרים; הנהר אולשנקי הנופל לברזינה, שבו התרחצה כל העיירה בימי הקיץ הלוהטים. התזכרו את שפת הנהר בימי ששי שלאחר הצהרים מלא מתרחצים? וישניבה על שאונה, סחרה ומכרה, ימי השוק והירידים. מה אהבנו את רעש השוק והמונו, את קול מצהלות הסוסים וגעיית האווזים, המודיעים על משהו שמח עד מאד. הה, עיירה יהודית בימי חגיה ובימי אבל וצום!

תשעה באב וכל בני העיירה באים עם שקיעת החמה לבית־הכנסת ומתישבים חלוצי נעלים ואבלים על חורבן בית המקדש. למחרת בבקר, אחרי התפילה, הכל שרוי בצום ונוהר לבית־הקברות... וכן להיפך — העיירה בימי חג. — אורה ושמחה וריח מעדנים

עולה מהבתים. והנה תמונה, ראו נא: הנה כל העיירה עם הכלי־זמר בראש, צועדת ומלווה את הכלה אל החופה ע״י בית־הכנסת. כל זה תסס חיים ותוכן חיים מסורתי עתיקים כיין עתיק ומשכר. הכל חי תוך מסגרת המסורת ובתחומיה כולם והכל הסתובב.

וישניבה, כפי שנראתה בשנים האחרונות
לפני מלחמת העולם הראשונה מבחינה כלכלית

מה היה מצבה של וישניבה באותן השנים מבחינה חומרית, מקורות הפרנסה והתעסקויותיה השונות? כידוע היו אלה שנים של התפתחות כלכלית עצומה ברוסיה. איך השתקפה התפתחות זו בעיירה? באופן כללי ציינו כבר: עם סלילת מסילת הברזל בבוגדנוב, הגיעה תקופה של התפתחות מסויימת לעיירה. בראש וראשונה התרחב סחר היערות, בגלל קרבתה של הרכבת. מסיבה זו השתפרו העסקים בכלל ונוצרה שיכבה של יהודים אמידים. מהם — סוחרי יערות; מהם — סוחרי תבואות וקמחים; מהם — חנוונים שונים. נפתחו אז חנויות מיוחדות לנעלים מוכנות ולערדליים; חנויות עור; מספר חנויות למוצרי אריג ובדים; בתי־מסחר לבגדים מוכנים, לחומרי ברזל ולמכולת. ובוישניבה נפוצה אז אימרה: ״פתח לרחוב פתחת בפרנסה אותך הבטחת״. במרכז השוק היו מספר בתי־מרזח, מהם — בית המרזח הידוע אז של מוסיה הכרסתנית. בית זה היה תמיד מלא גויים שכורים ששתו לשכרה עד שהיו נופלים על הארץ מתחת לשולחנות, והכרסתנית עם המשרתת שלה התעסקו בהם וגררו אותם החוצה אל הרחוב, פעם בעזרת שוטרים ופעם בעזרת בעלה — קלמן קופל׳ס.



בעיירה היו כמה מאפיות ללחם טרי וכעכים, כמו המאפיה של יצחק דוידסון באותם הימים, או המאפיה של אסתר דודמן — לחם שיפון טרי תמיד וריחני שטעמו עודנו זכור לי עד היום; המאפיה של הניה — מיוחדת לכעכים, פתות ורקיקים מסוכרים ופריכים הנמחים ממש בפה; מאפית ר׳ בנימין יצחק דיקנשטיין — לחם „שיטניצה״. נציין את בית הבורסקי של ר׳ מרדכי אלי ואת בית הבד של ברוך מיליקובסקי. עבד אומנם בצורה פרימיטיבית: שני סוסים היו מסובבים כל היום את גלגל הסחיטה, כשעיניהם מחופות, אבל היה בזה משום יוזמה ומרץ. אגב, גם באותן השנים עוד היו יהודים שפתחו עסקים ברחבים עם ״החצר״. המחלבה הגדולה היתה חכורה שנים רבות לר׳ ניסן שישקו, חתנו של ר׳ קופל, שריד מאותם הימים הטובים. גם תבואות ״החצר״ היו נמכרות כרגיל ליהודים, כמו ר׳ נתן דיקנשטין בעל מחסן גדול של תבואות וקמחים; מחסן תבואות היה גם לאבא שלי — ר׳ צבי־יצחק אברמסון, סוחר, ז״פ ופשתן. זו היתה קבוצה של סוחרים שבסופי הקיץ היתה מתארגנת לשם קניית ז״פ ופשתן בכפרים מסביב. את הפשתן היו מאחסנים במחסנים מיוחדים, מביאים מכונה לכבישתו, ובחבילות נשלח לרוב לוילנה. כן גם הז״פ. אבל גם לסמרגון, הרחוקה מוישניבה כ־45 ק״מ, היו קשרים מסחריים אתנו. ובשנים האחרונות — גם לידה שלחה את ידה לקשרי מסחר עם וישניבה.

אגב — היודעים אתם מה זה "פלבוסק"? — ביערות סביב וישניבה גדל מין אזוב קמחי הקרוי "פלבוסק", אותו היו האכרים מאספים ומוכרים לסוחרים שלנו בכסף מלא. הללו היו מיבשים אותו על עליות הגג בקיץ, כשהוא מפוזר על גבי שקים וניר. אחרי כמה שבועות של יבוש היה האזוב ברובו הופך איבקה קמחית, ואחרי נקוי היה נמכר לבתי־חרושת למוצרי רפואה, ויש שאמרו — לתעשית אבק־שריפה בתור חומר נפץ.

כגולת הכותרת לפירמידה הכלכלית בעיירה, נציין את בית־החרושת לגפרורים של רם, עליו כבר דברנו לעיל. בית־חרושת זה העסיק מספר גדול של פועלים מהעיירה ועבד מתוך התחרות עם הטרסט לגפרורים עד שיצא לדרך המלך. זמן מסויים היה גם מייצר סיגריות. אבל מפעל זה לא החזיק מעמד והוא הפסיד בו הון רב, שהביאהו כמעט לידי פשיטת־רגל.

הוסף לזה את בעלי המלאכה — חייטים, סנדלרים, נגרים, קצבים, ספר אחד, בעלי עגלות, נפחים, סתתים, קדרים, בנאים ועוד ועוד, כולם עדה גדולה של עובדים וחיים על יגיע כפיהם, הרי מתקבלת תמונה מלאה של אחת העיירות בבילו־רוסיה דאז, שעמלה, עבדה ושקקה חיים ועשייה ופרנסתה היתה מצויה. ומובן שכל זה הסתובב והיה משולב עם גורם אחד — הגוי. הוא היה הצרכן הגדול והיצרן הגדול כאחד, מעבד את אדמתו ומביא את יבולו למכירה וקונה מכל אשר היה לחנווני היהודי למכור לו, בעיקר ביום המיועד לכך — יום השוק ביום ד' בשבוע. ממנו, מיום זה, היו רבים רבים בעיירה יונקים את פרנסתם ואחריו ממשיכים בעשייה ומחכים שוב ליום ד' הבא. במשך השנה התקיימו גם מספר "ירידים", שהיו באים על העיירה ברעש ובמהומה גדולה, והיו מרכזים אלפי איש יהודים וגויים מקרוב ומרחוק, ובו היו נעשים עסקים לא מבוטלים כלל בתבואות, בפירות, פרות וסוסים, עופות וחזירים וכל מה שהכפר היה מייצר. ליום זה היו באים גם סוחרים יהודים וגויים ומעמידים דוכנם לממכר כל מיני מוצרי עור, אריג וכל מיני סידקית.

אכן, אחרי כל זה נטעה אם נאמר שהמצב היה מזהיר ביותר. נוצרה אומנם שיכבה של יהודים אמידים, שפרנסתם היתה מצוייה ברווחה, אבל לא כן היה מצבו של בעל המלאכה. הוא אומנם נהנה מיגיע כפיו, אבל שולחנו לא היה דשן. הוא היה צריך לעמול קשה מבקר עד ערב כדי ששישתכר ללחם ביתו. ולא תמיד היתה העבודה מצוייה. היו גם משפחות שהדלות המנוונת היתה מנת חלקם בחייהם.

תענוגות
ונוחיות בחיים

אם לדבר על תענוג, הרי היה זה קודם כל תענוג רוחני מלמוד תורה בבית־הכנסת, משמיעת חזן בשבתות ובחגים, מאמירת פרק תהילים או למוד עין־יעקב, מדרשה נאה של מגיד ודרשן מפורסם. ברם — התענוגות החומריים במובן המקובל בעולם היו מעטים מאד בעיירה. אין מה לדבר שטרם ידעו אז בעיירה מאור חשמל בבתים, גם מנוחיות אחרת טרם ידעו באותם הימים בני העיירה. הבתים לרוב לא נבנו במחשבה תחילה שיהנו

וישוו הרגשה של רווחה והרחבת הדעת. אמבטיה, למשל, או בית־כסא לא היה בנמצא בבית וגם לא בבתי עשירים. טוב היה אם נמצא בית־כסא בנוי ומותאם מאחורי הבית. כמו־כן לא תיאר לו איש משהו מעין חדר־אמבטיה. אמבטיה מעץ, אחת או שתיים נמצא בידי חברת "לינת־הצדק". זו היתה מיועדת לחולים הזקוקים לכך מטעמי רפואה. אבל בני העיירה כשלעצמם התרחצו בקיץ "באמבטיה הגדולה": זה היה הנהר אולשנקי, אפיקו של הברזינה. הוא, הנהר, היה מדיח את כל הרפש והזוהמה של בני העיירה. בחורף היה מיועד לכך בית־המרחץ, לשם היה היהודי אץ בימי ששי שלאחר הצהרים, עולה על האצטבה העליונה והבלם או מישהו משכניו משרבטו יפה יפה ומאדה את עצמו היטב היטב, מרפא לגוף ולנשמה גם יחד.



וישניבה
בימי מלחמת העולם הראשונה

מלחמת העולם הראשונה, שפרצה בשבת ט' באב שנת תרע"ד — 1914, ירדה כמהלומה כבדה על כל העולם, ובתוך זה, ביתר חרדה ופחד לבאות, על העיירות היהודיות שבתחום המושב היהודי ברוסיה הגדולה. גוייסו ונשלחו להלחם מלחמה לא להם, רובו של הנוער היהודי מגיל עשרים עד חמישים. את כולם נשאה המלחמה. בעיירה, אמנם לא הורגשה עוד המלחמה כמעט כל השנה הראשונה, להוציא כמובן, את אלה שבניהם, אחיהם או בעליהן נלקחו מהם.

באחד הלילות באמצע קיץ 1915 פרצה דליקה בעיירה והתפשטה במהירות עם הרוח לכל העברים, ובמשך שעתיים היתה העיירה כולה למאכלת אש. נותרו ונצלו מן האש, כאודים חרוכים, קצווי הרחובות, ורוב יהודי העיירה נשארו לפתע בעירום ובחוסר כל.

האש לא פסחה גם על בתי־הכנסת ולהבדיל — על בית המרחץ. אולם לא עברו ימים מרובים ויהודי העיירה החלו להתאושש. על יסודות הבתים הוקמו צריפי עץ, הביאו סחורות מוילנה ומלאו בהם את הצריפים שהפכו לחנויות.

נדמה היה שהחיים החלו שוב להתנהל כמימים ימימה. באחד הימים הוחל גם בבניה מחדש של בית־הכנסת, ויהודי העיירה שאבו מזה עדוד ותקוה. לא יעברו ימים מרובים וגם הבתים, והפעם בתי לבנים, יעמדו על תלם. אכן תקוה זו לא נתגשמה. נחשולי המלחמה החלו להגיע גם לסביבתנו עד שהציפו את העיירה והרסוה עד היסוד.

בערב ראש־השנה תרע"ה — 1915 נודע שהגרמנים מתקרבים והנסיגה הגדולה של הצבא הרוסי החלה. רחובות העיירה המו גייסות מהצבא הנסוג. ביום־כפורים נכבשה וילנה בפני הגרמנים וכעבור ימים אחדים עזב הצבא הרוסי גם את העיירה והחל להתחפר במבואי הברזינה. ובשעה שקול תותחי הגרמנים נשמע כבר ברור, החלו התושבים כולם, יהודים וגויים, לעזוב את העיירה ולברוח היערה עד יעבור זעם. כל מי שהיתה לו עגלה העמיס עליה מה שהיה בידו, ואת הדברים הכבדים והיקרים ביותר הביאו והחביאו במרתף

הגדול של ר׳ ניסן ש. שהיה במרכז השוק. כאן ביער התפלגו אנשי העיירה: חלק אחד נדד הלאה בעקבות הצבא הרוסי לוולוזין. רובם של אלה נשאר שם במשך כל ימי המלחמה, ומעוטם, נדד הלאה לראקוב, מינסק לאוקראינה עד חרסון ויקטרינוסלב, רוסטוב על נהר דון וגם לסרטוב הגיעו.

הפלג השני חזר אל העיירה — אל הגרמנים, בחושבם בתמימותם שאתם באה הגאולה לעם ישראל. הגרמנים! — משא נפשו של כל יהודי, מתוך ההערצה שהיתה קיימת ביהודי העיירה לעם הגרמני. וכי דבר קטן הוא? — עמם של גטה ושילר... הנה הם יביאו לנו את הדרור המקווה. אני ובני משפחתי היינו בין החוזרים לעיירה מתוך תקוה ופחד לבאות. אבל איש לא פילל שיבוא עלינו כל מה שבא בימים שלאחר מכן. הייתי אז נער בן 15, ושעה שחזרתי הביתה מהיער נוכחתי, והנה הבית מלא חיילים גרמנים. נכנסתי פנימה וקדמתי את פניהם בברכה מתוך שמחה על בואם: ״גוטן אוונט מיינע הערן!״ אולם מה גדולה היתה אכזבתי, כאשר במקום לשמוח אתנו, גרשוני מהבית, ואחד עוד הגדיל לעשות — הנחית על ראשי בזדון את קובע הפלדה שלו, ואני הוממתי במקום. כעבור שנים שלשה ימים גרשונו כליל מהעיירה. ושוב צררנו מה שצררנו בעגלה ועברנו כפליטים לטראב העיירה הסמוכה אלינו. מכאן נדדו אחרים לאולשני, זווינישקי, איויע, לידה, שצוצין, וולקוביסקי ועוד ועוד. וכך נכנסו יהודי וישניבה לתקופה של נדודים ולחיי פליטים על הסבל והתלאות שהיו כרוכים בכך. אלה שבכבוש הגרמני נשאו בכל קשיי החיים ומרוריהם, כשם שנשאה כל האוכלוסיה היהודית והגויית תחת עול הכבוש של הגרמנים, שכבר במלחמת העולם הראשונה, הצטיינו באכזריותם לאוכלוסיה האזרחית. נוסף על כך — דבר היותם במצב של פליטים מנותקים ומגורשים מביתם, מבקשי חסד וקורת גג לראשם, אפילו בין אחיהם היהודים, לשם הגיעו בנדודיהם. אכן גם אלה שעברו לצד הרוסים הרגישו על עורם את מצבם המיוחד — ״פליטים״. איש איש וגורלו, משפחה משפחה וגורלה. פרק מיוחד זה על כל הצער והעלבונות, העוני והיסורים שנשאו בהם יהודי וישניבה בנכר, בהיותם במצב של פליטים, מחוץ לסבל הכללי בעקב המלחמה, פרק מיוחד זה, ישאר כמעט חלק, משום שוישניבה נמצאה אז בתוך תוכה של החזית הרוסית—גרמנית. במערב הברזינה התבצרו הגרמנים וממזרחה לו — הרוסים, והנהר ויערות־העד הנמשכים על עשרות קילומטרים, חוצים בין שתי הגייסות.

חזרה לעיירה

אחרי המהפכה הרוסית, ועם השתלטות הבולשביקים ב־1917, נפתחה החזית, והרוסים נסוגו הרחק מעבר לסמולנסק. או אז הורשינו לחזור לעיירה.

קצותיה נשארו שלמים כמו שהם היו בשעת עזיבתנו, כשגורשנו ממנה להיי פליטים, ורובה שרופה והרוסה, ועשבי בר, חרולים ושיחי סרפד מכסים את רחובותיה וחורבות הבתים. רושמי המלחמה והחזית נראו בה על כל שעל וצעד: חפירות תת קרקעיות ומבנים על־קרקעיים מלאו את מגרשיה האחוריים ולכל מקום אשר תפנה — הצבא הגרמני. והנה החלו יהודי העיירה להתקבץ חזרה מכל אותם המקומות אשר לשם טלטלם גורלם. הקדימו

לחזור אלה שישבו בעיירות ובישובים הסמוכים לוישניבה משני עברי החזית, ובמשך השנה הראשונה חזרו גם הרחוקים. בקצות העיירה, שכאמור נשארו שלמים, נתישבו ראשוני החוזרים ואחרים הקימו להם צריפים תחילה, ועד מהרה — גם בתים מעץ. והנה פרצה המהפכה בגרמניה, ומיד אחרי זה — הנסיגה הגדולה של הצבא הגרמני ובעקבותיו הופיע ובא הצבא הבולשביסטי. בתנופה כבירה ביער את הצבא הנסוג והשתלט על חבל ארץ זו עד וילנה, ווישניבה הוכנסה תחת כנפי השלטון הסוביטי.

מלחמת רוסיה—פולין

עוד אנו מסתגלים לשלטון החדש ולצורת משטרו, פרצה מלחמת רוסיה—פולין. ושוב בהלת מלחמה, רעב ודכאון, בעוד צבא הלרציק פורע פרעות ביהודים. העיירה הופכת חזית ושדה מלחמה והתנגשויות בין גייסות של צבא בא וצבא נסוג, ויהודי העיירה מסתתרים ומחפשים להם מחסה עד יעבור זעם. נתקיים בהם הפסוק: "בבקור תאמר מי יתן ערב, ובערב תאמר מי יתן בוקר". בעקבות המלחמות שלא פסקו, פשטו גם מגפות ומחלות קשות, כמו שפעת וטיפוס, שהפילו חללים. ולא הספיק השלטון הפולני להתבסס, ושוב אופנסיבת הבולשביקים בראשותו של טרוצקי. ושוב קרבות ומלחמות פנים אל פנים עד שהפולנים נסוגים ואנו נושמים לרווחה.

הפעם הגיעו הרוסים עד יערות בילוביזש בסביבת ביליסטוק, ופתאום החלו בנסיגה מבוהלת חזרה עד מאחורי רקוב על גבול מינסק. סוף סוף, אחרי שנים של קרבות דמים, פלישות ונסיגות וצרות צרורות, יוצב וכונן המשטר הפולני בסביבותנו משנת 1921 עד פרוץ מלחמת העולם השניה בשנת 1939.

החיים בעיירה

על אף כל זאת, מותר לציין, שכבר בתקופה קודרת זו, בין שלטון לשלטון, בין מלכות למלכות; בין נסיגה להתקפה ובין התנגשות ומלחמות גייסות בעיירה ובסביבה, תססו החיים בה. בשנים אלו הונח היסוד לבית הספר העברי מיסודו של "תרבות" ע"י כותב הטורים האלה, שהתפתח בהמשך השנים וגדל דורות של נוער מחונך על ברכי התרבות העברית־ציונית וחלוצית בעיירה. ועוד נשוב ונכתוב ביתר פרטים על תפקידו של בית־הספר בעיירה וערכו לחנוך הנוער.

באותו זמן הוקמה גם ספריה בעברית ובאידיש מכל מה שאפשר היה אז להשיג במחלקת הספר אשר ב"יקופו" בוילנה. גם זה ע"י וביוזמתו של כותב הטורים האלה וחבריו. מקור לכספים בא מההכנסה של הצגה ע"י ילדי בית־הספר הגדולים ונשפים ספרותיים, שבוצעו בכוחות עצמאיים, ולעתים בהשתתפות חיילים יהודים בצבא הפולני. גם תנועה ציונית קמה באותם הימים, ואסיפות סוערות של נוער ומבוגרים התקיימו לעתים קרובות.

חיים חדשים
עם יצוב השלטון הפולני

התחילו אותם החיים החדשים, שלובנו ועברו את כור ההתוך בתוך החפירות, שבכל החזיתות במלחמת העולם הראשונה. בבת־אחת ובלי משים נוכחת, והנה החיים פשטו את צורתם הישנה ולבשו צורה חדשה. העולם תסס אז אידיאות מאידיאות שונות והרקיע שחקים, שהיו צריכים לחפוף על עולם חדש אשר יקום.

בעולם היהודי הטביעו את חותמם שני מאורעות כבירים: נצחון המשטר הסובייטי ברוסיה מחד, ומאידך — הצהרת בלפור, שבעקבותיה קמה התעוררות ציונית חזקה בעולם היהודי. בפולניה מרובת האוכלוסיה היהודית, קמה תנועה חלוצית ע״י מפלגת ״צעירי־ציון״.

השפעת שני המאורעות האלה היתה חזקה מאד, והביאה לידי התנגשות רעיונית בין הנוער היהודי והפיחה רוח חדשה בעצמות יהדות פולין. כך בערים הגדולות וכך בעיירות הקטנות. את מקום ״החדר״ ירש בית־הספר, ולרוב בעברית כשפת ההוראה; חוסל שלטון הגבאות ובמקומו באה ״קהילה״ נבחרת. תחילה בוילנה ובורשה ברוב פומבי ורעש, עד שלרגע נדמה היה, והנה נתגשם חלום של דור: אוטונומיה תרבותית בגולה! (עוד זוכרני את הימים ההם ואת הדי הנאומים הנלהבים, שנשאו ע״י באי־כח המפלגות בוילנה עם הישיבה הראשונה של ועד קהילת וילנה והצהרותיהם בקשר לענינים שעמדו ברומו של עולמם, כאילו היתה זו במה של בית־נבחרים במדינה יהודית, והשלטון הממשי והכוח בידיהם) ובעקבותיהם בעיירות. אחרי מלחמה ומאבק בין הדור הצעיר לישן, נבחר ועד־קהילה, שבו נכנסו: יוסף ברקמן, הירש מלצר, אברמסון, איסר ברקמן, אהרון צבי דודמן, יוסף מנחם רבינוביץ, יעקב צבי־אלישקביץ ועוד.

קופת מלווה וחסכון

בעזרת ״יקופו״ נוסדה אז בעיירה קופת מלווה וחסכון. הם באו לעיירה והושיטו את עזרתם. בהמלצת ועד הקהילה ניתנו על ידם גם הלוואות כספיות ליחידים לבניית בתים, חנות או בית־מלאכה; נתנה גם תמיכה כספית לקהילה לשם בנין בית־כנסת, בית־ספר, ולהבדיל — בית־מרחץ.

עוד הפרנסה לא היתה מצויה; עוד טרם הסתגלו בני העיירה לחיים החדשים. רובם התהלכו עוד קרועים ובלויים, והרעב היה גדול. חיו בעיקר על חבילות מזון ומשלוחי כסף שנתקבלו מקרובים באמריקה. אלא, שהדרישות בשטח זה לא היו גדולות ביותר. העיירה תססה צעירים, שעמדו ליד הוריהם או לבדם במלחמת החיים. היינו אוכלים לחם עם דג־מלוח ומבשלים מין מרק כזה עשוי קמח פשוט, ושמחים ועליזים באים לאסיפות נוער ציוניות, משמיעים נאומים, שרים, רוקדים וחולמים על ציון. באותם הימים עברו בעיירה, בדרכן לא״י, קבוצות של חלוצים מרוסיה ומאוקראינה. הם היו מתעכבים למספר ימים בעיירה ומכניסים מרוח החלוציות־הרוסית בלבות בני העיירה.

המצב הכללי
אחרי יצוב השלטון הפולני

עם ייצוב השלטון הפולני התחילו החיים זורמים לאט לאט באפיקם הנורמלי. אותן הפרנסות מימים ימימה (בתנאי הגולה אי אפשר היה כלל אחרת) אבל נוסף עליהן משהו חדש: עבודת אדמה ממש. נמצא מספר יהודים שרכשו להם, בצורה זו או אחרת, שטחי אדמה והיו לחקלאים. כזו היתה משפחת לובצנסקי; כזה היה גם שמואל מיליקובסקי, שרכש לו בתקופה יותר מאוחרת את בוקטובה, ועוד ועוד כאלה.

העיירה נבנתה מחדש. סחר היערות, שתפס מקום ניכר בכלכלת העיירה בעבר, קבל עתה צורה חדשה ובתנופה יותר גדולה ויזמה. השפיע על כך בעיקר דבר רכישת שטח יערות גדול ועצום, שהקיף את וישניבה ע״י ״מלך היערות״ באותם הימים — צירינסקי. על שטח של עשרות ק״מ השתרעו היערות שהוא ניצל אותם בדרכים מודרניות ובתנופה ויזמה כבירה שלא ידענו עד אז. במרכזם של היערות, בבוקטובה, הוקמו מנסרות גדולות ונסללו כבישים ומסילת־ברזל מיוחדת, שקשרה את המפעל בלב היערות עם תחנת הרכבת בבוגדנוב. הוא העסיק מאות פועלים, גויים ברובם, משרידי ״הגוורדיה הלבנה״, שמצאו להם מקלט בפולניה בתקופה שלאחרי מלחמת העולם הראשונה; הוא העסיק גם עשרות פקידים יהודים ועגלונים ומנהלי־עבודה מבני העיירה ומחוצה לה. כתוצאה מכל זה, היתה הפרנסה מצויה בעיירה, ויסופר פה דרך אגב:

בערב יום הכפורים שנת 1922 הגיע צירינסקי ופמליתו לעיירה ונתקבל ממש בכבור מלכים ע״י שלטונות המקום הפולניים, וכן ע״י קהילת וישניבה. בראש המשלחת של הקהילה עמד הרב דמתא — ר׳ זונדל ז״ל, שבא לאכסניתו לברך את האורח בשם יהודי העיירה. בברכתו התבטא הרב בערך כהאי לישנא: ״הננו שמחים מאד לזה שהיערות, אשר במשך דורות לא היתה ליהודים בהם דריסת־רגל, עברו עכשיו לרשותך, וכו׳ וכו׳״. כאן הפסיקו מר צירינסקי ושאל: ״וואס איז די שמחה?״ נתבלבל הרב והפסיק את נאומו־ברכתו. נראה שלבו נבא לו וידע מה שנבא לו. בפנים פנימיותו היה מחוור לו לצירינסקי ״מלך היערות״, שהמצב שלו אינו מזהיר ביותר, חרף כל הרעש. בסופו של דבר, לאחר כמה שנים של פעילות קדחתנית, הורעו העסקים עד מאד, נוסף על כך באו ימי גרבסקי, והוטלו עליו תשלומי מסים גבוהים כל כך, שהרסוהו עד היסוד, והביאוהו לידי פשיטת־רגל, וכל אותו ההדר והזוהר התנדף כעשן והיה כלא היה. לא ארכו הימים, והוא, מלך היערות, חלה מחלה קשה ומת בעודנו צעיר לימים. כזה היה סופם של הרבה עשירים יהודים באותם הימים, ועושרם ירד לטמיון. יערות אלה אמנם, עברו ע״י מכירה פומבית שוב לידי יהודי מדנציג בשם יבלובסקי. הוא המשיך באותה התנופה ,אבל ביתר זהירות וידיעה.



פעילות ציונית

כאמור כבר, התנהלה פעילות ציונית אינטנסיבית בעיירה ע״י חברי תנועת ״צעירי־ציון״. הם גם אשר ביצעו כל פעולה ציונית ממשית, ובשעה שהוכרז בעולם היהודי ע״י

ההסתדרות הציונית על יסוד "קרן־הזהב", נקראה בעיירה אסיפת עם גדולה ובתוצאתה התפרקו כולם את עדיים, מטבעות קדושין עד תכשיטי כסף וזהב, ונתנו בשמחה למען בנין הארץ. גם בפעולה למען "קרן־היסוד" לא פגרה וישניבה. ביוזמתו של כותב הטורים האלה ובעזרת חבריו בועד קרן היסוד, כמו — ב.צ. דן (דיקנשטיין) ויעקב פודברזסקי, נרתמו יהודי העיירה לתשלום חדשי למען הקרן.

✶

החלוץ

בשנת 1922 נוסדה בוישניבה הסתדרות החלוץ. גם זה ע"י כותב הטורים האלה, ובמשך זמן מסויים, בהדרכתו. ומדבור למעשה: חברי החלוץ תפסו את תפקידה של התנועה בצורה מעשית מאד ובהתאם לצו ההסטורי באותה תקופה: הכשרה לעליה ארצה. קבוצה של בנים ובנות יסדה קומונה בביתו של חנן פודברזסקי. הם עבדו בכל מיני עבודות קשות, שעד אז לא היו מעלים כלל על הדעת לעשותן: נסירת עצים, שטיפת־רצפות, כביסה, תפירה וכל אותן המלאכות, שהיו רגילים בבית היהודי להזמין לכך איזו גויה. זה לא עבר, כמובן, בלי מלחמה עם הבית, אבל החלוצים שלנו התגברו גם על כך. מטעם מרכז החלוץ נוסד אז גם קבוץ הכשרה בבוקטובה לעבודה ביערותיו של צירינסקי. ובסוף שנת 1925 הפליגה הקבוצה הראשונה במאורגן ארצה והצטרפה לקבוץ "הכובש" בפ"ת.

ואלה שמות חברי הקבוצה שהשתייכו לפלוגה הראשונה:

- ✶ דודמן אהרון;
- ✶ דודמן שרה;
- ✶ אסתר היימן;
- ✶ פסח מגיד;
- ✶ יוחס שרה;
- ✶ רבינוביץ משה.

הערה: עוד לפני הקבוצה הראשונה, עלה ארצה כבודד, ב.צ. דיקנשטיין והצטרף לקבוץ הכובש.

אחריהם הפליגה הפלוגה השניה ארצה:

- ✶ מלצר חנה;
- ✶ רגובין גרשון;
- ✶ גיטליץ פרדקה;
- ✶ קלמן רבקה.

ב־1924 נוסדה ע"י קבוצת חלוצים וביוזמתו של בן־ציון דיקנשטיין, נגריה בהדרכתו של נגר נוצרי במשכורת חדשית. מקור להכנסה שימש גן המלפפונים שחברי החלוץ עבדו בקיץ ההוא. הבחורים חיו על יסודות קומונליים. ביוזמתו של סניף החלוץ במקום נתארגנה גם קבוצה לעבודה ביער מגנצה.

עליה של בודדים

לדאבוננו חדלה, בגלל סיבות שונות והשפל שבעליה ארצה, העליה בקבוצות מאורגנות. ברם, עליה של בודדים נמשכה בלי הפסק במשך כל השנים עד פרוץ מלחמת העולם השניה. בודדים וצעירים עלו מבין חברי תנועות נוער וגם בעלי משפחה. אחרים מתוך אידיאליזם ציוני, ואחרים, מתוך שהקרקע נשמטה מתחת לרגליהם, והם בחרו לעלות לארץ וליצור כאן אחיזה לחייהם.

הערות לעליה הבודדת: עם החלוצים מאוקראינה הגיע החבר פיטל אברהם דיקנשטין, השתהה בוילנה כחצי שנה ועלה ארצה בקבוצת "חלב ודבש". עם אלה עלה גם החבר אלי קיסין וגם ברוך עפרון ז"ל, בנו של הרב עפרון. מת מקדחת כעבור שנה.

בשנת 1926 עלה אברמסון חיים עם משפחתו, והצטרפו לקבוצת "הכובש".

בשנת 1933 עלתה ארצה פרסקי גצל, בשנת 1935 עלתה גם שרה ואתה בניה שמעון פרס וגרשון. משפחת דיקנשטיין בנימין יצחק עלתה בשנת 1933. בשנת 1933 עלתה ארצה משפחת אבידן. בשנת 1934 עלה ארצה אהרון צבי דודאי־דודמן באניית מעפילים שתפסו אותה אחרי גלגול של 3 חדשים בימים ואסרו את כולם ואהרון צבי הצליח להמלט מפתח בית־הסוהר בחיפה.

דמויות בעיירה

כבכל עיירה היו גם בה טפוסים מקוריים, שאת דמויותיהם יש ברצוני להעלות מגנזי הזכרונות ולהציג להם יד ושם.

אתחיל בסבא שלי — **ר׳ בנימין הרופא:**

בכרוניקה המשפחתית שלנו התהלכה גירסה זו על מוצאו: באחד הימים, לפני 150 שנה בערך, באו 3 אחים "רופאים" מסביבות מינסק לסביבתנו. משהגיעו לפרשת הדרכים התחלקו האחים ביניהם: האחד הלך לוולוזין, וממנו הסתעפה אחר־כך משפחת הרופאים — צרט; השני הלך לקרבה; ואביו של סבא, ר׳ אהרון דודמן, התישב בוישניבה ונשא אשה בשם הניה. היא המשיכה במקצוע שירשה מאמא שלה: מילדת ונוטלת את הצפרניים אצל בנות ישראל בבואן להטהר במקוה כחוק להן. והוא, ר׳ אהרון במקצוע שלו: תספורת, הקזת דם, הרכבת עלוקות, מדידת חום, עשיית חוקן וכל מלאכת "הרופא" למינהו. והיו יהודים, אחרי שבוע של עמל, ביום שישי, בלכתם מבי־בניה, נכנסים לר׳ אהרון, מקיזים דם,, שותים רבע לוג יי״ש, סועדים רקיק של שבת מהמאפה של הניה ומרוענגים וקלי הלוך אצים אל בית אלוהים אל הרינה ואל התפילה.

הוא הדבר נשנה וחוזר ביום א׳ להבדיל. ביום זה יום הגנוסיה שלהם, היו הגויים ממלאים את ביתו של ר׳ אהרון, והוא היה מקיז דם, מודד חום, עושה חוקן, וגויים היו מנשקים את היד, יוצאים מהחדר של "הרופא" אל הניה, לוגמים לוגים שלמים של יי״ש, מקנחים בדג־מלוח מפולפל ובלחם טרי, ושכורים וסבויים נגררים ע״י נשיהם אל העגלה הביתה לכפרם.

בניו של ר׳ אהרון

היו לו לר׳ אהרון שני בנים: הצעיר, יעקב־משה, התמחה בעשיית אימומים לנעלים; והבכור, הוא סבי, ר׳ בנימין, נטה להמשיך בדרכי אביו ובמקצועו: "רופאות". והנה בא יום אחד אחיה של הניה, יצחק, "וואס פלעגט טרייבן אקסן אויפן נימון". לדנציג ולממל, ומשם כך היה הוא כמעט המקשר היחידי בין העיירה והעולם הגדול. הוא הוא שהביא ממדינת אשכנז את התנ״ך עם הבאור של מנדלסון לעיירה; הוא גם היה מביא נגון חסידים חדש לעיירה; והוא, שלמרות כל העסקים שלו, היתה סבתא הניה אומרת עליו: "בעסער אין דער היים אשפייז קרעמל, אידער פארן אויף ירידים אין דאנציג און אין מעמל". והנה חזר יום אחד יצחק זה ממסעיו והחל לטעון בפני המשפחה, שיש לשלוח את בנימין הנער לקניגסברג או לברלין שילמד רפואה באוניברסיטה וברבות הימים היה "לד״ר" ממש. אחרי כמה שידולים, נטו ר׳ אהרון ואשתו לרעיון. הם גם נמלכו עם הרב דמתא, וגם הוא לא התנגד: "אדרבא, אמר, הרמב״ם היה רופא מפורסם בימיו..."

וכבר נמנו וגמרו על נסיעתו של בנימין לברלין. והנה, במקרה נזדמן באותם הימים לביתו של ר׳ אהרון שלכטיץ ידוע וידידו של ר׳ אהרון. אגב שיחה, ספרו לו על הענין ועל ההצעה לשלוח את בנימין ללמוד רפואה בגרמניה. השיב להם הידיד כהאי לישנא: ״שמעני נא פאני אהרון, ואחווה לכם את דעתי: מכירני את אחיכם שבחו״ל. אלה הם יהודים אחרים — רק הריחו את ריח החופש ואת ההשכלה האירופאית, ומיד הם זרקו מעליהם את הפנים היהודיים והתנכרו לעמם. מכיר אני כמה מהם — מאוסים ומתועבים הם בעיני. והיה אם תשלח את בנך לגרמניה, אמת אני אומר לך: ״צלוביעקאם טא בענדזיע, אלי זידזיעם ניע בענדזיע״. ,,אדם הוא יהיה, אבל יהודי לא יהיה״...

השתוממו ר׳ אהרון ואשתו לשמע דברים אלה יוצאים מפי גוי דוקא, בה בשעה שהרב־דמתא לא התנגד לדבר. הרכינו ראשיהם, הודו לו לפאן על דבריו, ונסיעתו של בנימין ללמוד רפואה נתבטלה.

ברם, ברבות הימים, אחרי פטירתו של ר׳ אהרון המשיך בנימין במלאכת אבותיו: הקזת דם, מדידת חום, עשיית חוקן וכל מלאכת ״הרופא״ למינהו. הוא הצטיין בימיו מאוד, היה מפורסם בסביבה, וטוב מעשרה רופאים. אחרי מותו מצאנו במגירה שלו ספר רפואה לטיני, שהיה דולה, כנראה, ממנו ידיעות נוסף על נסיונו הרב.



הבה נמשיך ונעלה נר לזכרם של עוד דמויות זקנים טיפוסיים, שעודי זוכרם מימי ילדותי:

הנה הזקן ר׳ א ב ר ה ם ־ א ל י ר ב י נ ו ב י ץ, הסבא של יהושע, חיינה ויצחק, החיים אתנו כאן בארץ. הנני זוכרו ורואהו לפני כמו שהוא: יהודי גוץ וצנום, ובהלוכו זוקף את ראשו למעלה, באילו היה רוצה להקל עליו את ההתבוננות בעולם ובאדם. חריף ובקי היה האיש בש״ס ובפוסקין, והיה מתהלך בביתו וחוזר בע״פ על סוגיות שלמות שבתלמוד. מפי הנכדה שלו, חיינה רבינוביץ, נודעו לי כמה פרטים על ימי חורפו:

בנעוריו למד בישיבת רמיילה המפורסמת, בוילנה. הוא וחברו, שנתפרסם ברבות הימים בשם — הגאון ה״חפץ־חיים״, ישבו ימים ולילות על התלמוד, ושמם יצא לתהילה בין בני הישיבה ומחוצה לה. שניהם בני עניים היו, וקיימו מה שאמור ב״פרקי־אבות״: ״לחם צר תאכל ומים לחץ תשתה ועל הארץ תישן״. זה היה בראשית שנות החמישים במאה שעברה, בתקופת ״החוטפים״. אברהם־אלי היה אז כבן ארבע־עשרה. ובאחד הלילות באו ״חוטפים״ לדירתו, חטפוהו ומסרוהו לרשות, כדי לשלחו עם עוד אלפי ילדים יהודים לעבודת הצבא. תחת משמר כבד של חיילים, יצאה השיירה, שבה נמצא גם הנער בן הארבע־עשרה — אברהם־אלי, מי שהיה המתמיד בישיבת רמיילה וחברו של ״החפץ־חיים״, לדרכה הארוכה. בדרך התעכבה השיירה בוישניבה ללינת לילה. אך נודע הדבר לגבירים שבעיירה — ר׳ קופל ור׳ חיים ברקמן. מהרו למקום חנייתם, הצליחו לשחד את מפקד השיירה, והוא שחרר מספר ילדים וביניהם גם את הנער אברהם־אלי. לא ארכו הימים והם השיאוהו את בתו של אחד השותפים שלהם — יונה־יצע רבינוביץ, ומאז הוסב שם משפחתו לרבינוביץ. הזוג

הצעיר פתח חנות של מנופקטורה, ואלוהים שלח את הברכה במעשי ידיהם. לפי דבריה של חיינה, היו שני החברים נפגשים לעתים מזומנות, ולפי עדותה, ראתה בביתם שני ספרים שמחבריהם היו שני החברים מישיבת רמיילה — ר׳ אברהם־אלי וה״חפץ חיים״.



והנה ר׳ משה דוידסון, הסבא של יהודית וזאב דוידסון, החיים אתנו כאן היום. בני הדור שלנו הכירוהו בהיותו כבר כבן מאה, בעודו יושב בשבתות ועורך שולחן למספר מעריצים חסידים, שהיו באים אליו מהעיירות הסמוכות. גם הוא, הזקן, וגם הם — חסידי ״סלונים״ היו, ובעיניהם היה ר׳ משה בא־כח הרבי מסלונים, למי שאי אפשר לבוא מחמת מרחקי הדרך, ולכן הסתופפו בצלו של הזקן ושמעו ממנו משבחי חסידים, ובזה רוו את כסופיהם לעליית נשמה בחצר הרבי מסלונים.



ר׳ הירש מלצר אביהם של שרה, חנה, איטקה ובריינקה, היושבות אתנו כאן בארץ. יהודי פיקח היה, גא ותקיף. עוסק בצרכי צבור, גבאי בית־הכנסת ויודע זמר. בלילות שבת היה מתמלא חלל הרחוב בשירה ובזמרה, העולה מבית המלצרים במעלה רחוב וילנה.



ולעומתו — שני טיפוסים מנוגדים לו — אבא שלו ר׳ משה ואחיו לייבה החייט. היו אלה שני קבצנים עליזים, פרוטוטיפוסים של השחקן היהודי. שניהם היו יוצאים בפורים או ״בשמחת־תורה״ לרחוב מחופשים וממלאים אותו במעשי קונדס ובקול מצהלות עליזים ורוננים. עוד היום יהמה הלב לזכרם ביצאם בפורים מחופשים ל״אסתר המלכה ומרדכי־היהודי״ בבגדיהם הצבעוניים עם שנצים מכל מיני גוונים התלויים להם מאחוריהם; או בצאתם בשמחת־תורה בצילינדרים על ראשם חגורי אזורים על הקפוטות של אטלס. כמה שמחה ואור היו מכניסים שני הקבצנים העליזים האלה בלבו של הילד! בתוך החיים האפרוריים בעיירה, היה זה משום חרג של אור, שהם ידעו במתכוון להפיץ סביבם.



ר׳ משה שמשילביץ אבא של יצחק שלנו ובן־דודו של הנשיא בן־צבי. ראשון בין הלמדנים בעיירה היה, וגם בעמדו בחנותו תוך המשא ומתן עם הגויים, היה כולו שקוע בדף היומי שעמד ללמד באותו ערב בחברה ש״ס שלו. הנה רואה אני אותו לפני בישבו בין מנחה למעריב בבית־הכנסת החדש בראש השולחן הגדול מוקף יהודים חברים בחברה ש״ס, והוא מסביר להם את הדף היומי, כשכולו נוהר ועיניו זוהרות, והוא מסביר וממשיך: תנו רבנן...



והיו שני השמשים: ר׳ שלמה השמש בבית־הכנסת החדש ור׳ ליזר־חיים — בישן. ר׳ שלמה השמש גבוה חסון ורחב כתפיים. הוא היה יותר ״משמש״. לא שמשות סתם ראה בעבודתו, אלא מלאכת הקודש. לאהרון הכהן המשמש במשכן דמיתיו. לנקות את המנורות ולצחצחן עדי יהיה להן ברק, למען יאירו למרחוק; להאיר את בית־הכנסת בלילות שבת ומועד בלוקסים הגדולים ולהשרות רוח של חג על כל באיו, זו

היתה לו משימת קודש. הסתכל בפניו ותראה כמה הם זוהרים בערבים אלה. כגנרל המפקד בשדה המלחמה היה נושא את מבטו מעל הבימה על כל באי הבית. ארון אחד סגור היה בבית הכנסת ובו ספרים יקרי ערך וחשובים, שעה שהיה מגיש לך ספר מאותו הארון, היה משהו מיוחד סודי ורב חשיבות מרחף על פניו. יהמה לבי בקרבי בזכרי לילות שבתי יחידי בבית־הכנסת על דפי הגמרא. בארבע לפנות בוקר היתה נפתחת הדלת, והוא, ר׳ שלמה היה מופיע. מה שמח לראותני בכך, כמה נרגש היה בגשתו אלי, לטף אותי על פני וביקש שאספח אליו את בנו — יששכר־מנדל. מאז נכנסתי גם אני לקהל אנשי סודו.

ר׳ ל י י ז ר ־ ח י י ם. השמש בבית הכנסת הישן. טיפוס שונה ממנו לחלוטין. לץ, מסוגו של מוטקה חבד היה, שמעולם לא אבד את בדיחות הדעת שלו. יהודי קבצן היה, "ואת השמשות, היה אומר, קבלתי יחד עם הדלות". את דמי השמשות היה גובה בבתים בכל יום ששי "צנר, צנר" לשבוע, ובתמורה היה משאיר משהו מהוויתו הליצנית. בעבור זה היה מחובב מאד על הנשים בעיירה, והן, שכרגיל היו מונעות את עצמן מלשמוע בדיחה גסה, היו מעמידות אותו ומבקשות:

ר׳ לייזר, ספר נא את הבדיחה על... והוא היה מספר דבר מה חריף וממולח וגס, כשהן מתמוגגות ממש מרוב מתיקות. בשכר כל זה היה מבקש רק דבר אחד: כוסית יי״ש ועוד כוסית ועוד כוסית. שכר השמשות, שהיה אוסף, כאמור, מדי שבוע בבתים, לא הספיק לו, ולכן היה גם נושא מכתבים רשמי של ממשלת הצאר, אולי נושא־המכתבים היחידי בכל רחבי רופיה. ושוב היתה לו ההזדמנות לאמר בכל בית משהו מבדח מתחת לחוטמו המאנפף. הוא היה אומר: „עסן איז דער לעבן, שטארבן איז דער טויט, און אגוטער ,טרונק׳ איז בעסער פאר ביידן"; אף הוא היה אומר: "דער לעבן איז קורץ, נאר וואס ביני לביני עסן מיר אויף אפאר טויזנט פופיקעס, און צוליבדעם לעבן מיר אויף דער וועלט".

מי מאתנו אינו זוכר אותו באותם ערבי שבתות, שעה שהיה עומד עם שקיעת החמה, ברחבת השוק תוקע את אגודלו מתחת לגרגרתו, מלכסן את ראשו קצת הצידה וקורא: "יידן אין שול אריין". יהודים היו מתחילים לנהור אל בית־הכנסת, ובבית היו אמהותינו לובשות ארשת צניעות, מכסות את הראש במטפחת של שבת ומברכות על הנרות, והבית מתמלא אורה ושמחה רוגעת של קדושת השבת.



והנה נמשכת השרשרת — מ נ ד ל ז נ ד ל, הציוני המאורגן היחידי בעיירה באותם הימים. הוא היה מורשה של קרן־הקיימת ושל ועד חובבי־ציון באודסה. נמוך קומה היה, אבל פיקח היה ובפקחותו היה משכמו ולמעלה. במסירותו לציון ולציונות לא ידע גבול. חנות של מכולת היתה לו, בה היה עומד ומשרת את לקוחותיו ובשעת מעשה מחזיק על ידו קופסת קרן־הקיימת וזורק מכל פדיון פרוטות לתוכה. מדפי החנות היו מלאים דברי ספרות ציונית — כרוזים וחוברות. מה פעמו לבותינו, לבות בני־הנוער (באותם הימים בני 13—12) כאשר היינו נכנסים לחנותו כדי להשרות על עצמנו מריחה של הציונות, ולא אפריז אם אומר גם מריחה של הארץ.

תמיד מצאנו שם משהו חדש ומפתיע, רענן ומפעם את הלב; מעין ריח של חג היה

נסוף על אותם הדברים החדשים, שהיה, מדי בואנו, מראה לנו: הנה תמונות מהמושבות: הנה מטולה, הנה פתח־תקוה; הנה יער הרצל; אכר יהודי חורש את אדמתו... והנה תמונה מהקונגרס הראשון בבזל עם הרצל ונורדוי בראש; והנה הרצל עומד על הגשר ועיניו נשאות למרחוק אל מרחקי הזמן והימים... ומנדל מסביר ומוסיף נופך משלו, ואנו עומדים בפיות פעורים ומקשיבים... ומסתכלים...



א ו ר י ה ס נ ד ל ר. הנה הוא יושב על ספסל הסנדלרים שלו, דופק בקורנס על האימום שבפנים הנעל, תופס בפיו כמה מסמרים וקורא לי: "חיים, חיים, — מה פרוש ,ותשבר ותמגר', אה, חיים?" או — "מה ההבדל בין ,פמוט' ל,מנורה', אה, חיים?"...



ומעבר לרחוב מול אורי הסנדלר, ישב ח י י ם ה ס נ ד ל ר, גם הוא היה יושב שפוף על נעלו, מקרנס בקורנסו ומדי רגע מרים ראשו ומזמר בקול: "און וואו ביסטו גיוועזן ווען געלט איז געווען? ווען דער לעבן איז געווען צוקער זיס?" או שהיה נושא את קולו פרקי זמרה חזניים ומתמוגג מרוב מתיקות...



ר' נ ט ע ה נ פ ח. זקן בעלי המלאכה בעיירה. מאז ימי ילדותי ועד אשר עזבתי את העיירה, הייתי עובר מדי פעם ע"י הנפחיה שלו, הגובלת עם הנחל החוצה את רחוב קריבה, ורואהו יום יום מפיח אש בנפחיה הגדולה שלו והכבדה ומכה בפטיש כבד על מוט הברזל עד שהוא מתלבן, והוא כולו מפויח בפיח. לעת ערב היה ר' נטע יורד אל הנחל, רוחץ את פניו יפה יפה ואץ רץ לבית־הכנסת לתפילת מנחה ומעריב שלא יאחר חלילה. שם בבנין שליד הנפחיה, היה "החדר" הראשון שלי, בו למדתי א"ב, וריחה התמזג בריח הילדות, ומאז רודפני ריח זה בכל אשר אבוא, ובעברי ע"י נפחיה כאן בארץ, הרי כאילו הייתי נתקל במשהו חמים ויקר מימי הילדות הריחניים.



ש מ ש ל ז ו ס מ ן. יהודי טיפוסי ומשונה במקצת. הוא ישב במעלה רחוב וילנה בבית רחב ידים. בחזית הבית — חנות גדולה של מכולת. בימי השוק הפך כל הבית מרזח אחד, וגויים היו סובאים יי"ש, אוכלים דגים מלוחים מבוצלים בחומץ, משתכרים ומעלים קיא ושכורים זוחלים לעגלה המובילה אותם הביתה. בזאת עסקו בעיקר בני־הבית, אולם לבו הוא היה נתון לעבודת האדמה. היה חוכר שדות מהאכרים שבסביבה ומעבדם לרוב בשותפות עם גויים. כאן בשדות המבשילים בזהב השעורה או שבולת השועל מצא את מקור חיותו. כאמור היה משונה במקצת — הוא בכלל אהב את הגוי ואת "הגויישקיט". הנקודות השחורות לא היו לו זרות, כנראה. ברם, הוא שנא תכלית שנאה את הלמדנים המיוחסים המתנשאים. אהב את הפשטות ואת הפשוט. חיי האכר שמשו לו דוגמא בפני בני ביתו: "צאו וראו, היה אומר, מה פשוט הוא הילוכו של האכר — חמילה והטנות ברוב ימות השנה, והעני שבהם עשיר מהגביר שלנו בעיירה"... שנים סרב לחדש את החליפה שלו, חרף הפצרות אשתו, ובשבתות היה אוהב לעמוד לפני פתח ביתו ו"להתגנדר" בחמילת אכרים, להכעיס כולם. לעג של בטול היה מרחף על שפתיו, לגלוג, שאמר: "אני מצפצף על כולכם".

עד שתפסתהו אשתו פעם, שעה שישן שינה עמוקה, ונחירתו נשמעה על פני כל הבית, הביאה ביעף את החיט, שגר בשכנות, התאים לו את מידתו ותפר לו חליפה חדשה, כיאות לאחר מאמידי העיירה. מספרים שבשעה שהביאו לו את החליפה ובקשוהו ללבשה, ליכסן מבט לעבר בני־הבית, תפס מה שאשתו בת החיל עשתה לו, וביקש שיתלו את החליפה בארון, והוא לא לבשה.

נוסיף כאן גם מה שג. פרסקי מספר עליו ברשימתו:

היו בוישניבה יהודים יוצאי דופן משונים, שהתבלטו בזרות שבהם ובנוהגי חייהם. אחד כזה היה דודי שימשל. זה היה ציניק מלידה, לועג לכל ועושה את כולם לצחוק. מספרים, שפעם נתן לו הרופא תרופה לשתות ממנה טיפות טיפות במשך שבוע ימים. מה עשה? פנה לאשתו והסובבים אותו ואמר: "אין אני מבין למה לי לשתות מזה טיפות טיפות?" — ולעיניהם שתה את כל הבקבוק בבת־אחת. מה שהיה אחר־כך כתוצאה מזה ברור הוא — בקושי הצילו הרופא ממות.

כאשר נולד לו בנו פסח, התעקש והודיע שלא ימול אותו. וכל מה שהפצירו בו, היה פורץ בלעג מופקר כזה: משום מה להכאיב לילד? וכי למי הוא עשה רע? ועוד לשלם למוהל עבור זה... לכל הרוחות, לא אעשה שטות כזו..." עד אשר הגיע המוהל, נכנס בחשאי לחדר היולדת ו... מל את הילד, יצא ונגש לשימשל וברך אותו: "מזל־טוב, ר' שימשל! מזל־טוב ר' שימשל — בנך הוכנס לבריתו של אברהם אבינו. בוא נשתה לחיים...". התבונן בו שימשל בעין ליצנית ומופקרת ואמר: "מילא, עשית מה שעשית, אבל תשלום עבור זה לא תקבל ממני". "אין דבר, השיב המוהל, זכיתי להכניס עוד יהודי בבריתו של אברהם אבינו, וזה שכרי". רק אז ישבו יהודים מסביב לשולחן, וחגיגת "הברית" נערכה כדת וכדין.



ר' יונה איצה

מפי מרת גיטל יוחס

נעלה נר זכרון לאחד מדורו ושותפו של קופל שנים רבות, הוא ר' יונה איצה ז"ל, סבא של מרת גיטל יוחס תאריך ימים וסבא דסבא של יצחק ושרה ומלכה ובתיה יוחס, החיים אתנו כאן בארץ. הוא היה שותפו של קופל שנים רבות בעסקיו עם החצר. משהתרחבו העסקים, הכניסו לשותפות את ר' חיים ברקמן (הוא ר' חיים איסרס) שהיה כל ימיו מלמד גמרא. אולם כשקם בנו של ר' חיים הנ"ל — מוטה הירשל, והחל לנהל את העסקים במקום אבא שלו, פרצו מריבות וחיכוכים ונתפרדה החבילה. ר' יונה איצה יצא מהשותפות ופתח לו בית־חרושת לאריגי סגוס (גיוואנט). את הצמר היה קונה בכפרים מקרוב ומרחוק, מעבדם ומייצר מזה אריג במכונות שהותנעו בידים. גם נקוי הצמר ונפוצם נעשה בידים. בזאת עבדו כ־15 בנות, תמורת תשלום של 10—15 קופקות ליום. את הסחורה המוגמרת היו מובילים בעגלות לפינסק, דרך יערות ובצות פולסיה. זמן מסוים עסק גם במסחר

תבואות, ובשיירות של 15 עגלות היו מובילים את התבואה ל... קובנה, בדרך היו משתהים כשבועיים ימים הלוך וחזור.

בית־חרושת לכסאות ווינאים

(גם סיפור זה מפי מרת גיטל יוחס)

אותו מוטה הירשל שהזכרנו לעיל, יסד בשביל בנו, איסר ברקמן, בית־חרושת לכסאות וינאיים. הביאו מומחה מחלם, קבלו פועלים מן העיירה ובית־החרושת החל לעבוד. אולם בגלל נהול עסקים רע וחוסר כשרון, נסגר מהר בית־החרושת, והוא פשט את הרגל. זוכרני בימי ילדותי, עם שעברנו לגור בחצרו של מוטה הירשל, עוד ראיתי את שרידי בית־החרושת: דוד גדול היה תקוע שנים רבות בחצר, על ידו ערימת פחמים שרופים, ועל עלית הגג שלנו עוד התגלגלו ערימות מחלקי כסאות, והדוד שמש לנו ל"בית־כלא" במשחק "המהפכה", שהיינו משחקים או בימי המהפכה הראשונה ברוסיה ותחת השפעת התקופה.



„המלמדים" שלנו באותם הימים

בין כל אלה שאנו מעלים את זכרונם בדפים אלה, הבה נציג יד ושם לדמויותיהם של המלמדים שלנו באותם הימים שמלפני מלחמת־העולם הראשונה. בעוד נמשך הקו של המסורת וחנוכו של הילד והנער העברי היה מרוכז כולו ב"חדר" ומן "החדר" אל "הישיבה". המלמדים האלה, מהם שאבנו את עיקר העיקרים: ידיעת התורה ואהבת העם היהודי. הה, אותם ערבי החורף הארוכים, בהם ישבנו ולמדנו אצל אחד תנ"ך ואצל השני גמרא ושוב גמרא, ומאוחר בלילה חוזרים הביתה תוך שלגים וגשמים ומבוססים בבוץ עם הפנס עשוי מניר ע"י האח הגדול, ביד.

לא פעם נדמה היה הנה מישהו רודף אחריך, ומישהו זה — אין זאת אלא שד הנהו... בדרך צריך היה לעבור ע"י "הקאלטע־שול", שבו המתים עולים לתורה בלילות... ובס"ה הנך ילד בן 9—10. ורק עם עברך סוף סוף את השטח "המסוכן" הזה, רווח ללב. בצעדי און אתה רץ הביתה מהר מהר ופותח את דלת הבית המוסק והחם, כשאמא רחימאית מקבלת את פניך בחרדת אהבה... אין חזרה לכל זה מה שהיה. יחיה, איפוא, החלום המקים לתחיה את אותם הימים. עוד וישניבה כולה טבועה באורח החיים המסורתי ללא כל שינוי.

הדי המהפכה עברו והרוח שכחה; הגלים שקטו, נרגעו וחזרו על חופם. חסל סדר "פרוקלמציות", "ברושורות", "סטצניק׳עס", "בונד", "ס.ס." ומי העיירה כמי השילוח, התנהלו שוב לאיטם כמימים ימימה. לכן מקבל "החדר" ומלמד ה־"א־ב" את פני הילד בן השש עם "הטייטל" בידו.



מ ר ד כ י "ד ע ר מ ל מ ד". משותק בחצי גופו, ובכל־זאת עושה כל מיני עבודות

פרד, ובתוכן גם "מלמדות". בשקט וברצינות, במבט רך ובהבנה לנפש הילד, טוב מהרבה פדגוגים מודרניים, הוא יושב אל השולחן עם "הטיטל" בידו ומצביע: "קמץ א' — אָ, ; קבץ ב' — בֻ..." ואם קורה, והוא משאיר אותנו לשעה ויוצא להתעסקות אחרת, בין לימוד ללימוד, אין אנו באים אליו בטענות, וגם לא ההורים. בינו לבינו אתה מגיע בסוף השנה הראשונה לקריאה רהוטה "בסידור" ומתחיל פרשת "בראשית". ברכוש זה אתה עובר בשנה השניה ל"חדר" של —



משה־חצקל אדם צעיר, בעל פנים רכים חיכניים וזקן משי עוטר אותם ומסבים גם עליך מאווירה של רכות וניחותא. כאן עוד אנו ממשיכים במשחקי הילדות. בקיץ מחליקים מן הגגון של המרתף על הלוחות החלקים מטה מטה, ובצהלה ובשמחה עולים וחוזרים ומחליקים וממלאים בשאון ילדות את חלל החצר. בחורף מחליקים בשילגיות, ושוב מהגגון הזה, והשמחה והצהלה אין לה גבול. כאן אנו ממשיכים "מבראשית" עוברים לספר "יהושע" ומגיעים עד "שמואל ב'". בערבי החורף הארוכים הננו מפליגים הרחק הרחק מהעיירה אל עולם הימים הקדומים: ביחד עם כל שבטי־ישראל אנו עוברים את הירדן, כובשים את יריחו ונלחמים נגד שבעת המלכים, ולב הילד מפרפר בין שמחה וצער, בין נצחון למפלה. הספורים על שמשון הגבור אופפים אותנו באוירה של אגדת פלאים, ויחד אתו אנו נלחמים ומכים בלחי החמור את הפלישתים; יחד אתו אנו קושרים אודי אש בזנבות השועלים ומשלחים אותם בקמתם. ומה גדול הצער שעה ששמשון הגבור מוגר ע"י אויביו. עברו שנתיים ואתה כבר בן 9 — ילד גדול. חסל המשחקים ואתה עובר ל —



איציק מאיר. כאן —חומש עם רש"י; התחלה של חשבון וכתיבה יפה. יצחק מאיר הוא קיטע בעל רגל עץ, קופץ כאקרובט מעל גבי חמש מדרגות ואינו נכשל ברדיפתו אחרי "השקוצים" שלו, הרובצים כל היום על חופו של הנהר ובתוכו. ואף על פי כן הננו יוצאים ממנו עם מטען הגון של "ידיעות": כבר למדנו וטעמנו משהו מפירוש רש"י, התחלה של חשבון ו־כתיבה יפה, זה היה השגעון שלו — דרש מהתלמידים לכתוב אותיות יפות ומסולסלות. אחריו בא —



שאול המלמד. יהודי ארוך כקנה, בעל זקנקן גזוז, שהיה מבריש אותו באצבעותיו מדי פעם. עיניו זעירות, משוקעות ומרושעות. "חדרו" הוא כעין "חדר־מתוקן". כאן אין משחקים. המשמעת היא חזקה ואכזרית ממש. כאן דורשים מאתנו ללמוד ושוב ללמוד. מלבד תנ"ך, הננו לומדים גם ראשית תלמוד, ועברית ממש מכרסטומטיה של קרינסקי — "הדבור העברי". אנו מקבלים שעורים הביתה ויושבים מאוחר ומשננים: "ברז — אקראן"; "פומפיה" — "אריבאיזן"; "אלונטית" — "אהנטוך"; "ארגז" — "אקאמאדע" ועוד ועוד כהנה וכהנה... כאן גם דקדוק ונטית הפועלים למיניהם כאן גם חשבון — חבור, חסור, כפל וחלוק עד "פודן, פונטן, לייטן" ועד בכלל. עיניו המשוקעות ומרושעות היו מפילות את פחדן על הילדים. היה מלקה בסיטונות, על כל דבר של מה בכך, על השת הערום.

והיו ילדים, שבאחרם בבוקר ל״חדר״, היו כבר מאליהם נגשים אל המטאטא, מוציאים זרד ומגישים לשאול, מפשילים את המכנסים, ושוכבים בשקט על הספסל מוכנים ומזומנים. ברם, יש להודות על האמת, שלמדנו ויצאנו ממנ ברכוש גדול. בני 11 היינו כשעברנו עם כל הידיעות שרכשנו עד כה ל —



אלתר המלמד. מלמד גמרא — בעיקר, אם כי, כתוספת היו לומדים גם תנ״ך כמה שעות בשבוע. זה היה אברך בגיל של שלושים, יפה־תואר, רחב כתפיים, למעלה מבינוני, מצחו רחב ובהיר, שערות ראשו שחורות וזקן לו שחור, מסורק ומטופח א־לא הרצל. גם הוא החזיק את הילדים במשמעת ברזל. הלימודים נמשכו עד 9 בערב בלילות הארוכים של החורף והביתה היינו חוזרים לאים ועיפים.



שמואל־ברוך המלמד. גבוה מעל גבוה ובראש הפירמידה, עמד שמואל־ברוך המלמד. יהודי למדן חריף ובקי היה. מלמד מובהק לגמרא לבחורים בני 12—13, בטרם היות ישיבה בוישניבה.



אינטליגנציה תלמודית
וראשית ניצני ההשכלה

ובזאת הסתימו הלימודים בחדר. דעת רכשת, תורה למדת, טוב לך לכל ימי חייך. ומכאן ואילך פונה נער נער לעברו ולגורלו: מי לבטלה, מי למלאכה, ואחרים, והם המוכשרים והטובים, מבני ״הבעלי־בתים״ בעיירה, נודדים למקומות של תורה, לישיבות המפורסמות באותם הימים: וולוזין, סטוצין, וילנה, ראדן, אישישוק, וסלובודקה ע״י קובנה, מיר לידה, ברנסק, טלז ועוד ועוד. שם לומדים וממלאים את כרסם ש״ס ופוסקים. אותה שעה אינם נמנעים מלהציץ בספר עברי, ובצורה אקסטרנית לומדים גם השכלה כללית בשפת המדינה — ברוסית. אחרי כמה שנים הם חוזרים הביתה בחורים כארזים, חריפי מזה, ומוסמכים להוראה.

אלה היו אז בחורים כמו — יוסל ברקמן, יוסף מלצר, אהרון אבא, יצחק־ליב ברקמן, אלתר שמואל ברוך׳ס, מרקל גיטליץ, יעקב הירש־אלישקביץ ויבדל לחיים ארוכים אהרן צבי דודמן — דודאי ועוד. כותב הטורים האלה למד אז בישיבת לידה, המיוחדת במינה בשעתה. עם שובם הביתה מתחילה לנשב בעיירה רוח מרעננת מאוירו של העולם ומרוחה של הציונות, שהחלה לתת אותותיה ומשלטונה ברחוב היהודי. באותן השנים נוסדה ״ישיבה״ בוישניבה ובראשה הועמד אברך מישיבת וולוזין, מוסמך להוראה ומפורסם בכשרונותיו, בשם רב איסר אונטרמן, הרי הוא מי שהיה — הרב הראשי לתל־אביב יפו וכיום רבה הראשי של ישראל.



נעמיד פה נר־זכרון לעוד מספר מלמדים, שלא זכיתי אמנם, לשמוע תורה מפיהם: ר׳ יעקב יצחק (יענקל איצה) רוב שנותיו היה מלמד נערים יהודיים באודסה,

והיה בא פעמיים בשנה הביתה לפקוד את אשתו ובני ביתו. רק בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה הקים לו "מלמדות" בוישניבה ונתפרסם כבעל דיקדוק ובקי בתנ"ך.

✶

היה עוד אחד בשם מ א י ר כ ן המלמד, על שום שהיה מאנפף מתחת לחותמו. שמעתי שהיה אהוב על הילדים, משום שהיה אוהב לתבל את תלמודו באגדות מן התלמוד ומהמדרש, והיה מרתק אותם בספורי מעשיותיו.

✶

ר' י ש ע י ה ל י ב — גם הוא מלמד גמרא.

✶

ר' י צ ע ה מ ל מ ד — עליו רשימה מיוחדת כתובה על ידי בנו.

✶

צ ס נ י ה — משרידי תקופת ההשכלה. הוא בא לגור בעיירה בשנים האחרונות לפני המלחמה. בביתו דברו רוסית וכן הילדים בינם לבין עצמם. בעיירה לגלגו עליהם, מתוך שראו בזה מעין התנשאות, ולכן היו קוראים להם בלעג "פפשה־ממשה"...

הוא היה יהודי ציוני בלב ונפש. אהב מאד לנאום בכל מקרה והזדמנות, ובין אם רצו בכך או שלא רצו בכך, היה עולה על הבמה ומוכיח למוסר את אזני בני העיירה, על שאינם מלמדים את בניהם "השכלה"...

✶

ר' מ א י ר ד ו ד מ ן. אליהם יש לצרף את דודי ר' מאיר ז"ל. הוא לא היה מלמד, הוא היה מורה לרוסית ולאידישוגם לחשבון עם "תשבורת" "ופודן פונטן לייטן"... בעצם כינוהו בשני שמות: "מאיר דער לערער" ו,,מאיר דער שערער", על שום שתי המלאכות שהחזיק בהן בשעתו. בחדר אחד היה עושה את מלאכת התספורת, ובחדר השני היה יושב התלמיד ומשנן: "באראדא — אבארד דאם — אשטוב; פיעץ — אנאויוון; צ'לובייק — אמענטש".... והוא היה בא לעזרת התלמיד מחדר התספורת: "צ'לובייק — אמענטש!" ופתאום היה שואל מחדר התספורת: "וצ'ירולינק ?" הא ? הרי אמרתי לך אתמול, גוי, — צ'ירולניק — אשערער"...

ככה היו, באותם הימים הרחוקים והיקרים, לומדים לכתוב, לקרוא ולדבר רוסית. ויש ובחור כזה היה עוזב פתאום את העיירה, נוסע לעיר ונכנס לגימנסיה, לומד שם שנה שנתיים וחוזר הביתה בבלורית ובמדי סטודנט, מתבל את דבריו בחברה במלים רוסיות, ושואל בכל מקרה והזדמנות: "אוו צ'אם דיעלא" ?.. (במה המענין ?, במה המדובר ?).

עד שבא וולצוק. הוא היה בעל יוזמה של נעורים, והקים תחילה בית־ספר עממי, שפת ההוראה בו היתה רוסית. היתה זו הוכחה לגבי התקדמותה של העיירה לקראת אותו העולם הגדול שהקיף אותה. אולם כבר בשנה השניה נסגר בית־הספר בגלל חוסר תלמידים, והוא הסתפק בשעורים פרטיים לרוסית ולחשבון. וכנראה שגם בזה לא הצליח, הלך ופתח לו חנות של ספרים ומכשירי כתיבה, ומזה איכשהו התקיים.

✶ **"חברה תהילים".** לילה לילה, לפני עלות השחר, היה השמש המיוחד לכך עובר ומקיש בדלתם של חברי "חברה תהילים", ומעוררם לקום לעבודת הבורא, בניגון נוגה ומעלה עצב. בתוך דממת הליל היה מסלסל בקולו באידיש: "שטייט אוף, שטייט אוף צו עבודת־הבורא"... והיהודי היה קם, מתלבש רוחץ את פניו וממהר לבית־הכנסת לעבודת־הבורא.

✶ **חברה „לינת־הצדק".** היא הציגה לעצמה משימה נכבדה: לעזור לחולה נצרך בתמיכה כספית ובעזרה בהוצאות הרפוי, ולפעמים — גם לשלוח כרע של תרנגולת למרק עוף ולהחיות את נפשו.

כשמה כן היתה: — חברי "לינת־הצדק" היו באים גם ללון אצל החולים הקשים ומחליפים את בני הבית בלילות. נוסף על כך היה ברכושה של החברה אמבטיה של עץ, ומיהם מפח ברזל עשוי בה במיוחד לחמם את המים. האמבטיה היתה נתנת לכל חולה, שהיה זקוק לאמבטיה חמה לפי פקודת רופא. כי זאת לדעת — הבריאים לא השתמשו באמבטיה. לשמושם היה בית־המרחץ בחורף והנהר בקיץ.

מרתף מיוחד היה "לחברה", אשר בו היתה מכינה קרח לימי הקיץ בשביל החולים שיזדקקו לכך. את הוצאותיה, שהיו מרובות למדי היתה "החברה" מכסה מתשלומים שבועיים של חבריה, ו־ממכירת "הקפות" בשמחת־תורה. בזמני היה ר' אלתר המלמד יושב ראש חברת "לינת־הצדק", והוא היה עורך "מנין" מיוחד למען "החברה" בשמחת־תורה. הוא היה מוכר את "העליות" לתורה ואת ה"קפות" ברעש ובפומבי, מעשה אמן ממש. לי, תלמידו באותן השנים, היה נדמה שבתענוג של מכירת "העליות" בשמחת־תורה, הוא מתקיים כל השנה.

✶ **"חברה ש"ס"** עם בין ערביים, בין מנחה למעריב, היה בית המדרש מתמלא תורה. מצד אחד, סביב שולחן ארוך, היו מסובים "הסלתא ושמנא" של העיירה, הלומדים וחריפי־המוח, וכל חברי "חברת ש"ס" בראשותו של ר' משה שימשילביץ, ומצד שני, היו מסובים חברי "עין־יעקב", אלה, שאמנם הנקודות השחורות לא היו זרות להם, אבל בין הלמדנים לא נמנו. לרוב היו אלה בעלי־מלאכה, רוכלים המסובבים בכפרים וסתם יהודים.



רב זלמן זוסמן רוכל היה ומסתובב בכפרים מהבוקר עד הערב, ומסחרו — תבואות, ביצים, תפוחי־אדמה וכל מה שהיה לאכר למכור. מפעם לפעם גם עוף וירקות שונים. מזה ינק את פרנסתו, אולם לחיות חי על מזונו הרוחני — היה מקפיד לחזור הביתה בין בחורף ובין בקיץ עם בין ערביים, על מנת שיספיק למנחה ולמעריב. ולאחר מכן מתיישב ומצטרף לכל לומדי „עין יעקב". עליו נאמר: „איש חסיד היה". ואמנם חסיד היה בכל הליכותיו. זוכרני ערב שבת אחד: כולנו היינו כבר מכונסים בבית־הכנסת ואני ישבתי עם אבא וחיכינו להתחלת התפילה „לכו

נרננה". מולנו היה מקום מושבו של רב זלמן, ואנו התפלאנו שנפקד מקומו הערב, והוא, רב זלמן, טרם בא והנה... והנה, רואה אני אותו נכנס אץ אל מקום מושבו וכולו מבוכה, לבוש עוד בגדי חול, לא רחוץ עם כל אבק הדרכים על בגדיו, באותם הבגדים, שהסתובב בהם כל השבוע בכפרים, נכנס והתחיל להתפלל מתוך דבקות ורגש של אשמה וחטא על פניו. הסיבה לכך התבררה לנו לאחר התפילה... כבר עם שקיעת השמש נשבר לו יצול בעגלתו. מה עשה? השאיר את הכל אצל גוי מכר והוא רץ ברגל הביתה, אולם בהגיעו לעירה ראה שהשעה היא כבר מאוחרת ובמקום ללכת הביתה מיהר ונכנס לתפילה לבית־הכנסת, כמו שהוא בא בבגדי־החול שלו המאובקים.

קוסמים ועושי להטים. תיאטראות לא היו בוישניבה, וספק אם באותה תקופה היה קיים תיאטרון יהודי אפילו בוילנה. אולם משהו מעין במה לשעשועים היה בכל זאת מזדמן לעיירה בצורה של כל מיני להטוטאים, שהיו מופיעים בככר השוק בימי השוק וירידים.

ברנש כזה, מעולם לא ידעת בין איזה אומה הוא. הוא היה לבוש מין מקטורן צר ששוליו רקומים אדום; חגורה בעלת שנצים אדומים היתה תלויה לו ויורדת על גבי מותניו, ומכנסיו תחובים בתוך המגפיים ובקפל יורדים עליהם מלמעלה. רעמתו תמיד פרועה ושמוטה על גבי מצחו. היה עומד במרכזו של השוק וסביבו המון גויים ויהודים, והוא עושה בקסמיו: "הוקוס־פוקוס", והוא מוציא משרוולו זהובים אדומים וזורקם לתוך ההמון; מנפנף במטפחתו ומפריח יונים ממנה לרקיע השמים; בולע מסמרים, שולף לשונות אש מבטנו; נועץ חרבות לגרונו וכל זה נעשה בזריזות מפליאה, פונה לכאן ולכאן והקהל משתלהב וזורק לו את פרוטותיו עם שהוא ממשיך וקורא: "הוקוס־פוקוס".

המתהלכים על חוטי ברזל. ויש והיו מופיעים כמה זוגות, מקימים עמודי עץ גבוהים, שהיו מזכירים לנו, הילדים, את העצים שתלו עליהם את עשרת בני המן, מותחים בגובה רב חוטי ברזל בין עץ לעץ, ואחת כזו, לבושה מכנסי טריקו לגופה, המבליטים את חמוקיה, מהלכת על גבי החוטים כעל פני תהום, וסוכך בידה לשווי משקל. הקהל היה עומד וצופה במתיחות ונהנה לא פחות מאשר היום הצופים במעשי המוקיונים בקרקס בנוי לתפארת. אחריה היו הגברים מופיעים בהאבקות אגרוף. ויש ואחד מהם היה שוכב על הארץ וחברו מפוצץ על חזהו בפטיש גדול אבני בזלת כבדים. הקהל גם כאן היה עומד כולו דרוך ומתוח, מתלהב, מוחא כף ושורק, וכל העיירה כמרקחה.

ראינוע. ראינוע טרם היה בוישניבה. במקום זה היה מופיע לעיתים יהודי חבוש תרבוש אדם לראשו, מוביל מין תיבה שזכוכית מגדלת נעוצה בה, ובשכר של קופיקה היה מרשה לך להסתכל מבעד לזכוכית. הוא היה מסובב גליל כזה ומכריז ואומר: "כאן אתם רואים את ברלין!"... סובב — "ועכשיו אתם רואים את פריז, הביטו, הביטו!" עוד קופיקה, והיהודי מסובב את הגליל ומכריז: "כעת ניו־יורק לפניכם!" ובסודי סודות היה מכריז ומודיע: "כאן אתם רואים את מלחמת יפן—רוסיה ע"י פורטארטור!"

הגרמפון הראשון. זמן קצר לפני מלחמת העולם הראשונה הופיע הגרמפון הראשון בעיירה. ומעשה שהיה כך היה: בליל שבת אחת, בחתונתו של רם, בעל בית־חרושת לגפרורים, נערך משתה גדול למוזמנים, ובטוב לבם ביין, פתח רם את הגרמפון, הכניס "פלסטינקה" וקול הזמרה נשמע ברור על פני כל העיירה. יהודים כבר ישנו את שנתם אחרי סעודת ליל שבת. ופתאום העירם קול זמרה, שנשמע מקצה העיירה לקצה. נדהמים ונרעשים לא הבינו מה התרחש כאן. ירדו ממיטותיהם, ויחפים, רק תחתוניהם לעורם, רצו לעבר הקול עד שהגיעו לשערי בית החרושת. ושם, רק שם, נודע להם על הכלי המפואר,, זמר הפלאי ששמו "גרמפון". עברו והקשיבו מאחורי השער ופצפצו בשפתותיהם: "פש...פש...פש..." למחרת וימים רבים לאחר מכן היה הדבר לשיחה בבית־הכנסת ובילבל את תפילתם של יהודים טובים: גרמפון... גרמפון... פלסטינקה...

מגידים ודרשנים. גם קריינים טרם נראו בארץ, אבל ערבים, מלאי תוכן ומתיקות מרדימה את החושים היו והיו. אלה היו ערבי החורף הארוכים עם בואו של מגיד או דרשן. היו מהם כאלה שידעו היטב את מלאכתם, אמנים ממש. היו מתישבים בעיירה לשבוע שבועיים, מתאכסנים בביתם של יהודים טובים, ומדי ערב מושכים את יהודי העיירה לדרשותיהם. בית המדרש היה מלא מפה אל פה, והמגיד עומד על גרם המעלות המוביל אל ארון הקודש ונושא את דברו בקול מעורר לבבות, ובנגון משלו מתנגן ומספר משל או מעשיה ומוסר השכל בצדה משל הדובנאי.

יש והיה יורד לעמקה של האגדה ושולה ממנה פנינים מזהירות בשלל צבעיהן ווזורעות מאורן על פני בית הכנסת, ובלבותיהם של יהודים צמאים לדבר אלוהים. יש והדרשן היה פתאום מתרגש וקורא בקול: אי, אי, יידלעך! דעו לכם שעליכם עומד העולם, אתם בנים לאלוקי השמים, אתם עמדתם מתחת להר סיני וקבלתם את התורה ובכם בחר אלוהים לעמו, ולכן קוו לו וגאולתכם תבוא!"... "האי" היה קורע לבבות ופותח פתחים לתשובה ולחרטה. אבל לרוב משרה מתיקות ועלית נשמה על כל באי הבית. ועומד הקהל, עושה את אוזנו כאפרכסת ומאזין כולו דרוך וחדור בעולם האגדה שהדרשן פורש ומגולל לפניו בכל הדרו ויפיו. ואתה רואה בחוש שכאן עומד לפניך עם אחד, עם ישראל, בניו של יוצר העולם...

אולם, היו גם מגידים זעומי פנים בעלי ,,תוכחה". זוכרני אחד מהם, שהיה ידוע ומפורסם בשם אליקים — גצל. הוא השתייך ל,,לשכה השחורה", שמטרתה היתה: התנגדות לכל קידמה ברחוב היהודי ולפעולה ציונית ולעברית. דרשן זה היה עומד על גרם המעלות שלפני ארון הקדש, עיניו יוקדות, זקנו פרוע, ומתחיל את דבריו בשקט ובהדרגה עובר לזעקה: ,,גוואלד יידן — עס ברענט! וואו ברענט? — אין אלע ווינקעלעך!... אַ, בארזים נפלה שלהבת! בוולוזין העיר, מקום שם הישיבה הקדושה, התעוררו כמו אריסטרוקרטים, דמוקרטים ועוד כאלה שקוצים, ציוניסטלעך ורוצים ליסד גימנסיה, ולשם כך גם בחרו ב,,קומיטט". יידן, אל תקראו "קומיטט", אלא "קאם דעם טויט". הם רוצים בזה להמית את רוחו של ישראל סבא!"... ושוב פעם: "גוואלד יידן עס ברענט! וואו ברענט?

— בכל בית ובכל משפחה! אוי ואבוי לי, הנשים הצעירות מאסו בחבישת פיאה נוכרית ומתהלכות בשערותיהן דרך חצופות... וגרוע מכל גרוע הוא, שאין הן טובלות במקווה רחמנה לצלן... והן קוראות לעצמן לא סתם "אשה", אלא — "מדם"! אל תקראו — "מדם", אלא, — מה־דם?" — מה לי איסור נידה מן התורה ומה לי דם טהור וטמא?... אכן גם זה היה מחזה משעשע: הוא היה נותן את קולו בפאתוס, ולא פחות משחקן בתיאטרון, ידע לתת בטוי לנאמר על ידו, בפניו ובכל תנועות ידיו.



והנה גם היא: "ט ו י ב ה ד י ב ע ד ע ר ק א". היא אשר שרתה עם הקהל ועם הרב דמתא, ולא רצתה לחמם את המקוה, עד אשר נוצחה על ידם. זו היתה אשה גבר. עודני זוכרה; גבוהת קומה היתה ובריאת בשר, מתהלכת תמיד עם מטה בידה, משום שהיתה צולעת על רגלה האחת. והנה עברה אליה בירושה מבעלה הזכות על הבלנות בעיירה. והיא שלטה בו שלטון בלי מצרים: ברצותה מסיקה את התנור ומחממת את המקוה, וברצותה לא היתה מחממת את המקוה, והיו בנות ישראל חוזרות בלילות החורף לבתיהן ולבעליהן נבוכות ונכלמות. עד שפקעה סבלנותם של ה"בעלבעסלעך" בעיירה. ובאחת השבתות פרצה הסערה בבית המדרש. אחדים מהם העיזו ואחזו באמצעי הישן נושן — עכבו את הקריאה. זו היתה התרופה שאחזו בה כל מי שהיה ברצונו למחות נגד משהו או לעורר את דעת הקהל לאיזה ענין דחוף לפי דעתו או דעתם. היו עולים על הבמה, חובטים על השולחן וקוראים בקול: "מען איז מעכב די קריאה!" זה היה גורם לפרץ של מהומה: "מה? מה?" "שקצים פון בימה אראפ!" אולם במקרה זה היו כולם תמימי דעים עם המעכבים. נתכנסו הגבאים סביב הרב, התלחשו באשר התלחשו, ושלחו את השמש לקרוא לטויבה למטה מעזרת הנשים אל הרב. וכאשר היא סרבה לרדת, נגש, פשוט, השמש בפקודת הרב וצעק למעלה אל עזרת הנשים: "טויבה, גייט אראפ, מי דארף אייך האבן"! או אז היא הואילה לרדת, ניגשה ככה אל הרב: "מה רוצים ממנה?" התחיל הרב להוכיח למוסר אזנה: "היתכן? היתכן"? נשארה טויבה עומדת על שלה והכחישה בכול מכול: "לא נכון, הנה עד ישוך הגוי שואב המים שלה. הוא עד שהיא מסיקה ומחממת את המקוה. אלא שהן נעשו עדינות ביותר, "דעליקאטנינקע"... "לא מספיק להם חום... קר להן"... בסופו של דבר נתרצתה טויבה לחמם בימים אלה ואלה את המקוה היטב, והכל בא על מקומו בשלום...

ומי עוד? ומי עוד? א, כן. מאיר נח דער משוגענער. המשוגע של העיירה. הרי לא יתכן בלעדו בעיירה.. או — פסח דער משוגענער... בנעוריו עקר לאמריקה. בחור בבחורים וחזר משם כעבור כמה שנים, לא עליכם, מטושטש. הוריו מתו שניהם מצער, והוא היה מתהלך ברחובות העיירה חולם מחולם, מדבר לעצמו ומתנבא על "באנגען וואס וועלן פליען איבער די דעכער... אז אין הימל ארייך"...



והנה עוד דמויות וטיפוסים מטיפוסים שונים בעיירה, מכל אשר יעלה מזלג הזיכרון.

ר' מרדכי איש המדרש רבא. זקן מופלג היה כבר כאשר אני הנער הייתי פוגשו יום יום בין מנחה למעריב, יושב במקומו הקבוע בכותל המזרח של בית המדרש החדש,

מקטרתו הארוכה בפיו, והוא מעיין ב"מדרש רבא". זקן מופלג היה, פניו מצומקים, גוויליים, גבו שחוח וזקנו דק, מרוט ודליל מרוב שנים, רק מצחו הגבוה ועיניו הצמאות — לוהטות, העידו עוד על הלמדן עוקר הרים בשעתו, כאשר מכל זה נשאר עכשיו ההתעניינות המיוחדת במדרש רבא. הוא כמעט שאינו בא בדברים עם איש מבאי הבית. הנה הם בכנסים, מתפללים "אשרי יושבי ביתך", עונים "אמן", מרבים להג ועוסקים בשיחות חולין יותר מאשר בשיחות קודש. רק הוא יושב על מקומו כמסומר. יש והוא מוציא את מקטרתו מפיו ומתחיל לועס בתיאבון את זקנו הדליל וממשיך בהתעמקות, כשעיניו משוטטות בתאותנות על פני השורות שצבען דהה מרוב שנים והוא סופג לתוכו את האור הנובע מהן, את האגדות המרקיעות שחקים ומעלים אותו לעולם אחר רחוק מהוויות העולם הזה, שהוא כמעט שאינו משתייך כבר אליו. עד אשר... יום אחד נפקד מקומו בבית־הכנסת, וה"מדרש רבא" נתייתם. ר' מרדכי הלך לעולמו... לאותו עולם אשר אליו השתייך כבר זה הרבה שנים.



והנה עוד אחד. להבדיל אלף אלפי הבדלות, אבל גם הוא, מקומו לא נפקד מהנוף של העיירה „מאיר דער פערד גנב". אכן, היו יהודים כאלה בעיירות, מעין יוצאי דופן, שונים ומשונים. הוא התגורר ב"הורודציקעס". יחיד בין גויים. בלילות היה עוסק בכל מיני עסקים אפלים ולעת בוקר היה אץ לבית הכנסת לחברה "תהילים" ולהתפלל שחרית עם ותיקין. אחרי כל מקרה של גניבה בעיירה, היו באים אליו הביתה ושואלים ישר: "ר' מאיר, אולי אתם יודעים מיהו הגנב ?" או שהיו נגשים אליו בבית הכנסת, מתלחשים אתו בשקט בשקט, והוא היה מעמיד פנים של צדיק ומשיב שעכשיו הוא מתפלל ואיננו יודע ולא כלום... היו רואים בזה סימן טוב שהוא יודע ויודע, ואז היו באים אליו הביתה. ולא פעם היו הגניבות מתגלות בדרך זו. בעיירה היו יודעים כבר כאשר הוא היה נעדר מבית הכנסת, היה זה סימן שהוא נחבש בבית הסוהר. אולם כעבור כמה ימים היה שוב מופיע וכאילו לא כלום מתייצב עם "ותיקין", מתעטף בטליתו וראשו מתנועע הנה והנה כצדיק וחסיד מלא יראת שמים ונקי מכל חטא... ודופי... ומספרים מעשה (איני אחראי לאמת שבסיפור) — נולד לו בן זכר ניגש לאחר תפילת שחרית והזמין את הרב דמתא לסנדק. משהרגיש שהרב משתמט מלהיענות לו, התחיל טוען: "רבי, וכי מהו ההבדל בין פרנסה לפרנסה, כולנו בגלות אצל הגויים. ור' משה שימשילביץ או מרדכי ניסנ'ס ועוד כאלה בעלי בתים כשרים, האם הם אינם מרמים במידה ובמשקל ? האם זוהי לא גניבה ? ובכלל, רבי, אם היהודי לא יגנוב מאין ימצא את פרנסתו" ועכשיו בוא וראה, רבי, אני בס"ה עוסק במה שאני עוסק שעתיים שלוש בלילה ומיד אץ לבית הכנסת לתהילים ולתפילה. האם איני ראוי שהרבי יכבדני בסנדק ? סופו של הענין אינו ידוע לי כמו שאיני אחראי לכל הסיפור כולו...



מכל אשר סיפרנו אין להתעלם גם מזה: "החסידות בווישניבה".

בדרך כלל היתה החסידות בליטא, בעקב נסיבות היסטוריות, לא נפוצה ביותר. ובכל זאת היו והיו חסידים גם בליטא. בסביבותינו הם כונו "סלונימער חסידים". גם בווישניבה

היה כמנין חסידים שקראו לעצמם "די סלינימער". רובם מפשוטי דעמך — עגלונים, רצענים, כמה חייטים, ומעליהם — שנים שלושה סוחרים ומלמדים. היה להם ה"שטיבל" שלהם, שבו התפללו בנוסח האר"י ז"ל. שנים מהם הכרתי יפה — ר' איצ'ע העגלון, הרי הוא בנו של ר' משה דווידסון, שבשעתו שמש ממלא מקומו של הרב מסלונים, והחסידות עברה אליו ממש בירושה. הוא וחברו וולוול דער רימער, שניהם היו חסידים לפי הבנתם. לשניהם היתה החסידות עיקר גדול והפרנסה דבר שבתוספת. שניהם היו מסתופפים בחצרו של הרבי שבועות. הם היו נוסעים אלו "לראש השנה" ועושים בחצרו עד לאחרי "סוכות". ועם שובם הביתה היו עוד מתהלכים זמן רב כשרויים בחלום. שניהם ינקו מביקורם זה חיות לכל השנה. יש והרבי היה מגיע לביקור אצל חסידיו בעיירה. יום זה היה לחג בעיירה ולא רק לחסידיו. גם רבים מ"המתנגדים" היו מרשים לעצמם שעה של בטלה והיו באותו יום מתפללים ב"שטיבל" וממהרים לאחר מכן אל ביתו של ר' איצ'ע. שם היה הרבי מופיע במלוא זיוו עם גבאיו ומשמשיו, שלוו אותו בכל מסעיו.

זוכרני ביקור כזה באחד מימי הקיץ בעיירה. אותו בוקר התפלל הרבי ב"שטיבל", שהיה מלא עד אפס מקום, ומכאן עשה את דרכו דרך רחוב וילנה אל ביתו של ר' איצ'ע, במקום שנערכה לו קבלת פנים המונית וארוחת צהרים. גם אנו הילדים, ואני בתוכם, לא יכולנו לשבת ביום זה ב"חדר" ורצנו בכל מיני דרכים אל אותו בית לראות את הרבי. בשבילנו היה זה מעין אטרקציה, משהו מעין "קונצנמאכער", שהיו לעתים יורדים לעיירה ומשחררים את הילד מה"חדר". באתי, והנה... גם אבא שלי, ר' צבי־יצחק, שמה. צאו וראו — אבא שלי, יהודי רציני, ידוע כ"מתנגד שבמתנגד", שחרר את עצמו מעיסוקיו עסקיו האפורים, שמלחמת החיים כפו עליו, ודאגת הפרנסה שלו, ובא הנה, משום אותו משהו סמוי שיזכה לראות כאן. לא היה ברצוני כלל להפגש אתו ולהתקל בעיניו. אולם הוא ראני מיד וקרא לי: "חיים, עמוד כאן על ידי". נשמתי לרווחה. ראיתי ועיניו נתרככו, פניו זהרו ולבשו ארשת של ציפיה למשהו מעין התפשטות הגשמיות... מרגע לרגע גדלה הצפיה. הקהל זרם ומלא את הבית. הדוחק היה רב. המקורבים התהלכו הומים ורועשים. ופתע השלך הס. הרבי הופיע בפתח הבית. ראיתיו, והוא יהודי נמוך קומה, כולו לבן מזוקן, לבוש קפוטה ארוכה, נוסח ירושלים וורשה, ומכנסיו תקועים בגרבי משי לבנים, ההולמים את זקנו הלבן הפאטריארכלי. הוא התיישב בראש השולחן, ברך "שהכול" על כוסית יי"ש ועוד אחת ועוד אחת והחסידים אחריו והשמחה גדולה והרעש גדול, והרבי החל לחלק שיריים לחסידיו, ובראש וראשונה לר' איצ'ע. אטו מלתא זוטרתא היא... רואה אני ו"אור עולם על ראשו". אבא שלי, שלא היה מחסידיו, עמד אתי יחד כזר על חתונה, שלא הוזמן אליה. הוא לא גנש לשולחן, אלא עמד וחכה כל הזמן למשהו שיבוא שמוכרח לבוא. הרי לא יתכן אחרת. ושם בשולחן, אוכלים ושותים והרעש גדול. הרבי מחלק שיריים והחסידים חוטפים.. ואבא עומד ומצפה עוד... ראיתיו באכזבתו. עד שלא יכול היה להתאפק יותר, נגש אל ר' איצ'ע ושאלהו בלחישה: "האם הרבי יאמר משהו תורה?"... ר' איצ'ע הסתכל בו, משך בכתפיו, לא היה לו נעים בפני אבא. פנה כה וכה עד ששאל את אחד הגבאים המקורבים. רואה אני עוד כמו היום את ארשת הלעג שעלתה על שפתי הגבאי הזה, שהיה אחד ממשמשיו של הרבי. ובלעג גלוי הוא פנה אל גבאי שני, גם הוא ממקורביו:

"היהודי הזה מחכה שהרבי יאמר תורה..." ושניהם נעצו עיני לגלוג באבא כעל בטלן שאין לו תקנה.. והמשיכו באכילה... יותר מזה לא צריך היה. אבא תפס אותי: "בוא הביתה!" מאז לא דרכה יותר רגלו של אבא ב"שטיבל".

זהו סיפורי אני אודות החסידות בווישניבה. לדאבוני נתקלתי במקרה זה בימי ילדותי, ואין אני יכול להשתחרר מרושם ראשון זה כל ימי חיי.

אך בעיירה התהלכה אגדה על הרבי מרדכי'לה מסלונים. אגדה או ספור מעשה ששמעתיו לאחר זמן גם מפיו של מאיר ליובצ'נסקי, ששמע אותו ברורות מפיה של אמא שלו. מעשה והוגש נגדם תביעה משפטית לבית המשפט בוולוזשין על מכירת יי"ש בלי רשיון. נסו פה, נסו שמה וללא הועיל. היו צפויים למשפט קשה ופסק דין חמור. עד שבא מי שבא והציע לנסוע אל הרבי מרדכי'לה מסלונים. נסעו אליו והוא, בלי כל שהיות, ברך אותם ונחמם: "אל פחד! אלהים יעזור". וברכתו נתקימה, ראו את זה בחוש. ביום בו צריך היה להתקיים המשפט חלה השופט והמשפט נדחה. בפעם השניה חלה התובע ושוב נדחה המשפט. ובשלישית — קרה מקרה מוזר: באותו יום עבר התובע מאושמינה דרך וישניבה לוולוזשין למשפט. והנה בהגיעו לככר השוק, מול ביתם של הנתבעים, עמדו פתאום הסוסים מלכת, התעקשו ולא רצו להמשיך. שעה שלמה עמד עליהם הרכב, הצליף בשוטו וללא הועיל. עד שהחליפו אותם באחרים, אחרו את שעת המשפט. ומכיון שכך בטל המשפט, והם נחלצו מצרה. אכן, גם זה קרה.

✶

הקשרים בין יהודים וגויים בוישניבה

נותרה עוד פינה אחת שלא תיארנוה דייה, והיא: "היחסים בין היהודים והגויים בעיירה ובכפרים מסביב". כבר הזכרנו בהזדמנויות שונות בפרקים הקודמים, שחיי העיירה, כרגיל, היו קשורים ומשולבים ומותנים בחיי הגויים בכפריהם שליד ומסביב לעיירה. מהכפר הגויי חי היהודי בעיירה וממנו ינק את פרנסתו. הגוי היה קונה ורוכש את מצרכי ביתו אצל היהודי בעיירה. ביום א' אחרי התפילה וביום ד' לאחר השוק היה ממלא את רחובות העיירה, ממלא את החנויות וקונה בהם מחוט ועד שרוך נעל. הוא היה גם הקונה וגם המוכר היה מביא לשוק את פרי שדהו, בוסתנו ויבוליו דגנים תפוחי אדמה, פשתן וז"פ ושעורה, כמו כן את התרנגול והתרנגולת, את הסוס, הפרה והעגל. ביום השוק היו נעשים עסקים הדדיים. היהודי והגוי היו זה בצד זה מאות בשנים. היהודי קנה את תוצרתו של הגוי ומכר לו את תוצרתו ואת סחורתו הוא. הם הכירו זה את זה בכל מרחב העיירה והכפרים מסביב. בין שני השכנים שבאו במגע, נחתמו קשרים ידידותיים עם כל הזרות והמהיצה העבה שנשארה תמיד ביניהם, ושהכילה בנבכיה כבר את הקץ המר ונמהר, כאשר שכנים מדורות הפכו בין לילה לרוצחים; כאשר האינסטינקט של הפרא הקדמוני, שהיה רדום מאות בשנים תחת מעטה הדת, נעור לפתע עם מתן אות ראשונה להתפרקות והטביע בים של דם את מליוני היהודים במזרח אירופה. בקשתי מחיינה רבינוביץ, אחת מאלה שיצאו בשלום מגוב האריות, למסור לי מזכרונותיה היא בשטח זה, והנה הם:

לאבא שלי, יוסף מנחם רבינוביץ, כמו לרבים אחרי בוישניבה, היו ידידים בין הגויים שבסביבה. יתר על כן — לרבים מהם הוא היה איש אמונם, והם היו מפקידים את כספם בידו. מול ביתנו ברחוב וילנה התגוררה משפחת סוקולובסקי, בעלי אטליז לבשר חזיר. והגם שהם היו חדורים רוח אנטישמית, הרי, בדרך הטבע, נקשרו במשך השנים, יחסי שכנים. בתם, אנקה, היתה ידידה טובה וחברתה של אחותי חיקה. היא נשאה לאחד מאותם הגרמנים שעבדו בשעתו ביערות צ׳ירינסקי ונשארו בוישניבה, פינגר היה שמו. במשך השנים, עד פרוץ המלחמה, היה יוצא ונכנס בביתנו. אבא הכניס אותו לחבר בבנק ״ליי און שפאר קאסע״, והוא היה מקבל הלוואות ומשלם כמו כל אחד מחברי הבנק. לא פעם נזדקק לגמילת חסד וקבל אצל אבא. עם בוא הרוסים, הוא נאסר ואנו תמכנו בהם בסתר ומתוך הסתכנות. לפי בקשתם גם העברנו אלינו את מטלטליהם מתוך חשש שהרוסים לא יחרימו אותם. שעתו באה עם פלישת הגרמנים. כ״פאלקסדויטשע״, נתמנה למתורגמן והמקשר בין האוכ־לוסיה לבין השלטונות הגרמניים. ומיד הוא הפך את עורו והיה למשרתם של הנאצים. שכח את חסדיו של אבא אתו ואת היחסים הידידותיים ששררו בינינו, והיה למוצץ את דמם של היהודים בעיירה. הוא ואשתו אנקה היו מהראשונים ששדדו את טובנו ובזזו את רכושנו עם גרוש היהודים וכליאתם בגיטו, והוא אשר עמד בראש המחתימים בין האוכלוסיה הנוצרית המפצירים בגרמנים שיחישו את השמדת היהודים בעיירה.

בשכנות אתנו התגורר עוד גוי אחד — קספרוביץ׳. מספר שנים לפני פרוץ המלחמה הוא שב מארצות הברית וקנה את מגרשו של פסח לוין, שישב בטראב מאז ימי מלחמת העולם הראשונה. הוא פתח חנות מכולת, וגם אתו נקשרו יחסי שכנים מצויינים, הגם שעל פתח חנותו התנוססה האמרה: ״סבוי דא סביגו״. אותו הוציאו הרוסים, עם בואם, לסיביר ואחריו את כל משפחתו.

עוד משפחה אחת התגוררה ״בסמטת החזירים״ — משפחת קביצקי. ראש המשפחה, האבא, היה סנדלר. אתו עבד אחד הבנים. כל השנים היו שניהם יושבים ועוסקים בסנדלרות, וקול פטישי הסנדלים שלהם השתלב והצטרף יפה אל פטישי שכניהם היהודים ברחוב קרבה — חיים הסנדלר ואורי. אולם אחד הבנים התהלך בגדולות. למד בבתי ספר, רכש השכלה, התקרב אל התנועה הסוציאליסטית, ועם פרוץ מהפכת אוקטובר והשתלטות הסובייטים בעיירה, נתמנה על ידי הבולשביקים לראש הרווקום. הוא נשאר בעיירה גם במשטר הפולני, עם נסיגת הבולשביקים, ובמשך השנים השלים עם השלטונות והיה לקצין בצבא הפולני. הבולשביקים זכרו לו את זה, ועם בואם לעיירה כתוצאה מההסכם עם הגרמנים, בראשית ימי מלחמת העולם השניה, הם אסרו אותו ודנוהו כבוגד. אחותם, מנקה, נשאה לאחד פופוב, מי שהיה קצין בצבא הגברדיה הלבנה. גם הוא היה ידידו של אבא. גם בימי הגיטו היה מביא לנו מצרכי מזון ומבלה שעות על שעות בשיחה עם אבא.

בימי הפרטיזנקה נכנסנו באחד הימים לוישניבה, והנה נתקלנו בו כשהוא מוביל עגלת תבואה. עצרנו אותו ולקחנו ממנו את העגלה על שללה. אני לא יכולתי לעזור לו ולא כלום באין ברירה השלים עם המקרה הביש. הוא רק בקש שיחזירו לו את הסוס. הבטחנו לו,

ואת הבטחתנו קיימנו — החזרנו לו את הסוס בידי אחד הגויים ממכירינו. אחרי המלחמה התגוררתי כשנה בוישניבה, והוא היה תמיד מזכיר לי את חסדי אתו — החזרת הסוס.

בזפינובה התגוררה אחת סטפקה ובעלה. ובימי הפרטיזנקה היתה מעבירה אלינו נשק — רובים, נגנים וכדורים. עד שהדבר נודע לגרמנים, והם עמדו לעצור אותה ואת משפחתה. אולם הדבר נודע בעוד מועד, והיא הצליחה להמלט אלינו עם משפחתה — בעלה וילדיה. ברם את אמא שלה, שהיתה כבר בגיל תשעים, הצליחו הגרמנים לתפוס ולהוציאה להורג ליד ביתם. בעלה היה קומוניסט מפוזנן שונא בנפש של הגרמנים. אנו קבלנו אותם לפלוגתנו וצרפנום ל"מחנה המשפחתיים". לאחר השחרור עברנו יחד לוישניבה, שהיתה שרופה כולה. נשארו רק הקצוות, ואנו נכנסנו לגור באחד הבתים שבסביבת הכנסיה הקטולית. הבית היה תחילה תפוס ע"י בעליו. אולם, בעזרת אחד ממפקדי הצבא שחנה בקרבת המקום, פונה הבית מדייריו ונמסר לנו לגור בו.

יהודי וישניבה בימי מלחמת העולם הראשונה

...כאשר נודע ביער שהגרמנים כבר נכנסו לוישניבה, התפלגו יהודי העיירה — בחלקם המשיכו עם הצבא הרוסי לוולוזשין ובחלקם חזרו לעיירה אל הגרמנים.

בני משפחתי, אבא ר׳ צבי יצחק ואמא אסתר ריזה ז״ל, אני ואחי הנך היינו בין החוזרים לוישניבה. באנו עם ערב, והנה הבית מלא חיילים גרמניים. השמחה היתה גדולה — הגרמנים! הגרמנים! עמו של גטה ושל קנט. הייתי אז כבן 16. נכנסתי הביתה וברכתים לשלום: ״גוטן אוונד, מיינע הערן!״ ברם, איזו אכזבה. הם כלל וכלל לא שמו לב לברכתי. ולא עוד אלא שאחד מהם, חייל גבוה, אלים, עינים מרושעות, נגש אלי, הסיר את כובעי מראשי וחבש לי קובע פלדה בהלם חזק על הראש עד שהוממתי ממש. זו היתה ההיכרות הראשונה שלי אתם. בדמעות בעינים יצאתי מהבית אל בני משפחתי, שעמדו בחוץ וצפו לראות אם הם יתנו לנו להכנס הביתה. טרם ידעתי אותם וטרם ידעתי כמה אכזבות עוד נכונו לי מהם ולכל אלה שחזרו אל בתיהם כדי להמצא תחת הכיבוש הגרמני ״הנאור״.



כעבור יום או יומיים לשובנו הביתה באה פקודת גירוש מוישניבה ומכל השטח שלאורך הברזינה, באשר כאן מתייצבת החזית והבריזנה יהיה הגבול החוצה בין שני הגייסות. היה לנו סוס ועגלה, הטענו את המטלטלים שהבאנו אתנו מהיער ומה שהוצאנו מהמרתף של ר׳ ניסן שישקו. כמה שקי קמח וקצת תפוחי־אדמה ויצאנו בשיירה ארוכה, יהודים וגויים מהכפרים שמסביב, בכיוון לטרב, העיירה השכנה במרחק של 3 מייל מוישניבה. היה יום חם ואנו עשינו את דרכנו כגולים מארץ מולדתנו אל הבלתי נודע, משפחה, משפחה וגורלה. היו בינינו זקנים וזקנות, שבקושי גררו את רגליהם נשענים על זרועות ילדיהם; היו ילדים קטנים ותינוקות שביקשו מים, שהיו רעבים. כולנו היינו רעבים וצמאים. זוכר אני את מנדל זנדל יהודי גוץ בעל חנות מכולת, אבל עיקר עיסוקו היה הציונות, עליו כתבתי רשימה מיוחדת בפרק על הטיפוסים בוישניבה. פיקח היה ובעל חוש הומור בדיבורו. הוא היה יחד אתנו בין המגורשים

והעושים את דרכם לטרב. והנה אני שומע אותו פונה לאשתו כבדת הגוף, שסבלה מאוד: "יקירתי, אולי להגיש לך כוס קקאו, ואולי גלידה? ואולי א,זעמל'? לא, את אינך רוצה, חבל..."

ככה התלוצצו עוד האנשים על לבם המר. עם חשכה הגענו לטרב ונשארנו עומדים באמצע הרחוב. היו שהמשיכו את דרכם הלאה — לזונישקי, לאולשני, לאיוויע, אולם מחוז חפצנו היה לבוקשישקי, ישוב ליד טרב שם התגוררה אחותי שימקה ומשפחתה. ובינתיים סרנו לבית קרובה שלנו, שרקה לבית לוין. בעלה גוייס עם המגוייסים הראשונים מיד עם פרוץ המלחמה ונפל בשבי הגרמנים וכבר נתקבלו ממנו כמה גלויות. ממנה נודע לנו שבני משפחת אחותי נמלטו לבקשט עם התקרב הגרמנים וכנראה שהם עומדים לחזור כל יום. ואמנם, אחרי יומיים שהות בטרב עברנו לבוקשישקו, שם כבר מצאנו את משפחת אחותי ששבו זה עתה הביתה. בית משפחת אחותי שימקה, עמד באם הדרך המובילה מטרב לאיוויע או ל"חצר" ולתחנת הרכבת יורצישקי. היה זה בית אכסניה עם רפת גדולה מאחוריו ומסביב אדמות מרעה ושדות תבואה, שהם החזיקו בחכירה זה הרבה שנים ועברו לגיסי בירושהי מאת אביו. בימים רגילים היו להם פרות ועגלות, היו מעבדים את האדמות ומצבם היה טוב. באיתם הימים שלפני המלחמה, ובסה"כ עבר מאז כשנה וחצי, היינו אני ואחי הנך באים להתארח אליהם בימי הקיץ. במרחק של קילומטר מהם השתרע יער גדול של עצי אורן ולבנה, לשם היינו הולכים יחד עם בני אחותי לקטוף פטריות ואוכמניות. נחרתה בזכרוני דרך המלך הזו מוצפת אור, המלאה תמיד תנועת נוסעים הלוך ושוב. בית זה היה מלא תמיד מכל טוב — חלב, חמאה, גבינה ופירות. עבדה בביתם משרתת גויה. זקנה היתה ומסורה להם בלב ובנפש, עבדה עוד אצל הורי גיסי וגידלה את ילדי הבית. לעצמה היתה מבשלת מרק סרפד ולנו, לבני הבית, היתה קמה עם שחר ומכינה לביבות שריחן וטעמן עודם בפי עד היום.



בית זה התמזג בתודעתי עם הרבה אור, עם ריחות אביביים, עם גשמי קיץ ועם טללי בוקר; עם אוכמניות ושיחי פטל, שצמחו בר ליד הגדרות, וריח ענבר ושרף, שנטפו מעצי האורן בחורשה שמאחורי הבית. והנה מה נשתנה המצב הפעם: כאשר באנו הנה כפליטים, היה לנו סוס ועגלה וקצת כסף לפרנסתנו לכמה חדשים. אבל הרי מלחמה בעולם והגרמנים מלאים בכל מקום. הייתי אז כבן 16, ואחי הנך בן 13. עד מהרה התרגלתי לשכוח את מה שהיה. ידעתי שיש צורך לשאת בעול ימי מלחמה אלה. זוכר אני את אותה תקופה. נפט לא היה ולהארה היו מדליקים קסמי עץ אורן; אכלו מה שאכלו והסתפקו בזה... אבא שלי, שהיה רגיל בעסקיו יום ולילה ושמלאו את חייו; שראה כבר ימים טובים וימים רעים; שידע כבר פגעים ופורענות, ושמחות מעט בחייו, היה לו קשה להסתגל אל המצב החדש שנוצר, אל ימי המלחמה, אל הגרמנים המלאים בכל מקום ובכל פינה והמאיימים בעצם נוכחותם והאוסרים כל מסחר, כל מקח וממכר. הוא היה אז כבן 58, זקנו הפך לבן, פניו החוירו ועיניו שקעו.

ימים שלמים היה עומד מרותק מול החלון הפונה אל דרך המלך ומסתכל בו אל

מחוץ לבית, אפוף עשן הסיגריות, שהיה מלפף לעצמו מטבק הטוטון שלו, כשהוא שקוע במחשבותיו.

אני, שהייתי נער רגיש, השתתפתי בליבי בצערו וידעתי את הרהורי לבו: הנה הוא נותק לפתע מביתו, מעיירתו, מעסקיו, מבית־הכנסת שלו, מחברה "תהלים" שלו, מהפרק משניות שהיה לומד יום יום בין ערבים, מפעלתנותו היומיומית ונדון לבטלה יום אחר יום, זה כבר חדשים רבים. הוא לא היה מעיז לצאת מפתח הבית, בגלל הסלידה שלו לגרמנים, ומפחדו פן הם יטפלו אליו. אני הרהבתי עוז ומפעם לפעם, יצאתי לכפרים מסביב, גרמנים לא נראו בהם וקונה פה ושם פעם עגלה, פעם שק קמח או שק תבואה, ופעם גם נזדמנה לי פרה בזול, ומוכר את זה לסוחרים שבטרב, שהיו באים בחסות החשכה.



יום אחד אף יצאתי עם אבא לכפר מרוחק, שלפי הידיעות שקיבלתי, עוד היה להם שמה, לאכרים, למכירה, תבואות ותפוחי אדמה, שהסתירו מעיני הגרמנים בממגורות תת־קרקעיות שהם הכינו להם. חיילים גרמנים נראו דווקא בכל הדרכים, אולם אנו התכרבלנו בבגדי החורף שלנו וצמצמנו את עצמנו, שלא להסב תשומת־לב. היה יום חורף קר. שלג דליל ירד על הארץ ושם מעין מסך לבן בינינו לבין העולם. עגלת החורף שלנו גלשה לה קילומטרים אחרי קילומטרים והחליקה על פני הדרך המושלגת ורק עם דמדומים הגענו לכפר, מחוז חפצנו, נכנסנו לבית הראשון, והנה לפנינו אכר צעיר, הוא ואשתו יושבים וסועדים פת ערבית. אפפה אותנו מיד עם כניסתנו השלוה והשקט שריחפו בחללו של בית זה, שלא ידענום זה זמן רב... כעבור שעה היו בכלינו שלושה שקים קמח, כמה קילוגרם חמאה, ביצים ושק תפוחי אדמה. מה צריך יותר מזה? "אם נצליח להביא את זה הביתה, אמר אבא, יהיה טוב"... עם גמר העיסקה כובדנו בארוחת־ערב, שהכילה לחם, גבינה, חלב ותפוחי־אדמה אפויים בתנור, אותם המאכלים שאבא הרשה לעצמו לאכול אצל הגויים בהזדמנו לעתים ללון בביתם. יותר מאוחר שכבו האכר ואשתו במטתם כשמעליהם תלויה עריסה ובה תינוקם היחיד. ואני עם אבא שכבנו במסדרון הבית על מחצלת מרופדת שקים ממולאים קש ואדרת החורף של אבא משמשת לנו כסות. עם עלות השחר ישבנו שוב בעגלת החורף ועשינו דרכנו חזרה הביתה. גם הפעם נראו חיילים בדרכים. השלל היה מוסתר עמוק בשחת ולא היה כמעט ניכר. ושוב צמצמנו את עצמנו מכורבלים בחמילות וגם הפעם ירד שלג דליל על הארץ בשקט ולאט וכיסה עלינו מעיני רואים. ובכל זאת היה הדבר לפלא בעינינו שאף אחד מהחיילים לא שם לב אלינו. אבא, שהיה מלא פחד עם צאתנו מהבית, התאושש כעת והרגיש את עצמו יותר בטוח. הרשה לעצמו ללפף לו סיגריה ולעשן להנאתו, וחיוך של רצון עלה על שפתיו, נדמה לי זו הפעם הראשונה מאז חודשים.

והנה אני שומע אותו אומר: "אם רוצים, הרי זה פשוט מאוד — נוסעים להם שני אנשים בעגלת חורף רעועה, שאינה מסבה כל תשומת לב, מה זה איכפת למישהו, נוסעים, שיסעו"... תורת נסיון חיים זו עודדה אותי והשקיטה את הלב שלא חדל לפרפר כל עת הנסיעה, אף על פי שלא העליתי את זה על דל שפתי. ואמנם בשעת

הצהרים הגענו הביתה עם המטען היקר, לשמחתם של בני הבית. נסיון זה עודד אותנו לצאת שוב לאותו כפר כעבור כמה זמן. ושוב הצלחנו לעבור כמעט את כל הדרך מבלי להתקל בעיני היילים גרמניים. אולם הפעם זה נסתיים אחרת — סמוך לכניסה לבוקשישקי ארבו לנו אנשי טרב, והם אשר התנפלו עלינו ופשוט גזלו מאתנו את מעט המטען.

מאז איבד אבא שוב את מרצו ונעשה אדיש לנעשה סביבו, וגם אני לא הרהבתי עוז יותר לצאת למסעי. אבא ציפה שהנה הנה יגמר הסיוט הזה הנקרא "מלחמה" וגם אמא יחד אתו קוותה ליום זה "ואולי, אמרה, עוד נזכה לראות את אהרון־אלי" (אחי) שגוייס בשנה השניה למלחמה. כבן 18 היה אז וכאן, כמובן, בכבוש הגרמני לא שמענו עליו דבר.

אולם, תקוה זו נתבדתה. להיפך — לפתע יצאה הגזירה והמצב הורע במאוד. יום אחד הודיענו מטעם השלטונות הגרמניים על הרשמת כל הגברים מגיל 15 עד חמישים, וכפי שנודע לנו, הם ישלחו לעבודת ביצורים ליד החזית סמוך לוישניבה. לפי זה צריך הייתי אני ללכת להרשם. אחרי ישוב הדעת הוחלט שאני אסתלק מהבית לטרב ובמקומי ילך אחי הקטן, הנך, הצעיר ממני בשלוש שנים ועדנו ילד כמעט.

מהלך המחשבה היה שאותו, שהיה אז רק בן 13 ונראה עוד ילד, לא ירשמו. אולם העובדות היו אחרות מכפי שהעלינו על דעתנו: את הנך רשמו ושלחוהו מיד לקומפני ד' שבפושצה ליד וישניבה. אני הסתובבתי בין טרב לבוקשישקי מתחבא ביום ויוצא לאויר העולם בלילה, פעם פה ופעם שם. הנך היה בא פעם בשבועיים במוצאי־שבת הביתה וחוזר ביום א' לפנות ערב. הוא היה עוד ילד ממש ולא יכולנו לראות את הצער של ילד שנלקח לעבודת כפיה מפרכת שלא לפי כוחותיו. עד שהציע מי שהציע, שהוא יברח לאיוויע, במקום שלא חלה אז חובת גיוס. שם היו לנו גם קרובים רחוקים. פעם ופעמיים דיברו על לבו עד שנתפתה. וביום א' אחד עוד לפני עלות השחר ביום חורף קר, הוא יצא מהבית ופניו לאיוויע. לא עברו יומיים ואני הבחנתי מרחוק, מבעד לחלון, שני חיילים מתקרבים לבית. הבנתי שזהו זה... ראשית כל התחמקתי איכשהו מבעד חלון אחורי מהבית וישר לטרב. בבית נשארו אבא ואמא. לאחר חקירה ודרישה הם לקחו את אבא אתם והביאוהו למחנה העבודה שבפושצה. לא היתה ברירה אלא לשלוח נער, בנו של אחד השכנים הגויים, לאיוויע ולקרוא את הנך חזרה. והוא חזר. לא השתהה בבית אף לשניה ושם פניו למחנה העבודה. יהיה מה שיהיה — יש לשחרר את אבא. זכות היותו עוד ילד כמעט עמדה לו שהתייחסו אליו בסלחנות, לא היכוהו ואת אבא שלחו הביתה. אבל היחס הכללי אליו נשתנה. לפני בריחתו היו בכל זאת נותנים לו עבודות קלות במחנה. אבל מאז שובו מהבריחה נשתנה היחס — והם שלחוהו לעבודה ביערות. אשר לי, אני נמצאתי יותר בטרב מאשר בבית בבוקשישקי, אצל הקרובים. היתה שם גם משפחה אחת בני העיירה שלנו ואליהם הייתי נכנס לעתים קרובות.

יום אחד שידלו אותי בני משפחה זו וביחוד בתם הצעירה, בת גילי, שנלך שנינו למחנה צבאי ביורצישקי, שם יש לה מכירים ואצלם נוכל לקנות מצרכי אוכל ועוד

סחורות מסחורות שונות. האמת היא שלא היה לי שום חשק ללכת אתה, לא האמנתי שאמנם נצליח, כפי שהיא תיארה את זה. מאידך — נמאסו עלי החיים שנכפו עלי. נמאס עלי כבר להסתתר ביום ובלילה ולא פעם רעב ללחם ולצפות לחסדי קרובים ורחוקים. תקפה אותי רוח של פאטליות. יהיה מה שיהיה. יתפסו אותי, שיתפסו, אמרתי לעצמי. לא היה לי כבר כוח להמשיך וכך היה. הלכתי אתה. היה זה בראשית האביב עם הפשרת השלגים. יצאנו בבוקר ובצהרים הגענו למחנה הצבאי.

איני זוכר מה היה שללנו, נדמה לי שלא כלום. חזרנו, איפוא, הביתה. התרחקנו מדרך המלך ועשינו את דרכנו בשדות ובשבילים צדדיים שלא נפול בידי הז׳נדרמריה של הקומנדנטורה הבוקשישקית. אולם כל התחכמותנו לא עמדה לנו — מרחוק הבחינו בנו הזנדרמים ובדהירה על סוסיהם השיגו אותנו. ציוונו לעמוד. את הנערה, בת לוויתי, שלחו מבלי לפגוע בה, ואותי הם חקרו ודרשו לדעת מי אני ומנין אני. אמרתי שאנו מטרב מכיוון שכך, הובילוני לקומנדנטורה שבטרב. כאן שלחו לקרוא לראש הקהל ושאלוהו אם אני רשום אצלו. הלה הכחיש מכל וכל שהוא מכיר אותי, אף שהכירני היטב. בהעלותי מקרה זה אני עוד רואה לפני את התמונה, תמונת הזוועה: הנה עומד אני, נער בן 16, עמידה עלובה וסביבי אנשי הקומנדנטורה עם הליטננט בראש, וכל טרב, כולם מכירים אותי ואני מכיר אותם ואף על פי כן אף אחד איננו מכירני לפתע; עומדים כאן הורים לבנים ולבנות שאני הייתי יוצא ונכנס לביתם; עומדים קרובים שלי; עומד אותו יהודי וישניבאי שהשיאני לצאת להרפתקאה. עומדים כולם עם פנים אדישים. אכן, אותו יהודי וישניבאי, אמנם מכירני אבל עומד וקורץ לי בעיניו שאפשוט את המעיל שהוא הלבישני הבוקר כאשר יצאתי עם בתו לדרך. ומכיוון שכך הובילוני הזנדרמים חזרה לקומנדנטורה שבחצר. כאן הכירני המזכיר מיד: ״הריהו מבוקשישקי, בנם של הזקנים שמה״... הוא הנחית לי שתי סטירות לחי והושבני בצינוק. לנתי שם ובבוקר שלחוני אל אותו מחנה, במקום שנמצא כבר אחי הנך. וכך נלכדנו כבר שנינו לעבודת כפיה. במכתב הלואי שנשלח אל מפקד המחנה ע״י החייל שליוה אותי, היה כתוב שנפשתי כאשר שוטטתי במחנה צבאי ״לשם שמוכל״.



הגעתי למחנה העבודה בצהרי היום. עובדי המחנה טרם שבו ממקום העבודה שלהם. הייתי עייף, רעב וצמא ובעיקר עייף ומלא כלימה על שנפלתי בידיהם בצורה טפשית כזו. אחרי חקירה קצרה במזכירות הקומפני והרשמה, הכניסוני לבנין המחנה. היקצו לי מקום על אחת האצטבאות, נתנו לי פחית מלאה מרק של החיילים — מרק טוב שגלידי חזיר צפו בו למעלה. אבל אני העמדתי את האוכל ושכבתי בבגדי על הלוחות הקשים ונרדמתי מיד. בחמש חזרו האנשים מהעבודה, ואתם גם אחי הנך. הבחין בי, עמדנו שנינו בוכים. סיפרתי לו את אשר אירע אתי. ״גם אתה נפלת בידיהם, רחמנות על שנינו״... וזהו זה. והנה נתקלו עיניו בפחית המרק. ״מה זה?״ שאלני, ״זהו המרק שהם נתנו לי, אבל אין לי תיאבון״ אמרתי. ״נו, הוא אמר, מחר תאכל אותו, מחר כבר יהיה

לך תאבון"... ואמנם, למחרת אכלתי מה שנתנו לי. בלילה שכבנו שנינו זה ליד זה על האצטבא והתכסינו במעילים שהלכנו בהם לעבודה.

כל שבוע היו מובילים אותנו ל"רוויר" — מרפאת שדה למקלחת חמה ובכל פעם היו גם מחטאים את הבגדים. דווקא לזאת היו הגרמנים דואגים — לנקיון, שמירה בפני מחלות.



שנה וחצי עשיתי במקום זה, שנקרא "דיפערטע קומפני". עם שחר היינו יוצאים לעבודה מרחק של 7 קילומטר אל יערות העד שחצו בין שני הגייסות לאורך נהר הברזינה — "יערות הפוסצה". שם קשרנו גשרי עץ על פני האדמה הבוצית למעבר הצבא הגרמני למקום זה הם קראו "פטרסבורג" ושער הקימו בכניסה אל היערות על אם הדרך ועליו שלט "פטרסבורג". כלומר — מכאן נפתחת הדרך הישירה לפטרסבורג — חלום הקיסר וילהלם. שם גם בנינו סוללות עיליות לתותחים ארוכי טווח שהפגזים שלהם יגיעו אל מעבר לברזינה, אל החפירות של הצבא הרוסי. שמונה אנשים היינו סוחבים קורה אחת. יש והייתי זוכה בעיני החייל המלווה אותנו. והוא היה מעמיד אותי לכריתת עצים יחד עם אחי. עבודה, כביכול, יותר קלה מסחיבה.



עם בואי למחנה היה אביב בארץ, והנה קיץ במלוא בשילותו. האיכרים מסביב עבדו את אדמתם, חרשו וזרעו, קצרו והובילו עגלות טעונות שחת וחציר. בכל יום א׳ נסעו לטרב לכנסיה וחזרו אל בתיהם, כאילו שלום בעולם, כל כך שונה מעולם הכפיה בו אני נמצא וחי... ברם היה דבר אשר השכיח ממני לרגעים את סבלי — היער! נמשכתי אליו תמיד מימי נעורי בחבלי קסם. מעולם, לא לפני זה ולא אחרי זה, לא הייתי כה קרוב אליו — היער המלבב, המלא הוד ועולם של סוד; ריח היער והמית הרוח בו; עצי הלבנה, האורן והאשוח והצפצפה והאלון המתנשאים אל על זקופים וגבוהים בכל הדרם ובכל יופיים. העלוה הירוקה, בדיהם הסבוכים שקרני שמש מסתמנים בקושי דרכם; יער על קילומטרים מרובים לאין קץ. לאן שאתה נושא עיניך — יער, ואתה במשך הזמן, נעשה אחד אתו. מעולם לא הייתי כה קרוב אל עולם הצמחיה והחי — הארנבות וחזירי הבר והשועלים ושירת הצפרים מעל אמירי האילנות... הייתי מלא התפעלות. מפעם לפעם היינו עושים דרכנו בעבי היער ונתקלים בחורשות אגוזים בעלי ריח מיוחד, היינו קוטפים ואוכלים מהם כמו שהם; היתה לך לפעמים ההרגשה שהיער זהו מעין עולם עם חיים שלו ומחשבה שלו. חשתי בעליל את נשימתו, את ריאותיו, את חיותו. יש והיינו עולים לפתע על אגם מים המושך את מימיו מאיזה מעיינות סמויים בלתי נראים, הנובעים במעמקים. נחלים ופלגי מים היו שם לרוב, ששקשקו ופכפכו בהמולה עליזה לעברנו. אולם רגשות אלה אל היער וקסמיו עברוני לעתים כהרף עין, כצל עובר, תת־מודע לעצמי ועד מהרה חזרתי אל המציאות, אל החרפה, אל ההשפלה הזו בה אני חי זה כמחצית השנה. מצב עובדי הכפיה היה יותר גרוע, עלוב ומשפיל ממצב השבויים

באותה מלחמה. עליהם הגנו חוקי ז׳נבה והיה ברור מה מותר ומה אסור. לא כן אתנו — מותר היה להם לעשות בנו כחפצם, להתעלל ולהעביד בפרך, בלי חופשה. תמורת ארוחה ליום והאוכל — פרוסת לחם ומרמלדה עם ספל תה בבוקר; בצהרים שוב פרוסת לחם ופחית מרק דליל, לעת ערב שוב כמו בבוקר, לישון על איצטבאות של עץ, לצאת לעבודה ב־4 בבוקר בין בחורף ובין בקיץ, ללכת 10—7 קילומטר לעבודה, כל היום לסחוב קורות עץ, וחזרה אותה הדרך. המעניין הוא שלא קיללתי אף אחד, משום שלא ראיתי את האשם. לא קיללתי אף אחד מהגרמנים שאתם חייתי, אתם הלכתי יום יום לעבודה ואתם שבתי, כי הרי לא הם אשמים בשיעבודי. אלה היו לרוב חיילי מילואים, מבוגרים, שיחד אתם קמתי בבוקר ויחד אתם צעדנו את הקילומטרים יום יום ובערב היו גם הם חוזרים עייפים ולאים, אוכלים את אוכלם ונופלים עייפים במיטותיהם ובימי ראשון יושבים וכותבים בגעגועים מכתבים למשפחותיהם ומצפים כמונו ״אז די שייסע זאל נעמען אנענדע״. ככה הם קראו למלחמה הזו ״די שייסע״. מי הם הגרמנים שעבדו אתנו, שמרו עלינו ולוונו לעבודה ומהעבודה? אחדים מהם היו פוזננים ממוצא פולני, כנראה. בלבם שנאו יהודים. הם ינקו שנאת יהודים בחלב אמם, אבל זה לא בא לידי ביטוי ניכר. הם שנאו את ה״פאניעס״ ובזו אותם עוד יותר מאשר את היהודי. היו אחדים מהסן, מהמבורג, מקלן, מפרנקפורט. אכרים אנשי כפר, פועלי חרושת, בעלי מקצוע, נגרים, מסגרים ובנאים מהבית שהפכו לחיילים אפורים נגד רצונם. לעומת זאת היו הקצינים לרוב בחורים צעירים בעלי השכלה גבוהה, בני שכבות עשירות מהם גם מהאצולה הפרוסית. אלה היו מבלים את לילותיהם בשיכרות ובניאוף, ואז היה עולה מחדריהם קולות צריחה ושירה פראית מטורפת. למחרת בבוקר היה יוצא עם שרביט המפקד מתחת לזרועו, מצוה לרתום את רכבו ונוסע למשרד הראשי.



כאמור היו בין החיילים אנשי כפר, אכרים מהבית. במשך השנה וחצי שעשיתי במחיצתם גם התידדתי עם אחדים מהם, מאלה שלא הוחלפו במשך כל הזמן. היו ביניהם, כפי שסיפרו לי — בעלי נחלאות ומשקים מפותחים, אבל היו ביניהם גם עניים מהבית. אחד מהם היה ממדינת הנובר והוא סיפר לי בפשטות כזו שיש לו אשה אחת, 5 ילדים ״אונד זיבן ציגע״... ביקש פעם ממני שאשיג לו חתיכת בד אכרים. הבאתי לו והוא שלח את זה מיד הביתה. עד מהרה נתקבל מכתב תודה מאשתו עם תמונתה לי.

אנטישמיות לא הרגשנו במיוחד מצד החיילים. להיפך. יחסם ליהודים היה הרבה יותר מכובד מאשר לגויים. וזה לא מתוך אהבה יתירה ליהודים, אלא שאתם הוא מצא לו שפה משותפת. תחילה הם לא תפסו מנין כל היהודים יודעים גרמנית. הסברתי לחייל שלנו שאבות אבותינו יצאו מגרמניה לפולין, ולליטא במאה ה־16—15. ואז הוא הביט עלי כעל בן ארצו. אל היהודים הם התייחסו כאל בני אדם תרבותיים, בשעה שאת הגוי היו מבזים בלבם. צריך היה לראות את ההתלהבות של חייל אחד מקלן, כאשר אמרתי לו ״או, קלן אם ריין״... להשתוממותו לא היה גבול. ״מנין אתה יודע את זה?״ ״למדתי גיאוגרפיה״ עניתי. ו״נו, הוא שואל שוב, וגם על ברלין למדת?״ סיפרתי לו

שאחד הדודים שלי היה מוביל בשעתו שוורים על הנימן והיה מגיע אתם עד לקניגסברג. סיפרתי לו שאני קראתי משירי היינה ושל שילר. אז הוא אמר: "די יודן זיינען איין קולטורעלע פאלק... יא.. יא...".

דווקא הגויים היו עורקים לעתים קרובות. היו מחזירים אותם ומרביצים מכות רצח. במחצית השנה הראשונה להיותי שם לא קבלנו רשות לבקר בבית. ביום א׳ לא עבדנו, אמנם, אבל היינו נשארים במחנה והקרובים בני המשפחה היו באים לבקר אותנו, ומביאים אתם דברי אוכל מהבית. זה היה בקיץ. גם ההורים שלנו היו באים לבקרנו כל יום א׳. בדרך הם היו עוברים ביערות, היו לוקטים פטריות, קונים אצל אחד האכרים שבדרך תפוחי אדמה וחלב, ואמא היתה מבשלת מזה ארוחה חמה וטעימה ומביאה לנו.



משהתקרב והלך ראש השנה, ביקשנו, בשם היהודים במחנה, מהליטננט שיתנו לנו חופשה לשני ימי החג. התשובה נתאחרה. החלטנו שלא נצא לעבודה בשני ימי החג יהיה מה שיהיה. והנה בבוקר, ערב ראש השנה הודיעו לנו שבפקודה מיוחדת מקבלים היהודים חופשה לשני ימי החג וכן ליום הכיפורים. מאז היינו כבר מקבלים בכל יום שבת בצהרים חופשה הביתה עד יום א׳ בערב. באחד מימי שבת באנו, אני ואחי, הביתה והנה אבא שוכב חולה. לא העלינו על הדעת שהוא כבר לא יקום ממיטת חוליו. ביום א׳ בערב חזרנו למחנה כרגיל. היה זה באמצע החורף והנה באחד הלילות, כאשר כבר שכבנו לישון, נכנס חייל אחד וקרא בקול: "אברמסון, דו גייסט צו הויזע, דאָ האָסטו דעם אויסווייז, דער פאטער שטאַרבט". ככה בלי חכמות. הייתי כבר אז כבן 17. קמתי מיד, התלבשתי ויצאתי לדרך הביתה יחידי בלילה, ליל חורף קר ומושלג. והמלים "דער פאטער שטארבט" הדהדו לי בראשי. והלואי ואספיק עוד לראותו בעודו בחיים. עם שחר הגעתי הביתה. אבא שכב חולה בדלקת ריאות, משתעל בלי הרף. התרפקתי עליו ופרצתי בבכי. וכל מה שנצטבר בי בשנים אלו, שנים מרות ומאוררות, מצאו להם פורקן מעט בדמעות. ראיתי את אמא ופניה היו שחורים מרוב צער על הכול. "למי אני אדאג תחילה, אמרה לי, לכם, אפרוחי, שאתם קופאים מקור ומתמוטטים מעבודה קשה ורעבים. לשימקה אחותכם שלא טוב לה, או עכשיו לאבא". היא קראה לי הצידה "יש מיד להוביל את אבא לטרב אל הרופא הגרמני" וכך עשיתי. איכשהו כיסינוהו ועל עגלת החורף הביאנוהו אני ואמא לטרב, לבית קרובנו. הרופא ביקר אותו ואמר ישר שאין לו תקוה. אני עוד לא תפסתי את האסון העומד על הסף. לפנות ערב נכנסתי לחנות אחד ממכירינו לקנות נר או שניים. "קח חבילה שלמה, אמר החנווני, תצטרך"... יום שלם ולילה נמשכה הגסיסה של אבא, ועם בוקר הוא נפח את נשמתו. מרוב צער יצא לי פרונקל על אחת האצבעות שבידי הימנית, שדרש ניתוח, וסבלי היה רב. הייתי כחודש ימים בבית ושמרתי על אמא עד שקיבלתי את הידיעה שעלי לחזור ל"פאני בטליון". אבל כאן חליתי אני בדלקת ריאות. שכבתי כחודש ימים ב"רוויר" וחזרתי למחנה ולמחרת פקדו עלי לצאת לעבודה. ביקשתי מהליטננט חופשה לכמה ימים. על זה הוא ענה: "היתה לך חופשה במות אביך..." והוא היה "דונטלמן"...



הגיע חורף שנת 1917, השנה השלישית למלחמה. ויום אחד נתבשרנו על המהפכה ברוסיה. בעבודה ניגש אלי הגרמני שליווה אותנו לעבודה: "אברמסון, ווייסטו מאן, דער צאר האָט אפגעדאנקט"... נו, אמרתי לו, עכשיו יבוא הקץ למלחמה...

למחרת צעדנו שוב אל מקום העבודה ביערות, והוא פנה אלי ואמר: "פילייכט האָסטו רעכט די קריג וועט איצטגיין צו ענדע".

והנה שוב חדשה — "הצהרת בלפור". ומפי מי נודע לנו על זה? מפי קצין יהודי גרמני. פתאום הוזמנו היהודים שבמחנה אל ה"רוויר". שם הכניסונו לאולם מיוחד ובו דולקת מנורת חנוכה, מכבדים אותנו בגרג — תה ממוזג עם יין. וקצין יהודי נואם בפנינו עברית, אמנם קצת משובשת, ובכל זאת עברית. מספר לנו על משמעיתו של חג החנוכה בתולדות עם ישראל, מדבר על התנועה הציונית, שרוב מנהיגיה הם יהודים מגרמניה. מספר לנו, דרך אגב, על משהו שנקרא עכשיו "הצהרת בלפור", שניתנה על־ידי הממשלה הבריטית. אבל, הוא מספר לנו, גם הממשלה הגרמנית הוציאה כעת "דקלרציון" מצידה, בו היא מבטיחה את ארץ־ישראל ליהודים, ושעלינו להתפלל לנצחון הצבא הגרמני. אכן, ימות המשיח — חגיגת חנוכה כאן במחנה העבודה, קצין יהודי נואם כאן בפנינו בעברית ומספר על משהו שנקרא "הצהרת בלפור" והצהרת הממשלה הגרמנית. למעשה היה עוד הכול מעורפל וטרם תפסנו את כל הטמון בהצהרות הללו. אולם כל זה כבר התחיל תוסס בנו היהודים שבמחנות העבודה — מטרב, מוואראנובה, מזונישקי ומעוד ועוד עיירות. תוך כך עבר עלינו חורף שנת 1917, והנה חודש אוגוסט. ובאחת השבתות הגענו אני ואחי הביתה לחופשה. והנה מספרת לי אחותי, שימקה, שבקומנדנטורה עובד עכשיו מזכיר יהודי, והוא ביקר אצלם, ובהזדמנות זו היא העלתה בקשה שישחררו אותי ממחנה העבודה. הוא הבטיח למלאות את בקשתה, אבל יהיה צורך "לחכות להזדמנות". ומהי ההזדמנות? כאשר אחד האיכרים יתפס בגניבה, ואז ישלחו אותו למחנה ואותי ישחררו. והזדמנות זו באה. איכר אחד מהאריסים בעבר של "החצר" נתפס בקציר תבואה. הוא נשלח מיד במקומי למחנה העבודה ואני שוחררתי ונשארתי בבית.



חדשה מרעישה — הבולשביקים נסוגו מוולוזין והגרמנים עברו את הברזינה. אז הורשינו לחזור לוישניבה. את הבית מצאנו שלם. הגרמנים פינו אותו. ואז כאשר הנך בא הביתה, הוחלט שהוא אינו חוזר למחנה, שם במחנה אינם יודעים שהוא מוישניבה.

מאידך נעשה כעת יותר חופשי, והם הפסיקו לחפש את העריקים. וכך היה. שנינו התחבאנו שבועיים לערך ובינתיים פורקו המחנות וכך הגיעה לקיצה תקופה של עבודת כפיה — אני שנה וחצי והנך אחי — שנתיים וחצי. יום אחד שוב ידיעה מרעישה — "דער קייזער האָט אָפגעדאַנקט"! פרצה המהפכה בגרמניה! הצבא הגרמני הוכה לרסיסים בכל החזיתות, והוא נסוג לגרמניה. הגיעו ימי שלום. ועל זאת כבר כתבנו ברשימתנו.

חיים אברמסון

מימי ילדות רחוקים

מהו הדבר, המעורר את געגועיך עד כלות הנפש, בהזכרך באותה עיירה קטנה, בה נולדת? מהו הסוד הטמון בה, האוחז אותך בציציות ראשך ולבך ומושכך בכבלי געגועים ואהבה בכל ימי חייך ולאן אשר יטלטלך הגורל?

אכן, הכל הכל בה — אנשיה, בתי המדרש אשר בה; הבית בו נולדת; הסמטאות, בהן התהלכת ותהית על עולמו של הקדב״ה; ה״חדר״ הצר על ריחו המיוחד ומלמד הא״ב שלך; הילדים, עמם התהלכת; הנוף שלה על היערות והנחלים המשתפכים אל הברזינה; ההר אשר בחיקו שוכנת העיירה; כפרי הגויים הזרועים בשפלה בין יער ואגמי מים, כל זה מלווה אותך ואינו מרפה, עד שאתה חוזר לזאת שוב ושוב בזכרונותיך בתודה וברטט, המפעים את הלב עד קץ הימין.

עצומו של קיץ. ואני בכפרי נוהג עם בוקר לטבול בים, בטרם אתחיל בעבודת יומי. והנה, מדי פעם, תאחזני כמיהה, המעבירה אותי אל עיירתי וו. מתוך ערפילי השנים מתקרבת אלי טחנת הקמח על נהר אולשנקי, שבשפולי העיירה, הנופל לברזינה. לכאן אני הייתי יורד להתרחץ בימי הקיץ הלוהטים. עומד מתחת ל״סטוי״ — הסכר ומאגר המים, המתפרץ בסילונות של גלים מקציפים ומכים עליך בחוזקה ובכח כבמחבט. אחר־כך אתה פורש זרועות לשחייה לאורכו ולרוחבו של הנהר, הזורם באדיר, ויוצא מבין גליו מרוענן.

דומה עליך — הנה תפרוש זרועות ועולם ומלואו שלך הוא...



ה ה ר. בשבתות אנו מטילים אל ההר, מטפסים ועולים לראשו ושואפים לתוכנו אויר פסגות, בעוד אנו משקיפים על העיירה מסביב ועל כפרי הגויים הזרועים בשפלה.



ב י ת - ה ק ב ר ו ת. למרגלות ההר מתפתלת הדרך לבית־הקברות. בצל העצים

העתיקים בני מאות בשנים, שוכן המות; הרוח המנשבת מבין תלי הקברים צאלי העצים, משרה עליך פחדים ומעמידך בסוד החדלון.



חורף. והעיירה כולה עטויה שלג לבן וכפור; מגגות העץ תלויים ויורדים גבישי קרח, דמוי נרות בדולח, המנצנצים באור השמש של חורף ומאירים כגבישי בדולח זכים באלפי זהרורים; ערימות השלג נערמות עד לגגות; קור וכפור משתלטים על הכל, ואנשי העיירה מתלבשים בלבושי חורף של מוכין וצמר, חובשים כובעי פרווה גבוהים לראשיהם ומגפי לבד ארוכים לרגליהם, וכאילו לא אדם, אלא משהו דובי כבד ומסורבל נע ומתהלך ברחובות. עם רדת הלילה, עוטה הכל חשיכה. יהודים שבים מבית־הכנסת, אוכלים את ארוחת ערבם, מסתגרים בבתיהם ו־דממה! דממת מות יורדת על העיירה. הסו — היא ישנה את שנתה העמוקה, ואין יוצא ואין בא... רק אי פה אי שם — בביתו של הרב ר׳ מרגולין, או בביתו של ר׳ משה הזקן ועוד כאלה למדנים וחריפי מח, מהבהבות עוד עששיות נפט קטנות, לאורם הם לומדים תורת ה׳ תמימה, שוקעים בים התלמוד דף אחרי דף, עד שהעינים נעצמות מאליהן.

והנה הגיע חדש אדר — ימי הפשרת השלגים, בין פורים לפסח, וריחות טרם אביב חריפים ומשכרים מתפרצים לפתע בחללה של העיירה. מי שלגים ממלאים את ביבי הרחובות ברעש ובהמולה ונופלים אל הנחל המשתפך על גדותיו וגורף את כל אשר בדרכו. אהבתי לעמוד שעות על שעות מבלי לגרוע עין מהנחל; מסתכל הייתי בזרימת הגלים המבעבעים ומעלים קצף, חומרים וגועשים בהמולת חדוה וצהל ונשאים למרחקים לא ידועים, דומה משהו ענקי, חי, עולה ובא, ועובר לפני. ולב הילד גועש וחומר ואינו יודע את נפשו. הה, אפול בזרועות הגלים הגועשים ואגהר על בטנם ואנשא אתם הרחק לארץ האגדית, לשם הם זורמים.

עץ האגסים הקטנים

מאחורי ביתנו גדל עץ אגסים ענף ועבות, שהיה מניב אגסי בר קטנים. הם היו מבשילים רק בסתיו עם שלכת. כשהיו מתמלאים מתיקות נפלאה ונוטפים דבש. הסבא, ר׳ בנימין, היה שומר עליהם לבל יקטפום ידים זרות. עם הבשילם היה הוא במו ידיו קוטף את הפרי המתוק ומטגן ממנו מרקחת אגסים, שהיה ממלאם בכדי חרס רחבי בטן ומעמידם בעלית הגג עד לחורף. רק אז היה מוריד את הכדים, וקמעא קמעא מוציא מהם וממלא צנצנות ופחים קטנים ושולח לכל נצרך: חולה או יולדת בעייבה, להשיב נפשם, וכמובן, לבנים ולבנות ולנכדים בעיירה. אולם, אנו, הנכדים, לא חכינו למתנת ידו: עם הבשלת האגסים היינו כבר מקדימים את הסבא, מטפסים ועולים מעלה מעלה וקוטפים מהמתוק המתוק הזה ישר אל הפה כבכורה בטרם קיץ. אכן, גם מקום כבודם של הכדים הכבדים לא נעלם מאתנו, ומפעם לפעם היינו עולים בחשאי על עלית הגג, מפשפשים ומוצאים את המחבוא שבין השחת, תוקעים את היד וטועמים קמעא קמעא, עד שהיינו נתפסים על ידו. ״רדו,

שקצים! היה הסבא מזדעק ומרים קולו על כל הבית, רדו! פן...״ עד השנה הבאה היינו שוכחים את צעקותיו ואימתנותו ושוב שולחים ידים לכדים. וחוזר חלילה...

הה, ימי ילדות זהובי שמש ומתוקים!...

כפר־אז״ר

חיים אברמסון

זכרונות בן עירנו נחום גולדמן
וישניבה — ילדות בעיירה

נמסר ע"י אהרן צבי דודאי־דודמן

בדומה לשורה ארוכה של מנהיגים יהודיים נימנה אני עם דור, אחרון מסוגו, אשר מילא תפקיד מיוחד במינו בעיצוב החיים היהודיים בחמישים השנים האחרונות. כוונתי לאותו דור, אשר שורשיו ביהדות מזרח־אירופה אך השכלתו נרכשה באירופה המערבית, וכך ממזג הוא בקרבו את התכונות של יהדות מזרח־אירופה ויהדות מערב־אירופה כאחת, ואת ערכי התרבות של מזרח־אירופה ומערבה גם יחד. נציגם החשוב, ובמובן מסויים האופייני ביותר של בני דור זה, היה חיים וייצמן. אין זה מקרה, שאנשי הסגולה מקרב דור זה דווקא הם שמילאו תפקיד מכריע בציונות המודרנית, שהרי אחד מסימני ההיכר המובהקים של תנועה זו הוא שמושתתת היא על סינתיזה בין מזרח ומערב, תופעה שאין לה אח ודוגמא בדברי ימי עם ישראל.

ככל שסדרי המירשם הקהילתיים ועובדת אובדנם של ארכיוני עיירתי במלחמת העולם הראשונה מאפשרים קביעה מדוייקת, נולדתי ב־10 ביולי 195 בווישניבו. למרות שעשיתי במזרח אירופה אך כשש שנים משנות ילדותי, הטביעה בי תקופה זו חותם בל ימחה; מורשת היהדות המזרח־אירופית האצילה לי את חשובי הדחפים לעיצוב עולמי הרוחני ואישיותי.

שש שנות חיי הראשונות עברו עלי בבית סבי וסבתי מצד אבי. הורי נטשו את רוסיה זמן קצר אחרי הולדתי על מנת לנסות מזלם בגרמניה. אבי למד בתחילה באוניברסיטאות קניגסברג והיידלברג אך משנוכח שאמצעיו אינם מאפשרים לו לסיים את חוק לימודיו, השתקעו הורי בפראנקפורט ע"י מאיין. לעיר זו הביאתני אמי בהיותי בן שש.



רשמי מתקופת הילדות המוקדמת, שנודעת להן השפעה מכרעת על עיצוב האישיות, אפופים באווירת החמימות של בית סבא וסבתא והאקלים התרבותי שציין את העיירה וישניבו. סבי היה רופא העיירה וסביבתה. טיפוס כפרי, חסון מאוד וטבעי בהליכותיו, אשר ניחן במידה גדושה שה שכל ישר ומעשי. אהבת נפש אהבוהו האיכרים, חוליו, שהוא הפליא למצוא שפה משותפת עמם. שונה ממנו בתכלית היה סבי מצד אמי, אשר כיהן כדיין בווילנא, הקהילה היהודית היותר מכובדת ברחבי רוסיה. הוא היה נציג מובהק של המסורת הרבנית הגדולה. כל ימיו לא עסק אלא בלימוד התלמוד והספרות התלמודית, בעוד אשתו, סבתי, מנהלת חנות קטנה לשם הבטחת הפרנסה. אנקדוטות רבות הילכו אודותיו בקרב המשפחה, מתוכן ניתן ללמוד מעט על אישיותו. כראש הדיינים זכה סבי למעמד ראשון במעלה בקרב הקהילה, שכן מאז הלך לעולמו הגאון מווילנא נמנעה כידוע, הקהילה למנות רב אחר תחתיו, כמחווה של יראת כבוד בפני יתרון רוחו של

הנפטר. לפיכך, ראש הדיינים שימש למעשה גם רב, אשר לו מקום כבוד בבית־הכנסת. והנה, בימי חג ומועד, בשעה שהרבה יהודים עניים, ביניהם מטיפים נודדים ו״שנוררים״ מקצועיים, היו נוהרים אל בית־הכנסת להשתתף בתפילה כשהם מצטופפים בשורות האחרונות מפאת ריבוי המתפללים, נוהג היה סבי לגשת אל הספסל האחרון להצטרף אל קהל העניים, לבל ירגישו עצמם הללו מוקצים ונחותים. אופייני מאוד לאישיותו היה גם האופן בו מצא את מותו. במשך עשרות בשנים, שנה אחר שנה, יום אחר יום, היה יושב מבוקר עד ערב מסוגר בחדרו הצר ושוקד על תלמודו. אורח חיים זה נתן בו לבסוף את אותותיו והוא לקה במחלת ריאות. הרופאים יעצו לו לצאת לנופש בקרים אך הוא מיאן לשמוע לעצתם. ימים רבים עמד בסירובו, בטענו כי הדרך הארוכה לקרים, אשר יהיה עליו לעשותה ברכבת במשך ימים אחדים, תגזול ממנו זמן יקר ותמנע ממנו מלשקוד על תלמוד; זאת אין להעלות כלל על הדעת, שכן אלו חיים הם אלה המשוללים לימוד תורה. לבסוף, אחרי שידולים ממושכים, נעתר להפצרות אשתו ובני המשפחה ויצא לדרך. בהגיע הרכבת לקרים נמצא סבי ללא רוח־חיים. לעולם לא הוברר לאשורו אם הוציא נשמתו בעת הנסיעה או עם הגיעו למחוז חפצו.

אל סבי זה נזדמן לי להתוודע רק בשנת חייו האחרונה, כאשר שהיתי במחיצתו למשך שבועות מספר בווילנא, בדרכי לגרמניה. מכל מקום, ברור לי כי היסוד האינטלק־טואלי שבי — ממנו בא לי. בית סבי מצד אבי, בו גדלתי והתחנכתי במשך שש שנותי הראשונות, העניק לי יסודות אחרים, חשובים לא פחות.

סבי לא היה טיפוס אינטלקטואלי אך לעומת זאת, היה איש מעשי מאוד. הוא העמיד שורת צאצאים, מרביתם בנות, והללו, אשר ברובן טרם נישאו באותם ימים, נטלו חלק נכבד בחינוכי. אני הייתי הנכד היחיד בבית ועובדה זו עמדה ביחס ישר למידת הפינוק שהיו נוהגים בי. כל הזכרונות השמורים עמי משנים אלו אינם מעלים בי ולו חוויה מעיבה אחת. נוטה אני אמנם להאמין כי האושר וההרמוניה של שנות ילדותי הראשונות, הם שנטעו בי את הבטחון העצמי שהתברכתי בו ואשר יותר מכל תכונה אחרת עמד לי בפעילותי הפוליטית שלאחר מכן.



כבר בהיותו נער נכרו בי קווי האופי אשר ציינו לאחר מכן את אישיותי הבוגרת. בין השאר זכורים לי מעשי משובה שונים, אשר באותם ימים צעירים שמשו ביטוי לדחף המנהיגות שבי, בהציעם כר נרחב ליוזמה וארגון. מעשי משובה אלה, אשר לביצועם הדחתי והנהגתי את מרעי, היו לעתים, כך נראה לי היום, נפסדים למדי, אך היטב זכור לי כיצד הייתי מקהה את עוקצם של התעלולים בכך שהייתי נוטל על עצמי בלא היסוס את האחריות לכל אשר עוללנו. ניתנת האמת להיאמר שבמרבית המקרים לא נדרשה לשם כך גבורה רבה או הקרבה עצמית, שכן כנכדו של מי שהיה הרופא היחיד בעיירה וכיהן במשך שנים רבות כיושב־ראש הקהילה היהודית, ממילא נהניתי מיחס מיוחד. זכורה לי השבת בה חוללתי אנדרלמוסיה בבית הכנסת, כשנכנסתי אל

תוכו רכוב על כלבי הברנהרדי טוב־המזג. מראה הכלב הענק החריד את המתפללים אשר סברו, מן הסתם, כי לפניהם חית טרף נוראה שעוד מעט קט תקרעם לגזרים. במרומי היציע, בעזרת הנשים, התעלפו גברות, ולמטה פרצו בזעקות אימים עשרות גברים החוצה. אולם כל המהומה הזאת לא היה בה כדי להוציא את כלבי משלוותו הסטואית. הוא פסע מתונות ובביטחה לאורך בית הכנסת והביאני רכוב על גבו עד למושב סבי בשורה הראשונה. ברם, גם מאותו מעשה של חילול הקודש, שעוד ימים רבים דובר בו, יצאתי פחות או יותר בשלום ובלא שיענישוני בחומרה יתרה.

בעיירה יצא שמי כנער מפותח מעל לגילו. מסיבות בריאותיות הייתי מרבה להיעדר מה"חדר", אך לא היה בכך כדי לפגום בהשכלתי, שכן בהיותי מהיר תפיסה די היה לי, בדרך כלל, בשיעור פרטי של שעה־שעתיים כדי לקלוט ולשמור את אשר חברי היו לומדים בשמונה עד עשר שעות של לימוד סדיר. את החינוך היהודי הבסיסי קיבלתי איפוא בעיקרו מסבא עצמו וממורים אחדים, ביניהם גם רב העיירה. אותו רב עלה לאחר מכן לארץ־ישראל ובהגיעי למצוות שיגר אלי משם מכתב, בו הזכיר לי אפיזודה מימי ה"חדר" בווישניבו. אפיזודה זו, לא זו בלבד שיש בה כדי להעיד על אופן מחשבתי אלא עשויה היא לשמש דוגמה אופיינית לאורח המחשבה התלמודי בכלל. בהיותי כבן ארבע, כך סיפר במכתבו מי שהיה לפנים מורי, בשעת שיחה על חלום יעקב התקוממ הגיוני נגד הפסוק "מלאכי אלוהים עולים ויורדים בו". כיצד יתכן, הקשתי אז, שמלאכי אלוהים, השוכנים בשמים, יעלו בטרם ירדו; הרי ההגיון נותן, כי עליהם לרדת תחילה ורק אז לשוב ולעלות. קושיה זו, המשיך הרב, הוסיפה להטרידו במשך שנים. הוא היה חוקר ודורש בכל פירושי המקרא, בתקוה למצוא בהם תשובה מניחה את הדעת, שהרי דבר משולל הגיון מקומו לא יכירנו בכתבי הקודש. ההתרה הסבירה ביותר לקושיה זו לא עלתה כלל על דעתו — כלומר, שהביטוי "עולים ויורדים" אינו אלא מטבע לשוני שגור, כאותם המקובלים בכל לשונות תבל, ומן הנמנע היה לשנותו על מנת להתאימו לתוכן המקראי. סבורני שיש בכל זאת ביחוד בעצם הצגת שאלה מעין זו על ידי ילד בן ארבע, משום דוגמה מובהקת לאופי המחשבה של עם שהתחנך מאות בשנים על ברכי המורשת התלמודית עד כי שיטותיה הלוגיות־אנליתיות היו לו לטבע שני.



בלי להכנס לניתוח פסיכולוגי מעמיק מתחוור לי כיום, במבט לאחור, כי כל אותם קווי אופי, שהחלו מסתמנים בי כבר אז נודעה להם לאחר מכן, בשנות בגרותי, השפעה מהותית על דרכי בחיים, כך למשל, נוכח אני, שכל אשר אליו השתוקקתי השגתי לא על ידי בכי וצעקות כי אם בדרך של שידול מכוון. בזה האופן, למשל, זכיתי ב"היתר" מיוחד, שהניח לי לשהות עם המבוגרים עד לשעות הערב המאוחרות: חודשים ארוכים המשכתי להתקומם נגד גזירה שגזרו עלי להקדים לפרוש למיטתי. גדלתי בין המבוגרים, אהבתי להאזין לשיחות שהיו מנהלים בני המשפחה לעת ערב ושנאתי, ככל הילדים, לעלות על משכבי שעה ארוכה לפני הגדולים. כל הסצינות שחוללתי לא היה בהן כדי

להעביר את רוע הגזירה עד אשר בסופו של דבר נתגלה לי דרך יעילה בתכלית להשיג את מבוקשי. ככל ילד שחונך ברוח המסורת, חייב הייתי ב״קריאת שמע שעל המיטה״. ניצלתי איפוא הלכה זו כעילה, בהצהירי שלא אתפלל בטרם אחוש רצון אמיתי להירדם. טיעוני זה הביא לתוצאה המיוחלת ומאותה עת הונח לנפשי ולא הייתי נאלץ עוד ללכת לישון בטרם אביע נכונותי לתפילה. מה שלא עלה בידי להשיג בריב ובסרבנות עיקשת, השגתי — הייתי אומר כמעט — בדרך פוליטית. אותו מקרה, אגב, העשירני בלקח נוסף: גיליתי שדתיות אינה ניתנת לכפיה; וחשוב מכל — שלתפילה יש טעם ומשמעות רק אם היא נאמרת מתוך רצון חופשי.

איתרע מזלי שדווקא שנותי הראשונות, בהן פתוחה הנפש לקליטת רשמי הסב־בה יותר מבכל תקופת חיים אחרת, עברו עלי בבית שופע נועם וחמימות, בקרב אנשים טובים ונדיבי־לב. כיום, בהעלותי בזכרוני את בית סבא, מתקשה אני להחליט מי מבני המשפחה היה טוב־לב יותר — סבא עצמו, סבתא, או דודותי, אשר טיפלו בי בנועם ומסירות לאין ערוך ונחרתו בזכרוני כצמד יצורים מלאכיים ממש. מובטחני, כי היעדר החשדנות והנכונות לעזור לזולת, תכונות שציינו אותי בבגרותי, ניטעו בי בשנים הראשונות הללו, כן יתכן, שאותה תחושת ביטחון שניחנתי בה קשורה אף בכך, שכבר אז ציפתה ממני המשפחה לגדולות ובעידודו של רב העיירה שקדה בשימת לב מיוחדת על התפתחותי.

מאז נפרדתי מיקירי אלה, עם עברי לבית הורי שבגרמניה, לא זכיתי לראותם עוד לעולם. מלחמת העולם הראשונה והתהפוכות ברוסיה הביאו פירוד וניתוק על משפחות רבות. בני משפחתי נפטרו כולם בטרם תימצא לי אפשרות לפגשם שנית. ואף על פי כן, שמור זכרם בקרבי ולבי מלא הכרת־תודה על כל אשר העניקו לי. אנשים יקרים אלה יצרו את הקרקע בה יכולתי להכות שורש ולשאוב אושר, חמימות וביטחון לעתיד לבוא. בטוחני, שלו לקחוני הורי עמם לגרמניה עם צאתם לשם, חסר הייתי כל אשר יכלו להעניק לי רק החיים בעיירה, אשר השפיעו השפעה כה ברוכה על המשך חיי. אכן לאקלים הרוחני של העיירה הליטאית וישנבו חלק חשוב בעיצוב אישיותי.



רבות כבר נכתב על החיים בעיירה היהודית. אנשי עם דגולים הנציחו את האוירה ואורח החיים בעיירה המזרח־אירופית ולא אתיימר לנסות כוחי בכגון זה. רוצה אני להעלות את החיים בעיירתי מתוך ראיה אישית בלבד, כדי לברר את מהות השפעתם על עיצוב חיי שלי.

טעות נפוצה היא לחשוב כאילו חי היהודי בעיירה חיי גטו, או שראה עצמו מנודה ומוקצה. הערכה זו נכונה, אולי, לגבי הערים הגדולות במזרח אירופה, שם היו היהודים מיעוט בקרב רוב עוין, שדיכא וביזה אותם. לא כן בעיירה, בה חי היהודי בממלכתו שלו וכאן היה הוא רוב האוכלוסיה. במגעיו עם התושבים הנכריים של הכפרים הסמוכים היה מכיר, בצדק, בעליונותו. מבחינה כלכלית, אם כי רחוק היה מצבו מלהיות שפיר

עדיין היה טוב לאין שיעור ממצבם של האיכרים ברוסיה הצארית. בימים כתקנם, כשהאווירה טהורה מרוח פרעות, היתה איפוא ליהודי, כלקוח של תוצרתם, עדיפות רוחנית וכלכלית כאחת.



היהודי חי בעיירתו במעין בדידות מזהירה. לגבי דידו, העולם הגדול הלא־יהודי כמעט שלא היה קיים כלל. משולל היה זכויות מדיניות, אך אלו כלל לא נחשבו בעיניו. לא היה איכפת לו כהוא־זה, אם רשאי הוא להשתתף בבחירות ל״דומה״ או לאו. בעיות האימפריאליזם הרוסי היו טפלות בעיניו ולא הטרידוהו כלל. הוא חי כל כולו בעולמו הוא, עולם שתשתיתו מסורת בת אלפי שנים, וייחדו בעבר מזהיר, עצום כוח והדר. הבעיות היחידות שהיו בעלות משמעות בעיניו נסבו כולן על החיים בעיירה ולהן הקדיש את מיטב מרצו. מי יתמנה לגבאי, מי יזכה להיות ראשון ומי שני לעליה לתורה — אלו היו התחומים המכריעים בהם מצאו את פורקנם רדיפת הכבוד, השאפתנות ויצר השלטון וההתבלטות. מעולם לא פקפק בצדקתה של השקפת עולמו. הוא התברך בסגולה היקרה של ביטחון מוחלט שבאמונה. הוא ידע את העונש על כל עבירה ואת השכר בצדה של כל מצווה. הוא ידע את הצפוי לו, לא רק בעולם הזה כי אם גם בעולם הבא. האמונה כי מובטח לו גן־העדן באם ילך בדרך הישר, והגיהנום — באם יחטא, היתה בבחינת מושכל ראשון שאין להרהר אחריו. לא היה בו אף לא שמץ מרגשות נידוי. נהפוך הוא, הוא פיצה עצמו על מרורי שבתו בגלות על ידי שפיתח הרגשת עליונות מופרזת. היותו בן לעם בחירה לא היתה בעיניו מליצה אלא אמיתות מובנת מאליה. אינטימיות רבה ציינה לא רק את יחסיו אל בני עמו, שהיו לו הרבה מעבר לשותפים לגזע או לדת, כאילו היו משפחה גדולה אחת, על כל החיכוכים והמדנים שבה, כי אם גם את יחסו אל עבר עמו ואלוהיו. כאשר בהיותו זאטוט למד על משה רבנו, היה הלה מצטייר בעיניו כדוד דגול, הגם שמרוחק במקצת. כאשר כתלמיד ישיבה היה שוקד על משנת רבי יהודה או רבי עקיבא, לא היה זה לגביו בחינת עיון היסטורי בקדמוניות העם, כי אם שיח ושיג חי עם קרוב משפחה קשיש וחכם ממנו היושב למולו. מכאן, תחושת החמימות והקירבה הרבה אשר ייחדה את האווירה, אך מכאן גם הרגשנות הקיצונית בשעת מחלוקת. בהיות הכל אינטימי היה הכל גולש במהרה למישור האישי. חילוקי־דעות לא יושבו מעולם בדרך עניינית, שכן היו טעונים תמיד מטען אמוציונלי־אישי.



היות ילד יהודי היתה בוישניבו עובדת־חיים מובנת מאליה. ילדים אחרים, כלומר לא־יהודים, לא היו שם. אמנם כן, נמצאו שם גם ילדי האיכרים, אך איזה ילד יהודי היה מעלה על דעתו, ולו בחלומותיו הפרועים ביותר, לשאוף להיות בן איכר? להיות יהודי היה מובן מאליו, כמו לנשום, לאכול, או להתפלל. זוכר אני, ששבועות אחדים אחרי הגיעי לפראנקפורט שיחקתי ברחוב בכדור. רוכב אופניים, שהכדור התגלגל אל בין גלגלי רכבו והכשילו, הטיח לעומתי: ״פירחח יהודי!״ לא הרגשתי עצמי נפגע כלל וחשתי מיד להשיב לו מידה כנגד מידה בקראי לעומתו: ״גוי!״ הרגשת העלבון בתגובה

לכינוי "יהודי" שהיתה ללא ספק מתעוררת בנסיבות דומות בלב ילד יהודי־גרמני, היתה זרה לי לחלוטין, ולא יכולתי להבין מה מצאו אז המבוגרים לחזור ולספר בפליאה ובהש־תאות באותה תקרית. כיום אני יודע, שתגובתי לא היתה אלא ביטוי לתודעה יהודית נעלה מכל ספקנות, שמקורה במציאות חיים רבות חיות, בשום פנים ואופן לא בתורה והטפה.

אלה הם הערכים שנטעו בי בשחר ילדותי החיים בבית סבא ובעיירה היהודית. כל הפגמים שבחיים אלה — צרות האופק, הבידוד, הקרתנות — לא היו לי מעולם למכשול והתגברתי עליהם ללא כל קושי משהועתקתי אל העולם הגדול, אל מערב אירופה. הגעתי אל עולם זה טַעון תודעה עמוקה של מציאות יהודית מלאה, שכמותה עשויים היו להעניק רק החיים בעיירה ולעולם לא הריכוזים בערים הגדולות. ככל שנוקבים היו הרשמים בהמשך חיי ומגוונים מגעי עם תרבויות שונות, לעולם היתה ונשארה בי אותה סגולה בסיסית של היעדר תסביך־נחיתות על היותי יהודי.



בהיותו כבן שש ולאחר שכבר עלה בידי הורי להתבסס מעט בפראנקפורט, הוחלט כי הגיעה העת להביאני לשם ולפתוח בפני אפשרויות השכלה נרחבות יותר. אמי באה לווישנבו ויחדיו יצאנו במסע ממושך לפראנקפורט. תחילה יצאנו בעגלה לסמרגון, שם, לראשונה בחיי, ראיתי רכבת. היה זה לעת ערב ומראה הקטר המתקרב עם פנסיו הגדולים עשה עלי רושם כביר, אשר נחרת בי באופן שלא הותיר כל עקבות של חרדה. במרוצת השנים היה מראה הרכבת המתקרבת חוזר ומופיע בחלומותי אך מעולם לא כסיוט. תמיד שמחתי לקראתה, שהרי עמדה להסיעני אל העולם הגדול. גם אורותיו היו חביבים עלי. אכן, האופן בו הגבתי על חוויה זו אופייני לגישתי המאוחרת, רק בשל כך מעלה אני אותה כאן. מה שעשוי להטיל אימה בלב ילדים רבים עורר בי תגובה חיובית דווקא, הרגשת חדוה, תחושה של אושר כמעט. מאז עמדתי על דעתי שאפתי תמיד בכל מאודי למצות בכל חוויה את היסוד החיובי שבה. טיב ההשפעה של מאורע או עובדה כלשהם על האדם תלוי, לפחות בחלקו, בתגובתו האישית המסויימת. הסגולה להגיב באורח חיובי על עובדות והתרחשויות בלתי נמנעות היא אחד התנאים המוקדמים המכריעים לחיים פוריים ומאושרים. לא תמיד עולה בידינו להסב את השלילה לחיוב גמור, אך מן הראוי כי מאמץ נחוש ובלתי נלאה לשוב ולעשות כן יהיה נר לרגלי כל מי שאין רצונו להיגרף עם החיים כי אם גמור ומנוי עמו לעצבם בכוחותיו הוא.



מסמרגון הגעתי עם אמי לווילנא. מעטים הרשמים שנשתיירו בי מהמרכז הרוחני של יהדות ליטא ורק במעורפל עולות לנגד עיני דמויותיהם של סבא וסבתא, שבביתם התארחנו שבועות אחדים. דמותו של סבא הלמדן, כולה אומרת רוחניות, איש בעל חזות חולנית ועם זאת מרשימה לאין שיעור, ולעומתו אשתו הקטנה, ארצית ומעשית עד מאוד, סבתי שהדאגה לפרנסת המשפחה מוטלת היתה על כתפיה. את הארכיטקטורה של העיר למדתי להעריך כראוי רק מקץ שנים, אך באותו ביקור לא השאירה בי אלא רושם קלוש למדי. לעומת זאת, בבהירות יתירה נחרת בזכרוני חבל קפיצה, שקיבלתי במתנה, מאחד ממכרינו ושהייתי משחק בו שעות ארוכות בהתרוצצי בגן העיר.

תחנתנו הבאה היתה ורשא. שם התוודעתי אל משפחת דודי שלקוביץ, אחי אבי, מוציא־לאור עברי בעל מוניטין וסופר מוכשר. קרובי אלה, יחד עם בני משפחת גורדון, קרובים של דודי שראשם היה אף הוא סופר ומחנך עברי, היו היחידים מבני משפחתי שעמם עמדתי בקשר כל חיי. הם גילמו עבורי את המושג "משפחה" ובמובנים רבים מילאו בניהם, החיים כיום בישראל, את אשר חסרתי בהיותי בן יחיד.



באביב 1900 הגעתי לפראנקפורט ואל עולם שונה וזר לי מעיקרו. עם זאת, לא זכור לי שעקירתי לסביבת חיים שונה כל כך היתה מלווה זעזוע כלשהו או תחושת זרות מיוחדת. מאז ומתמיד ניחנתי בכושר התערות מהירה; במובן מסוים אני מרגיש עצמי בבית בכל מקום. אלמלא סגולה זו לא הייתי, מן הסתם, עומד באורח חיים כזה שנאלצתי לנהל לאחר מכן, במסעותי האין־סופיים ובפעילותי בארצות ויבשות למיניהן, מבלי שכל זאת ישפיע עלי לרעה מבחינה בריאותית ונפשית. דומני שגם סגולה זו, בחלקה הגדול, נובעת מאותה תחושת ביטחון בסיסית, גם כאדם וגם כיהודי, אשר כבר עמדתי עליה. כאשר אדם בוטח בעצמו יקל עליו להשלים עם תנאי חיים שונים ומשונים. רק אדם שבשום מקום לא היכה שורשים עשוי להיעקר בנקל עם שינוי נסיבות החיים. מי שיש לו שורשים כאלה והוא נושאם עמו יוכל תמיד לשוב להיאחז בהם בקרקע חדשה.

על השתרשותי המהירה בפראנקפורט הקלו הן אווירת החמימות שפגשתי בבית הורי, והן העובדה שהורי כבר הצליחו לרכז חוג ידידים. אנשים אלה שהיו ברובם יוצאי רוסיה, היו קרובים לי ברוחם ומצאתי בהם משהו מאותו עולם שעזבתי. יחד עם זאת, במהרה גיליתי שמעבר לבית הורי מצוי עולם זר, עולם של יהודים שונים מאלה שהכרתי עד אז, ובעיקר, עולם של לא־יהודים. אך גילוי זה יותר משהיה בו כדי להפחידני, עורר את סקרנותי.



מימי לא ידעתי את תחושת הפחד היהודית נוכח עליונות כוחו של העולם הלא־יהודי. כעבור שנים, במסגרת פעילותי הציבורית, הזדמן לי תכופות לבוא במגע ומשא עם אישים לא־יהודיים, מלכים ונסיכים, שרים וגנראלים, מנהיגי מדינות ועמים. פעמים רבות הייתי ניצב מול נציגי מעצמות גדולות כנציג של עם קטן וחסר־אונים. בכל פגישותי אלה הייתי אמנם ער תדיר לפער התהומי בין העוצמה שיצגו הם לבין האפסות שיצגתי אנוכי, אך אינני זוכר שאי פעם, בפגישה כלשהי, הרגשתי עצמי נחות מהם — ואם היה זה מוסוליני או העוצר פאול, ראש המטה הכללי הצרפתי, או שר החוץ הבריטי, נשיא ארצות הברית או הקאנצלר הגרמני. תמיד הכרתי בהיותם שונים ורבי עוצמה ממני, אך מעולם לא חשתי בעליונותם; מכל מקום, לא כנציגי עמם.

כך מסביר אני את העובדה, ששינוי כה פתאומי ונוקב של סביבת חיי לא חולל אצלי, בהיותי ילד רגיש, כל משבר נפשי. בשחזרי כיום את תגובתי הנפשית על חוויה זו נדמה לי, שיותר מכל שלט בה צמאון הדעת. מוקף הייתי אנשים זרים, בניינים זרים, הליכות חיים זרות ועזה היתה תשוקתי להכירם ולהבינם. כל אותה עת לא משה מזכרוני העיירה וישנבו, ולנגד עיני שבים היו ועולים חיי המאושרים שם, אך מעולם לא מתוך יסורי געגועים. מרגע הגיעי לפראנקפורט הרגשתי כאילו היתה ביתי.

מן ההוי בעיירה

מאת מרדכי אלישקביץ

בעיבודו של ח. א.

ערב שבת. ההכנות לשבת, אפיה ובישול, נסתימו. ראשי הילדים חפופים, שערות הילדות סרוקות וקלועות לצמות. הטשולנט כבר נתקע בתנור ופתחו נסתם. מהרחוב מגיע קולו של ליזר חיים השמש, עם שהוא תוקע את אגודלו מתחת לגרגרתו וקורא בניגונו המיוחד והמוכר: "אין שול אריין!!!" יהודים נוהרים לבית הכנסת, ואור השקיעה מטיל את ארגמן זוהרו על ההולכים לקבלת שבת. השולחן ערוך, וזיו אורה של שבת מלכתא ממלא את חללו של הבית. אמא מדליקה נרות ושפתיה מלחשות תחינה ותפילה. פניה לובשים ארשת של זוך וטוהר, מתוך צפיה למשהו בלתי רגיל שעומד לבוא... והנה נפתחה הדלת, ואבא בא. "שלום עליכם מלאכי השרת מלאכי עליון"... מברך אבא מיד עם כניסתו ומקבל את פני המלאכים הטובים שלווהו בדרכו מבית הכנסת הביתה. "גוט שבת, גוט שבת" ואמא ואנו הילדים עונים אחריו: "גוט שבת! גוט שבת!

הלילות הם לילות קיץ והחלונות פתוחים ומבתי השכנים מסביב מגיעים קולות "הזמירות", אליהם מצטרפים גם בני ביתנו, ומיד וכל הרחוב שר בהתלהבות: „מעוז צור ישועתי..."

הרבה שנים נקפו מאז אותם לילות שבת בעיירה בבית אבא, ועד היום הלב נצבט בקרבי לזכרם, כעל דבר מה טוב ומרנין שהיה ושוב איננו עוד ולא יחזור לעולם...



"לשלוש סעודות" היו רגילים בוישניבה לאכול: בקיץ — חמיצה מ„שצ'ביה", ביצה־קשה ולקינוח סעודה — מרק אוכמנים, שהיינו לוקטים ביערות, ובערב — דג מלוח עם "בולבעס מיט שאלעבץ". בחורף היה המניור משתנה: ל„שלוש סעודות" היו אוכלים "באנדעס", מין פיתה אפויה מתפוחי אדמה מעורב קמח שעורים, שהיתה ידועה רק בוישניבה ובערב שוב "בולבעס מיט פעלצלעך"...

ביום א' היה מתחיל מחדש המאבק על החיים האפורים, וחוזר חלילה: זונטיק בולבעס, מאנטיק בולבעס, דינסטיק בולבעס און... און... שבת אקוגעלע פון בולבעס"...

ככה חיו אבותינו דורות על דורות לפנינו, וככה היה זה בטח נמשך דורית אחרינו. עד שבאו קלגסי היטלר, ימ"ש, והביאו כליון על הכל ללא שארית וזכר.

מאז שעזבתי את וישניבה עברו כבר למעלה מ־40 שנה, אבל זכרה עודנו חי בי עד היום. הנה היא לפני כמו שעזבתיה: בתי עץ נמוכים אפורים ובהם חיים יהודי וישניבה דור אחר דור. דוממת, מנומנמת בדרך כלל ומתעוררת לחיים ביום רביעי, הוא יום השוק, ממנו יונקים "חיונה" לכל ימות השבוע.

מושרשים היו אבותינו בעיירתם. ברובם אנשי עמל ויגיע כפיים היו ובעמלם מצאו לחמם. "בעלי מלאכה'ס" קראו להם, ומהם מצטייר לפני תמיד אחד — ר' יצחק ברוך הסתת. יהודי רחב כתפיים קומתו ממוצעת, הליכתו איתנה ומבטו ישר; ועם בוקר היה יוצא לעבודתו. גרזנו נעוץ לו בחגורתו ופלס המים ביד. במשך שנים רבות עמד וסתת קורה אחר קורה ובנה את בתי העץ של העיירה כעיירתנו יחד עם שותפו ר' אלי דוד ז"ל.

בית אליקים הקצב וסופו

מאת רחל פודברזסקי — בתרגומו ועבודו של ח. אברמסון

משאני רואה לפני עיני רוחי את הבית בו נולדתי ובו חייתי עד השריפה הגדולה בשנת 1915, עוברני רטט מתוק מהול צער ועגמה עד אין סוף על מה שהיה ונכרת ביד אכזריה כזו.



בית רחב ידים וגדול מידות; חצר גדולה עם רפתות לפרות ואורוות לסוסים וממגורות למספוא — נחלת הסבא שלי ר' אליקים הקצב וסבתי פרידה ליוקים'ס.

באותה שנה, בה אני מתחילה לזכור את עצמי ואת הסובב אותי, שנת 1910, עמדו כבר שניהם בגיל של זיקנה מופלגת — בני שמונים בערך. היו להם 12 בנים. אחדים מהם הגרו לאמריקה; אחרים נשאו נשים והקימו בתים בעיירות סמוכות ורחוקות. ואחדים נשארו עם ההורים ועל ידם.

דודי איצ'ה־יושה בנה בית בחצר; דודתי פרומה בנתה את ביתה בהמשך לביתו של סבא, ושני הצעירים בני הזקונים, אבי צבי ודודי דוד, נשארו עם הוריהם בביתם. משלוח ידו של סבי ושני האחים, היה — קצבות. סבא היה כבר חלוש מאד, וכמעט שלא התערב בעניני הבית. על הכל שלטה ידה של הסבתא. היא היתה מתהלכת עם ארנק העור הגדול בחגורתה ומקבלת מהקונים את התשלומים עבור הבשר; היא היתה הגיזברית המוציאה והמביאה ומנהלת את הבית ביד רמה. גם בגיל זה היה עוד הכל נעשה לפי מוצא פיה. אף פרה לא נקנתה מבלי ששאלו תחילה לדעתה. בערב שבת היתה הסבתא מחלקת חינם שומן ומעים לכל שכנותיה, ולכל אשה שהושיטה את ידה. היא היתה פורסת מלחמה לעניים ומחלקת נרות שבת לכל נצרכת.

מאחורי המבנים השתרע גן גדול ומאחוריו — אפר מרעה, שנמשך עד לשפתו של הנהר העובר בשפולי העיירה. מהירק אשר בגן היתה הסבתא מעניקה במלוא היד לכל שכנה אשר בקשה: למי צרור בצל ירוק, למי קצת תפוחי אדמה או שן של שום, גזר או סלק. בחצר היתה באר מים חיים וטעימים מאוד, ומקרוב ומרחוק היו באים לשאוב ממימיה ובעיקר לתה של שבת. היה לנו מרתף מלא קרח מוכן מימי החורף, והיו כולם באים ומעמידים שם סירים עם דגים ובשר על הקרח. הבית, כאמור, היה גדול ורחב ידיים, ובבוא יום רביעי, הוא יום השוק, היה הופך אכסניה ומתמלא אורחים מהעיירות הסמוכות והרחוקות — מטראב, איוויע, אולשני וולוז'ין. ויש והיו באים אורחים גם מאושמנה, מינסק ווילנה. כולם אכלו, שתו ונהלו את עסקיהם ומשאם ומתנם בינם לבין עצמם ועם הגויים, וצעקות וחרפות ורעש מלאו אותו יום את הבית. אולם גם פה שלטה ידה של פרידה ליוקים'ס; היא היתה משתיקה יריבים, מפייסת ומשלימה ביניהם. גם הגויים היו כפרתה: "יאק ליקימיכה קאזשע טאק אי בודזשע", היו הם אומרים.

בית גדול ורחב ידיים זה היה בשעת הדחק משמש גם... לתיאטרון. כאן הציגו "הארטיסטים" הוישניבאים את "מכירת יוסף". ומאליו מובן שבבית זה ערכו נשפי חתונה; ומאליו מובן שאיש לא שילם בעד השימוש, וסבתא היתה אוגרת לה בזה את שכרה לעולם הבא...

הבית היה תמיד מלא: שני זוגות ולהם 14 ילדים, נכדים, ולנכדים היו באים עוד ילדים לשחק, והיה הרעש תמיד גדול. בתוך אוירה זו של עבודה, סחר מכר, שוק, ירידים, אכסניה, צהלת סוסים, געיית פרות, אורחים וקונים ו...פעיית תינוקות גדלנו, בלי עין הרע, כעל שמרים. מחסור לא ידענו. שני האחים עבדו שדות וגנים, זרעו תפוחי אדמה ושאר ירקות. ברפתות עמדו תמיד פרות חולבות, והבית היה מלא כל טוב. עד... עד שפרצה מלחמת העולם הראשונה ב־1914. ובקיץ 1915 — השריפה! העיירה בוערת! בבית אחד שבככר השוק זה התחיל, ובמשך שעתיים היתה כל העיירה למאכלת אש. גם בית ליוקים הקצב נשרף עד היסוד, ואנו נשארנו בלי קורת גג לראשינו.

לא ארכו הימים והמלחמה התקרבה אלינו. הרוסים נסוגו מעבר לברזינה, ואנו, תחילה נמלטנו היערה יחד עם כל בני העיירה, ועם כניסת הגרמנים, חזרנו הביתה. אולם כעבור יומיים גורשנו ע"י הגרמנים מהעיירה יחד עם כלם אל פנים שטח הכיבוש כפליטים. היו אלה ימי ראשית החורף, ועמוסי ילדים קטנים, באו שתי המשפחות עם הסבתא פרידה לאולשני. (הסבא נפטר מיד אחרי השריפה). משם הועברנו לזוונישקי. כאן הובאנו ישר אל ככר השוק כפליטים מחוסרי כל, קופאים מקור ומצפים לחסדי הגורל. יהודי זוונישק קבלונו, אמנם, בחמימות וברגשי אחווה. הם האכילונו, השקונו והלינו את כולנו בבתיהם, אולם טרם הספקנו להתחמם, שולחנו הלאה בדרכי נוד. רק כעבור מספר שבועות הורשינו לחזור לזוונישקי. שם השתקענו, — שכרנו דירה והרגשנו שוב את היציבות מתחת לרגליים, אבל סבלנו חרפת רעב. שמונה ילדים קטנים היינו ובבית לא היה לחם לטף. בגבור עליו יאושו, החליט אבא ללכת לוילנה. שם היה בדעתו לפנות לעזרת מכריו הרבים מהימים הטובים אלה שהוא היה בא אתם בקשרי מסחר במשך שנים.

ברם, באותם הימים, שנת 1916, היתה וילנה עיר מתה. היא ידעה רעב, חולי ומוות, ופניתו של אבא למכיריו הושבה ריקם. עייף ויגע ומדוכא שב אבא אלינו בידים ריקות. זמן רב הוא הוסיף להתהלך בטל, חולה מרעב דכאון ויסורים, עד שיום אחד נפל למשכב, שממנו לא קם עוד, והשאיר אותנו לאנחות. בן 40 היה במותו. הלכו שני אחי, ישראל וליבקה, והתגיסו לעבודה אצל הגרמנים. הם נשלחו לעבודה בבוגדנוב ע״י וישניבה. המשטר במחנה היה של עבודת כפייה, והעובדים הוחזקו במצב של משועבדים בתנאים גרועים מאשר שבויי מלחמה, אבל הם קבלו אוכל ושכר של 50 פפניגים ליום. היתה אמא מהלכת מזוונישקי לטראב ומטראב למחנה העבודה ברגל מרחק של 80 ק״מ הלוך ושוב, מקבלת מהם את שכרם, בדרך קונה דבר מה, משתכרת גם מזה כמה פרוטות נוספות, ומביאה לנו, הקטנים, כמה פרוסות לחם וקצת קמח לבשל ממנו מין מרק כזה. לא פעם התעלפה בדרך מרעב ומקור ובקושי גררה את רגליה. יום אחד יצאה מהבית, החורף היה קשה ולבושה היה דל, נפלה בדרך, חלתה ומתה ואלינו כבר לא שבה. וככה נשארנו שבעה יתומים מאב ומאם, גלמודים בעולם, גם דודנו דוד, שהתגורר בטראב מת באותה שנה. בן 39 היה במותו. באותו זמן הלכה לעולמה גם הסבתא פרידה בגיל 91.

אדלג על הימים הקודרים שבאו לאחר מכן עלינו. לבי שותת דם בהזכרי אותם. אכן המלחמה נסתיימה, ויהודי וישניבה חזרו לעיירתם מקרוב ומרחוק ומצאוה חרבה והרוסה. ברם, יהודי ווישניבה בנו את עיירתם מחדש. גם אנו חזרנו ובית בנינו, אולם „בית ליוקים״ כבר לא נבנה מחדש. אני וחיה אחותי עלינו לארץ. ליבקה, אחינו, היגר לאמריקה, ושאר בני משפחתנו נשארו בוישניבה. בביקורי בעיירת מולדתי בשנת 1936, דברתי על לבו של ישראל אחי שיעזוב את העיירה ויעלה לארץ. אולם הוא, כמו כולם, אטם אוזנו משמוע: ״איך אעזוב את פרנסתי כאן ואלך לנוע למקום חדש ולהתחיל הכל מבראשית. עד... עד... שנספה יחד עם כל יהודי העיירה ע״י הצר הצורר ימח שמו. זה היה גם גורלו של יצחק אחי. הוא נלקח לעבודה במחנות וניספה עם כל המחנה.



על בית־הספר בוישניבה באמצע שנות השלושים

מתוך שיחה עם ח. רבינוביץ

בית־הספר בוישניבה באמצע שנות השלושים היה בן 7 כיתות ומנה כ־150 תלמידים עם המורים הותיקים אלתר פודברזסקי ויעקב הירש אלישקביץ בראש. אליהם צורף מורה פולני ורבי לתלמוד. במשך השנים נוספו גם מורים ומורות צעירים יוצאי הסמינריון למורים של "תרבות" בוילנה. בשנים האחרונות לפני פרוץ המלחמה נוסד גם "גן ילדים" כולו על טהרת העברית. חלק מהתלמידים המשיך את לימודיו, עם סימו את בית הספר, בבית־ספר תיכון בוילנה או בדו שנתיים; אחרים למדו בתכניון בוילנה; גם בבית הספר התיכון הפולני אשר במולודטשנה למדו אחדים מבני וישניבה.

בית־ספר זה נישא על כתפי הנוער הציוני־עברי יוצאי המחזורים הקודמים וכמובן קודם כל על כתפי ההורים אשר ברובם היו ציונים ברוחם. אלה הם אשר יצרו את האוירה העברית סביב בית הספר והדאגה לקיומו החמרי היה מוטל על שכמם. סביב בית הספר התנהל מאבק עם הכוחות הריאקציוניים בעיירה בראשם של הרב וינשטין ומשה שימשילביץ, שחתרו בכל כוחותיהם להפוך אותו לבית ספר של האגודה. במלחמתו נגד בית הספר לא נמנע מלהופיע על הבימה בבית המדרש ולהסית את ההורים נגד העברית ונגד הרוח הציונית שבו. אולם הכוחות העבריים־ציוניים גברו על כל מיני מסיתים, והוא המשיך את קיומו עד הסוף. מבין יוצאי בית הספר צמחו לאחר מכן תנועות הנוער בעיירה. הגדולה בהן היתה תנועת "השומר הצעיר", שמנתה כ־70—80 בני נוער מגיל 11 עד 17—18. תנועה זו חינכה לצופיות, לתרבות עברית ולציונות מתקדמת ולחלוציות שמטרתה הסופית הגשמה עצמית באחד הקיבוצים של השומה"צ בארץ ישראל.

אחריה באה תנועת החלוץ הצעיר, שעיקר מטרתה היה שליחת חבריו לקבוצי הכשרה לשם עלתה לארץ. קבוצי הכשרה הקימו ברחבי פולניה — ברדום, בצנסטוחוב, בסלונים, באושמינה, בוילנה ובלחובץ. גם בוישניבה היה קיים קיבוץ הכשרה, אבל חלוצי וישניבה העדיפו לעשות את הכשרתם לא בביתם. בקבוצים אלה שהזכרנו קבלו את הכשרתם שמעון פודברזסקי, זימקה אברמוביץ, בתיה יוכס, גיטקה גיטליץ, חיים גרשון גרזון, בונקה דודמן ועוד. כל אלה נמצאים כיום בארץ. אולם רבים רבים שהכשירו את עצמם לעליה, לא זכו לזה ונספו עם שאר הקדושים.

בדרך כלל היתה מורגשת בעיירה פעילות ציונית אינטנסיבית, כמו בכל אותן העיירות למאות, שהיו זרועות על אדמת פולניה, ליטא ובילורוסיה, שהוו את השאור שבעיסה בין המוני עם ישראל בתפוצות.

ספריה. בעיירה היתה קיימת ספריה, שנוסדה עוד בשע.ת ע״י אברמסון וחבריו, והיא נשמרה וטופחה ע״י הדור שבא אחריהם. שנים רבות היתה הספריה דו־לשונית — ספרים בעברית וביידיש עמדו בכפיפה אחת להנאת קוראיהם בעיירה. עד שבשנות השלושים קפצה עלינו רוגזה של מחלוקת בין הנוער, ואז קמו והפרידו ויסדו שתי ספריות — לעברית לחוד ולאידיש לחוד. לבסוף שוב אחדו אותה, ומאז נקראה ״הספריה בוישניבה ע״י י.ל. פרץ״. שמשתי כספרנית בספריה המאוחדת עד בוא הרוסים בימי מלחמת העולם השניה. היא מנתה אז 3100 ספרים. מהם בעברית 1300 וביידיש 1800 ספרים.

מתשובותיו של הרב יצחק ויינשטיין
רבה האחרון של וישניבה

״כיום הנני, ב״ה, למעלה משבעים. נולדתי בעיר ז׳יטל פלך גרודנה, להורים מצויינים. אבי, זצ״ל, ר׳ אברהם, היה ידוע כגדול בתורה ובצדקה, והנני להעיד שלא שח שיחת חולין מימיו. כנראה שהתחבר לבעל ה״חפץ־חיים״ שגם הוא יליד ז׳יטל היה. עסק כל ימיו בתורה ובצדקה.

אני למדתי בישיבות לידא, מיר, נובוגרודוק וקלם. בשנת תרע״ט נתמניתי כמנהל רוחני בישיבת ברנוביץ׳; בשנת תרפ״ב עברתי להורודישץ הסמוכה לברנו־ביץ׳, שם ישבתי על כס הרבנות במשך שנתיים ושוב עברתי לישיבת סלונים; בתרפ״ז — לישיבת וולוז׳ין ובתרצ״ה — לגרודנה כמנהל רוחני בסמנריון למורים ומכאן לוישניבה, ברם, כי ימי ערגה נפשי לישיבות יותר מלרבנות.

אשר לאופיה של קהילת וישניבה: היתה בדרך כלל, עיירה ככל העיירות, מסוגה אומנם הצטיינה בבעלי בתים אחדים גדולי תורה, כמו ר׳ ליב זוסמן, ר׳ משה שימשילביץ ור׳ יצחק מישקין, סוחר, ועוד כמה בעל״ב חשובים, שאין לי להזכיר שמותיהם בכדי שלא להטיל קנאה. בדרך כלל היתה זו עיירה מצויינת.

על ספסל תחנת הרכבת בבוגדנוב אמרה לי אחותי היקרה: "שמעונקה, אני מקוה שעם עליתך ארצה אתה תסלול את הדרך לפנינו".

מי פילל ומי מילל, מי יכול היה להעלות על הדעת סוף כה טרגי; מי יכול היה לראות מראש את השואה שהתרגשה ובאה עלינו לאחר שנתיים שלוש, אף שצלו של היטלר כבר העיב את שמינו.

בלב רוטט אני רושם כאן לזכרון את בני משפחתי היקרה:

את אחי היקר לייבע, את אשתו בתיה החכמה והיפה, את בתם הבכירה איטלה ואת בניהם הילדים — יצחק מאיר ונתן ילדים יקרים, כמה אהבתי אותם!

את אחותי היקרה טייבה, תמיד שמחה וכשרונית, בעלת קול יפה; את בעלה יצחק ליכטרמן. ואחרון אחרון חביב — את פרומה בתיה חברתי, ששאיפת חיינו שנים רבות היתה — לבנות את חיינו בארץ ישראל. ממנה נותרו לי רק מכתבים צהובים. החיים רצים והשנים עוברות. הקמתי משפחה בקבוץ וכעת אני כבר סבא...

...וכמו שהעגלה היתה נוסעת על ה"ברוק" ב"וילנער גאס" וצליל גלגלי העץ היה משמיע את רעשו מסביב ובהתרחק היה הצליל נמוג ואיננו כאילו לא היה, כך גם זכרונות העבר...

אני זכיתי להיות בין בוני ומקימי הקבוץ אילון בגליל המערבי. בנינו בית לתפארת, הקמתי משפחה וילדי התחנכו ברוח הקיבוצית. זה היה האתגר שלי ובכך אני מוצא את סיפוקי המלא.

המדינה שלנו נמצאת כל השנים במצב של מלחמה ומאבק נגד אויביה. העם בציון רוצה בשלום. נקוה לשלום וישראל ישכון לבטח ולא נדע שואה עוד.

אילון, 1971.



רבקה שקולניק (קלמן):

מימי נעורי בוישניבה

בסוף שנת 1918, נפרצה החזית שליד וישניבה על נהר הברזינה. הרוסים נסוגו והגרמנים התקדמו בעקבותיהם לפנים רוסיה. אז נפתחו הדרכים והקשר בין וישניבה לוולוזין חודש. ויהודי וישניבה התחילו לחזור עם משפחותיהם לעיירה מכל אותם המקומות אשר הגורל טלטל אותם בימי המלחמה — אחרים מפנים רוסיה ואחרים מהשטחים שנמצאו תחת שלטון הכבוש הגרמני. הם חזרו והתחילו לבנות את בתיהם מחדש, להקים את הריסותיהם ולשקם את חייהם מחדש. אולם לי זמנו החיים גורל אחר. אבא שלי, שהשתחרר אז מהצבא אחרי 4 שנות מלחמה, בא לוולוזין ופתח חנות בכפר זמשצן ליד וולוזין. היה זה בראשית ימי המהפכה ברוסיה תחת שלטון קרנסקי. בכול שררה

יורק כתב במבוא לספרו החשוב "פרושים וחידושים בירושלמי" (ניו־יורק תש"א) שהספר "הניר" על הירושלמי, הוא אחד משלושת החיבורים החשובים ביותר שחוברו ע"י חכמי ליטא במשך מאה וחמישים השנים האחרונות על התלמוד הירושלמי, והם הם שהחזירו את התורה, שנשתכחה מישראל, ליושנה, ובלעדיהם לא היינו מוצאים את ידינו ורגלינו בתלמודה של ארץ־ישראל. ולהלן: ספר "הניר" הוא אחד ודוגמא לבקורת בריאה בשדה חקירת הירושלמי, וספקנותו של המחבר בקשר להכרעה בכמה ענינים, מעידה לא רק על ענוותנותו, אלא גם על שכלו הזך, שלא נעלם ממנו הקושי הגדול שהמבקר האמיתי נתקל בו, כאשר הוא בא לתקן הנוסח על־פי שקול הדעת". והחכם התלמודי הרב פרופסור שאול ליברמן במבואו לספרו הידוע "הירושלמי כפשוטו", כותב על הספר "הניר" בזו הלשון: "פרושו של הגאון ר' מאיר מירים ז"ל על שלושת הסדרים של הירושלמי, הוא עמוק". מספרים שכאשר הביאו להגאון ר' איזל חריף בסלונים את הספר "הניר", עיין בו ואמר: "לחבר ספר כזה יש גם לאל ידי (ובאמת חבר ספר על הירושלמי בשם — "נועם הירושלמי", ושני החכמים הנ"ל מציינים אותו לטובה) אבל להיות צדיק כמוהו, זה כבר לא לפי כוחותי..."

פרטים על שנות כהונתו של הרב ר' מאיר מירים כאב"ד בוישניבה לא הצלחנו לדאבוננו להעלות. אולם ידוע לנו ששני בניו — ר' בצלאל חיים ור' אהרון יהושע גדלו וחונכו בוישניבה עיירת רבנותו. ר' בצלאל־חיים שפיט שמש לאחר שנים רב בקהלת וויאזשין (פלך וילנה), והוא אשר עסק בהדפסת ספר אביו "הניר". נפטר בשנת תרע"ו במינסק. ר' אהרון יהושע שפיט היה בקי בשפה הרוסית בכתב ובדבור; היתה לו גם ידיעה הגונה בחוק ומשפט, ואחרי פטירת אביו נתמנה ל"רב מטעם" ע"י קהילת קוברין. הוא הביא מוישניבה לקוברין את קרובו ר' שלמה לוין, שיסד שם ישיבה קטנה בשנת 1910. ר' שלמה זה היה תלמיד ישיבת וולוזין והתפרסם כדרשן וחובב ציון. בדרשותיו הטיף לאהבת ארץ־ישראל ולהעדפת אתרוגי הארץ על של קורפו, ועל הצורך לתמוך בתנועת "חיבת־ציון".

חיים ברקוביץ

מתוך ההקדמה לרשימותיו באנתולוגיה לשירה ולפרוזה דתית באידיש בעריכתו של מ. פראגער, שהופיעה בניו־יורק בשנת 1955.

"נולד בוישניבה בשנת תרע"ז — 1917. נפטר בניו־יורק בשנת תשי"ג — 1952 (בן 35 במותו). נער יהודי מפולין — ליטא, המוצא את דרכו ללמוד התורה והמוסר בישיבות המפורסמות בזמנן בליטא — לידה, ראדין ומיר. בימי מלחמת העולם השניה, בתקופה של חורבן והשמדה, עושה יחד עם בני ישיבת מיר את דרך הנדודים שלהם על פני כל רוסיה, ומגיע אתם עד למזרח הרחוק — עד לשנחאי. ודווקא שם בגיטו החשוך של שנחאי, במקום שישיבת מיר נטתה את אהל התורה שלה, שם נזעק לבטוי כשרון ספרותי של אחד מלומדי התורה הנודדים האלה, הריהו — חיים ברקוביץ. בהיותו נחבא אל הכלים ובצניעותו כי רבה, לא חתם על רשימותיו בשמו האמיתי, כי אם בשמות בדויים (דויד יעקובוביץ, ח. חאנע'ס).

בכורי יצירותיו, הנושמות כאחד — בטראגיקה של החורבן ובכוחה הנצחי של האומה, הופיעו בעתונות האורתודוכסית הפריודית בשנחאי. בבואו לארצות־הברית מיד אחרי כניעתה של יפן, התישב קודם כתלמיד בכולל "ישיבת ר' יצחק אלחנן", ולאחר זמן נתמנה שמה כראש ישיבה. בשנת תשי"ג — 1952 מת פתאום משבץ הלב, בהשאירו אחריו ירושה של חדושי תורה שונים וגם מספר רשימות ספרותיות צנועות". עד כאן לשון ההקדמה. שתיים מרשימותיו שהופיעו באנטולוגיה הנ"ל תרגמנו ומפרסמים כאן בספר וישניבה. תהיינה רשימות אלו נר זיכרון לנשמתו של אחד הטובים מבני עיירתנו, שהובא לקבורה בארץ בבני־ברק.



עקדה

אירופה עקדה את עצמה לשחיטה. איש האדמה הניח את מחרשתו; העובד — את מקום עבודתו ויצאו לשדה הקטל להרוג וליהרג. והנה הם מוטלים בראש כל חוצות ובכל הדרכים כעלים נדפים ברוח; בכל פינה ועל כל צעד — ידיים קטועות וגופות שסועות... מעמק הדמעות נשא עם יבבת הרוח קול נכאים — אנקת גוססים. והנשארים בחיים עומדים בתור ארוך לפרוסת לחם ו... למות.

למליוני הגופות המתגוללות על פני שדות ויערות אירופה לא יצטרכו להעלות קרבן עגלה ערופה. ידוע מיהם רוצחיהם...



דיסוננסים

שנחאי. מיליונים של צללים צללי אדם נטולי כל כח רצון וחיים. מכל קרן־זוית נזעק בקול: פעוט הוא האדם וחסר ישע, ויתרון האדם מן החיה — אפס. למה נדלקים כאן פנסי החשמל? ובשביל מי? הם רק מפריעים לשנתם של חדלי האדם. ולמי מהצמיתים והמשועבדים כאן, המתגוללים באשפתות ובמי המדמנה — נשאת ברמה מנגינת בטהובן? כאן, בשנחאי — מצבות אבן ומונומנטים? — דיסוננס מספר אחד.

פרחים

מהותו של היופי ומשחק גוני החיים; פרחים — קסם שירתה החרישית של אמא אדמה.

שנחאי — שדה נטוש גדול של מליוני בני אדם, שהעלו שמיר ושית, עצמות יבשות סחופי כל זיק חיים ותשוקה; חוצות זרועות צער אדם ובדידות איומה; ציר על רקע של אפרוריות ונוון. כאן — פרחים? — דיסוננס מספר שניים.



הקבוץ היהודי בפולין

קבוץ יהודי מושרש באדמה, ששלח את פארותיו אל על. כל עיר ועיירה תססו חיים יהודיים, וירושת הדורות נשאה בגאון. שדה ויער הזדמרו אל תוך החגים היהודיים ונתמזגו עם הטבע מסביב.

ימים נוראים — וכל עלה ביער רעד. על גדות הויסלה שקקו חיים יהודיים רבי מעש. אהלי תורה, בתי מדרש ו"ישיבות" צמחו מהארץ כעצי השדה, כזריחת שמש בוקר ואור הירח בלילה, והיו להם לעדי עדיים וככתר זהב לראשו של מלך. שם היו ה"ישיבות" כלי זיין לעם בריא וכשריון לצבא היוצא לקרב. "ישיבות" בשנהאי המופקרת מכל וכל — דיסוננס מספר שלישי.

רבקה רוגובין:

מעשה נורא בסבא שלי

כך היה המעשה, כפי ששמעתיו מפי אמא שלי בהיותי בת שמונה־תשע.

היה ליל חורף קר. שלג סמיך ירד על הארץ וכסה את כל הדרכים והשבילים. רוח חורפית עזה השתוללה בחוץ וקול יבבתה חדר הביתה והפיל את חיתתו על הילדות. התישבנו כולנו ליד התנור החם והתרפקנו על הסבתא. יללת הרוח גברה ודומה היה כאילו אלף שדים מרקדים בחוץ.

"בלילה כזה מתחתנים השדים", לחשה לפתע אחת הילדות. סבתא הסתה אותה וגערה בה: "טפו, טפו! אל תפתחי פה לשטן, חלילה".

נרעדות, כציפורים בקן, הצטופפו הילדות זו לזו. החמימות של התנור עשתה את שלה, והן נרדמו אחת אחת. השכיבה אותן הסבתא לישון ובעצמה התישבה ליד השולחן ושלחה את ידיה בסריגה ובטליאה. הסבא, שבגלל הקור והשלג לא הלך לבית־הכנסת, התפלל ערבית תפילת יחיד. כאשר סיים נוכח פתאום שאין מים בחבית. נתעטף סבא ב"פלצל", התכרבל ב"בשליק", שם את כפפות הצמר על ידיו, לקח את הדלי ויצא החוצה אל הבאר, שהיתה מהלך כמה צעדים מביתנו. עברו כמה רגעים, עברה כמחצית השעה. סבתא הניחה את סריגתה והחלה להאזין לכל רחש מהחוץ. והנה עברה שעה ועוד שעה, הרוח הפכה לסופה והסבא טרם חזר. חיל ורעדה אחזוה. היא ניגשה לדלת, רצתה לצאת ולראות מה נעשה בחוץ, והרוח דחפתה חזרה ובכוח. התישבה הסבתא שוב ליד השולחן והחלה להתפלל בקול בכי, עד... שנירדמה. רק עם שחר, עם קריאת הגבר. התעוררה ורצה מיד אל הדלת, והנה בפתח עומד הסבא חיור כמת, ורק נפתחה הדלת נפל על הארץ מתעלף. לקול צעקותיה של סבתא נזעקו השכנים, הבהילו את ה"רופא" ר' בנימין, אולם כל מאמציו לא הועילו.

שבועיים שכב סבא במצב של דימדומים וחוסר הכרה. רק אחרי שבועיים חזרה אליו הכרתו והוא יצא מעילפונו הממושך. וכאשר הבריא כליל וכוחותיו חזרו אליו, הלך לבית־הכנסת, בירך "בירכת הגומל" ושם גם סיפר על הקורות אותו באותו לילה: הוא ניגש אל הבאר ומילא את הדלי מים ומיד החל לצעוד חזרה הביתה. והנה — אין בית ואין דרך. מסביבו מרצדים אורות, השלג ממשיך לרדת בזעף ומצליף על פניו והרוח מיבבת איומות כמאות זאבים. הוא גישש וחיפש את הדרך הביתה, ולפתע הוא נתקל בצלבים. כאן הוא תפס שה"מזיקים" גררוהו לבית הקברות של הנוצרים, שהיה לא רחוק מביתנו. התחיל

להתפלל, אמר "קריאת־שמע" בקול רם ואת הדלי לא הוציא, חלילה, מידו. שלג, שמים לבנים וצלבי עץ ויהודי מתרוצץ בינהם אילך ואילך לילה שלם. ולפתע בשמע קול קריאת התרנגול, והוא מצא את עצמו ליד פתח ביתו.

חברים מספרים על קרוביהם

גרשון רוגובין:

משפחה ברוכת ילדים היינו — שבעה ילדים, ובס"ה — תשע נפשות לשולחן; ומקור הפרנסה דל היה — חנות קטנה ליד הבית, בה טרחה אמאז"ל וטרדה עם הגוים, הקונים לרוב בפרוטה. ולא אחת אירע שהגוי קנה בפרוטות ומשך ברובלים, והיה צורך להשגיח עליו בשבע עינים. מהחנות רק שתי פסיעות לבית שמעבר למפתן, והגוי היה בו אורח קבוע, ביחוד בימי א' ו־ד', עם לכתם לכנסיה או בבואם לשוק. בימים אלה היה הבית מתמלא המולת שיכורים, עשן מכורקה ואויר דחוס של מרזח. רק בשעות המאוחרות של אחר הצהריים היה הבית מתרוקן מאורחיו, שהשאירו אחריהם זוהמה, אבק דרכים, בוץ ושיירי סיגריות של טיטון. ושוב מתמלאות ידי אמא עבודת ניקוי וקרצוף עד מאוחר בלילה. ורק אז היתה מתישבת ליד השולחן ומתחילה לתקן ולהטליא ולתפור לכל אחד מהילדים, עד שהעינים היו נעצמות מאליהן, והיא נופלת סחוטה במטתה ע"מ להשכים קום עם שחר אל עבודת הנמלים שלה. הה, אמא אמא. לבדה נשאה בעול הבית, כי אבא הרי עסק ב"מלמדות" שלו. בניגוד לאמא, בחל אבא מטבעו בעסקי המרזח, והעסקים עם הגוים, והיה נחבא אל המלמדות שלו — מלמד דרדקי — ראשית קריאה וכתיבה. הוא ראה בזה מלאכת קודש, ועסק בה מתוך השראה עד כלות הכוחות. אהבה זו נמסכה בליבות הילדים־התלמידים כמאליו וכבדרך הטבע, והשרה עליהם מרוח החגיגיות והרצון ללמוד, עד ששניהם, המלמד והתלמיד, נתחבבו זה על זה והתקשרו בעבותות אהבה. ביד רכה וברגשי אב ידע לקנות את לב הילדים הפעוטים ולנהלם, כאותו רועה את צאן מרעיתו על מי מנוחות עד שהם רוכשים את כל התורה כולה והגיע זמנם לעבור למלמד בעל דרגה גבוהה יותר, מלמד תנך וגמרא. ואבא מתחיל במחזור חדש, כדי לשבת שוב עם החוטר ביד, כאשר מסביב לשולחן עשרה — חמישה עשר ילדים רכים החוזרים אחריו בקול: קמץ אלף—א; קמץ אלף—אָ; קמץ בית —ב; קמץ גימל—ג וכו'. וחוזר חלילה כל שנותיו עד שניספו הוא ואמא שניהם בין כל קדושי וישניבה... ת.נ.צ.ב.ה.

יציאת וישניבה בימי מלחמת העולם הראשונה (1915)

עד שובנו חזרה לעיירה מרוסטוב על הדון (1922)

מזכרונות אהרון צבי דודמן

בקיץ 1915, בעצם ימי המלחמה, פרצה דליקה גדולה בעיירה ובמשך שעתיים היתה כולה למאכלת אש. נותרו רק קצוי הרחובות כאודים מוצלים מאש וביניהם גם בית הורי. אני למדתי אז בישיבת וולוזשין ובהוודע לי על השריפה, באתי מיד הביתה. ראיתי לפני את העיירה החרבה. העשן עוד התאבך משרידי הבנינים השרופים. יהודי העיירה התהלכו אובדי עצות וחסרי אונים. לפתע נשארו חסרי כל, ועמל של שנים רבות הלך לטמיון, אולם לא עבר זמן רב והם התחילו להתאושש. רצון החיים ונסיון החיים לימדום מה לעשות. עד מהרה הוקמו במקום הבתים והחנויות ובתי המלאכה — צריפי עץ. יהודים נסעו לוילנה, הביאו מחדש סחורה ופתחו דלת לרחוב — אל האיכר שיבוא ויקנה. הפעם, התנחמו, נקים בתי־אבן ולבנים במקום בתי עץ שנשרפו. ואמנם, הוחל בהנחת אבן פינה לבית־כנסת חדש מלבנים. שכחו לגמרי שאי־שם ישנה מלחמה אכזרית ההולכת ומתקרבת בצעדים מהירים ועוד מעט, עוד מעט היא תחנוק כמו בצבת גם את העיירה ותגזור עליה כליה וגלות. ואמנם, המלחמה התקרבה — הצבא הרוסי נסוג והגרמנים רדפו אחריו. כאשר נוכחנו בצפוי לבוא, החלטנו, אני ועוד מספר בחורים, לנסוע לוילנה ולחכות לגרמנים, כדי להשאר תחת כיבושם. בוילנה הסתופפנו בצילה של ישיבת הגאון ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי זצ״ל ותחת השגחתו. אולם לא ארכו הימים ולפני ראש השנה קמה בהלה בוילנה: הגרמנים הלכו והתקרבו וקול רעמי התותחים נשמע היטב בעיר. את בואם הקרוב בישרו בהטלת פצצות. אחת הפצצות נפלה ברחוב סטפן והתוצאות היו — הרוג אחד ומספר פצועים.



בראותי את הנעשה החלטתי לחזור לוישניבה, אל הורי, כי מי יודע מה ילד יום ועל מי אשאירם עם שני ילדים קטנים. אחרי הפצרות רבות נענו לי העגלונים הוישניבאים, ששהו אז בוילנה, כדרכם מימים ימימה לצאת מוישניבה במוצאי־שבת לוילנה ולחזור בערב שבת אחר־הצהרים הביתה. הם לקחוני אתם ואת הדרך עברנו בשלום. אולם מיד עם בואנו הגיעה המלחמה עד לפתח העיירה. וכאשר נשמע היטב רעם התותחים וחיל ההנדסה הרוסי החל להתחפר, קמה בהלה ויהודי העיירה ארזו מה שניתן היה בעגלות ועל שכמיהם, ואת השאר הכניסו במרתף של ר׳ ניסן שישקו שבמרכז העיירה בחשבם שכאן זהו המקום הבטוח ביותר.

לעת ערב נעזבה העיירה מיהודיה וכולם נמלטו היערה. כאן התפלגו — בחלקם השתהו ביער עד שנודע להם שהגרמנים נכנסו לעיירה, ואז הם חזרו לעיירה אל הגרמנים, ובחלקם, ובין אלה גם בני משפחתי, המשיכו את דרכם לוולוזשין שמעבר לברזינה, עם הצבא הרוסי. אתנו עבר לוולוזשין גם רבה של וישניבה, ר' זונדל לוריא ובני משפחתו. הברזינה היה כעת הגבול שחצה בין שני הגייסות — של הגרמנים ממערב ושל הרוסים ממזרחה לו ווישניבה היתה לעיירת חזית.

רק הסתדרנו באיזה שהיא דירה, חזרתי לישיבה. ישבתי, כמו עשרות בחורים אחרים ללמוד, אולם היה ברור לנו שלהשאר בוולוזשין, בקרבת החזית, מסוכן מאוד. אז החליטה הנהלת הישיבה לשלוח 25 בחורים צעירים לרוסטוב על הדון. שם, ברוסטוב, נמצא כבר איש וולוזשין, הרב הגאון ר' קוטק ז"ל, שישב אצל בן־דודו הרב ברמן ז"ל, רבה הראשי של רוסטוב, והם אשר הזמינו את בחורי הישיבה לבוא לרוסטוב ולפתוח שם סניף לישיבת וולוזשין, כמו שעשו כבר אז ישיבות אחרות — ליובביץ, נובוגרודקי ואחרות. ובכן, לפי הזמנתו של הנ"ל, יצאנו לדרך ברכבת, מתוך ידיעה מראש שהנסיעה סכנתה מרובה. הצטיידנו רק בדבר אחד — בברכת רבה של וולוזשין וראש הישיבה — הגאון ר' רפאל שפירא זצ"ל. ואמנם קרו אתנו ניסים. לאורך כל הדרך ברכבת, היו חיפושים בלתי פוסקים. הזנדרמריה הרוסית התרוצצה כל הזמן ברכבת, שהובילה לפנים רוסיה, וחיפשה עריקים מהצבא. אולם, ברחמי שמים, הם דילגו עלינו. ימים שלמים עמדנו כולנו עטופי טליתות ותפילין, וכאשר הזנדרמרים היו עוברים בקרבתנו ורואים אותנו בעמידתנו, היו אומרים זה לזה: עזבו את ה"זידובניה", היו יורקים בנו ומסתלקים. במקרה זה לגמרי לא נעלבנו. אנו ראינו בזה התגשמותה של ברכת הצדיק זצ"ל, וכך הגענו לרוסטוב בשלום.



כאן קיבלו את פנינו בשמחה. יהודי רוסטוב ראו בבואנו כבוד גדול להם, ובפרט בני ישיבת וולוזשין. ראשי הקהילה קיבלו עליהם לפרנסנו לדאוג לכל מחסורנו. בעיקר הצטיינו בדאגתם לנו שני עסקנים במקום: ר' דוד לוס ור' שמעון טינקר, שניהם עשירים מופלגים. הם דאגו לנו כדאגת אב לבנו בגופם ובממונם. חיים אלה — ללמוד בישיבה בעוד גבירי רוסטוב דואגים למחסורך ולמעלה מזה, נמשכו עד ימי המהפכה בשנת 1917. בסוף שנה זו קיבלתי מכתב מהורי, שישבו בוולוזשין, שאחי ישראל זיסקה נפצע מרסיס של פצצה ושהוא שוכב בבית חולים ממשלתי. ידיעה זו פעלה עלי קשות.

לא יכולתי כבר לשבת בשקט ולהמשיך ללמוד בישיבה. כתבתי, איפוא, להורי ובאותו זמן גם לאחד מחברי בוולוזשין והצעתי שיבואו לרוסטוב גם הורי וגם חברי. ממנו ביקשתי שיקח תחת חסותו את הורי ויביאם אלי לרוסטוב. תמורת טובה זו הבטחתי לו שאמצא לו כאן סידור בעבודה. ואמנם הוא עשה כבקשתי והוא בא יחד עם הורי לרוסטוב. גם אני עמדתי בהבטחתי ודאגתי למקום עבודה בשבילו. בגללם עזבתי את הישיבה ופניתי לעולם העסקים ואמנם הצלחתי בזה מאוד, עד התחלת 1918, כאשר פרצה ברוסטוב מלחמת אזרחים אכזרית. שלושה שבועות נמשכו הקרבות בין הבולשביקים שהחזיקו כאן בהגה השלטון, לבין הגנרלים שקורה, קורנילוב, בודיוני, ואטמן קרסנוב. כל אותה הגברדיה הלבנה,

שנלחמו זה בזה וכולם יחד נגד הבולשביקים, עד אשר הם מיגרו אותם וגרשום מרוסטוב. בפחדם מפני התקפת נגד של הבולשביקים, הם פנו אל הגרמנים והזמינום להכנס לאוקראינה. ואכן, הצבא הגרמני נכנס והשתלט על כל אוקראינה וכל חבל הדון בסיוע האטמנים קרסנוב מהדון והאטמן סקורופדסקי האוקראיני. מצב זה נמשך קרוב לחצי שנה. כעבור חצי שנה יצאו הבולשביקים בהתקפת נגד וגרשו את הגרמנים ועוזריהם — צבא הגברדיה הלבנה מאוקראינה. קוזקים זקנים נלחמו בבניהם שבשורות הצבא האדום. אמנם מפעם לפעם עוד פרצו קרבות בין כוחות הצבא האדום לבין צבא פטלורה וגריגורייב, ובינו לבינו נערכו פרעות ביהודים ועוד נשפך דם יהודי בכל מקום שפטלורה הגיע. אולם בהתחלת 1919 הצליחו הבולשביקים להשתלט כליל על כל אוקראינה וחבל הדון, ומשטרם יוצב בכל רוסיה. הצרה היתה שכל שלטון חדש דרש מהצעירים להתייצב, ולרוב הם נשלחו לחזית. אולם, איך שהוא, ובכל מיני תחבולות הצלחנו להשתמט מגיוס ואיך שהוא הצלחנו להשאר בחיים !... עם כינון ממשלה יציבה של הבולשביקים, גוייסתי על ידם לפעולה תרבותית במחלקה לתרבות ולבימוי בתיאטרון מיסודה של היבסקציה, בראשותו של אחד המייסדים היהודים המפורסמים, שפרך. אחרי שעברתי בחינות נתקבלתי כשחקן בתיאטרון הממשלתי בהנהלתה של היבסקציה. תקופה זו נמשכה עד סוף שנת 1920.

והנה נתקלתי באחד הימים במודעה בעתון מטעם מיניסטריון החוץ, „אינדל", המזמינה את כל מי שרוצה להתקבל לעבודה להופיע במקום זה וזה, אבל בתנאי שהוא אזרח אחת הארצות הבלטיות — ליטא או לטביה. אצל נציג ליטא במיניסטריון החוץ הצלחתי להשיג תעודה המאשרת שאני אזרח מדינת ליטא. כאן הוסבר לי שהתפקיד הוא — ליווי טרנספורט פליטים החוזרים למולדתם. בלי כל קושי נתקבלתי לעבודה ונתמניתי כפקיד האחראי לרישום הפליטים ולוויים עד בואם למחוז חפצם. הרישום נמשך מסוף 1920 עד סוף 1921. בין השאר נרשמו גם הורי לשיבה לעיירתם וישניבה. — עם גמר כל הסידורים וריכוז כל הרישומים בתחנת הרכבת ברוסטוב יצאתי בראש טרנספורט של 80 קרונות פליטים השבים למולדתם.



מרוסטוב הגענו למוסקבה וממוסקבה הגענו לגבול לטביה ומלטביה לליטא. כאן הוכנסנו לקרנטין בתחנת אבל. משם לטורמונט ומטירמונט לקלקון על גבול ליטא—פולין. ושוב הובלנו לקרנטין בעיירה סוונציאן הקטנה. כאן היינו כבר בפולין. ולא רחוק מוישניבה. והנה אירע לי כאן דבר לגמרי בלתי צפוי. כנראה שעוד לא מלאה סאת יסורי והפורענויות שעברו עלי במשך ימי המלחמה ועד אותו יום.

עוד אנו מסתדרים ומכינים את עצמנו לשלב האחרון של נסיעתנו הביתה, הגיעו לפתע למקום חנייתנו אנשי המשטרה החשאית הפולנית, ובלי כל הודעה, אסרו אותי ועוד 10 איש מהמלוים, בטענה שאני קומוניסט. שעות על שעות ארכה החקירה תוך עינויים והאשמות שאני קומוניסט וקומיסר "וכל הטרנספורט הזה מיועד מלכתחילה למטרה אחת — החדרת קומוניסטים לפולין". שבועיים נמשכו החקירות מלוות עינויים מעינויים שונים. עד שבאה לי הישועה מצד שלא פיללתי לו: כמרים פולניים שנמצאו אתנו בטרנספורט, באו והעידו עלי שאני בן־אדם טוב וישר, ובמשך כל הדרך הארוכה התנהגתי

עם הפליטים שהופקדו בידי באהדה ובמסירות ולכל מי שפנה אלי הגשתי עזרתי ככל אשר יכולתי. חוץ מזה, הם העידו, ראוני שאני מתפלל כל יום ומניח תפילין, וקומוניסט אינו מתפלל. וזה אשר השפיע, ואני עם שאר האסירים שוחררנו והורשינו להמשיך בדרכנו הביתה. מחובתי להזכיר כאן לטובה את הגאון ר׳ שלמה הכהן ז״ל, שבא מוילנה במיוחד לטפל בעניננו. בין האסירים היתה גם בת אחותו, שרה ברקמן, בתם של ר׳ איסר ופרומה ברקמן מוישניבה. כמו כן אזכיר לטובה את ראש קהילת סוינצאן הגדולה, מר ברומברג ז״ל, שפעל גם הוא למען שחרורנו והגיש לנו את כל העזרה הדרושה במשך השבועיים שהיינו כלואים, ודאג למחסורינו במזון ובמצרכים אחרים. בהתחלת 1922 שבנו הביתה לוישניבה אחרי שנעדרתי ממנה כמעט 7 שנים.



חיי אחרי שובי מרוסיה, מרוסטוב על הנהר דון

העיירה היתה שמחה עם כל אורח ששב לעיירתו. התחלתי לארגן הצגות של חובבים ולקחתי על עצמי להיות הבמאי (רזיסור). כל ההצגות עברו בהצלחה. ביחוד הצטיינו בהופעתן האחיות מלצר שרה וחנה ז״ל, וגם רבקה קלמן תבדל לחיים, היושבת היום ברעננה. התחלתי להוציא עתון הומוריסטי בשם ״דער ליידיק גייער״. ״ליידיק גייער פון גאנצן געגענט פאראיינגט זיך״ — ומדי שבוע בשבוע היו מתאספים ביער סקינדרסקי ואני בעצמי קורא לפניהם והעיירה היתה הולכת על גלגלים, וכל אחד שואל: קראת את ״הליידיג-גייער״ ? החיים התחילו לתת אותותיהם, היים חדשים, חיי נעורים שמחים ועליזים חסרי כל דאגה.

פעלנו הרבה לטובת קרן-קיימת. כל חג היינו הצעירים עומדים ע״י הגבאי בעת קריאת התורה ומבקשים מכל אחד שעולה לתורה שיתרום לטובת קרן-קיימת ב״מי שבירך״. היו קנאים שלא נתנו להתרים, אחזנו נגדם באמצעים.

פורים בעיירה, וכולה צהלה ושמחה, כעיר שושן בשעתה. בבית הכנסת ההומה מאדם, קוראים את המגילה ברוב עם ובניגון המסורתי. שימו עין על כל פנים וידמה לכם שהם הם אשר שפכו קיטונות של... על פניו של המן, והם אשר תלו אותו ואת בניו על העץ אשר בחצר אחשורוש...

והילדים — הרי זוהי שמחתם. הסתכל בפניהם המשולהבים ולא תכירם. כל ילד ובידו אקדח, ממש פחד. ומדי יזכר שמו של המן, הופך בית-הכנסת לחזית, וריח אבק שריפה ימלא את חללו.



פורים. אטו מלתא זוטרתא היא: חייב אדם להתבסם בו עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי. ויהודים הרשו לעצמם לפשוט מעליהם את רצינות חייהם ולהתערטל לפחות פעם בשנה וממש להשתכר עד דלא ידעו את צרותיהם מכל השנה. והם הרשו לעצמם ל״שחק״ פורים. את זה היו מבצעים שחקנים ״בעלי מקצוע״ ידועים בעיירה, הרי הם

פשוטי דעמך — חייטים, נגרים, עגלונים, נפחים ועוד, שידעו להעלות מסכה של צחוק וגילופין ולבדר את הקפוטות ולרקוד הופקה ברחוב העיירה בככר השוק לכבודו של פורים, כשמסביבם כל העיירה כולה.

ברשותכם אציגם לפניכם. הנה הם הולכים ובאים השחקנים המפורסמים: זאוול טאקער, ל.מ. החייט, ישראל הורוויץ השמש בכבודם ובעצמם... סליחה... הרי אלה הם מרדכי ואסתר עם אחשורוש בראשם. הנה מרדכי לבוש בקשה צבעונית וחבוש צילנדר לראשו ומטה זהב בידו, זקן אדום יורד לו על מידותיו, ועיניו מתנוצצות. הוא מוביל ביד ימינו את אסתר המלכה. היא זוהרת בשמלתה ובכתר הזהב שעל ראשה. על ידם ובראשם הולך אחשורוש המלך. עם כניסתם לחצר מיד פוצחים בשירה — "שושנת יעקב צהלה ושמחה"; והשמחה היא באמת שלמה ומלאה.



הה, יהודי עמך היקרים; יהודי "שער און אייזן"... אלה שבליבם עוד נשתמרה התמימות של האמונה והביטחון באלהים בכל טהרתם; אלה שבלבם עוד דלק נרו של האדם היהודי בלי פניות, והכיסופים הבלתי אמצעים למעשים טובים עם היותם, לכאורה, מפשוטי דעמך ועמי הארצות שבהם.

בזכרוני נשתמרו דמויותיהם של שלושה מאלה בעיירה. ויש רצון להציב להם נר זיכרון: הנה האחד — ר׳ בערע דער פאליבניק (הקדר), והוא צדיק תמים, ישר דרך וכאחד מלו׳ נראה לי בשעתו. הוא היה מוביל לאיבניץ מוישניבה מגפי לבד, ובחזרה מביא משם כלי חרס. זה היה עסוקו כל הימים מאז הכרתיו. ופעם, זה היה מיד אחרי חג הפסח, ארחתי אתו לנסיעה לוולוזין להמשך הלימודים בישיבה המפורסמת — ישיבת וולוזין.

העגלה היתה עמוסה מגפים ואני התישבתי למעלה על ערמת המגפים, בשעה שהוא, ר׳ בערע, מהלך כל הזמן ליד העגלה ופיו אינו פוסק מלמלמל פרקי תהילים, עתים בלחש ועתים, בהתעטף עליו נפשו, שופך שיח לפני קונו יתברך, וככה עד וולוזין. שאלהיו: "ר׳ בערע, למה אינך מתישב בעגלה?" על זאת ענני תשובה אופינית: "אסור לשבת בעגלה ולהכביד על הבהמה את משאה. היא הרי מפרנסת אותי ואת בני משפחתי". ושוב המשיך למלמל פרקי תהילים. רק בהשמע קול עטישתו של הסוס, רק אז הפסיק, ניגש אל הבהמה כאל בן יקיר ולאט לו באהבה: "לבריאות, סוסי; לבריאות סוסי..." אודה על האמת. מין רגישות מלאתני. ראיתי בחוש את הרחמים הרבים ואת האהבה הגדולה ששפעה ממנו ליצור אלוהים.

ככה היה נוהג כל השנים — מוישניבה לאיבניץ מגפי לבד ומשם חזרה — כלי חרס שונים. דרך של מאה קילומטר בשני הכוונים. יוצא היה ביום א׳ בשבוע וחוזר עם שחר יום ד׳ ישר לבית הכנסת. ומשם לשוק. עד הערב. כאשר הוא עוזב את הכל ואץ לבית־הכנסת לתפילת מנחה ומעריב וחוזר חלילה — בכל מה שעשה — תמיד תמיד צמוד לקונו עד יום מותו. ת.נ.צ.ב.ה.



ומי לא הכיר בעיירה את ר׳ נתן נטע חיקלין הנפח. גם הוא ישר דרך היה וחי באמונתו. הוא היה מומחה ידוע במלאכתו ובעל מקצוע מהולל. פרט למלאכת הפרזול הרגילה, היה מתקין ומייצר גלגלים לעגלות מחומר שהיה קונה, ומוכרם בשווקים בעיירה ומחוצה לה. הוא עשה מזה הון, אולם את הנפחיה לא נטש עד סוף ימיו. הוא הרבה לתת מכספו לצדקה ולגמילות חסדים לכל ניצרך אשר פנה אליו. ואשר לא פנה אליו, אלא ידע שניצרך הוא, היה ר׳ נטע מביא לו מתן בסתר: ״קח קח, היה אומר, ולכשיעזור לך אלוהים תחזיר לי איה״ש״. ומה שלא השלים בכל ימות השנה, היה ממלא ביד רחבה ומלאה בשמחת תורה. זה היה יומו הגדול של ר׳ נטע. בביתו המרווח של אליקים הקצב, היתה לו חזקה על ״מנין״ מיוחד במשך שנים רבות. אליו היו מוזמנים יהודים ״מעמד״. את ״העליות״ לתורה קנה ר׳ נטע מבעוד מועד ומחלקם לכל באי המנין. ״עלו עלו״, היה קורא בשמחה ובעליצות, כשנהרה עולה וזורחת ומאירה את פניו. את כל כולו — את זקנו ואת הקפוטה שלו.

״קראו קראו בתורה שתגן עלינו יהודים כמוני, שאין שעתם פנויה כל ימות השנה ללמוד בה כלמדנים הללו, ולכן הבה נשמח בה היום ב״שמחת־תורה״. ויפה אמרו: מי שלא ראה את ר׳ נטע מחזיק את ספר התורה ומאמץ אותו אל ליבו, כאילו תינוק יקר היה זה ורוקד אתה עד כלות הנפש, לא ראה שמחה מימיו.

אחרי התפילה היה הוא ואשתו מעלים על השולחנות מכל טוב, והם שניהם עומדים ומשרתים את כל באי המנין: ״אכלו אכלו ושתו לחיים״, ״לשנה־טובה אידן״... והקהל לא היה מסרב והירבה לאכול ולשתות ולברך ״לחיים״ ו״לשנה־טובה אידן...״

אלה היו חגים! זו היתה אכילה ושתיה לכבוד התורה מתנת יה לעמו ישראל ולנפח נתן נטע בתוכם...

אכן, זה היה חגו שלו וממנו ינק שפע של חיות לכל ימות השנה.

ולאלה השניים הבה אוסיף נר זכרון לעוד אחד מבעלי־המלאכה. גם הוא כקודמיו לא היה כ״כ בקיא ב״נקודות השחורות״, אבל, סהדי במרומים שאמונתם ויהדותם לא נפגמה בשל כך, — הרי הוא ר׳ מרדכי אלי. בעל בורסקאי אמיד היה ובעל הדרת פנים פטריארכליים. זקנו הלבן ירד לו עפ״י מדותיו, ועשוי היה להטעות בראיה ראשונה את כל מי שבא במחיצתו, כמי שנתנו לו לפחות תשעה קבים של למדנות.

ומספרים הליצנים שבדור: מעשה, ור׳ מרדכי־אלי נקלע למינסק ביומא ד״יריד״ עוד לפני עלות השחר. כיהודי אדוק אץ לבי־כנישתא למען יספיק להתפלל תפילת ותיקין בטרם תבלעהו תגרנותו של השוק. בא, נכנס וישר למזרח ע״י ה״גדול״ ר׳ אליעזר ז״ל. עמד בשכנותו והתפלל בכוונה ובהתלהבות כדרכו. תפילתו וכל מראה פניו הפטריארכליים עשו את רושמם העמוק על הגאון. ואחרי התפילה נגש, כמנהגו, אל ר׳ מרדכי אליהו והושיט לו את ידו ל״שלום־עליכם״. ומיד נכנס אתו בשיחת תלמידי חכמים באחת הסוגיות הקשות בתלמוד. ה״גדול״ מתפלפל ומביא ראיה לדבריו מכאן ומכאן, ור׳ מרדכי אלי פוטר אותו במנוד ראש ומפליט מדי פעם: ״למאי נפקא מניה״? א, אומר ה״גדול״ כבודו, אמנם, צודק, ועכשיו ניחא ומוסברים לי דברי הרמב״ם ז״ל במקום פלוני. אבל, אם ככה, הדרא

קושיא לדוכתא. כי הרי המר״שאה שואל... וכו׳ וכו׳. נענה לו ר׳ מרדכי אלי שוב במנוד ראש ומפליט שוב: ״אז גם עכשיו אני אומר לו למאי נפקא מניה ?״ וככה עד בלי סוף. ה״גדול״ מביא ראיות מהרמב״ם ומהירושלמי ומכל התוספות והבעל דבר שלנו פוטר אותו באנפוף: ״אז למאי נפקא מניה ?״... נעשה הדבר חשוד בעיני ה״גדול״, ובהתרגזו החל לטעון כלפיו: ר׳ אורח, היתכן, כבר הבאתי לו ראיות לדברי מהגאונים ומהירושלמי, ואתה עוד בשלך: ״למאי נפקא מניה ?״... הרי שיש נפקא מניה, כי אם הרמב״ם לפי דעת כבודו, צודק, הרי...״

אבל כאן הפסיקו האורח שלנו ואמר: ״יסלח לי ר׳ ליזר, הצדק אתו עוד מהראיה הראשונה, אבל למאי נפקא מניה, אם אתה מדבר אלי או לקיר ?״

כה מספרים ליצני הדור. אבל חוששני שהם הפריזו בדבר, ואנקדוטה המתהלכת על מישהו מעמי הארצות זקפוהו על חשבונו. ולא כי. אמנם בין הלמדנים לא נחשב, אבל טפש לא היה כלל וכלל וידע את מקומו ולא ילך בעיר זרה ישר לכותל המזרח ויעמיד את עצמו בויכוח עם ה״גדול״ המינסקאי. אם ככה ואם ככה היתה אהבת תלמידי חכמים מושרשת בו, ולבתו, שאגב, היתה בעלת חן רב, לקח חתן, אברך מישיבת סלובודקה, את ר׳ נח, מתמיד ועלוי מפורסם בשעתו. שלום לעפרם.

זכרונות על חיי המסחר בוישניבה בין שתי מלחמות עולם

נרשם מפי א. צ. דודמן — ע"י אברמסון

כמו שהוזכר כבר באחת הרשימות הקודמות, הטביע סחר היערות את חותמתו על חיי הכלכלה של העיירה, בעיקר בימי זוהרו של צ'רינסקי, שיערותיו השתרעו בסביבת העיירה על שטח עצום של מאות קילומטרים, בהם העסיק אלפי פועלים פשוטים ועשרות פקידים ביערות ובמשרד שלו בוישניבה. הפקידים היו רובם ככולם יהודים. בין הפקידים ביערות נמנינו אני, צבי מלצר, כאחד ה"שאפרים" המובהקים והוותיקים, ברל לוין, אהרון זאב דודמן, ועוד עגלונים יהודים וגויים מהכפרים שמסביב. הפועלים ביערות גויסו בחלקם הגדול מחיילי "הגברדיה הלבנה", שנמלטו מרוסיה אחרי המהפכה. באופן טבעי נעשתה העיירה למספקת העיקרית של מצרכי המזון ושאר הצרכים של הפועלים ביערות. שכרם ניתן להם לרוב בבונים. את הבונים האלה היו חנווני העיירה מקבלים כמטבע עוברת לסוחר ומחליפים אותם במשרדו של צ'רינסקי בכסף מזומן. וכך הגיע לוישניבה מספר שנים של פרוספריטי. מצב זה נמשך עד שנת 1926, כאשר, בגלל עומס המסים, שהוטלה עליו ע"י ממשלת גרבסקי, הגיע מלך היערות להתמוטטות כספית ולפשיטת רגל מוחלטת. בידי יהודי וישניבה נשארו, עקב זה, עשרת אלפים זהובים שלא נפרעו. קמה בהלה וצעקה. פנו, איפוא, אלי, כמו במקרים אחרים, — "ארקדי, לך ותציל את המצב". בלי שהיות קמתי ונסעתי לוורשה ישר לביתו של צ'רינסקי. המו"מ ארך שלושה שבועות, ולבסוף קבלתי את כל הכסף שהגיע תמורת הבונים שהיו תחת ידי.

אז יצאתי לרשות עצמי. נכנסתי לעולם העסקים במעוף ובמרץ שלא ידע ליאות. אחרי שהתמחיתי ביערות צ'רינסקי, התחלתי לקנות חלקות חלקות יער יחידי או בשותפות עם גיסי יוסף לבוצ'ינסקי — והצלחתי. יחד עם עוד כמה שותפים בעיירה, ריכזתי בידי את היינות והמשקאות החריפים, אחרי שקנינו את הרשיונות מידי גויים אחדים והם: בביצקי מפיוטריקוב, מלבקובסקי מדומברובה גורה, ומצטברטנבסקי מוישניבה, שקיבלו אותם מידי הממשלה. כמו כן קניתי חלקות אדמה מידי חיילים משוחררים שונים שנמסרו להם ע"י הממשלה הפולנית. עוד בימים הראשונים, עם שובי מרוסיה, פניתי לעסקי חלב. בשותפות עם גיסי העמדנו כ־50 פרות בפודברז'ה ויצרנו מוצרי חלב, בעיקר גבינה צהובה, ששווקנו

לסוחרים שונים והם ייצאו את זה לחו״ל. בשנת 1928 הועמדו למכירה ע״י אחד קוסוביצקי, גנן אגרונום מגרודנה, חלקות אדמה בשטח ה״טריפושקי״. בדרך שבין העיירה לגישרנה, שטח שמפאת מצבו הטופוגראפי, לא היה טוב לחקלאות, אלא לגידול שחת טבעית. אחרי מאמצים מרובים אצל השלטונות, העברנו לזכותם של רבים מיהודי וישניבה חלקות של 20 הקטרים שדות שחת. במאמצי אלה נעזרתי הרבה ע״י הרב עפרון ז״ל, כבמקרים אחרים. גם אני, עם שותפי רכשנו כמה חלקות בנות 20 הקטרים כל אחת.

את השדות, שהניבו שני קצירים לשנה, החכרנו לאכרים בתנאי אריסות — ⅔ לנו ושליש אחד לאכר. את השחת היינו מוכרים לצבא הפולני לפי חוזה מיוחד. לבסוף הקימונו בתחנת הרכבת שבבוגדנוב מחסנים למכונות חקלאיות, ממחרשה עד מכונות קציר ודיש, חמרי בנין, אביזרי מחלבות וכל מה שהיה דרוש לאכר במשקו. לשותפות שלנו קראנו ״ספולקה ברזינה״. מותר לציין שאנו היינו הראשונים שלמדנו את האיכר הוישניבאי להשתמש בזבל חימי לדשן את שדהו.

הלקוחות שלנו היו ברובם מבין השלכטה הפולנית והאכר העשיר. להם מכרנו את הסחורה ולרוב באשראי לתקופה קצרה — מעונת הזריעה עד אחרי הקציר.

תקופה זו נמשכה כ־9—8 שנים, שנים של תסיסה ותנופה מסחרית מלווה אשליה של התעשרות כביכול. כאשר רווח לי הייתי לעסקן צבורי בעיירה. עזרתי במידת יכולתי לאנשים שונים; כאשר ירדה או התרגשה לבוא איזה פורענות על העיירה. הופנו הפנים אלי, ואני פעלתי לרוב בהצלחה. נבחרתי לועד הקהילה ולרדה גמינה. תוך עבודתי הכרתי לדעת את הנבחרים מבין הגויים והשפעתי עליהם היתה נכרת ביותר. בשנת 1927 נתקבלה בהנהלת הגמינה החלטה, בעקבות בקשה מאת המשצנים, להעביר את השוק ממרכז העיירה לקצה רחוב וולוזשין על ה״הורודציקי״ בסביבה של גויים. הודעתי על כך לחברי ועד הקהילה. הצבעתי על הסכנה הכרוכה בהחלטה הנ״ל לעיירה ולכלכלתה. באותה ישיבה הוטלה עלי המשימה להביא לידי ביטול רוע גזירה. נסעתי בשליחות העיירה לורשה, פניתי אל הקולו היהודית בסים הפולני ואל הסנטור רובינשטין מוילנה ולעו״ד וישליצקי, ובהש־תדלותם הנמרצת בוטלה ההחלטה עפ״י צו מפורש מאת המיניסטריון, אולם האנדקים אשר בהנהלת הגמינה לא נחו ולא שקטו, וכעבור שנה ב־1928, הגיעה פתאום הודעה לועד הקהילה שבתאריך זה וזה יועבר בכל זאת השוק ל״הורודציקי״. שוב קמה בהלה, ושוב נשלחתי, והפעם נלוה אלי ר׳ חיים נחמן קוזלובסקי, אל הוויוודה בנובוגרודק. יש להודות שהוא קבל אותנו מיד ואני הרצאתי בפניו על המצב. בדברי הצבעתי על פעולות הגמינה, שהן בעיקר, שליליות. לא איכפת להם הנזק שבהעברת השוק לקופת הממשלה ובלבד להכות ביהודי העיירה. לזאת, הוספתי וטענתי, הם גבורים. באותו זמן, הדגשתי, מונחים כבר שנים חמרים לבנית בנין הגמינה, והם אינם מתפנים לכך, והחמרים הולכים ונרקבים. בקשתי שיצוה על ביטול הגזירה מיד.

להפתעתי הוא פנה מיד טלפונית אל הנהלת הגמינה בוישניבה והורה על ביטול ההחלטה. היה זה בשמיני עצרת שנת 1928. אני יצאתי הביתה מיד עפ״י היתר מיוחד מאת

ר׳ ח.ג., ואילו הוא עצמו נשאר לחוג את החג בנובוגרודק. בהוודע הדבר בעיירה היתה, כמובן, השמחה גדולה.

באותן השנים הפניתי את מרצי גם לשטח אחר לגמרי. נתתי לוישניבה מעין עתון הומוריסטי בדרך האופנה שנפוצה אז בעיירות היהודיות בפולניה, בשם: ״דער לידיק-גייער״, כשבראשו מתנוססת הסיסמה: ״לײדיקגײער פון גאר דער וועלט פאראײניקט זיך״. בעתון, שהיה יציר כפי הבלעדי. הופיעו רשימות מההווי הוישניבאי בצורה הומוריסטית-סטירית. מפעם לפעם היינו מעלים על החכה דמותו של עסקן זה או אחר בעיירה. העתון, שיצא בכמה טפסים, היה עובר מיד ליד והעלה את צחוקם של אנשי העיירה והוציאם במקצת מאפרוריות חייהם. כל זה נמשך עד לשנת 1931, שנת המשבר הגדול בפולניה בכל שטחי הכלכלה, אולם פגע בראש וראשונה בחקלאים. מחירי התוצרת החקלאית ירדו בשני שלישים ויותר לעומת השנים הקודמות. כך, למשל, ירד מחיר הפשתן מ-60 זהובים ל-20 ז.; מחיר פרה או סוס ירד ל-150 ז., במקום 500—600 ז. וכן הלאה. ובדרך הטבע נפגע מיד הסוחר היהודי, והעסקים שלנו התמוטטו. האיכרים לא עמדו בהתחיבויותיהם ולא פרעו את השטרות, וכתוצאה מזה הפסדנו חלק גדול מהכספים שהשקענו. באותה שעה נתבענו אנחנו לכבד את השטרות שנתנו לפירמות שונות שבאנו אתם בקשרי מסחר.

ברם, בשעה שאתם עוד אפשר היה איך שהוא להדבר, הרי עמדה הממשלה ודרשה בכל תוקף את תשלום המסים שהוטלו עלינו בהתאם למחזור. נסענו לורשה ופנינו ל״קולו״ היהודית ולעו״ד וישליצקי, ב״כ איגוד הסוחרים היהודים, ובהמלצתם ובתמיכתם נתקבלנו ע״י השלטונות ובקשנו הלואה ע״ח השטרות שהיו בידינו, כדי שנוכל לעמוד בהתחיבויותינו. תחילה נדמה היה שהענין הסתדר. אמרו לנו שנשאיר את רשימת החייבים ולבוא בעוד חודש. השתעשענו בתקוה שההלואה תנתן לנו ואנו נחלץ איך שהוא מהמיצר. אולם בבואנו לורשה במועד שנקבע, הודיע לנו דובר מיניסטריון החקלאות שבקשתנו נדחתה. לא צריכים היינו לשאול — ״למה ומדוע?״ זה היה בהחלט בהתאם ל״קו״ ולמגמה ששמשו נר לרגלי השלטונות: לנשל היהודים מעמדותיהם הכלכליות ולמוטט את מקורות פרנסתם.

הקרקע החלה נשמטת מתחת לרגלינו, והבנין, שבנינו על החול, והעסקים ובתי-המסחר והמחסנים שהקימונו — כל זה התמוטט לפתע ואנו מצאנו את עצמנו עומדים על עברי פי פחת. באותו זמן חלתה אשתי מרים, ואחרי חדשים של יסורים הוציאה את נשמתה והשאירה אותי עם שני יתומים: זלמן אז בן $7\frac{1}{2}$ שנים ורישה בת 5 שנים. או אז גמלה בלבי ההחלטה לבנות את ביתי מחדש בארץ-ישראל.

קודם כל העברתי את כל הרכוש מהמחסנים לקרוביו של גיסי יוסף ליובצ׳נסקי, כדי להבטיח את קיומם של ילדי — זלמן ז״ל ורישה תבדל לחיים. כל זה נמשך שבועיים. העברת הסחורה בוצעה ע״י שלמה אלישקביץ היושב אתנו היום בארץ ואביו מרדכי אלישקביץ ז״ל. נרשמתי בוילנה לעליה כתייר בקבוצה של 120 איש ע״י חברת פינס בוילנה, הוברבנד וציטלין בוורשה. הובטח לנו שנצליח להכנס לארץ כתיירים, ואז, ללא כל קושי, נוכל גם להשאר בה. אולם עד מהרה נוכחנו שעוד רבות רבות נתייסר עד שנזכה לדרור על אדמת הארץ הנכספת. למעשה קבלנו אשרות כניסה לכל

הארצות פרט לא״י. כאן עלי לציין שבדעתי היה לעלות קודם לבדי ורק כאשר יסודרו בהצלחה עניני ההשתקעות הלגלית שלי בא״י, לחזור ולהביא אתי את הילדים. ובינתיים השארתים אצל אחות אשתי, גרוניה.

ומתוך ידיעה ברורה שהקשיים הצפויים לנו הם מרובים, נכנסתי להרפתקה של המסע לא״י. כל הקבוצה, מנתה כאמור, 120 איש. בלווי הסוכנים שלנו, התישבנו ברכבת בוילנה וכעבור 3 ימים הגענו לקונסטנצה, עיר הנמל שברומניה. מכאן הפלגנו, באניה ״רוזה קרול״ ארצה. אין ברצוני וביכולתי לתאר את כל התלאות אשר מצאונו בדרך. אספר רק בקצרה שכאשר הגענו לחיפה לא נתנו לנו כלל לרדת מהאניה ואנו הפלגנו ללבנון ומשם לאיים היוניים, ומכאן לאתונה ומאתונה חזרה לארץ. בששה עשר באוקטובר 1934. בשתים אחרי חצות, הגענו לחופי הארץ בקרבת חיפה. כאן ירדנו מהאניה ונכנסנו לסירות, בהן הפלגנו עד שהגענו למים רדודים במקום מסוים בין עכו לחיפה. יצאנו מהסירות ובשרשרת התחלנו לצעוד אל החוף. לפתע נשמע קול יריות מסביב. ועוד אנו המומים, התקרבו אלינו שוטרים בריטיים וערבים, הקיפונו, תפסו אותנו והביאונו לתחנת המשטרה ע״י ״שמן״.

עוד בלכתנו בשרשרת צווינו ע״י הסוכנים שלנו לקרוע את כל התעודות אשר בידינו ולזרוק אותן לים, ואם נתפס לאמר שאנו יהודים מרוסיה. בתחנה רשמו את שמותינו, לקחו תביעות אצבעותינו ובמכונית של המשטרה הביאו אותנו לבית הסוהר בחיפה. במשך כל הזמן היו מחשבותי נתונות לרעיון אחד: להמלט מצפורניהם ויהי מה. וכך עשיתי. רק נפתחו דלתות המשאית, שהיתה מוקפת שוטרים בריטיים וערבים, חבשתי את הכובע הטרופי שקניתיו עוד בלבנון, ולאט לאט התחלתי לצעוד אחורה, ואיך שהוא, דווקא מאחורי גבו של שוטר בריטי, התרחקתי צעד אחרי צעד מהשיירה בכוון אל הרחוב. לפתע מצאתי את עצמי באחת הסמטאות מתערב בין פועלים יהודים ההולכים עם בוקר לעבודתם. הייתי רטוב כולי עד מוח עצמותי, אבל הנס קרה. בפנים פנימיותי ידעתי שניצלתי, אף שהייתי, עוד כחולם. תפסתי בידו של הבחור הראשון שנתקלתי בו ובקשתיו, כשכולי רועד, להביאני מהר לאיזה בית יהודי. אולם, עד שהבחור תפס את הנעשה, שמעתי פתאום קול קורא לי: ״דודמן!״ הפניתי את ראשי, והנה זה מכיר שלי מוישניבה — גולוב. הוא הכירני והבין את מצבי, ומיד הביאני לביתו. אחרי כמה ימי שהות בביתו נסעתי אל דודני בפ״ת, הרי הוא חיים אברמסון.

לא עבר זמן רב ואני חדרתי אל המציאות הארצי־ישראלית. לפי אופיי נמשכתי לעולם העסקים ואחרי תהיות מרובות התחלתי לעסוק בעניני ביטוח. התקשרתי עם חברה והייתי לסוכנם. לאט לאט רכשתי לי קלינטורה ופרנסתי היתה מצויה. באותו זמן טפלתי בדבר השגת סרטיפיקט עבורי. למען אוכל לנסוע לפולניה ולהביא את ילדי ואת אשתי בעתיד — ברטה לבית ברקמן מוילנה. אולם במוסדות יעצו לי לחזור לפולניה, בהבטחה מצדם ששם אקבל סרטיפיקט. וכך עשיתי. חזרתי לפולניה ובוילנה קבלתי סרטיפיקט, ואני חזרתי ארצה עם אשתי ועם בני זלמן. את רישה, בתי, הייתי נאלץ, בגלל סבות שונות, להשאיר אצל הקרובים. וכך התחלתי את החיים החדשים כאן בארץ. התישבתי בתל־אביב והמשכתי בעסקי ביטוח. זלמן בני התחנך במקוה ישראל, והיה אחד התלמידים המצויינים. הוא

התענין בבוטניקה, והמנהל, מר קרויזה, אמר עליו שהוא עתיד להיות פרופסור לבוטניקה. לדאבוני הוא הפסיק את הלימודים, היו אלו שנות המאבק וימי מלחמת השיחרור, ועד מהרה נסחף גם הוא עם הזרם. ויחד עם חבריו הצטרף לפלמ"ח. הוא עשה אתם בקרבות ירושלים, אזור, שכונת התקוה, ובגבולות תל־אביב ויפו; מהאחראים בלווי שיירות לירושלים יחד עם בן עירו גרשון פרס. בהתגבר המאבק הועבר לפלוגה מיוחדת שנלחמה בחיפה. שם עמד בראש אחד הקרבות המרים בואדי ניסן, ושבוע ימים לפני כבוש חיפה הוא נפל חלל, אחרי שהצליח לכבוש שני בתים מהערבים, שנעזרו בחיילים בריטיים.
ת.נ.צ.ב.ה.

זכרונות

מאת שמעון פודברסקי

קשה, אמנם, להעלות על הכתב זכרונות השייכים לתקופה שלפני שלושים שנה ולמעלה מזה. ברם, אלה הם זכרונות נעורים בלתי נשכחים השקועים עמוק עמוק בנפש האדם וקשורים בכל נימי הוייתו. לאן שלא ילך הם רודפים אחריו ועולים לפני עיני רוחו, — האנשים, המקומות, הסביבה והנוף שם גדל, למד, התפתח והיה לאיש עד הגיעו ארצה, אליה שאף מימי ילדותו;זכרונות מתקופות שונות בעיירה וישניבה, שם השארתי משפחה אהובה שלא זכתה להגיע ארצה למרות חפצה, והיא הושמדה עם כולם; שם נשארו חברים וחברות יקרים אתם גדלתי, אתם שמחתי בעת שמחה ואת צערם נשאתי בעת צרה מתוך רצון עז להקל על הסבל.



נולדתי בוישניבה בשנת 1914, בראשית מלחמת העולם הראשונה. עם כניסת הגרמנים, בסוף 1915, גורשנו מהעיירה יחד עם כולם, ובדרכי נדודינו הגענו לשטוצין, שם התגוררנו כל שנות המלחמה ולאחריה עד שנת 1923. באותה שנה חזרנו לוישניבה. הייתי אז כבן 9. מצאנוה כשהיא כבר בנויה ומשוקמת בחלקה מהריסותיה. אולם מביתנו לא נשאר שריד. ועד שבנינו אותו מחדש גרנו כדיירים אצל נטע פודברסקי, שביתו עמד מעבר לרחוב מול ביתנו.

העיירה על נופה וההוי שלה

היה לה לעיירה שלנו חן רב ונוף מרהיב. מוקפת יערות היתה ובמורדותיה זרם נהר אולשנקי הנשפך לתוך הברזינה. שדרת עצי צפצפה הובילה מהעיירה לתחנת הרכבת בוגדנוב דרך הכפרים.

לשם היינו יוצאים לטייל בקיץ בתקופת פריחת הלילך הריחני והמלוני עוד עד היום... נאים ומרהיבים היו העצים בלבלובם בצבע הכסף שלהם, עצי האורן והאשוח. בחורף היו מתכסים שלג וגלידי כפור היו תלויים להם ויורדים מעל בדיהם.

זוכר אני את חורשת סקינדרסקי עם הנדנדה המפורסמת, לשם היינו יוצאים למחנות בל"ג בעומר. ברצוני לציין רק דרך אגב: האנטישמיות היתה תמיד חזקה בפולין ובכל זאת, כשהיינו יוצאים היערה בל"ג בעומר או במקרים אחרים, היו לגויים משהו מעין רגש של דרך ארץ כלפינו. אולי ראו בכל זאת, בנו את היהודי החדש השואף למולדת משלו, שאינו דומה לאבותיו, יהודי גא וזקוף קומה. בכל אופן — זו היתה הרגשתי אני אז.



בשנים 1935—39 הורגשה כבר אוירה אחרת מצד האוכלוסיה הנכרית, אוירה רוויה שנאה כבושה, אמנם עוד לא מבחינה פיסית. להיפך. מבין "השקצים" בגילנו היו כאלה שהתיידדו אתנו, כמו ה"רומנציקים". הם חשבו את עצמם ל"אינטיליגנטים" והיו נפגשים אתנו. שמרו, אמנם, על מרחק מסויים בינינו לבינם, אולם הם אהבו לרקוד עם בנות יהודיות, ונשפי רקודים נעשו מקומות מפגש לנו היהודים והצעירים הגויים העירוניים, הם גם השתתפו בתזמורת מכבי אש שהיתה משותפת לנו ולהם.

יום השוק

זה היה יום שהכניס קצת רעש והמולה בחיים השקטים והאיטיים בעיירה. משלושת הרחובות וילנה, וולוזשין וקרבה היו מתחילים מבעוד בוקר לזרום אל ככר השוק שבמרכז העיירה, אכרים מהכפרים הסמוכים והלא סמוכים ועגלותיהם טעונות כל טוב תוצרת חקלאית מכל המינים — תפוחי אדמה, עופות, ביצים, חמאה, גבינות, "סמורגאנעווער ביגעלעך" ותבואות — דגן, שבולת שועל ושעורה ופשתן. בזמן העונה — גם פירות — תפוחים, אגסים, דובדבנים ושזיפים. לעת ערב, אחרי יום של רעש וסכר מכר, נדם השוק והאכרים היו חוזרים לבתיהם בכפרים לרוב שתויים לשכרה, רבוצים בעגלותיהם וצורחים בקולי קולות. יש והיו מתכנסים בסוף היום ליד המסבאות וה"פיוורעניעס" של ליובצנסקי ויושקה איציק מאיר'ס ומנסים בטרם יציאתם מהעיירה הביתה, "לעשות קצת שמח" להקים רעש וצעקות ולהתפרע. ולא פעם צריך היה להזמין את המשטרה. אולם עד שהיא היתה באה, היינו כבר אנחנו בני הנוער נמצאים במקום ובמקלות בידינו היינו מפזרים אותם על אף מספרם המכריע. אולם היו מקרים שלא באנו בזמן או שלא הצלחנו להתגבר עליהם וקולות הצריחה שבפיהם: "יהודים לפלשתינה" או "נשחוט אתכם"... שהיו נשמעים על פני כל העיירה, היו מפילים פחד מות על יהודינו, אז היו ממהרים לסגור את הדלתות ולהגיף את התריסים ועומדים נבהלים אחוזי אימה עד שברחמי שמים היו סו"ס מתפזרים והשקט חוזר לקדמותו אל העיירה. אכן, גם זה היה חלק "מהווי" העיירה, חלק עגום שלא נעדר ממנו בושה וכלימה נחלת העם מאז הלך לגולה, שגם הוא אשר עורר ותבע והניע את הנוער — לצאת! לצאת בכל מחיר ובכל הדרכים אל הארץ בה נקים מדינה משלנו ולא נהיה יותר לבוז ולא נדע פחד.

אם, אמנם לידי פרעות ממש זה לא הגיע, הרי זכורני מקרה של רצח שני יהודים שזעזע את העיירה ואת כל הסביבה. זה אירע בשנת 1933. יום אחד נכנסו לביתו של

איצע ליב הקצב שני בחורים צעירים מאחד הכפרים שבסביבת העיירה והזמינוהו לבוא לקנות אצלם פרה. עלה הוא וגיסו על העגלה, ישב יחד אתם ונסעו, ובדרך קמו עליהם בגרזנים ורצחום נפש (תמונת הנרצחים כשהם שכובים בעגלה נשמרה אתי עד היום והיא מצורפת בזה) מעשה זה זעזע את העיירה וגם את הסביבה הגויית עד שגם השלטונות מצאו לנכון לערוך משפט פומבי והוציאו את דינו של אחד לתליה, ואמנם הוא נתלה בככר השוק בוולוזשין, ואת השני למאסר עולם. אני הייתי אז בהכשרה, ועל המקרה המחריד נודע לי כאשר הגעתי הביתה לחופשה.

„השומר הצעיר" ופעילות ציונית בעיירה

אם אינני טועה נוסד קן „השומר-הצעיר" — בוישניבה בשנת 1928 ולאחריו תנועת „בית"ר". באותו זמן — גם תנועת פועלי-ציון שמאל. החלוץ היה קיים כבר מראשית שנות העשרים, שנוסד אז ע"י אברמסון וחבריו. אולם אנו חדשנו אותו יחד עם יסוד הקן. התחילו ויכוחים סוערים בין "השומר-הצעיר" לבין "בית"ר" על דרכי הציונות בתפוצות ובארץ מזה על ערכים חברתיים-סוציאליים ועל דרכי בנין הארץ. בראש הקן עמדו אז איזיק קפלן ויהושע רבינוביץ וזמן קצר גם יצחק יחס. לאחר זמן התארגנה גם הליגה הסוציאליסטית, אליה הצטרפו מספר מבוגרים כמו — אלי יעקב זוסמן, שהיה היושב ראש שלה ונתן וגדליהו פודברסקי, שהיו מאוד פעילים.

תקופה ממושכת היינו כולנו, חברי "השומר-הצעיר", החלוץ, פועלי ציון, "בית"ר" וכו' מתאספים בתוך בנין בית הספר לאחר הלימודים, והשמחה היתה רבה. לבסוף עזבנו את הבית הזה ושכרנו חדר בביתו של ר' מרדכי דודמן. בדרך כלל העניק השומר-הצעיר לנוער ערכים רבים. היינו לומדים, בתור שכאלה, את בעיות הארץ ובעיות חברה כלליות — בינלאומיות; זה חינך אותנו קודם כל להתעמקות יתר ולמחשבה.

נוסף על כך היינו יוצאים למחנות, נפגשים עם נוער השומר הצעיר ממקומות אחרים — מלידה, גרודנה ואף מורשה. קבלנו מושג כיצד נראה נוער מהערים הגדולות, ולנו, בני עיירה, קטנה, היה זה חשוב ומאלף מאוד. בדרך כלל אפשר לאמר שהתנועה פתחה לפנינו אופקים רחבים וקשרים עם העולם הגדול; החדירה בנו את ההתעניינות, חוץ מעניני הציונות, גם בבעיות סוציאליות כלל עולמיות.

כתנועת נוער ציוני עסקנו באיסוף כסף לטובת קרן הקיימת לישראל. היינו מארגנים גם „באזארים", שלשם בצועם היינו הולכים מבית לבית ומאספים תרומות; כפתיחה ל"בזאר" — נשף ריקודים ובתכנית גם מהווי העיירה. מספר פעמים ארגנו מפעלים אלה בביתו של יוסף ליובצנסקי. שהיה אדיב מאוד כלפינו.

הקימונו גם להקה דרמטית והצגנו את "טוביה החולב" של שלום עליכם בהדרכתו של המורה אביגדור לוין. ההצגה עברה בהצלחה רבה בוישניבה. כולם הצטיינו אולם

כוכב ההצגה היתה בתיה רבינוביץ ששחקה את חוה, בתו של טוביה ההולכת לשמד ומתחתנת עם פדיה — איזיק קפלן. מעודדים מההצלחה עברנו עם המחזה בכמה עיירות, וגם שם קצרנו הצלחה ושבחים אין קץ.

הליכה ל„הכשרה"

ב־25 בינואר 1933 יצאו ראשוני השומר הצעיר מוישניבה ל„הכשרה" לנובוגרודוק, הריהם — יצחק יוסף דודמן ושמעון פודברסקי, כותב שורות אלו. רבה היתה השמחה על שניתן לנו להגשים את חלומנו, אליו שאפנו שנים. הקן היה אז שרוי במצב קשה, מחמת הרוחות החדשות שהתחילו לנשוב מא"י: המאורעות וסגירת השערים לעליה נתנו אותותיהם והרפתה את הידיים. בכל זאת נתנה היציאה להכשרה סיפוק והפיחה תקווה בלבותיהם של שאר חברי הקן, שטרם אושרו להכשרה ומזה פתח לעליה. יצאנו לדרך במגלשה של חיים ברל דודמן, אחיו של יצחק יוסף. הדרכים היו מכוסות שלג והנסיעה היתה ממש הרפתקנית. בדרכנו עברנו עיירות אחדות ובכל אחת מהן קיבלונו חברי קני השומר הצעיר כשליחי ציבור. לאחר כמה ימים הגענו סו"ס למחוז חפצנו לבית שהיה מיועד להכשרתנו. היה זה בשעה 3 כשפתחנו את הדלת. החדר היה חשוך. קיבל את פנינו חבר, שיחד אתו הוטל על שלושתנו להוות הגרעין הראשון בהכשרה. היה עלינו לשאת באחריות לקיום ההכשרה, לעבוד קשה ולחיות במצוקה. אולם לאט לאט התרגלנו לחיי העמל שקיבלנו עלינו — היינו לחוטבי עצים ושואבי מים במקום. כלומר — לכל עבודות פיזיות מפרכות וקשות. והרי לזאת שאפנו ועל זאת חלמנו "לצאת להכשרה". לאחר זמן הגיעו חברים נוספים וביחד יכולנו להחזיק מעמד.

בוישניבה נשארו אז רוב חברי הקן, שלא ראו כל סיכוי לעליה. בשנים 1935/36 כשהייתי בא הביתה לחופש מצאתי את הנוער והוא אחר משהיה בשעתו. הקן, כמעט ולא פעל; "החלוץ" התפזר מזמן, ונותר גרעין קטן של חברים וחברות שעוד המשיכו בפעילות כלשהי, וכן קומץ נערים, שזה עתה סיימו את בית הספר. באותה תקופה שימש ביתו של יוסף מנחם רבינוביץ אביהם של יהושע וחיינה, מעין "קן". כאן היינו מתכנסים ומתוכחים ונותנים פורקן לכל מה שתסס בפנים. הרהרתי אז רבות על עתידו של הנוער, אחרי שרובו הפך זעיר בורגני ונדמה היה שהוא זנח את השאיפה לעליה וכבר לא ראה בזה את האתגר. לא הייתי ממש מסוגל לתפוס את זה — מה קרה כאן ? מיהו האשם ? ברור היה שהשערים הנעולים הם הם אשר גרמו להתרחקותו, ואף שהוא נשאר ציוני הוא חיפש לו מעמד במקום. אולם אותו חלק מהנוער שנשאר נאמן לעליה עם כל תהפוכות הזמן, נסע להכשרה והתכונן לעלות בכל הדרכים. וזו היתה שאיפתי אני — לעלות !

פרידה מהעיירה

ויום זה בא. זכורני כיצד נפרדנו אני וזימל ביום א' 5.4.1939, בבוקר ממשפחותינו, מהחברים ומהחברות היקרים, איתם היינו קשורים שנים בחלומות נעורים שלנו. בישבנו

על ספסל תחנת הרכבת בבוגדנוב אמרה לי אחותי היקרה: "שמעונקה, אני מקוה שעם עליתך ארצה אתה תסלול את הדרך לפנינו".

מי פילל ומי מילל, מי יכול היה להעלות על הדעת סוף כה טרגי; מי יכול היה לראות מראש את השואה שהתרגשה ובאה עלינו לאחר שנתיים שלוש, אף שצלו של היטלר כבר העיב את שמינו.

בלב רוטט אני רושם כאן לזכרון את בני משפחתי היקרה:

את אחי היקר לייבע, את אשתו בתיה החכמה והיפה, את בתם הבכירה איטלה ואת בניהם הילדים — יצחק מאיר ונתן ילדים יקרים, כמה אהבתי אותם!

את אחותי היקרה טייבה, תמיד שמחה וכשרונית, בעלת קול יפה; את בעלה יצחק ליכטרמן. ואחרון אחרון חביב — את פרומה בתיה חברתי, ששאיפת חיינו שנים רבות היתה — לבנות את חיינו בארץ ישראל. ממנה נותרו לי רק מכתבים צהובים. החיים רצים והשנים עוברות. הקמתי משפחה בקבוץ וכעת אני כבר סבא...

...וכמו שהעגלה היתה נוסעת על ה"ברוק" ב"וילנער גאס" וצליל גלגלי העץ היה משמיע את רעשו מסביב ובהתרחק היה הצליל נמוג ואיננו כאילו לא היה, כך גם זכרונות העבר...

אני זכיתי להיות בין בוני ומקימי הקבוץ אילון בגליל המערבי. בנינו בית לתפארת, הקמתי משפחה וילדי התחנכו ברוח הקיבוצית. זה היה האתגר שלי ובכך אני מוצא את סיפוקי המלא.

המדינה שלנו נמצאת כל השנים במצב של מלחמה ומאבק נגד אויביה. העם בציון רוצה בשלום. נקוה לשלום וישראל ישכון לבטח ולא נדע שואה עוד.

אילון, 1971.



רבקה שקולניק (קלמן):

מימי נעורי בוישניבה

בסוף שנת 1918, נפרצה החזית שליד וישניבה על נהר הברזינה. הרוסים נסוגו והגרמנים התקדמו בעקבותיהם לפנים רוסיה. אז נפתחו הדרכים והקשר בין וישניבה לוולוזין חודש. ויהודי וישניבה התחילו לחזור עם משפחותיהם לעיירה מכל אותם המקומות אשר הגורל טלטל אותם בימי המלחמה — אחרים מפנים רוסיה ואחרים מהשטחים שנמצאו תחת שלטון הכבוש הגרמני. הם חזרו והתחילו לבנות את בתיהם מחדש, להקים את הריסותיהם ולשקם את חייהם מחדש. אולם לי זמנו החיים גורל אחר. אבא שלי, שהשתחרר אז מהצבא אחרי 4 שנות מלחמה, בא לוולוזין ופתח חנות בכפר זמשצן ליד וולוזין. היה זה בראשית ימי המהפכה ברוסיה תחת שלטון קרנסקי. בכול שררה

אז אנדרלמוסיה, ובדרך נסיגתו ערך הצבא הרוסי פרעות בכל מקום אשר הוא עבר בו. ככה היה גם בוולוזין. הם רצחו, אנסו שדדו מכל הבא ליד. קבוצת חיילים הגיעה גם לזמשצן, התנפלו על החנות של אבא, שדדו כל אשר היה בא ואת אבא, שהתגונן, רצחו. למחרת, י״ז שבט 1918 הוא הובא לקבורה בוולוזין, ואני נשארתי גלמודה יתומה מאבא ומאמא ששכלתיה עוד לפני המלחמה, בהיותי בת 6. חמש שנים קודם. בת 11 הייתי אז, בהוודע דבר הרצח לדודתי אסתר, שחזרה כבר באותם הימים לעיירה, היא באה לוולוזין והביאה אותי לוישניבה אל הוריו של אבא־סבתא פרידה וסבא אשר.

מצאתי את העיירה עוד בשממונה, רק בקצוי הרחובות נותרו לפליטה מספר בתים, אולם אלה שחזרו, כאמור, עסקו בבנית בתיהם ואת חייהם מחדש. ברם, אני הרגשתי את עצמי אומללה מאוד. הייתי הולכת יום יום לבית הכנסת לאמר ״קדיש״ לזכר אבא ז״ל. בזכרוני נשארו חרותים הויכוחים שהתעוררו בין זקני בית הכנסת — אם מותר לילדה לאמר ״קדיש״ אחרי אביה. והנה קם אחד מהם ופנה אל קהל הזקנים, שהתוכחו ביניהם ואמר בתוקף: „ה,קדיש׳ של ילדה תמה זו עדיף על ה,קדיש׳ שלכם...״ והויכוח תם. וככה המשכתי לאמר ״קדיש״ גם אחרי מות סבא אשר ז״ל, משום שבניו נפלו כולם במלחמה. גרתי עם דודתי אסתר בבית סבא. שתינו היינו עוזרות לסבתא בפרנסת הבית. היא היתה אשת חיל, מעשית ובעלת יוזמה רבה. היא רכשה לה מקצוע — צביעת בדים וחוטי צמר, שהאכרות היו מביאות לה. תמורת עבודתה היא קבלה מהם מצרכי מזון שונים — קמח, תפוחי אדמה וירקות. מצרכים אלה היו יקר המציאות באותם הימים ומחירם בשוק היה גבוה. בכסף שחסכה קנתה סבתא עז, וחלבה שימש לצרכי הבית ועוד נשאר עודף למכירה בין השכנים. בקיץ היינו יוצאים עם בוקר ליער שבסביבות וישניבה ללקוט גרגרי יער ופטל, ולעת ערב שבים עם דליים מלאים ומוכרים את השלל ליהודי העיירה או מחליפים בתפוחי אדמה, אותם בשלנו בתוספת חמציץ או סרפד שהיו גדלים בר עם קמצוץ קמח והיה משמש מאכל תאוה באותם הימים, בעוד המלחמה נמשכת...

והנה נסתיימה המלחמה. גם הגרמנים נסוגו לארצם, ויהודי וישניבה חזרו כמעט כולם לעיירתם, והיא שוקמה מחדש; נפתחו חנויות ומקורות תעסוקה ופרנסה נתרבו. דודי יצחק ברוך ובניו, שהיו בנאים טובים. בנו לאנשי העיירה את בתיהם ובתוך כך בנו גם לעצמם בית מרווח במרכז רחוב וילנה. גם מצבנו השתפר, ובמקום העז נרכשה פרה חולבת. לאחר זמן התחילה סבתא בעיסוק נוסף — שתילת טבק וזריעת תפוחי־אדמה.

בית הספר הראשון

נפתח ביזמתם של המורים חיים אברמסון ויעקב הירש אלישקביץ ז״ל. הם השקיעו בחינוכנו את מיטב כשרונם ומסירותם, והם זכורים לי לטובה עד היום הזה. יעקב הירש נספה בשואה, והיה מהראשונים שהובלו לטבח יחד עם שני בניו. ויבדל לחיים ארוכים — חיים אברמסון חי אתנו, והוא אשר העמל זה שנים בכתיבתו ועריכתו של ״ספר וישניבה״, ושמחה אני שסו״ס יצליח הדבר בידו וחלום השנים יתגשם, והספר יצא לאור.

החלוץ

היה זה אברמסון אשר ארגן את הנוער בהסתדרות "החלוץ", כהמשך לרוח החלוצית אשר שררה בבית הספר, ואת הצעירים יותר ב"החלוץ הצעיר". תקופה מסויימת שמשתי בתפקיד מזכירה ב"החלוץ". לאחר מכן הגיעו אלינו מדריכים ממרכז „החלוץ" בוילנה ושליחים נשלחו להדרכינו לקראת העליה לארץ. אותם המורים שלנו יסדו באותו זמן לנוער המתבגר, אחרי עזבו את בית הספר, חוגים לספרות ולתנ"ך והסטוריה. נתנו לנו גם הרצאות על תנועת העבודה בארץ כחלוצים. המתעתדים לעלות לארץ, קבלנו בחכירה מהקהילה שטח אדמה והפכנוהו לגן ירקות.

באותו זמן התארגנה קבוצת חברים ללמוד מקצוע נדרש אז בארץ — נגרות. שכרנו בית ברחוב קרבה והקימונו "קמונה" לחיים משותפים, כהתחלה לחיי קבוץ בארץ. החברים עבדו בנגריה ואני שמשתי בתפקיד של מנהלת משק הבית והבישול. הקבוצה בשם "דרור" התקיימה כמעט עד עליתנו ארצה (אני מצרפת פה את התמונה מהקבוצה).

להקה דרמטית

באותו זמן נוסדה להקה דרמטית מעשה ידי אותו הנוער המתבגר, מתוך חיפוש אחרי פעילות חברתית ותרבותית בעיירה. הצגנו, בין היתר, את מחזותיו של גולדפדן ויעקב גורדון, כמו את "דער ווילדער מענטש", "דער אידישער קעניג ליר" ועוד. מהמשתתפים זכורים לי: חנה מלצר עליה השלום, שהצטינה בקולה הערב, חיה מינקה פודברסקי ואני. מהבנים אני זוכרת את שמרל הורביץ, ב.צ. דיקנשטין, אהרון דודמן, ליבקה רבינוביץ ומשקה רבינוביץ. ההצגות נערכו באורוות סוסים של בעלי אכסניות אחרי שניקינו אותם והכשרנום למטרתם.

בארץ

בארץ התרכזו רוב חברינו בקבוץ "הכובש" ששכן ב"עמק השבע" בפתח־תקוה. מצבנו הכלכלי היה קשה ביותר. העבודה היתה מועטת והתרכזה, רובה ככולה בעיבוד פרדסי האכרים, שרובם העדיפו את הפועל הערבי על היהודי, ומלחמה היתה להסתדרות בפ"ת על הכנסת עבודה עברית בפרדסים. היו ימים שסבלנו גם רעב, פשוטו כמשמעו. זכורתני את המקרה כאשר הרב עפרון, רבה של וישניבה הגיע לארץ ונתקבל לרב ברחובות, בא לבקרנו בקיבוץ, ולא היה לנו במה לכבדו, נאלצים היינו לבקש משכן ליד הקבוץ, קרובה של אחת הבנות שלנו, שתיתן לנו קצת מצרכים כדי לכבדו...

כאשר "הכובש" עבר לכפר־סבא עברתי יחד עם שרה יחס ל"גבעת השלושה", גם מצבם לא היה שפיר. חייתי בקבוץ זה 7 שנים עד שנשאתי לבעלי חיים שקולניק ועברנו לגור ברעננה, שהתחילה אז להבנות. מאז עברו שנים. בנינו בית ברעננה, פתחנו משק, גדלנו שתי בנות, הנמצאות כיום יחד עם בעליהן וילדיהן בקבוצים.

האחת, בכירה, דליה ברק, במשק מחניים. יש לה שלושה ילדים: רונית, יאיר ודפנה. והצעירה — יעל עם בעלה רוני מלצר עם ילדיהם: צפנת ויוחאי, במשק יפתח.

שמחים אנו שזכינו לחיות במדינת ישראל, להקים בה משק חקלאי ודור צעיר עובד וחי חיים חלוציים בארץ וממשיך בחיי קבוץ, במה שאנו התחלנו.

רבקה שקולניק
רעננה

חיים גירזין:
על עיירתי וישניבה

אחרי מלחמת העולם הראשונה חזרו יהודי וישניבה לעיירתם החרבה והקימו על הריסותיה את בתיהם מחדש. אולם התנאים היו כבר שונים מבשעת יציאתם ממנה בשנת 1915, כאשר הקרבות בין רוסיה וגרמניה היו בעצומן. אציין כאן כמה נקודות:

נקודה ראשונה — אמנם שלטון הצאריזם עבר ובטל מן העולם, אבל במקומו בא השלטון הפולני, שהיה לא פחות עויין ליהודים. בשלטון הצאר היתה רוסיה נתונה בידי האצולה הגבוהה הקרובה למלכות. הגרפים והנסיכים הם אשר היו בעלי אחוזות; ערים ועיירות היו שייכות להם על אדמותיהן וכל אשר בהן. וישניבה וסביבתה היו קנינו של הגרף בוטינין חרפטוביץ. זה היה מרחב עצום שהשתרע על פני שטחים נרחבים של שדות, יערות ונהרות, שהוו יחידה משקית כלכלית אחת; שבמרכזה העיירה וישניבה עם ה״חצר״ של הגרף, כמו שקראו לזה יהודי העיירה: ״דער הויף״, ובתחומי הגרפסטבו הזו מפעלי תעשיה, כמו תעשיית חלב, שהיתה חכורה לרוב ליהודי מקורב ״לחצר״, בית מבשל שכר ויי״ש, טחנת קמח גדולה על שפת הנהר אולשנקה ועוד ועוד. כאן מצאו להם תעסוקה, פרט לאריסים, גם אכרי הסביבה, ואף מספר יהודים בעיירה שהתפרנסו מה״חצר״ אם כחוכרים ואם כמתווכים.

נקודה שנייה — היהודי חי על המסחר עם הגוי. הכפר שימש מרחב מחיה ליהודי העיירה — לחנוני. לרוכל ולבעל המלאכה ועליהם מצא את פרנסתו.

נקודה שלישית — ההגירה לאמריקה. רבים מהנוער בעיירה, או יהודי סתם, כי יצר לו בעיירה, היה נפרד ממשפחתו, שם את צקלונו על שכמו ובכל דרכי סתר ובעזרת סוכנים היה מבריח את הגבול לגרמניה או לבלגיה ומשם מפליג באניה לארץ הזהב — לארץ החופש שמעבר לים, הרי היא אמריקה הברוכה ארץ התקוות והאפשרויות הבלתי מוגבלות. אלה שמרו על הקשר עם משפחתם במכתבים ובכספים שהיו שולחים מפעם לפעם הביתה ובמשך השנים זה הווה חלק לא מבוטל מאמצעי המחייה של הרבה משפחות בעיירה. הם גם אשר הגישו עזרה וסעד לשיקומה של העיירה אחרי המלחמה.

אולם מלחמת העולם הראשונה הביאה בעקבותיה שינויים בגבולות. קמה מדינת פוילין, והגבול בין רוסיה, אז כבר, — ברית המועצות, לבין פולניה, חצה את רוסיה

הלבנה לא הרחק מוישניבה. חבל ארץ זה היה למקום ספר ומקורות הפרנסה והתעסוקה נסתתמו. השלטון לא דאג לפיתוחו והוא הפך לאזור הנחשל ביותר במדינה. בעקב מדיניות זו לא שפר מצב הכפר. כאן נוצרה אכרות נחשלת ומחוסרת קרקע. מציאות זו השפיעה לרע על העיירות שבסביבה מבחינה כלכלית — הכפר ששימש, כמו שאמרנו וציינו לעיל, לפני המלחמה מרחב מחייה ליהודי בעיירה, נדלדל והעיירה נמצאה מקופחת בגין זה.

זאת ועוד — בשנות השלושים החלה בכפר נהירה של כוחות צעירים אל העיר ללמוד מלאכה ומקצוע, ואחרי שנתיים שלוש הם חזרו אל הכפר וסיפקו במקום את שירותיהם לאכר במקום הספק היהודי בעיירה. אף את תורת המסחר הם למדו מהיהודי. בכפרים ואף בעיירה נפתחו חנויות של גויים, וככה הלך ונצטמצם הבסיס הכלכלי שהיהודי נשען עליו דורות על דורות. היהודי אנוס היה להאבק מר על קיומו בהתחרות בלתי הוגנת זו. השלטון היה צד בתחרות זו וביד קשה הכביד את נטל המסים על היהודי בעיירה, לעומת כל מיני הקלות והטבות שנתנו לבן תחרותו, הגוי. במדינה כולה התנהלה תעמולה לאומנית אנטי־שמית פרועה, שהעכירה את האוירה סביב היהודי. היחסים הסובלניים שנתרקמו במשך דורות בין היהודי, איש העיירה לבין האכר, איש הכפר, כתוצאה של חיים זה בצד זה, שובשו והלכו והאוירה הורעלה. לפתע הרגיש היהודי שסכנה לו להסתובב בכפר. גלי ההסתה גאו בימי שוק וחגא. מהערים היו מגיעים תועמלנים והפיצו את ארסם שנקלט היטב בדם הצעירים ואף פני הזקנים החלו להיות זועפים שלא כתמול שלשום. ההמשך לא אחר לבוא. השלב הבא אחרי החרם הכלכלי, היה — אלימות. בשנים 7־1936 עבר גל פרעות על יהדות פולין. בערים פשיטיק, רדום, וילנה ועוד נרצחו יהודים לעיני השלטונות ובעידודם. להיפך — הם שמרו על הפורעים שלא יבולע להם חלילה, והעמידו למשפט את הנפגעים. שנים אלו שימשו מעין בבואה למה שירד על יהדות זו ויהדות מזרח אירופה בכלל כעבור שלוש־ארבע שנים — השואה.



לפני עליתי ארצה, בשנת 1937, ישבתי מספר חדשים בוישניבה, אחרי שנעדרתי ממנה הרבה זמן. חזות קשה וקודרת רחפה בחלל חייהם. כולם חשו בעליל שהם יושבים על הר געש, שעלול להתפרץ כל רגע. מהדהדים עוד באזני דברים שנאמרו במסיבת ידידים: "יידן, עס איז שלעכט, ווי ראטעוועט מין זיך?" ושערי הארץ היו נעולים...

גל הזעזועים שפקד את יהדות פולין בכללה ניכר היה היטב בכל עיר ועיירה ובכל בית ומשפחה; זה נתן אותותיו בחייו של כל פרט ופרט וגם בוישניבה.

היהודי בעיירה נאבק מר על קיומו. השכם בבוקר יצא הרוכל בעגלתו לכפר להביא לחם לביתו ובעל המלאכה ישב בסדנאתו וציפה לגוי שיבוא לעיירה לקנות ממוצריו. וכאשר נזדמנה קצת עבודה היה יושב עד מאוחר בלילה, למען פרנסת ביתו. אותו הדבר החנוני והסוחר — כולם נשאו עיניהם אל הגוי שיבוא לעיירה ואתו קצת פרנסה. במועט הסתפקו ובגדולות לא הלכו.

לא היו בוישניבה גבירים עתירי נכסים וממון. רובד דק אך נזיל הפריד בין השכבה הדלה לבין השכבה היותר אמידה.

כל ישראל ערבים זה לזה. כלל זה היה בעזרם. הדאגה והאחריות הציבורית לדל ולזקן נשאו את פריים, ומשום כך לא היה רעב ללחם בוישניבה ואף ילד אחד לא בטל מתורה.

עזרה וסעד לצרכים הדחופים של הקהילה, למשפחות ולקרובים בעיירה הגיע מעבר לים — מאמריקה. עזרה זו היתה ללא ספק סעיף חשוב בכלכלתה של העיירה.

ונעמיד כאן ציון למוסד אחד בעיירה שהיה במשך שנים לגורם חשוב ונכבד שהשפיע לא מעט על המצב הכלכלי, הרי זהו הבנק העממי — „הלואה וחסכון". מוסד זה, מעצם ברייתו, הקל בשעת הצורך על המצוקה הכספית של הסוחר הזעיר ובעל המלאכה, וכל אלה שנזדמנו לשירותיו — לקצת אשראי כספי כדי ל"הסתובב" עד שירווח לו.

בית הספר „תרבות"

עוד בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העולם הראשונה נוסד בי"ס "תרבות" בבנין שהוקם ע"י הקהילה. מוסד חינוכי זה, ששפת הלימוד בו היתה עברית, חינך את תלמידיו לערכים לאומיים־ציוניים: אהבה לעם ולארץ ישראל ומזה אל התנועה הציונית ולעליה כהגשמה עצמית, והם אשר היו לאחר זמן, נושאי הדגל של הציונות והחלוציות בוישניבה.

ספריות

שתי ספריות היו קיימות בוישניבה. הראשונה מעורבת — עברית ואידיש עם הדגש על העברית. היא שימשה את הנוער בוגרי בית הספר וכל שוחר ספר בעיירה. וספריה שנייה על טהרת האידיש. היא נוסדה כתוצאה מויכוח בין הציונים, שעשו למען הספר העברי לבין האידישיסטים בעיירה. הלכו והקימו ספריה לעצמם על טהרת האידיש. על כגון דא נאמר כבר ע"י חכמינו: "קנאת ספרים תרבה חכמה".

פעילות ציונית

פעילות ציונית ענפה התנהלה בוישניבה כל השנים. הנושא העיקרי של הפעילות הזאת היה הנוער בשנים ההן, בעזרתם והשראתם של המבוגרים, ומהם פרנסים ועסקני צבור. זה התבטא, קודם כל, באיסוף כספים והתרמה לקק"ל. הנוער הפיץ חומר הסברה והכניס את הקופסה הכחולה לכל בית; אסף תרומות וערך מגביות ונשפים לטובת הקק"ל; הם הפיצו את השקל הציוני, ששימש אז מעין תעודת השתיכות לתנועה הציונית העולמית. יהודי וישניבה הזדהו הזדהות מוחלטת עם האידיאלים הציוניים. הרעיון הציוני שהטיף לזקיפות קומה של היהודי בגולה ועמידה על כבודו בכל אשר הוא, והורה למאבק למען עליה חפשית לא"י לבנות בה מולדת לעם ישראל, מצא מסילות ללבותיהם העורגים, וענה על מאוייהם וכסופי הגאולה הטמירים שלהם.

החלוץ והשומר הצעיר

בני הנוער היו מאורגנים, בתקופה הנדונה כאן, בה״חלוץ״ ו״השומר הצעיר״. בשנות השלושים נוסדה גם תנועת „בית״ר״. לכל ההסתדרויות האלו היה אולם־בית משלו, ובערבים היו אולמות אלו שוקקים חיים וחדוות נעורים. ביחס לאפשרויות ולאמצעים שהיו בידיהם, התנהלה העבודה בקצב ובתנופה רבה.

עליה לארץ

ארוכה וקשה היתה דרך הנוער בה״חלוץ״ עד אשר הצליח להגשים את שאיפתו לעליה, מחמת התנאים המיוחדים, ההגבלות החמורות על העליה מצד ממשלת המנדט, שנעלה כמעט את שערי הארץ לעליה יהודית. שנים היה מבלה בקבוץ הכשרה, שנוסדו ע״י מרכז החלוץ בפולין. בכליון עיניים היו מצפים למכסת הסרטיפיקטים החצי שנתית, שהכזיבה בסוף במספרה המצומצם. אולם אין רע בלי טוב. תקופת ההכשרה הממושכת גרמה להתגבשות דפוסי חיים וערכי חברה, למוד עברית, הסתגלות לעבודה פיזית קשה, והעיקר, לאט לאט התגבשה והלכה החלטה נחושה להאבק למען עליה חפשית לארץ, וחברי קבוצים אלה הם הם היו נושאי המאבק הזה. כוחות צעירים אלה, שהתרכזו בקבוצי ההכשרה בגולה הוו לחץ עצום על שערי הארץ הנעולים, והם אשר היו הנחשונים הראשונים שפלסו את הדרך ל״עליה ב׳״, שנמשכה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

י ז כ ו ר

עם כתבי שורות אלו עוברת בזכרוני שורה ארוכה של חברים טובים ויקרים מ״החלוץ״ בוישניבה, שחלמו יחד אתנו ושאפו יחד אתנו להגיע לחופי הארץ, ולא הגיעו, וסופם השמדה.

היו בוישניבה תלמידי חכמים חריפי מוח, לומדי תורה, עוסקים בצרכי צבור באמונה שלא על מנת לקבל פרס; היו גם פשוטי עם ששמשו דוגמא לזקיפות קומה יהודית ולעתים אף הגנו על הכבוד היהודי. הם היו הלוז שבשדרה! אלה כמו אלה תרמו והאצילו מרוחם על המגוון האנושי של העיירה. כאלה כן אלה הובלו יום אחד לטבח והיו לעפר ואפר.

יהי זכר כולם ברוך!

קבוץ גבת, 1971.

בנימין שפיר (כרכור):
וישניבה עיירתי

זכרונות מחיי העיירה מלפני מלחמת העולם הראשונה.

עיירת מולדתי שוכנת על פרשת הדרכים וילנה—מינסק, במרחק של 90 ק״מ מכל אחת מהן וסמוכה לוולוזין (21 ק״מ) נופה היה מקסים. במורדות העיירה זרם הנהר

אולשנקה הנופל לברזינה, ומסביב לה יערות עצי אורן וליבנה. מאחורי בתי העיירה השתרעו חלקות אדמה נרחבות, בהן זרעו יהודיה כל מיני ירקות וביחוד תפוחי אדמה. אותן החלקות הוו גורם רב חשיבות בפרנסתם והן שימשו לאנשי וישניבה מעין משק עזר.

גם תעשיה היתה בה ומפעלים שונים: יהודי מקובנה, בשם רם, הקים בה שני בתי חרושת לגפרורים ולטבק, והעסיק בה כמה עשרות פועלים יהודים וגויים; ברשות סבי, ר׳ ניסן שישקו ז״ל, היה מפעל למוצרי חלב וגבינה הולנדית; לאבי ר׳ מרדכי ז״ל היה בית חרושת למכונות חקלאיות; למרדכי־אלי ז״ל היה בית בורסקי לעיבוד עורות; למשפחת מלצר — מפעל למגפי צמר בניהולה של אם המשפחה, אלתה, שנקראה — אלתה די וואליקמאכערקע, הרי היא הסבתא של שר התקשורת שלנו, שמעון פרס; גם בית מלאכה לכפיסי עץ היה בה. ואם נוסיף עליהם את בעלי המלאכה — חייטים, סנדלרים, נפחים, רצענים ופחחים ונגרים הרי מתקבלת דמות של עיירה עמלנית שחיתה ברובה מיגיע כפיה. ועם כל זה הם לא ידעו עושר. פרט ליחידים שהיו אמידים, חיו ברובם חיי צנע והיו כאלה שהתפרנסו בקושי. קשיי הפרנסה גרם להגירה, שהלכה ברובה לאמריקה וקילוח דק גם לארץ ישראל. בין המעטים שעלו לארץ לפני מלחמת העולם הראשונה, היה הרב הישיש פרלמן, שנתקבל לרב ברחובות ושינה כאן את שם משפחתו למרגולין.

וישניבה של מעלה

שני בתי כנסת היו בוישניבה, סמוכים זה לזה, שבהם התפללו ולמדו תורה כל ימות השנה ובכל שעות היום.ה אחד נקרא בית המדרש הישן והשני — בית המדרש החדש, ועל ידם בית כנסת שלישי, שנקרא: ״די קאלטע שול״. בית כנסת זה היה סגור בימי החורף. וגם בקיץ היה סגור כל השבוע חוץ מימי שבת, ובעיקר היה נפתח לרווחה בימים נוראים ובימי חג. כאן היו מתאספים יהודי העיירה ערב יום כפורים לתפילת מנחה ו־מלקות. מנהג עתיק היה בעיירה — במסדרון או ב״פולוש״ של בית כנסת זה היו מרפדים את הרצפה קש ותבן, ויהודים שלנו היו באים בריצה כורעים על הקש כדי לקבל ״מלקות״ — ארבעים חסר אחת. בשעת ההלקאה היה המלקה חוזר שלוש פעמים על תפילת ״והוא רחום יכפר עוון״ ומלקה בחגורתו לכפרת העוונות של עמך ישראל. את חטאי אני מזכיר היום: כאשר סתם יהודי היה כורע ומקבל מלקות לא היה אכפת לי, אבל בראותי את אבא שלי כורע — בושתי ונכלמתי.

אגדה היתה מתהלכת בינינו הילדים, שבחצות הלילה מתכנסים בבית כנסת זה מתי העיירה לבושים בתכריכים לתפילה ולקריאה בתורה, וכל מי שעובר בקרבת מקום ושומע את שמו מוזמן לעליה לתורה, חייב להיענות, להכנס ולעלות לתורה. אגדה זו הטילה עלי פחד, ונזהר הייתי לעבור בלילות בקרבת מקום. מלבד בתי כנסת אלה היה קיים גם ״שטיבל״ של חסידי סלונים, בראשם עמדו אז שני יהודים מבני ״עמך״ — ר׳ יצחק הבעל־עגלה וולוול דער רימער. שניהם חסידים נלהבים ושמחים בחלקם, מבקרים מדי פעם בחצר הרבי מסלונים, וכאשר הוא מבקר את חסידיו בעיירה הוא מתאכסן בביתם — אצל זה או השני.



קול התורה היה נשמע בעיירה, ועם בין ערבים היו בתי המדרש מתמלאים יהודים מתפללים מנחה ומעריב. ואחרי התפילה מתישבים ליד שולחנות ארוכים ולומדים — מכאן אנשי חברה ש״ס ומכאן אנשי ״עין יעקב״, מקשיבים לאגדות התלמיד המעלים קסם ומעבירים לעולם אחר, שאין בו דאגת פרנסה, לעולם שכולו טוב...



איש עיוור היה בעיירה שידע את כל התהילים בעל פה ולא פסק פומי מלהגיד יום ולילה מא׳ עד תו׳. נשי העיירה דאגו למזונו והיו מביאות לו לבית הכנסת לחם וקלחת תבשילים, ובזכות זו היה מברכן בבריאות, בפרנסה ו...בפרי בטן.



בימי הסליחות היה השמש עובר מבית לבית מבעוד לילה וקורא לתפילה בקול נוגה. היה דופק בקיר הבית וקורא: ״שטייט אוף, שטייט אוף לעבודת הבורא״... ושוב ושוב חוזר על הפזמון, מתרחק ועובר לבית שני ועוד קולו מהדהד ומעביר רעד בלב הילד בן הארבע, המתעורר, ויחד עם אבא יוצא החוצה, תוך ליל הכפור תחת רקיע זרוע כוכבים קורצים ומרמזים, אל בית הכנסת המלא כבר יהודים גדולים וקטנים, שמהרו לתפילת ה״סליחות״.



ה י ש י ב ה

אולם וישניבה לא הסתפקה בכל אלה. התקנאו חכמיה בוולוזין שכנתם. שישיבת ״עץ חיים״ שבה, הידועה בשם ״ישיבת וולוזין״, היתה למרכז רוחני ליהדות ליטא פולין ורוסיה הגדולה, ונמנו וגמרו לייסד ישיבה בעיירה. כידוע מתקיימות ישיבות לרוב על תרומות נדיבים, יהודים עשירים, ולשם כך שולחים משולוחים לרחבי המדינה, ויש והישיבה משמשת גם מקור פרנסה לתושבי העיר. לא כן וישניבה. בכוחות עצמם הקימו מוסד תורני, שהחזיק מעמד עד מלחמת העולם הראשונה. בחרו במשלחת והם נסעו לוולוזין ובחרו לר״מ אחד מבחירי התלמידים בישיבה — את הגאון ר׳ איסר יהודה אונטרמן שליט״א, שזכה בימינו לכתר רב ראשי בישראל. ולא רק זה, אלא שקיבלו עליהם גם את כלכלתם של בני הישיבה. וכמנהג מקדם קדמתא בישראל, היו בני הישיבה הנזקקים ״אוכלים ימים״ אצל יהודי העיירה, שברצון הפרישו להם מלחמם.



האמידים שבעיירה חפשו להם חתנים לבנותיהם מבין בחורי הישיבה או סתם לומדי תורה. מאלה הגיעו לוישניבה בשעתו יהודים לומדים וגדולים בתורה, כמו ר׳ משה שימשילביץ, שמעון מינץ וליבה זוסמן ועוד כאלה חכמי תורה שפיארו את פני העיירה.

יוצאי וישניבה מתפארים באחדים מבניה התופסים מקום חשוב בצבוריות הישראלית, הריהם: שמעון פרס, שר התקשורת; יהושע רבינוביץ, ראש עירית תל־אביב; א.פ.

דיקנשטיין, נשיא אמפל; ובנה הדגול של העירה, הריהו ד״ר נחום גולדמן, נשיא ההסתדרות הציונית הרבה שנים וכיום נשיא הקונגרס היהודי העולמי. (רשימה עליו מפרי עטו של איזבן ז״ל, מובאת בספר).



על עיירה זו עלה הכורת ויחד עם כל קהילות הקודש במזרח אירופה היא הושמדה ע״י הצורר, ולבי מלא יגון אין קץ. נחמתי היא — תקומת ישראל בימינו.

על „בית בילה פודברסקי" בוישניבה

מאת בתה אסתר מיליקובסקי

הזכרונות הראשונים שלי מימי ילדותי מתחילים כבר מגיל ארבע, והם צמודים אל דמותה של אמי זכרונה לברכה, וממנה אל הבית בו גדלתי עד שהייתי לאם ועליתי לארץ ישראל עם בעלי ובתי התינוקת בשנת 1933.

בשנת 1918 מת אבינו דוד, ואמנו, בילה נשארה אלמנה עם ששת ילדיה: זיסל, פיבה, שולם, חנן, אסתר וראובן. הגדול, זיסל, היה אז בן 12 והקטן שבינינו — ראובן, בן שנתיים. היה זה מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה, ואמא, שהיתה אז בשנות השלושים לחייה, הועמדה לפתע בפני הכורח לעבוד ולעמול קשה כדי לפרנס את יתומיה ולשלם שכר לימוד עבורם בבית הספר שבעיירה, וכאשר נזדמנה לה עבודת אפית לחם בשביל הצבא, היא קיבלה עליה את העבודה. כל הלילה היתה אופה את הלחם ובבוקר השכם, ללא הפסקה, אל עבודת הבית והטיפול בילדיה. כמעט ולא נחה. ככה עברו עליה שנים קשות של עבודת פרך מתוך דאגה לנו. עד שהילדים גדלו והם התחילו לשאת בעול הבית ולהקל על אמא את דאגת הפרנסה.

בינתיים גדלתי ונשאתי לזאב מיליקובסקי, וכשנולדה לנו בתנו הבכירה, דבורה, החלטנו לעלות לארץ. אמנם מתוך היסוסים ולבטים קשים, אבל התגברנו ונסענו. זוכרת אני את שעת הפרידה מכל האהובים והיקרים לי. זוכרת אני כיצד ליותה אותי אמא לרכבת, שתינו בכינו. שעה מרובה לא יכולנו להנתק אחת מהשניה. לא תארתי לי ששוב לא אזכה לראותם.

וכך עברו שנים, מהן קשות, מהן פחות קשות. מפעם לפעם החלפנו מכתבים עם אמא ואחי, עד שפרצה מלחמת העולם השניה, והרוסים נכנסו לוישניבה. עוד הוספתי לקבל מכתבים מאמא. היתה לה נוסחה מיוחדת של כתיבה, והיא היתה מסיימת את מכתביה באותה תקופה במשפט הבא: "תודה לסטלין כי נצלנו וטוב לנו עתה"... אולם מכתבים אלה שהיו רטובים מדמעות אם אוהבת, העידו כמאה עדים על המצב האמיתי ועל הרגשתה הכללית. כעבור מחצית השנה פסקו המכתבים להגיע. פרצה מלחמת רוסיה—גרמניה, והקשר היחידי עם הבית הרחוק נותק.

ואז התחילו להגיע זו אחרי זו בשורות איוב. מהעתונות נודע לנו על הנעשה שם. על הדם הרב הנשפך בשדה המלחמה ועל חורבן העיירות היהודיות והשמדת המוני בני עמנו ע"י קלגסי היטלר ימח שמו וזכרו, וביניהם גם יהודי וישניבה, שהובלו לשריפה ביום אחד והעיירה הפכה לתל עפר ואפר



לילות רבים עברו עלי ללא שינה וחלומות זוועה פקדוני ללא הרף. עם כל זאת עוד המשכתי להאמין ולקוות שמישהו מאחי ומבני משפחתי הצליח להינצל. מדי פעם הייתי מציצה מבעד החלון — אולי שולם אחי יגיע, או שמא אחי פיבה הצליח להמלט ואולי ראובה'לה אחי... ובסתר לבי הייתי מתפללת לאלוהים — אולי יקרה נס ויום אחד הם יופיעו בפתח ביתי,יפלו על צוארי ויאמרו: "הנה אנחנו"...

אכן, אחד מהם, הבכור שבינינו, זיסל, ניצל ובא לארץ, שנתיים לאחר גמר המלחמה, ביום בהיר אחד קבלתי לפתע מכתב ממנו, בו הוא מודיע לי שהוא הצליח להמלט מהמחנה והוא נמצא כעת בגרמניה. עם בואו ארצה שמעתי מפיו על כל מה שעבר על עיירתנו ועל משפחתי: אמא ואחי היקרים. כולם נרצחו ואינם. בכיתי צעקתי, לא יכולתי להנחם, כמוני, כמיליוני אחינו שכל יקיריהם נלקחו מהם והושמדו.



מאז עברו 28 שנים. החיים עושים את שלהם והזמן המטשטש זכרונות הוסיף להביא מפעם לפעם חליפות — טובות וגם רעות. כאלה הם החיים. אבל זוועות ימי השואה לא ימחו מזכרוני עד יומי האחרון עלי אדמות. מדי שנה, ביום ההשמדה, מתיחדת אני עם זכרם. אותו יום נפגשים בני העיירה בתל־אביב וכל אחד מתיחד עם זכר יקיריו. אכן, זהו מה שהאדם יכול לעשות, אף אם כל השנה הם חיים בלבו. תהא נשמתם צרורה בצרור החיים וחיי האומה כולה.

ד"ר נחום גולדמן

מאת ש. איזבן

ד"ר נחום גולדמן נולד בשנת 1894 בעיירה וישניבה — בילורוסיה, במשפחה של רבנים, משכילים ועסקני ציבור.

עוד בילדותו עזב את עיירת מולדתו ויצא ללמוד בגרמניה. את השכלתו הגבוהה רכש בהידלברג, מרבורג ובאוניברסיטאות של ברלין. עד מהרה התחיל להתבלט בכושר הארגון שלו בין חוגי הסטודנטים, ולא עבר זמן רב עד שהיה לדברו ומנהיגו של הנוער היהודי שם, שזרם אז לברלין לרכוש לו השכלה. נאומיו החוצבים להבות אש בערבי הויכוחים בין הנוער הציוני והאנטיציוני פרסמו את שמו בגרמניה. הוא היה בין הראשונים אשר אירגנו באותם הימים למעשה את העליה הציונית מגרמניה. שנה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה התגורר מספר חדשים בא"י, ואת רשמיו מימי שהותו בארץ, שהיתה אז תחת שלטון הטורקים. פירסם בספר, שהיה, אגב, בכורי פרי עטו בכלל. ספר זה עשה לו שם כסופר חד עין ואנליטיקון של בעיות הגאולה של עם ישראל לדורותיה. באותן השנים הוא פירסם מאמרים בעתונות הגרמנית. יותר מאוחר נעשה למשתתף קבוע בעתונות היהודית ציונית בפולין. במאמריו, שהצטיינו בחריפותם, נשא ברמה ובכל הבהירות את הדרישה להגשמה מהירה של המגמות הציוניות ומטרותיה כנושא דברה של הציונות.

אולם הכתיבה העתונאית על נושאים יומיומיים בעברית ובאידיש לא השביעו את האמביציות הספרותיות שלו, והוא פנה אל הערכים הנצחיים של האומה, העומדים מעל היומיומיות החולפת. בשנים 1932—1934 הוא הוציא יחד עם יעקב קלצקין את האנציקלופדיה העברית הראשונה.

יחד עם זאת הוא הוסיף לכתוב גם בעתונות היהודית ובמשך הרבה שנים הגן ד"ר גולדמן במאמריו בעתון היהודי אמריקאי "טאג", על הקו הציוני המיוחד שלו.

בתמזל מזלו של ד"ר גולדמן, והוא הצליח להינצל מחרבה של הגסטפו הנאצית, יומיים בטרם שהם באו לאסור אותו בדירתו. הנאצים דנוהו למוות בעוון בגידה (האך פאראט) הפקודה היתה להמיתו ביריה כשרק יפול לידיהם הרצחניות. הקריירה הדיפלומטית שלו בעולם הציוני החלה בשנת 1934, כאשר הוא נבחר ע"י הסוכנות היהודית כנציגה ליד חבר

הלאומים בג'נבה. היה זה 5 שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה. באותו זמן הוא היה חבר הועד הפועל של הסוכנות היהודית. ב־1936 הוא נתן את ידו ליסוד הקונגרס היהודי העולמי בראשותו של ד"ר סטפן ויז, ואחרי מותו נבחר ד"ר גולדמן ליורשו. מאז הסתעפה פעילותו הציבורית לכוונים שונים. מחד — הפעולה להמרצת כינון מדינה יהודית עצמאית ובלתי תלויה בא"י, ומאידך — נלחם בכל התוקף נגד הזנחת הפעילות בתפוצות, והוא דרש את המשך הפעילות התרבותית־מדינית בקרב הפזורה היהודית בעולם.

בגלל דעותיו הבלתי פופולריות. הגיע ד"ר גולדמן לא פעם לידי התנגשות עם מנהיגי הציונות העולמית בהגינו בעקשנות על הקו העצמאי שלו.

ד"ר גולדמן נמנה בין הראשונים שהיו מוכנים לקבל את ההצעה על חלוקת א"י לשתי מדינות, בתנאי שהפשרה תוליד למדינה יהודית עצמאית. באותן השנים הגורליות 1945־1948, ריכז את כל כושרו הדיפלומטי לפעולה בין העומדים בראש המעצמות הגדולות ולשכנע אותם בכורח המידי של כינון מדינה יהודית. הוא ניהל מו"מ על כך עם הרי טרומן, נשיא ארצות הברית דאז, ועם סמינר וולס ודין אציסון. מספרים שבאותן השנים הוא ירד כל כך לחייהם של מנהיגי המעצמות שהיחס שלהם היה לא כל כך סמפטי לגבי מדינה יהודית עד שאחד מהם, דיפלומט רם דרג של מדינה רבת השפעה על המדיניות העולמית, התבטא לפניו בשיחה אתו: "למעשה אני בלבי נגד מדינה יהודית לאלתר, אבל אתה הצלחת לשכנעני שאין אני צודק"...

אחד המפעלים החשובים של ד"ר גולדמן היה דבר ההצלה — באמצעות הקונגרס היהודי העולמי — של היהודים בארצות הכבוש הנאצי לפני מלחמת העולם השניה. האינטרוונציות שלו ע"י פניותיו הגלויות לחבר הלאומים ולממשלות, שמרו על זכויות היהודים באירופה בטרם שנתך עליהם מבול הדמים. פרק זה בחייו ידוע אך מעט, והטעם הוא, משום שפעולה זו התנהלה אז, בחלקה הגדול בצנורות דיפלומטיים מחתרתיים־חשאיים.

כאשרה גיעה השעה בה היה צריך סו"ס להכריע — כן חלוקה, לא חלוקה של הארץ, קיבל עליו ד"ר גולדמן את המשימה כפוית התודה להשפיע על ראשי המעצמות וכן לשכנע את המנהיגים לקבל את תכנית החלוקה. הוא השקיע בזה את כל כושר השכנוע שלו בעת המו"מ מאחורי הקלעים.

בשנת 1945 היה זה הוא אשר הופיע בועידת הקונגרס היהודי העולמי בתביעה לכפות על גרמניה שלאחר המלחמה, תשלומי פיצויים לעם היהודי על גזילת הרכוש היהודי במשטר הנאצים בימי מלחמת העולם השניה. בעיניו היתה תביעה זו בהחלט בגדר של עקרון גלוי וברור בתכלית — הממשלה שירשה את שלטונו של היטלר בגרמניה, היא האחראית הבלתי האמצעית לרכוש היהודי הנשדד, ואין לתת לה להשתמט מאחריות הרובצת עליה להחזיר, ולו חלקית, את תמורתו כפצוי לעם היהודי.

כתוצאה מדרישה זו, שנתקבלה ע"י הקונגרס היהודי העולמי, החלו הדיונים בלוקסמבורג בין שליחי העם היהודי לבין ממשלת בון. ד"ר גולדמן נעשה אז מטרה לחצי

התקפה שנחתו עליו על המו"מ שהוא ניהל עם ממשלת בון בשם מדינת ישראל, כמו על עצם ההחלטה לתבוע פצויים על הרכוש היהודי הנשדד.

חרף כל זאת הוא הצליח ליצור חזית מאוחדת של הסתדרויות יהודיות שתמכו בתביעת הפצויים של העם היהודי מגרמניה. ובשנת 1952 הוא חתם יחד עם משה שרת על ההסכם הלוקסמבורגי. באותו זמן החל גם המו"מ עם הממשלה האוסטרית. המטרה היתה להוציא מממשלת גרמניה את הסכום המרבי שניתן היה להוציא ממנה לטובת מדינת ישראל ונפגעי הנאצים.

בקונגרס הציוני ה־24 בירושלים, בגיל 62, נבחר ד"ר גולדמן לנשיא ההסתדרות הציונית העולמית. הוא היה אז בשיא הפופולריות שלו, וההכרה הכללית היתה אז שהגה התנועה הציונית נמסר לידיו של אדם דינמי, העומד בראש המנהיגות היהודית הרבגונית בדורנו, זה שקנה את נסיונו המדיני על במות בינלאומיות רבגוניות ושונות במשך 40 שנות פעילות ציונית, ושעשהו למדינאי מפוכח בעל גישה ריאליסטית הממזג באישיותו שני אלמנטים סותרים, לכאורה, זה את זה: עקשנות בחתירה לקראת המטרה, ומתינות; החלטיות ונכונות לפתור בעיות כבדות משקל ע"י פשרות.

במשך עשרות שנים אפשר היה לראותו על במות של ועידות וקונגרסים רועשים ומהמים, שבהם נדונו לא רק בעיות התגשמות הציונות ומדינת היהודים, אלא גם בעיית עצם קיומו של העם היהודי בתפוצות, שבכל ארבע כנפות הארץ. גולדמן לא ידע בכלל את החלוקה בין העם היהודי בתפוצות ובישראל. שני חלקי העם היהודי מהווים לגבי דידו גוף אחד בעל לב אחד ונשמה אחת. הכרתו זו היא אשר דחפתהו להיות התובע הקפדני לזכויותיו של העם היהודי, בשעה שעמד בפני גדולי עילם, והיא אשר כוונה את דרכו להיות הסוכן המעופף של העם היהודי מארץ לארץ בשמו של העם וצרכיו.

מזכרונותיו של אברהם אברמוביץ

מראשוני העולים לא"י מוישניבה

אבא שלי, נטע דער מולער (נטע) עלה לא"י בפעם הראשונה בשנת 1906. ב־1908 חזר הביתה כדי לקחת אתו את המשפחה, אולם בגלל סיבות שונות השתהה הפעם בוישניבה 3 שנים. עד שיום אחד, זה היה כבר בשנת 1911, חזר אבא מבית הכנסת ובשורה בפיו: "מנדל זנדל, זה המורשה מטעם חובבי ציון בוישניבה. מסר לו, ככה הוא סיפר לאמא, שלפי הידיעות שיש בידו, נפתחו שוב שערי הארץ, ועכשיו הזמן לעלות"... ידיעה זו התחילה תוססת בבית שלנו כאש רותחת, ולא עבר זמן רב, ואנו מכרנו את הבית שלנו עם שטח הגן שמאחוריו, ב־290 רובל. היות ולאבא היתה עוד איזה עבודה לסיים, יצאנו תחילה רק אנחנו — אמא ושלושת הבנים — זידל הבכור, אני אברהם ואחינו הצעיר חיים, וכעבור מספר חדשים הגיע גם אבא לארץ.

תחילה השתכנו ב"מאה שערים" שבירושלים. אבא השתוקק מאוד לשבת בירושלים. "אם לחיות בא"י, היה אומר, הרי יש לשבת בירושלים עיר הקודש ותכלית געגועינו לציון". אולם, כאשר עברו 6 חודשים ואבא התבטל כל הזמן, עקרנו לפ"ת. גם כאן חכרנו דירה לחודש אחד ועברנו לנוה שלום, שכונה חדשה, שיהודים בנוה על גבול יפו. כאן חכרנו דירה בפנת רחוב זרח ברנרד. זה היה מעין צריף בן שני חדרים ומטבחון זעיר, ממולא ומטויח מבפנים. בעל הצריף היה יהודי בשם שלנג. היום נסללו כבר במקומות אלה כבישים, אבל אז בוססנו בבוץ בחורף ובקיץ. אנחנו, שלושת הבנים נתקבלנו לתלמוד־תורה שהוקם אז באותו רחוב בשם — "ישועת תורה". אבא היה אז בן 55, ואף שהיה בעל מקצוע בבנין עוד מוישניבה הוא לא השיג עבודה ובעל כרחו התבטל. סבלנו חרפת רעב ויותר מזה מחלות שונות שפקדונו, מחלות שהיו אז נפוצות בארץ — קדחת, שילשולים, פופטציה ועוד. הלחם היה מעופש וחסר טעם כמו המרא; ברזים בדירות טרם למדו להתקין, ומים שאבנו מהבאר שבנוה צדק, מרחק של 50 מטר מדירתנו, אבל הם היו מעופשים ומלוחים. גם בתי שימוש שבחצר היו פרימיטיביים מאוד.

בדילת ברירה התחילו ההורים למכור ברחובות "קיכלעך, בייגל און ברויט"... הקונים היו אנשי תל־אביב, שהתחילו אז בבניתה. כל הרווח מככר לחם אחד היה מטליק, מעין מיל היום. הם, שניהם היו עסוקים בזה כשעתיים ביום ואני עזרתי על ידם אחרי הלימודים. הם היו לוקחים את הסחורה בהקפה ומוכרים בהקפה. האופים היו יהודים מגרמניה. אני נהלתי את החשבונות. אמא שלי לא ידעה קרוא וכתוב, והיא היתה "רושמת את כל החשבונות בראש שלה" ולעת ערב היתה "מוציאה חזרה מהזכרון" את כל החשבונות ואני רושם אותם בפנקס. כמובן שחלק היה נעלם ממנה בכל פעם והלך לאיבור, והחשבונות לא התאימו. מתוך קוצר רוח, רוגז ועבודה בזויה וקשה, היתה אמא "מכבדת" אותי במכות ובסטירות לחי. אני לא פציתי פה, מקבל את המכות בשתיקה ומחניק בקרבי את המרירות שהצטברה בי. באותו זמן המשכתי ללמוד בתלמוד תורה. כאן למדו פסוקים בתנ"ך. שולחן ערוך ועל קצה המזלג גם גמרא. באחד הימים הופיע אצלנו הסופר אז"ר והתחיל ללמדנו כתיבה וקצת עברית ודבור עברי (שפת הדיבור בבית היה אז לרוב אידיש). אולם אושר זה, את אז"ר כמורה, שנפל בגורלנו, לא נמשך הרבה, ולאחר זמן הפסיק להופיע, בהיותו כבר אז די זקן. אחד הרביים־המורים היה ר' שמואל חורגין, אביו של הסופר יעקב חורגין, שלמד אז אתנו יחד בתלמוד תורה. אחד התלמידים היה גם דוד תדהר הידוע, בעל "האינציקלופדיה של הישוב". אחי זונדל הפסיק אז את למודיו והתחיל לעבוד אצל אחד בשם זמבוש. היה לו ליהודי זה מפעל קטן לאריזות אבקת כביסה כזו בשם "לספונג". אצלו היה גם אוכל. היו מעמיסים לו שני סלים כבדים ובלווית בעליו היה עובר על פני החנויות להפיץ את סחורתו. תמורת עבודתו היה זידל מקבל אוכל וכמה בשליקים לשבוע. זה הספיק, לפי רמת החיים דאז, ליומיים, שלושה אוכל לשובע.

באותו זמן הופיע בארץ הראינוע הראשון. כל תל־אביב התרכזה בתקופה ההיא בשני רחובות — ר' הרצל ושדרות רוטשילד עד פסי הרכבת. ולמה קראו לרחוב זה „שדרות־רוטשילד ?" משום שבין רחוב זה לבין רחוב הרצל הקימו שער לקבלת פניו של הברון רוטשילד כאשר ביקר בארץ באותה שנה. חשמל טרם היה בארץ. ואת הרחובות האירו

במנורות לוקס גדולים שהומצאו אז. הכל עוד היה בסימן של "התחלה". גימנסיה "הרצליה" היתה באותם הימים מוקד הפעילות התרבותית של "כל תל-אביב", אותה תל-אביב שהיום אנו קוראים לה בהרבה נוסטלגיה "תל-אביב הקטנה". אבל בתקופה המדוברת, שמלפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, היה זה מעשה גדול ונועז. אנחנו הילדים, היינו בכל רגע של פנאי נמשכים לשם — לאותן גבעות החול שבין לילה מקימים עליהן בתים ונוצקים כבישים; היינו נמשכים לראות בבנינה, בית אחר בית, חדשים ונאים עם מרפסות מצועצעות וברזי מים בבתים ובתי שימוש בפנים הבית. "משהו אריסטוקרטי" היו אומרים אצלנו בבית, כאילו מאיזה עולם אחר, חדש, מושך ומגרה שונה כל כך מהשכונות שלנו — נוה שלום ונוה צדק.

כאמור, היתה גימנסיה "הרצליה" מוקד התרבות של תל-אביב ובטח גם בכל הארץ. כאן התרכזו מאות תלמידים מכל התפוצות, שנשלחו ע"י הוריהם הציוניים, כחלוצים ההולכים לפני המחנה, ושאחריהם יבואו ויעלו גם ההורים עם משפחותיהם. זה היה נוער אידיאליסטי-ציוני ממיטב הנוער היהודי בעולם של אז ובעיקר של יהדות רוסיה הגדולה. כאן למדו עברית בעברית ודברו עברית בחיים היומיומיים, נוהג חדש אז בארץ ובשבילנו נערי התלמוד תורה, במקום שהמשיכו ללמד באידיש כמו בעיירה, שזה עתה עזבנוה. יש והייתי מציץ דרך הגדר, שהקיפה את בית הגמנסיה, אל תוך החצר הגדולה, ורואה את הנערים-תלמידים בהילוכם ובמשחקיהם. והנה הם היו כל כך שונים בעיני מאתנו, נערים מסוגי, מציץ ומסתכל בם בעין של קנאה... אולם, זה היה קורה לעתים רחוקות, כי לא היה זמן לרוץ ולשחק ולהתבונן בנעשה סביבי. אני, כאמור, הייתי עסוק בעזרה להורי, שמצאו את פרנסתם ואת מחיית ביתם במכירת "ברויט, קיכלעך און בייגעלעך"...

אחי, זידל כבר הפסיק את למודיו בתלמוד תורה, והתחיל לעבוד. אחרי המפעל לאריזת אבקת כביסה עבר למשרד לנסיעות של חברה גרמנית. הפקיד הראשי היה יהודי בשם דריבלט. אחי עבד שם בשליחויות. היתה לו שם משכורת יותר גבוהה מאשר במקום הראשון. כמוהו עשיתי גם אני — מיד אחרי "הבר-מצוה" גמרתי עם הלימודים והתחלתי לעבוד בחנות מכולת של אחד גרינבלט ליד פסי הרכבת. שכרי היה 25 פרנק לחודש וכעבור זמן מה — 35 פרנק. כל זה הקל על החיים בבית ועל דאגת הפרנסה של ההורים. בינתיים החלפתי את מקום העבודה שלי ועברתי לחנות סיטונאית ביפו. שכרי גדל בכמה פרנקים לחודש. עם כל זה היו החיים לא קלים ביותר. האקלים היה קשה מאוד בשבילנו ואחרי שלוש שנים להיותנו בארץ טרם הסתגלנו אליו ומצב בריאותנו היה רעוע. תנאי העבודה היו נחותים. קמנו עם חשכה ועבדנו עד הערב. לא היה מי שיגן עליך בפני המעסיק אותך. היית אצלו כחומר ביד היוצר. ועל תנאים סוציאליים, כמו היום, לא העלינו אף בחלומנו. חלית — סבלת ויכולת רק לפנות למוסד צדקה וחסד. בתי חולים בכלל כמעט שלא היו אז בארץ.

ואעפ"כ ולמרות כל זאת הצלחנו לחסוך סכום כסף קטן, ובתוספת כמה דולרים מאת אחי אמא באמריקה, רכשנו מגרש בן 300 פיק ממויאל הידוע, ובמו ידינו בנינו לנו בית בן חדר אחד גדול, מטבח והול ומאחורי זה — חצר גדולה ובה צריף ממולא בין עמודי עץ והגג מקורה פחים גליים. כבר היתה הרגשה אחרת — בית וחצר גדולה, ממש כאחד הבעלי

בתים, וכאילו נולדנו מחדש. עמדו אבא ואמא והזילו דמעות של שמחה. הנה זכינו בארץ אבות לבוא אל הנחלה אם עוד לא אל המנוחה, ויש לברך על זה לאלוהים. וערב שבת הביא אבא בקבוק יין "כרמל", אמא אפתה עוגה ועוד מיני תרגימא, הזמינו שכנים וברכו על מעט הטוב וככה חנכו את הבית. גם אנו. אני וזידל, התחלנו לראות את החיים קצת אחרת לא עוד נודדים, אלא משתרשים בארץ, והיתה רוח אחרת.

אולם השמחה לא ארכה. פרצה מלחמת העולם הראשונה, ואיתה באה תקופה של פורענות, רעב וגלות, כמו שאתאר את זה בפרק הבא.

קודם כל מצאו השלטונות לנחוץ להכריז מורטוריום על החובות — זה פגע בחנוונים בראש וראשונה והרבה חנויות נסגרו; זה יצר מצב קשה, ממש אנדרלמוסיה השתררה בשטח המסחר והכספים. עם הגיוס וההכנות של טורקיה למלחמה הובאו לארץ אלפי חיילים טורקים שהיו רעבים והם שדדו ובזזו מכל הבא ליד. היה רעב בארץ, והתושבים עמדו בתורים ארוכים ללחם. באותו זמן נוסד בנק הלוואה וחסכון. הקהילה קיבלה מהממשלה קמח והיא אשר לידה נמסרה אפיית הלחם ובעקב זה הופקעו הורי מעסוקם ומפרנסתם. גם אחי זידל פוטר אז מעבודתו. הבוס שלו, שהיה אזרח גרמני נקרא ע"י ממשלתו לשוב לגרמניה, ושם גוייס לצבא. המפרנס היחידי נשארתי אני. ואנו שוב סבלנו חרפת רעב.

ברחוב יהודה הלוי היה בית כנסת, שהשתכן בצריף גדול בנוי במיוחד לכך. בית כנסת זה נקרא בשעתו "בית הכנסת הגדול". באחד מימי חנוכה, היה זה יום חמישי. באתי להתפלל, והנה נודע לי על פקודת השלטונות שכל הנתינים הזרים יעזבו את המדינה. ידעתי שאנחנו נתינים רוסיים, וברור הוא שנצטרך לעזוב את הכל, את הבית שזה עתה בנינו, ואת מעט המטלטלים שרכשנו ולצאת לגולה, מי יודע לאן? בעצם ימי המלחמה. באתי הביתה, והנה אבא ואמא כבר עושים הכנות ליציאה לדרך. אבא ארז כמה שקים, נתן לכל אחד מאתנו שק ויצאנו לנמל יפו. שם התאספו כבר אלפי אנשים, כולם נתינים זרים. המראה שנתגלה לעינינו היה מזעזע — אנשים נשים וטף, זקנים ונערים משפחות משפחות, מי ברכב ומי ברגל לאלפים באים ומגיעים ונושאים אל שכמיהם שקים ומזוודות. מהמעט שהצליחו להציל. כולם נבוכים ובוכים ומזועזעים — חיו כאן עשרות שנים, התערו, פחות או יותר בחיי הארץ, שכחו כבר את ארץ מוצאם ורק על אזרחותם שמרו, ממנה לא רצו להפרד. גם כיום ניתנה להם האפשרות להמיר את הנתינות הזרה לטורקית, אבל זה היה גורר אחריו גיוס לצבא הטורקי ולהשלח לחזית, וזאת איש לא אבה. אף על פי שאכן נמצאו כאלה שעשו זאת — המירו את הנתינות הזרה בטורקית ובלבד שלא יאלצו לצאת לגולה. עלינו על אניה איטלקית, שעמדה באותו יום בנמל. בינתיים נודע לנו שבריטניה נטלה אותנו תחת חסותה, ואנו הובלנו למצרים. יום וחצי ארכה נסיעתנו ובליל ששי הגענו לנמל אלכסנדריה. לנו באניה ולמחרת בבוקר הגיעו אנשי קהילת אלכסנדריה וקבלו את פנינו. הביאו לנו דברי אוכל ובגדים. תחילה העבירונו למלון "מטרופולין" ולאחר מכן — קבוצות קבוצות למגרש רחב ידיים, שם הקימו מחנות פליטים. (אירע ובאותו יום הכתירו המצרים שולטן חדש באלכסנדריה בשם כדיב. לאחר זמן קצר הם הרעילוהו, ועל כס השלטון עלה פואד הראשון ממוצא אלבני. לאחר מותו ירש את כסאו בנו פארוק, זה שהודח מכסאו ע"י נג'יב, קודמו של נאצר וחבריו).

המחנה הראשון בשם "מפרוזה" הוקם על חוף הים, ומכאן הועברנו לאחר מספר ימים, למחנה אחר. היה זה בנין עצום בן קומה אחת ובאמצעיתו חצר גדולה מאוד, מעין קסרקטין ענק. היה עוד מחנה בשם "שוני". כאן השתרעה שורה של מחסנים עצומים של כותנה, שהתרוקנו בימי המלחמה. לניתינים אנגליים וצרפתיים הוקם עוד מחנה בשם "ורדון". בכל מחנה היה מטבח, בו בשלו אוכל לפליטים אשר רוכזו בו. הממשלה האנגלית נשאה בהוצאות האכסון והאוכל. מבין הפליטים מנו צוות עובדי הנקיון. הבתים היו בנויים אבן. כל משפחה קנתה לה חזקה על מספר מטרים מרובעים לפי מספר הנפשות שלה. הרצפה שמשה מצע לשינה בלילות במקום מיטות. כל משפחה חנתה במחיצתה לעצמה עם המטל־טלים שלה. ארגז או תיבה הפכו כרהיטים. בחלק מאחד הבתים האלה הכנסנו ארון קודש וספרי־תורה, והכרזנו על המקום הזה כעל בית כנסת. אנו בחרנו גם ועדה לעזרה ראשונה. שורה של צריפים קטנים שימשו לבתי נוחיות; בחצרות תקנו ברזי מים; כל בוקר היו עובדי הנקיון יוצאים לחצר, נכנסים לבתים ועושים את מלאכתם באמונה. גם מקלחות הותקנו. ליד השערים הועמדו שמירת יום ולילה. מטעם הממשלה הועמדו במקום מספר שוטרים. המנהל הכללי היה אנגלי. מפעם לפעם היינו הצעירים יוצאים לעבודה בבית חרושת לסוכריות שהשתייך ליהודי גרמני בשם אדלר. שכר העבודה היה 3 דולר ליום, ובתמורה היינו קונים תוספת מזון, בגדים והנעלה.

במחנה זה התגוררנו כשנתיים ועוד שלש שנים התגוררנו בדירה פרטית ששכרנו בעיר. וככה עברו 5 שנים. אני וזידל עבדנו במקומות שונים בעיר בשכר של דולר אחד ליום ומזה התקיימה כל המשפחה. עם גמר המלחמה. בשנת 1920, חזרנו לארץ ברכבת, דרך מצריים, קנטרה, סיני ולוד. את מפתח הבית שמר אבא כל השנים בכיסו. מצאנו את הבית תפוס ע"י שתי משפחות תימניות. רק הגענו והודענו שהבית הוא שלנו, הם קמו, פינו את הבית ואנו נכנסנו לגור בו. כל מה שהשארנו בבית עם צאתנו נעלם. רק ארון אחד נשאר והוא עדיין עומד במקומו עד היום. בעצם גם אותו לא מצאנו מיד עם שובנו. התברר שיהודי אחד בשם טשרנוב לקח אותו אליו, לדבריו, הוא עשה את זה כדי לשמור על הארון בשבילנו כאשר נחזור הביתה, ובשובנו בא והחזירו לנו.

מותו של אבא

עוד באלכסנדריה חלה אבא והוא שכב הרבה זמן בבית החולים, שהוקם במיוחד לפליטים בהנהלתו של רופא ירושלמי אחד בשם אבו זדיד. הוא בדק אותו הוציא את הדיאגנוזה שלו שלאבא לא נשארו כי אם שלושה חדשים לחיות. למעשה הוא חי 3 שנים אחרי שובנו הביתה בשנת 1923. אחרי מותו של אבא עזב אחי זידל את הארץ וירד לאמריקה, וכעבור כמה חדשים התחיל לשלוח מפעם לפעם קצת כסף הביתה. כעבור כמה שנים מתה גם אמא. אני ואחי נשארנו לבדנו, זו היתה כבר תקופה חדשה בארץ. ממשלת המנדט... יהודים עלו לארץ... התחילה תקופה של בניה. תל־אביב גדלה מיום ליום מבלי להכיר אותה. גם בוישניבה התחילה עליה, קודם חלוצית ולאחר מכן משפחות משפחות. ובאחד הימים נפתחה הדלת ובחור במשקפיים נכנס ושואל אם כאן גרה משפחת אברמוביץ? הוא הכירני מיד — אתה אברמל בנו של נטע דער מוליער ואני חיים אברמסון... אכן

נזכרתי שבשנה האחרונה לפני עליתנו ארצה התידדתי עם שני נערים: עם חיים ועם יוסף שימשילביץ.

שניהם בני עשר אחת עשרה וכבר ציונים־חולמים על עליה לארץ, ומקנאים בי שאני עולה יחד עם משפחתי. הבטחתי לכתוב להם וזמן מה עמדתי בהבטחתי. עברו שנות מלחמה גם עליהם. והנה יוסף, מסתבר נעלם באיזה מקום ברוסיה, כנראה מת, וחיים עלה כחלוץ והוא חבר קבוץ "הכובש" שבפתח־תקוה. לשאלתי איך הוא מצא את כתובתי, הוא מספר לי: "פשוט מאוד — עמדתי ברחוב נחלת־בנימין ושאלתי את נושא המכתבים הראשון שנתקלתי בו לכתבתו של אברהם אברמוביץ, והלה גילה לו מיד את מבוקשו. וזו היתה כבר אז תל־אביב הגדולה, המשנה את צורתה מיום ליום... מאז עברו כארבעים וחמש שנים. שנינו נזדקנו, שנינו הננו סבים לנכדים, אולם כאשר אנו מזדמנים לפעמים אנו מעלים בשיחתנו זכרונות מהימים ההם בעיירה הקטנה והחביבה שלנו, ימי הילדות התמימים כשחלום ומציאות מתמזגים בהם יחד.

זכרונות

מתוך שיחה עם א. ז. דודמן

תנועת "חירות ותחיה" נוסדה בוישניבה ע"י קומץ נערים בעיירה, והם — משה רבינוביץ, ליב רבינוביץ, יצחק לוין וא.ז. דודמן. היתה זו קבוצה תוססת של בני נוער שחפשו את דרכם אל התנועה הציונית. נהלנו פעולות תרבות שונות מתוך מגמה להשתלמות והתכוננות עצמית לקראת חיי חברה אינטנסיביים. בשנת 1921 יסדנו להקה דרמטית ובכוחות עצמנו הצגנו באידיש את המחזה של שלום עליכם: "הסוכנים". ההכנסה הנקיה נועדה בחלקה לספריה שהתחלנו אז בהקמתה ובחלקה לצרכי "החלוץ הצעיר" ו"החלוץ", שנוסדו אז בעיירה ע"י אברמסון וחבריו. חברי תנועה זו היוו הרוח החיה בהסתדרויות אלו. היתה זו, בעצם, תנועת נוער קרובה במהותה לצעירי ציון. ועם התבגרותנו, כעבור כמה שנים, נבלעה התנועה בהחלוץ ובצעירי ציון בעיירה. גם אחרי זה המשכנו בפעולה תיאטרונית והצגנו את "מכירת יוסף" בבמויו של וולקובסקי ז"ל, הצגנו גם את "דער יידישער קעניג ליר" של גורדון ועוד. ההכנסה היתה כולה קודש לצרכי החלוץ. בשנת 1925 קיבל החלוץ מועד הקהילה לעיבוד שטח אדמה צבורי על שפת הנחל שזרם בשיפולי העיירה ושתלנו בו מלפפונים. מכספי הכנסה יסדנו נגריה. כמדריך שימש לנו גוי צעיר, בעל מקצוע מצויין. הנגריה החזיקה מעמד כשנה וחצי. בינתיים חלו בהחלוץ התפתחויות נוספות: יסדנו במקום קבוצת החלוץ שהתארגנה כקומונה. הבחורים עבדו ביערות ובכל מיני עבודות שחורות בעיירה, שכרגיל היו מועסקים בהן גויים, והבנות — בכל עבודות משק הבית. חלק מהבחורים התמחה במקצוע הנגרות בנגריה שיסדנו. אכן, לפחות אחד מהם יצא ממנה מומחה ובעל מקצוע, והוא — מנדל הישראלי, שעם בואו ארצה בשנת 1932 הקים לו נגריה וממשיך לעבוד בה עד היום.

עם שובי מהארץ התישבתי בעיירה זברזה, במקום שפתחתי חנות לנעליים. התגוררתי שמה כל השנים. אבל עם כניסת הבולשביקים בשנת 1940, עברתי לגור בוישניבה. אולם מקום עבודתי היה בויליקה, מקום מגוריו של אחי שמאי. עבדתי שם כמנהל חשבונות בטחנת קמח ומנסרת עצים, שהונעה בקיטור, וגם סיפקה חשמל לעיירה. הטחנה השתייכה עד בוא הבולשביקים לאחד דובין, כיום בארץ, ועם בואם הפקיעו אותה מרשותו והפעילוה ע״י פקידים משלהם, ואותו שלחו לרוסיה. בטחנה זו עבדו הרבה יהודים כפקידים וכעובדים פשוטים, והם המשיכו לעבוד בה גם בשלטון הסובייטי. רובם של אלה נמצאים כיום בארץ. באותו זמן ארגנו הרוסים קורס להנהלת חשבונות בלידה, כדי להקנות להם את השיטה שלהם. וגם אני הייתי בין הקורסנטים. למדנו 8 שעות ביום באינטנסיביות יתרה. עם שובי מהקורסים הוצאתי מהטחנה ונתמניתי כמנהל חשבונות במשרד המסחר והתעשיה במקום. שם עבדתי עד פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה ביוני 1941. עם פרוץ המלחמה רציתי לחזור למשפחתי בוישניבה אולם זה כבר נמנע ממני. מכיון שהגרמנים פוצצו את גשר הרכבת בין ויליקה למולודצנה, ולכן יצאתי ביום השלישי, ממש בשעה האחרונה, עם הטרנספורט האחרון של עובדי הממשלה ומשפחותיהם לגבול הישן שבין רוסיה לפולין, לפולוצק. כאן לא רצו תחילה לתת לנו מעבר, אולם לבסוף נעתרו לבקשותינו, ואני עם משפחת אחי הגענו לויטבסק וכך הורחקתי במסיבות הגורל מיקירי, מאשתי, מילדי ומכל בני משפחתי. מי יכול היה להעלות על הדעת אז את השואה האיומה הצפויה לבני עמנו ? ! מי יכול היה לדעת שכבר לא אזכה לראותם. לבי נשבר בקרבי, ובשעות של דכדוך הנפש, שהיו תוקפות אותי בשנות נדודי בברית המועצות. חלמתי על היום בו תסתיים המלחמה ואני אעוף אליהם כעל כנפי צפור. עד הרגע האחרון לא ידעתי על קיצם המר, על האסון שירד על בני עמנו בכל מקום שגייסותיו של היטלר, ימ״ש, השתלטו עליו, וכן גם על השמדת בני עיירתנו ומשפחתי בתוכם.

כאמור, עברנו את הגבול הישן ליד ויטבסק. אבל רק הגענו והנה הופצצנו קשות מהאויר, ובתוך המהומה שהתחוללה אבדתי את אחי ומשפחתו, ואני המשכתי לבדי עד לסרטוב. רק כאן נודע לי שאחי ומשפחתו נמצאים בסרנסק. משום כך יצאתי גם אני לשם. בתחנת הרכבת עמדתי כזר וכמי שלא מתמצא במקום והתבוננתי סביבי פן אראה את מישהו ממשפחת אחי או סתם מכיר. אולם התבוננותי זו החשידה אותי בעיני מישהו מאנשי הגסטפו, שעמד על המשמר בתחנה ועקב ובלש אחרי היוצאים והבאים. הוא ניגש אלי ושאל לדרכוני ופקד עלי ללכת אחריו לגסטפו. שם נחקרתי ארוכות על מעשי במקום ומי אני ומה אני ? ספרתי להם את האמת ושאני מחפש כאן את אחי ובני משפחתו. שלפי כל הסמנים הם עשויים להמצא בסרנסק. נתנה האמת להאמר שהם נתנו אמון בדברי ושחררוני מיד. עם בואי לבית אחי התברר שהוא גוייס כבר ונשלח לחזית. בשנת 1942 נפל בשדה הקרב ליד מוסקוה. אני לא גויסתי מחמת נכות בידי הימנית. פעמים רבות לאחר מכן נבדקתי ושוחררתי מסיבה זו. לא עבר זמן רב ואני סודרתי בעבודה בקומבינט העירוני כמנהל חשבונות. שכרי היה 400—500 רובל לחודש ו־400 גרם לחם ליום. כעובד ממשלתי ניתן לי גם כרטיס למסעדה, שזכתה אותי בארוחת צהריים. ארוחת צהריים זו צריכה היתה להכיל צלחת כרוב, אבל כרוב לא היה בה. אלו היו השנים הקשות ביותר ברוסיה. הכל נשלח לחזית, והאוכלוסיה

נידונה לרעב במלוא מובנה של המלה הזאת. קילו לחם בשוק השחור עלה 40 רובל. ובמשכורת שקיבלתי יכולתי לקנות כמה קילו לחם כהשלמה למנה הרשמית. התגוררתי בחדר אצל משפחה אחת; התהלכתי באותם הבגדים שיצאתי בהם מהבית. בהם ישבתי ליד שולחן העבודה ובהם ישנתי והתכסיתי, והם, ממש נרקבו עלי.

בחורף לא היו בנמצא עצים להסקה והקור גם בבית היה ללא נשוא. הנשים היו אוספות שיירי הפחמים שמסיקי הקטרים ברכבת היו משליכים החוצה אחר נצולם המלא, ומסיקים בזה איך שהוא את התנור בבית הקר. במקרה היה המקום גם רחוק מנהר, ולכן חסרו גם מים להתרחץ. הייתי אכול כינים. הזוהמה ומכת הכינים הפכה לדבר שברגיל. היית רואה אנשים יושבים, בחברה ומתגרדים ללא כל בושה. זה הפך לצורך "טבעי" כמעט ו"מקובל". כל זה יחד עם הגעגועים ליקירי עשו את החיים ללא נשוא. בדכאוני כי רב התחלתי לתת את עיני בכוס. בקבוק יי"ש בשוק השחור עלה אז 80—100 רובל, ואני הוצאתי על זה כל מה שנשאר לי מכספי, אחרי שהצטיידתי במקצת מזון בשוק השחור נוסף על המנה הרשמית. בשתיה נתערפלו חושי וכך ורק כך אפשר היה לי להמשיך בחיים המזוהמים והרעבים למחצה. לבסוף בקשתי רשות לעבור לקולחוז. הלכתי ללשכת הרישום והעליתי טענה שמשפחתי נמצאת אי שם בסביבה רחוקה וברצוני לצאת ולחפש אותה. אולם רק אחרי שנמצא להם מנהל השבונות אחר במקומי הם הסכימו לשחררני ממקום עבודתי. אז נרשמתי במשרד החקלאות ובקשתי להשלח לקולחוז. וכאשר באה דרישה כזאת למנהל חשבונות מהקולחוז אומני־דמיטריבו במרחק של 80 ק"מ בערך מסרנסק עברתי לשם. לשאלת הנהלת הקולחוז מה שכר אדרוש ? עניתי שאסתפק במזון, דירה ובבגדים כלשהם. תשובתי נראתה להם ואני נשארתי אתם. מאז הוטב במקצת מצבי, עד כמה שאפשר היה לדבר אז על "טוב" ברוסיה להמונים הנרחבים שבעורף. הייתי מקבל, כשכיר, לחם, תפוחי אדמה. קמח ומפעם לפעם פצפצונת חמאה ללפף על הפת, ולעתים גם בקבוק יי"ש, כאשר חלקו לכולם. להם עצמם היה עוד פחות מזה. הם היו מקבלים את שכרם כל אחד לפי חשבון ימי העבודה שהוא השקיע בעבוד השטח של הקולקטיב, אחרי שהפרישו לממשלה את חלקה היא ושלמו לשכירים.

גם מבחינת הדיור והנקיון היה כאן המצב משופר לאין ערוך. כאן גרתי, אמנם, בחדר אחד עם אנשי הבית, אבל הם שקדו על הנקיון, למרות עמלם הגופני הקשה מחושך עד חושך. בחורף היו מחממים את הדירה בתבן. היה להם בית מרחץ ציבורי, ששימש, כרגיל, לייבוש פשתן. כאן יכולתי יפה יפה להתרחץ ולנקות את עצמי מהזוהמה שדבקה בי בעיר. לנתי פעם אצל אשת אחי בעיר, אחרי שהוא נפל, ובין לילה נתמלאתי כנים, שהבאתים לקולחוז לבושתי ולכלימתי ובקושי נתפטרתי ממכה זו. יחסם אלי היה, בדרך כלל, די אדיב. לא הסתרתי מהם שאני יהודי, אבל הם שאלוני: "כן, אבל בן איזה דת אתה ?" אמרתי להם — "בן הדת היהודית". "אין דבר כזה", אמרו לי עד שאמרתי: "בן דת משה". רק אז נחה דעתם. אולם יחסם אלי לא נשתנה. ברם פטור בלא כלום אי אפשר. מפעם לפעם היה מזדקר המרצע מהשק, ואז היית מרגיש עליך את אותו ארס השנאה ליהודי הטבועה בדמו של הרוסי וזה דורות ואין לעקור אותו. יש מקומות שלא ראו יהודי מימיהם ובכל זאת נזכר

השם "יהודי" בארס על השפתיים. והוא סמל לכל רע לשנאה כבושה בלב. את זאת חש כל יהודי, החי ברוסיה, על עצמו ובשרו עד היום, חמשים שנה לאחר המהפכה, זו שהכריזה על האנטישמיות כעל פשע. בפרט היה הדבר מורגש אז, בימי המלחמה, כאשר הצבא הרוסי נמצא בנסיגה מתמדת, נחל מפלות בשדה הקרב, והעם הרוסי הקריב מיליונים מבניו. אז הוא חיפש ומצא שעיר לעזאזל — את היהודי והיה אם הוא הכיר יהודי בשכנותו, היה מיד נעשה אוביקט לשנאתו, ואם לא היה יהודי בשכנותו, הוא שפך את זעמו על העם היהודי בכללו והוא האשים אותו בסבלותיו. אני הרגשתי זאת על כל שעל וצעד בטרם שהגעתי לקולחוז וגם בהיותי בקולחוז. לא אחת חשתי את השנאה אלי כיהודי. אף שהיחס היה די קורקטי ומאופק. אזכיר כאן רק שניים שלושה מקרים אופיניים. נסעתי באחד הימים עם יו"ר הקולחוז למשרד האזורי בקולישקין, מרחק של 28 ק"מ מהקולחוז שלנו. דרך העפר אחרי הגשם היתה בוצית והעגלה היתה תכופות שוקעת והסוס סוחב בקושי. עייפנו עד מאוד, היו"ר שופך את חמתו, על הסוס המסכן, על כל שונאי רוסיה והנה התחיל לגדף ולקלל את הזידובניה. "מה לך לעם היהודי ?" שאלתי. "ואתה שתוק" גער בי. אומר את האמת — נתמלאתי פחד. שתקתי. והנה נזדמנו בדרך עם אחד טרקטוריסט, שהיה עובד בקולחוז שלנו לעתים קרובות בשכר. דומה אנשים ידידים. אני הכרתי אותו, הוא הכיר אותי, והנה רק נפגשנו ועמדנו לשוחח והיו"ר מספר לו על קשיי הדרך, הוא פונה אל היו"ר ושואלהו : "למה אתה מוליך את היהודי אתך ואינך מחסל אותו בדרך ?" לא חשובה תשובתו של היו"ר. השנאה ליהודי באה לידי ביטוי בצורות שונות. באחד הימים השתתפתי עם אותו יו"ר בכנס של מנהלי חשבונות ויושבי־ראש של קולחוזים באזור. עם תום הכנס קיבלנו תלושים לארוחת צהריים במסעדה שבקרבת מקום ובזה גם תלוש לכוסית יי"ש. לי זה הספיק, אף שגם אני לא מנעתי את עצמי משתיה באותם הימים, אבל הוא, כמרבית באי הכנס, לא הסתפק בזה וכרגיל הצטייד בבקבוק יי"ש בכיסו לכל מקרה. והנה אכל ושתה את כוסית היי"ש, לאחר מכן הוא הוציא את הבקבוק, לגם ממנו מלוא לוגמו והוסיף לשתות עד שהשתכר. ראיתי והוא כבר מלא עד אפס מקום ובקושי מחזיק מעמד, ראשו התחיל להתנדנד אנה ואנה, עניו צועפו ערפל של שכרות ולפתע צנח על הארץ מלוא קומתו. לא היה לי נעים, הרימותיו מיד והושבתי אותו עוד בטרם שהספיקו שאר המסובים להסב תשומת לבם למקרה. אבל הוא, במקום להודות לי, קם פתאום נגש אלי, אחז בדש בגדי והחל לנענעני "איך אתה מעיז ? !..." אולם אני הרגעתיו ושוב הושבתי אותו על כסאו. אז אז התאושש קצת וכאילו לא כלום קם וזרק אלי : "אני אצא לראות את הסוס". „בסדר", אמרתי, והוא יצא. והנה חכיתי שעה שעתיים ומשנוכחתי שאינו חוזר, יצאתי החוצה לראות היכן הוא ? אבל הילד איננו. לא הוא ולא הסוס. נעלם. עמדתי ככה תוהה ומתבונן לעברים. אולי אתקל בו, אולם לשוא. והנה עבר על ידי הרופא הוטרינרי שלנו. לשאלתו, ספרתי לו את אשר אירע. "אל דאגה", הוא אומר לי, "אני אקחך במכונית הביתה". מאוחר בלילה הגעתי לקולחוז ושכבתי לישון. למחרת בוקר באתי למשרד, והוא יושב לו כתמול שלשום ומברכני לשלום כאילו לא קרה דבר. לא יכולתי להבליג ושאלתיו לפשר התנהגותו אתי אתמול בכנס. הוא הסתכל בי נתן בי עיניים בוהות ותמהות — "האמנם היית אתי בכנס" ? כלל איננו זוכר שראה אותי שמה... פירושים מיותרים.

היחסים ההדדיים הושפעו, כרגיל, ממצבם הכלכלי, והוא היה קשה מאוד. הצעירים כולם, גם הבנים וגם הבנות, גויסו. במשק נשארו הזקנים והילדים ואחדים מהצעירים החלושים, שקיבלו לזה תעודות שחרור מיוחדות. שטחם היה גדול. אבל הם לא הספיקו לעבדו. עם עונת הזריעה שלחה להם הממשלה 3—4 טרקטורים, ועם סיום החריש, וזה לא כל השטח, הם סלקו אותם למקום אחר. מובן שהיה פיגור בכל גם בזריעה וגם באסיף, והיבול היה, לרוב, דל. ומה היה שכרם מכל עמלם ? כאמור היו צריכים קודם כל להפריש את המכסה שהגיעה לממשלה, ומה שנותר היה מתחלק במנות של תבואה לפי ימי העבודה שכל אחד השקיע. לפי החוק היה צריך כל מבוגר לתת לפחות 250 ימי עבודה במשק הכללי, והנה היו משקים שהיבול שלהם היה לא רע, ולכן גם המנה שהגיעה לכל אחד לפי ימי העבודה היתה מניחה את הדעת, לא כן בקולחוז שלנו — היבול היה תמיד דל ועלוב ומנת חיטה ליום הגיעה לרוב ל־400—500 גרם ז״א 100—125 ק״ג לשנה, ואף אם היו במשפחה 5—6 כוחות עבודה ובס״ה קיבלו 600—700 ק״ג לשנה, איך יכלה משפחה להתקיים מזה ? מובן שזה לא השביע את רעבון ביתם. וזה אחרי שנה של עבודה מפרכת. הציל את המצב המשק הפרטי שעמד לרשותו של כל קולחוזאי על שטח של 4 ד׳ בערך. כאן היה כל קולחוזאי רשאי לגדל ירקות שונים לעצמו ולמכירה, מספר תרנגולות, פרה, חזיר או שניים ועוד. כל זה יחד עם מנת התבואה מהמשק הכללי, נתן להם אפשרות של קיום. ברם גם זה לא הספיק, ולכן היו מתחכמים וגונבים מהרכוש הצבורי. את זה עשו כולם. אפשר לומר שכולם גנבו מכולם. כן, למשל, היו שולחים את הילדים עם הבשלת החיטה אל הקמה, והם היו נכנסים פנימה למען לא תשזופנו עין אדם, וצובטים מלילות מלילות בשקים ובדרכים עקלקלות מביאים את זאת הביתה. כולם ידעו על כך וכולם עשו את זה. מקור אחר לגניבה משל הכלל מצאו להן הנשים, שהיו בשנות המלחמה העובדות העיקריות בדיש, מאחר והגברים היו ברובם מגוייסים לצבא. לשם כך התקינו להן בפנים השמלה כיסים עמוקים ורחבים, ואחרי העבודה היו ממלאות את הכיסים חטה. וככה היית רואה אותן בלכתן ברחובות הקולחוז. איך שכולן הרו ללדת, ביניהן צעירות וזקנות בלות, וכריסיהן בין שיניהן.

היחס אל הדת

בקולחוז היתה כנסיה, אבל היא היתה סגורה כל השנים שלא באשמתם, אלא באשמת השלטונות. רק בשנת 1943 הוכרז על חופש הדת בעקב המצב בחזית, שדרש יתר הבנה לרגשות של ההמונים, ואז נפתחה הכנסיה בקולחוז, שהיתה מתמלאת עד אפס מקום בימי ראשון בשבוע ומענין יהיה לספר שגם הצעירים היו מבקרים ברצון בכנסיה.

אשר לי — אני לא התפללתי. הייתי בודד לנפשי בין זרים ותמיד במצב של דכאון. לבי היה מר עלי מחמת הפירוד הארוך מיקירי וחוסר הידיעה על הנעשה אתם, אף שלא ידעתי ולא כלום על שעלה ליהודי עיירותינו ועל קיצם המר, הרי התיסרתי קשות ושנתי נדדה ממני והמנוחה היתה ממני והלאה.

יהודים כמעט שלא ראיתי כל אותן השנים. רק בקובילקין וגם בסרנסק נמצאו קצת יהודים פליטים, שנמלטו לשם עם פלישת הנאצים מחרקוב ומקיוב, ואתם הייתי נועד מפעם לפעם. סדור לא היה לי וגם לא תפילין. אבל גם לא הייתי זקוק לזה מבחינה נפשית. יום אחד נפגשתי באקראי ברחוב בסרנסק עם גוי אחד מכר מסביבת זברוזה. כמו כן נתקלתי פעם ברחוב עם בנו של ליבה החייט. גורלו היום בלתי ידוע לי. הגוי עוד הספיק לחזור לוישניבה ב־1942, כאשר יהודיה היו כבר כלואים בגיטו, וכפי שנודע לי לאחר מכן מפי חיינה רבינוביץ, הוא הספיק עוד למסור פריסת שלום ממני למשפחתי.

עשיתי בקולחוז זה מחורף 1942 עד לאוגוסט 1944. בשנים עשר לאוגוסט. עם נסיגת האויב וכל שטח בילורוסיה שוחרר, נתקבל צו מ־נ.ק.וו.ד. שאחזור לווילֵיקה, מקום עבודתי מלפני המלחמה. מיד יצאתי ברכבת למינסק, ורק שם נודע לי מפי יהודי וולוז'ינאי על ההשמדה ויקירי בתוכם. הוכיתי תדהמה. שבור ורצוץ השארתי הכל ונסעתי לוישניבה. שם מצאתי כבר את חיינה רבינוביץ, את מינדל ואת נוח עם הבת של איצה ליבה ועוד אחדים ובס"ה 17—18 איש. כולם התגוררו בביתו של מאיר יענקל פודרזסקי, בית נרחב מאחורי ההר.

הפגישה עם שרידי העיירה, שהיתה כולה שרופה, רק קצותיה נשארו, על קברם של יקירינו, היתה מזעזעת. עמדתי שעה ארוכה והתיחדתי עם זכרם של הקדושים ויקירי בתוכם. אחרי שנים של פרידה באתי והשתטחתי על אפרם. נתתי לדמעות שיזלו עד שיבשו עיני. חזרתי אל הבית בו התגוררו כולם, שכבתי והרגשתי את שברון לבבי. ידעתי שהחיים מעתה יהיו מלאי דאבה, אבל יש צורך להמשיך. ככה אני וככה כולם כל אלה ששבו הנה אחרי שנים של תלאות אין קץ.

רובם עבדו בבוגדנוב, ואני המשכתי לעבוד בוויליקה בהתאם לצו ובכל שבת אחרי הצהריים היתי בא אליהם ומשתהה אתם כל יום ראשון. אולם, לא ארכו הימים ושוב נוכחנו שהאדמה בוערת מתחת לרגלינו, ולא כאן נמצא את המנוחה ואף לא זמנית. את זאת הרגשנו יום יום בפגישותינו עם הגויים, אלה שעבדו אתנו יחד ושעוד לפני שנתיים היו ממשמידינו. ברם בצורה מוחשית ביותר ניתן לנו הדבר להבין, כאשר יום אחד נתבשרנו על רצח יוסקה רבינוביץ בהיותו בעבודתו בבוגדנוב, ע"י חוליגנים בילורוסיים. זה היה לנו האות, ובאוגוסט 1945 עזבנו את וישניבה בדרך ללודז', מכאן התגלגלתי לברלין, במקום ששהיתי מנובמבר 1945 עד יוני 1946, כאשר עברתי עם "הבריחה" לצרפת. שלושה ארבעה שבועות ישבתי במחנה פליטים וביולי עליתי בנמל מרסיי על ספינת משא קטנה בשם "יגור" שהפליגה בדרכה לארץ. 700 איש הפלגנו באניה זו וב־12 באוגוסט הגענו לחופי הארץ, אולם נתפסנו ע"י הצבא הבריטי וגורשנו לקפריסין. היינו הראשונים שפתחנו את המחנות בקפריסין. רק בדצמבר 46 אושרו לנו סרטיפיקטים ואנו עלינו כליגליים ארצה. אצלי זה היה אחרי שנעדרתי ממנה כ־20 שנה, כאשר עזבתיה לאסוני הגדול בשנת 1927 עם אשתי שרה ובני משה ז"ל.

וישניבה בפרוס מלחמת העולם השניה

לפי רשימותיה של חיינה רבינוביץ ושיחות בע"פ אתה ועם אחרים

קיץ 1939. במשך כל חדשי הקיץ הלך והחמיר המצב המדיני בפולניה. העתונות היתה מלאת ידיעות מרעישות על ההכנות למלחמת עולם שניה, הכנות קדחתניות. שפולניה תהי נקודת המוקד שלה. אלא שקוינו בכל זאת שכל זה יעבור בשלום, והעיירה, ככל פולניה כולה, המשיכה בחייה הרגילים. נמשכה, וביתר שאת, הפעילות הציונית ע"י כל הזרמים שהיו מיוצגים בעיירה: השומר הצעיר, פועלי ציון, ליגה למען א"י העובדת, החלוץ, העובד, ציונים כלליים, בית"ר ועוד. כל זה תסס חיים ערניים ומרץ רב של נעורים.

בית הספר. בית הספר של "תרבות" על שמונה כיתותיו. הגיע אז ל־200 תלמידים. חלק מהנוער המשיך את השכלתו אחרי סיימו את בית הספר, בוילנה. מי בבית הספר התיכוני, מי בסמינריון למורים או בקורסים למסחר ולהנהלת חשבונות. גם ב אורט" למדו אחדים. אלה הוו, לאחר זמן, את האינטליגנציה בעיירה, ובבוא היום, שימשו הם כעתודה טבעית לפקידות בשנת שלטון הסובייטים בשטח שלנו. גם ה"אגודה" היתה מיוצגת בעיירה, ובראשה העמיד את עצמו הרב וינשטין, וסביבו מספר בעלי בתים, שהיו ידועים מאז כמתנגדי הציונות — משה שמשלביץ, ליב קופל'ס ואחרים. אלה נלחמו, אומנם בלי הצלחה, בפעילות הציונות בעיירה. לבסוף שמו עינם בבית הספר. חשקה נפשו של הרב וינשטין להפוך את בית הספר "תרבות" לתלמוד־תורה של "האגודה", ודרשותיו בבית הכנסת היו חדורות השמצה ארסית נגד "תרבות". ונגד כן אלה שעסקו בעניני תרבות וציונות בעיירה. השפעתו, כאמור, לא היתה מרובה והפעילות הציונית היתה חזקה.

נציין כאן שעם בוא הרוסים עזב הרב וינשטין את העיירה, עבר לליטא ומשם הצליח להפליג לארץ. כיום — בירושלים. ופתאום, בעוד אנו נמצאים בעיצומה של מלחמת מפלגות ואידיאות, הקיץ הקץ על הכל. ביום בהיר אחד של אוגוסט 1939 הוכרזה המלחמה, שכה לא רצה הלב להאמין שהיא תבוא, והנאצים צעדו לגבולות פולניה. מצב הרוח בעיירה נעשה מתוח מאד. למחרת ההכרזה נראו כבר הפליטים הראשונים מוורשה ומלודז. וכבר הופצו שמועות, שהגרמנים מתקרבים ומגיעים אלינו. מפי הפליטים הראשונים שמענו על תעלו־להם של הנאצים ביהודים בכל מקום שהם מגיעים לשם, והאוכלוסיה היהודית בעיירה נתמלאה חרדה. והנה נודע לנו על ההסכם בין ברית המועצות לבין גרמניה, לפיו יעבור

כל חבל ארץ זה לידי ברית המועצות ווישניבה בתוך זה. ידענו מה שצפוי לתנועה הציונית מהשלטון הסובייטי; ידענו שזה יסגור בעדנו את הדרך לארץ ישראל, אולם ידענו גם, כי זה מבטיח לנו קודם כל את חיינו ולכן אין פלא שבשעה שהידיעה נתאמתה, ובעיירה נראו הטנקים הראשונים של הצבא הרוסי, יצאה כל העיירה לקבל את פניהם בפרחים ובהפגנה של שמחה לבואם. במרכז השוק הוקמה במה ובא כח היהודים — יעקב הירש אלישקביץ, בצוותא עם ב"כ הנוצרים בעיירה, הופיעו בנאומים נלהבים, וסימו בקריאה: "תחי ברית המועצות!" וככה היינו פתאום לחלק מהרפובליקה העממית הסוציאלסטית רוסיה הלבנה.

וישניבה במשטר הסובייטים

משטר חדש, חוקים חדשים וקודם כל — משטר של עבודה. בהתאם לכך עברו כל החיים הכלכליים על פסי הקואופרציה והצחיזם. התארגנו בעלי המלאכה ויסדו קואופרטיבים בכל ענף וענף לחוד: הסנדלרים, הספרים עם יוסף דודמן בראש כמנהל; החייטים הנגרים, העגלונים ועוד. כל אלה קיבלו הזמנות לעבודות מהשלטונות ומפרטיים. אחרים עבדו בפקידות "בסל־סוביט", ביערנות, בצרכניות ובקבלת היבול מהאכרים, גם החנונים התארגנו ועברו לצורה של צרכניות. לאט לאט החלו כולם להסתגל אל המצב החדש.

המצב החברותי־צבורי

ברם, אם בשטח הכלכלי עוד ניתן איך שהוא להסתגל למצב, הרי קשה עד מאד היה להשלים עם המשטר בשטח החברתי צבורי. נאסרה ונפסקה כל פעילות ציונית; ועד־הקהילה נסגר וכל שטח פעולתו עבר למסגרת השלטון האזרחי הכללי; גם בית־הספר שנשא עד עתה את דגל התרבות העברית ברמה, נסגר, ובמקומו קם תחליף: בית־ספר ששפת ההוראה בו היא יידיש, ועברית חס מלהזכיר. אותם המורים, שאתמול עוד חנכו את הילדים על ברכי התרבות העברית והציונות, היו אנוסים לפתע לשנות את אורחם ולעבור לשפת הוראה שכפו עליהם השלטונות. אולם, יתר על כן, מבית־הספר ניטל הבסיס האידאי שהונח ביסוד החנוך של בית־הספר העברי. ניטלה ממנו הנשמה של התרבות היהודית, והוא התרוקן משליחותו הלאומית. השלטונות עוד הגדילו לעשות, והקימו במקביל לזה בית־ספר כללי, ששפת ההוראה בו היתה רוסית עבור כל האוכלוסיה הנוצרית והיהודית גם יחד. בית־ספר זה היה משוכלל ורמתו הפדגוגית מעולה, והעמיד בצל את בית־הספר האידישאי.

תעמולה קומוניסטית

במשך הזמן החלו השלטונות בתעמולה בין האוכלוסיה וביחוד בין הנוער. למטרה זו הובאו שני קומיסרים "קומסומולצים". בחורים יהודים צעירים, אחד מסמולנסק והשני מהומל. גם בראש ה"סל־סובייט" העמידו קומיסר יהודי בשם גוטין. זה היה אדם כבן ארבעים בנו של רב מסביבות מוסקווה. איש פיקח היה, משכיל, וידע עברית על בוריה ומעורה בהווי היהודי ובתרבות היהודית. הוא התערה מהר בחיי העיירה, ודווקא משום כך

היה מסוכן ביותר. הוא היה קומוניסט קנאי ללא ויכוחים ועמד על שלו בקנאות ללא ויתורים. באחד הימים הגיעה ועדה מיוחדת מוולוזין עיר המחוז, לטהור ולמפקד האוכלוסיה. הם ניהלו הסברה מדינית, וקראו לנוער להצטרף למפלגה הקומוניסטית. אחדים מהנוער הוזמנו ל״סל־סובייט״, שם הוצע להם לשתף פעולה בתעמולת הסברה בין האוכלוסיה לטובת המשטר הסובייטי.



מיון האוכלוסיה ומאסרים (משיחה עם גדליהו דודמן)

ועדה זו מיינה את התושבים וחלקה אותם למעמדות. מעמד ״הקולצ׳סטבו״ — בעלי בתי המסחר והעסקים הגדולים; מעמד בינוני — רובה של האוכלוסיה היהודית; מעמד ״הבידנוטא״ או ״בטרקי״ — זוהי דלת העם — המעמד המיוחס ביותר. מה עשו היהודים שלנו ? — ניצלו את כל הקשרים, ו״בפרוטקציה״ עברו כולם למימד ״המיוחס״ — ״בטרקי״. באחד הימים הופיעה ועדה שניה מטעם ה־נ.ק.וו.ד., לטהור יסודי של האוכלוסיה מאלמנטים בלתי רצויים — „אנטי־סובייטים״ כביכול. ראשית לכל גרשו את ״האוסדניקים״, — המתישבים הפולנים מאנשי הלגיונרים המשוחררים, שיושבו במקום זה בשעתו על ידי השלטונות הפולניים על קרקע ממשלתי. אחריהם בא תורם של כל אלה אשר העלו על עצמם חשד של ״אנטי־קומוניזים״. רבים מבין האוכלוסיה הכפרית־נוצרית, נשלחו בעוון זה למאסר וגורשו לסיביר. גם על העיירה נחתה הגזירה, ושלושה יהודים. שנחשדו, משום מה, בעוון ״אנטי־קומניזם״: זאב דוידסון, ישעיהו רובין ומרדכי זלף, נאסרו וגורשו, תחילה לבדם, וכעבור זמן מועט — גם בני משפחותיהם אחריהם. שם נתייסרו באשר נתייסרו, הבעלים לחודש והנשים עם הילדים אתן לחוד, מבלי שידעו זה מזה במשך כל השנים.

באורח פלא, ולמזלם וגורלם, נשארו כולם בחיים, פרט לאשתו של זאב דוידסון — ינטה, שחלתה בדלקת ריאות קשה ומתה בסיביריה. והגורל אשר הפריד ביניהם במשך כל ימי המלחמה ,קישר אותם מחדש, והם נמצאים אתנו כאן בארץ.

פעולה ציונית במחתרת — (מתוך רשימותיה של חיינה רבינוביץ)

ואעפי״כ לא נשאה כל אותה התעמולה הקומוניסטית בין הנוער פרי. יותר מדי הוא היה מושרש בתוך התנועה הציונית והקשר עם הארץ. בשעה שהוא הועמד פתאום בפני המצב במלוא עריו, נוכח, למורת רוחו, בצד השני של מטבע השלטון: נאסרה כל פעילות ציונית בדומה לכל רוסיה הסובייטית, וכל החלומות והתקוות של הנוער לעליה, כל מה שמילא את חייו בשנים האחרונות, זו הפעלתנות הציונית לאומית, שהיתה פרי חינוך של ימי הילדות בית־הספר והאוירה בעיירה, כל זה שהשתלב אורגנית וצמח עם ומתוך חייו, לכל זה בא פתאום הקץ. רע ומר היה להם להכיר בזאת. הם נוכחו פתאום. שאומנם הובטחו להם החיים הפיזיים, אבל נשללו מהם חיי רוח. ובלי חיים לאומיים הם התהלכו עם שממון בלב. הם לא רצו להשלים עם זאת. זה היה אז מצב הרוח בין תנועת הנוער הציונית בכל אותו השטח שעבר בעקב ברית רוסיה—גרמניה, לברית־המועצות. ומספרת ח. רבינוביץ:

התחלנו לפעול במחתרת. לשם כך באנו בקשרים עם התנועה בוילנה. כתוצאה מזה התארגנה קבוצת נוער, ששמה למטרה לצאת לוילנה, יען כי משם היו סיכויים לעבור את הגבול הליטאי ומשם להפליג לארץ. אבל הגורל רצה אחרת: בגלל מחלתה של אחת מאתנו, נדחתה היציאה לשבוע ימים. בינתיים נתקבלה ידיעה שברוך מיליקובסקי, שלמד בוילנה, נתפס יחד עם כמה נוצרים על הגבול. ידיעה זו שמה קץ לפעולת המחתרת שלנו והרפתה את הידיים, ובדלית־ברירה, אנוסים היינו להסתגל למצב שנוצר ולהשאר בעיירה. כאמור, ממשיכה לספר ח. רבינוביץ, נכנסנו כולם למעגל העבודה וגם אני בתוכם. נתמניתי למנהלת הספריה הכללית, שהתארגנה מחדש. כתוצאה מאחוד הספריה הפולנית והספריה שלנו.

טיהור בספריה

עבודה זו היתה עשויה לתת סיפוק רב, אילמלא הייתי תיכף ביום השני לעבודה, נתקלת בגזירה, שירדה עלינו כהלם רעם: ממשרד המחוז בוולוזין הופיעו שני בחורים ברשימה מוכנה והחלו לעשות טהור בספריה. קודם כל הם הוציאו את כל הספרים העבריים ופקדו להעלותם על המוקד. ומהאידישים הותירו מספר קטן של קלסיקים, ועל היתר יצאה הגזירה — להישמד! גדולים היו יסורינו הנפשיים. ידענו בכמה עמל ודמים עלתה לנו קניתו של כל ספר; באיזה אהבה טיפחנו את המוסד התרבותי הזה בעיירתנו רבות בשנים. נימנינו, איפוא, וגמרנו בינינו להוציא בחשאי מספר ספרים יקרי ערך בעברית וביידיש, ולהסתירם במחסן גרוטאות. את השאר נאלצנו במו ידינו להעלות באש. עוד היום מתייסר לבי בקרבי על כך. אולם — לא היתה לנו ברירה. זו היתה גזירה מטעם השלטונות, וחסרי אונים היינו להתקומם נגדה. אכן, זה היה אז וזהו גם היום יחסה של ברית־המועצות לתרבות העברית ולחיים הרוחניים לאומיים של העם היהודי כולו. הכל מכוון למטרה אחת: להביא את העם היהודי בברית המועצות לידי טמיעה גמורה! כאמור, ניתנה לנו לפחות נפשנו לשלל. ככה נדמה היה לנו אז, ואנו התנחמנו בסתר נפשנו. שאם נזכה ונישאר בחיים, הרי יש עוד תקוה, שנזכה להגיע פעם למולדת הנכספת.

וישניבה תחת עול הנאצים

ברם, גם נפשנו לא ניתנה לנו לשלל. ב־22 ביוני 1941 הכריזו הגרמנים מלחמה על רוסיה, וכעבור יום יומיים היו שוב כל הדרכים מלאים פליטים מי ברכב ומי ברגל. כולם רצו מתוך אינסטינק פנימי להמלט מידו של היטלר. אבל אך מעטים הצליחו להימלט ולהגיע למטרתם. בחלקם נהרגו מהפצצות הגרמנים בדרכים ובחלקם אנוסים היו לחזור, כל הדרכים היו כבר חסומות. גם בוישניבה החלה בהלה. רבים ברחו בדרך לוולוזין מתוך תקוה וסכוי להגיע אל הרוסים. והיו כאלה שהרחיקו בבריחתם עד מינסק, אולם היו אנוסים לחזור הביתה.

ביום ששי בבוקר התקרבו הגרמנים לוישניבה, ומיד החלו בהפצצות. אין לתאר את הבהלה ואת המהומה שנתחוללה בעיירה. כולם עזבו את הבתים ויצאו לשדה הפתוח. פצצה אחת פגעה בביתו של וורונקר, וכתוצאה מכך נהרגה ילדתו של חנן אוסישקין. בתשע





מצבת זכרון
לזכר קדושי
וישניבה
שנספו ונרצחו
ע"י הנאצים וגרוריהם
בי"ז אלול תש"ב
זכרם לא ימוש מקרבנו לעד
הי"ד

יוצאי וישניבה · תשב"א



בי"ס תרבות בוישניבה, יושבים (משמאל) מרדכי דודמן, ברל אלי מיליקובסקי, יוסף מנחם רבינוביץ, הרב ר' צבי עפרון ז"ל, ויבדל לחיים ארוכים אהרון צבי דודמן, על ידו בנו זלמן ז"ל, יעקב צבי אלישקביץ, 2 אנשי וישניבה עם ילדיהם, המורה אלתר פודברזסקי, ברוך רבינוביץ עם ילדיהם, וכל ילדי בית הספר.



בית הכנסת המרכזי בוישניבה



גן ילדים בוישניבה



ככר השוק בוישניבה



רחוב וילנה בווישניבה



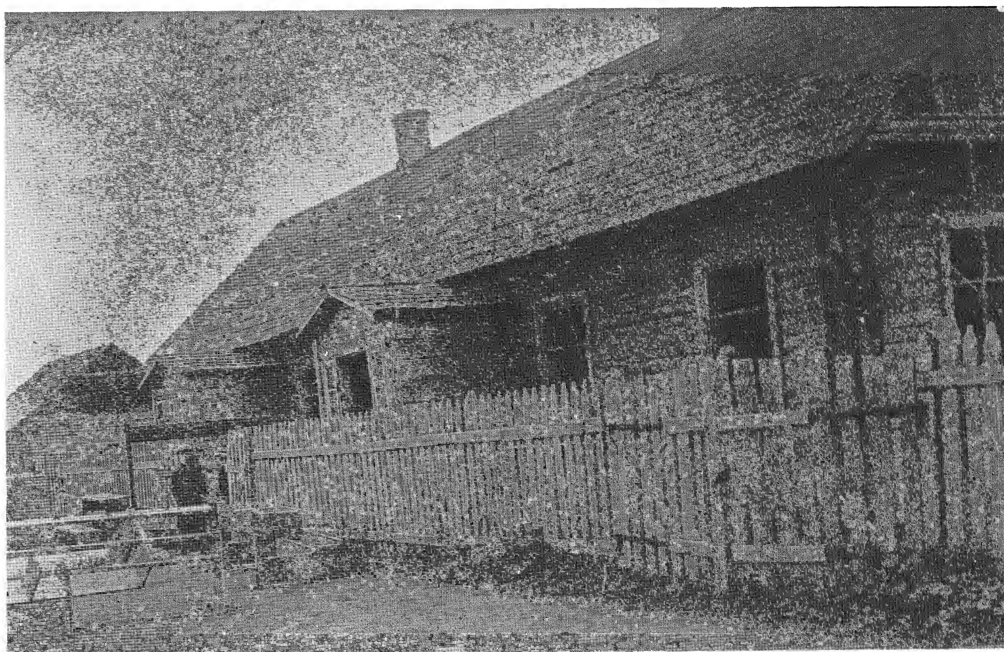
רחוב קרווה בווישניבה



בית ספר תרבות בראשות הרב הגאון ר' צבי עפרון ז"ל



בית בוישניבה



בית בוישניבה



גלשה על השלג, במורד הרחוב (1930)





החלוץ בוישניבה בהנהגתו של יהושע רבינוביץ, כיום ראש עירית תל־אביב



החלוץ בוישניבה עם יהושע רבינוביץ לפני עלייתו



הנוער החלוצי, לציון יום פתיחת המכללה העברית בירושלים ז' ניסן תרפ"ה



החלוץ הצעיר בושניבה עם חיים אברמסון לפני עלייתו ארצה (1926)



החלוץ בוישניבה 1932





חלוצי וישניבה בקיבוץ הכובש בפתח־תקוה



החלוץ בוישניבה

עומדים מימין : משה רבינוביץ ז״ל, רחל פודברזסקי, גרשון רוגובין,
חיים אברמסון, שרה דודמן ז״ל, אהרון דודמן.
יושבים : אסתר הימן ז״ל, יעקב זוסמן ז״ל, חנה דן ז״ל,



הנהגת קן השומר הצעיר בראשות יהושע רבינוביץ. עומדים: (מימין) משה פודברוסקי, שרה פודברזסקי, חיינה רבינוביץ; יושבים: (מימין) זימל אברמוביץ ז"ל ויבדל לחיים ארוכים יהושע רבינוביץ, איטקה מלצר.



השומר הצעיר



השומר הצעיר בוישניבה — בתלבושת שמרית



מושבת קיץ של השומר בוישניבה. 1938



קבוצת ידידים. יושבים מימין : יוסף זוסמן, חיים יודל זוסמן ; עומדים משמאל : יוסף דודמן ז״ל, אחריו יבדלו לחיים ארוכים מאיר ליובצנסקי (בארה״ב), אהרן צבי דודמן, חיים אברמסון (בישראל)



הפרטיזנים הוישניבאים ביערות נולובוהי



1937 — פגישת חיילים מוישניבה בוילנה; חיים פודברזסקי, שמעון פודברזסקי, זימל אברמוביץ,
אשר זלב, יצחק יוסף דודמן.





ועידת צעירי ציון בוילנה ב־1922 בהשתתפות חיים אברמסון, ציר של וישניבה





תהלוכת ל"ג בעומר בכיוון בית הכנסת בוישניבה





תמורים : אלתר פודברזסקי, יעקב הירש אלישקביץ, ועד ההורים והתלמידים
מועצת ביה"ס — אייזיק ז"ל יו"ר המועצה



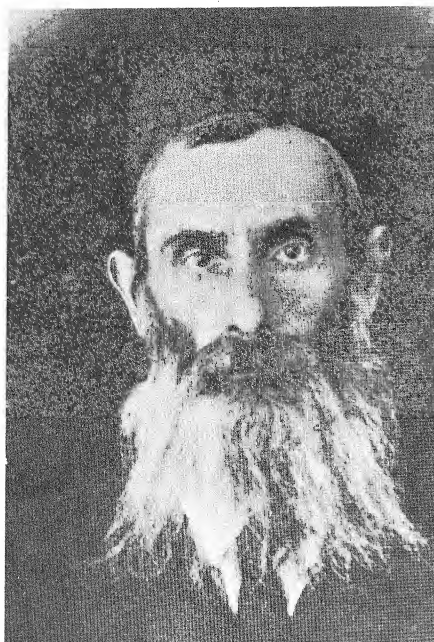
בי"ס תרבות והנוער החלוצי בוישניבה, בראש : המורה אביגדור לוין ; מצד ימין שורה אחרונה :
יהושע רבינוביץ, כיום ראש עירית תל-אביב



בית ספר תרבות עם המורה, יהושע רבינוביץ



הרב הגאון ר' אהרן שמידט נפטר בארץ בגיל 107
חכם ומשכיל, טוב לב ואהוב על הבריות.



הרב הגאון ר' זונדל לוריא ז"ל מושניבה
חכם ומשכיל, טוב לב ואהוב על הבריות.



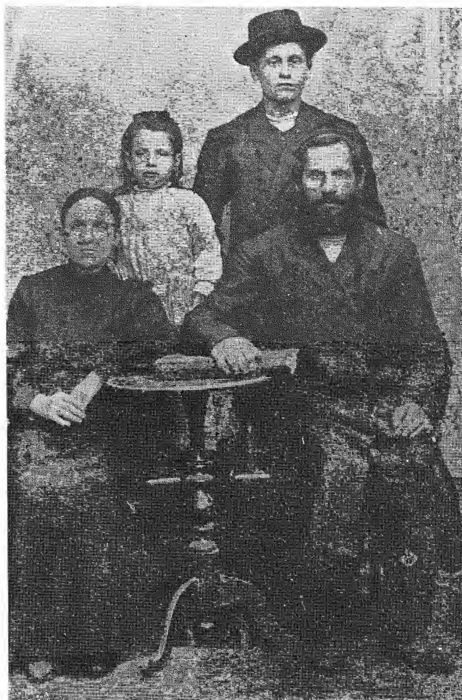
ר' יצחק דווידסון ז"ל



ר' חיים נחמן קוזלובסקי מיקירי העיירה,
איש ישר, צדיק ואהוב על הבריות.



ר׳ בנימין וגליה דודמן „הרופא של וישניבה״ סבא וסבתא של אהרן צבי דודמן ושל חיים וחנוך אברמסון ושל גדליהו דודמן.



ר׳ שמואל ברוך המלמד המפורסם ל„גמרא״, אשתו אסתר, בנו אלתר ובתם מלכה פודברזסקי ז״ל.



הרבנית עלקה לוריא ז״ל



הרבנית שרה שמידט אשת הרב ר׳ אהרן שמידט, נפטרה בארץ

מכתב זלמן דודמן בהיותו בשדה־נחום מטעם הפלמ"ח בשנת 1943/44 אחר גמר לימודיו בבית־ספר מקוה־ישראל. בכל פעולה חשובה של הפלמ"ח הלך ראשון, תנצב"ה.

אבא, בתיה ועמנואל היקרים שלום רב!

[illegible]

שלכם באהבה

זלמן

5. 3. 44

מכתב זלמן דודמן ז"ל לאחותו ריסה שתבדל לחיים, אחרי שהועברה לשויצריה, מאושביץ עם רכבת ילדים ונוער, אחרי השואה, בו מנחם אותה ומתאר את ארצנו האהובה עליו, הריה ואגמיה. **מסירותו לארצנו לא ידעה גבול.**

18.11.45 לאחותי היקרה רשי'קה, שלום וברכה!

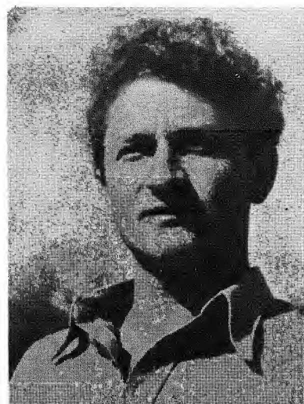
את מכתבך קבלתי, את שואלת למה אינני כותב, אכתוב לך את האמת, קשה לי מאוד להעלות על הנייר את כל מה שהלב מרגיש. אני דואג לך מאוד, את תמונתך קבלתי, ושמחתי עליה מאוד, את נראית די צעירה ויפה. ואם יש לך אפשרות המשיכי לשלוח תמונות. נקוה שבמכתב הבא אוכל גם אני לשלוח לך תמונה.

בארץ-ישראל עכשיו תקופת הסתיו, הקיץ חלף ואתו ימי [illegible] גם החום, מזג האויר עתה קריר ונעים מאד, עוד מעט ותתחיל עונת: [illegible]. בכפרים העברים דשו כבר את התבואה, [illegible] והשדות מוכנות לזריעה, מתכוננים לקראת רדת "היורה" בזמן הגשם הראשון.

את כותבת ששוויצריה היא ארץ יפה מאד ההרים גבוהים ועטורים שלג לבן, הערים והעיירות נקיות ויפות, אולם אינך יכולה להנות מיופיה של ארץ זו היות [illegible] שלך, דעתי היא שאת בכן צריכה להנות מיופי שוויצריה [illegible] לחזק תנוחי [illegible] כח, ותבריאי [illegible] בריאה ורעננה. טיולים בהרים ועל האגמים [illegible] טוב מאד ומחזק הלב. ועוד יבוא יום ונטייל יחד בהרי ובכפרי ארץ-ישראל [illegible] שהיום הזה בוא יבוא, רק שמרי על עצמך, אל תתיאשי ושמרי על [illegible].

אחיך האוהבך זלמן.

בקבלנו הידיעה הראשונה שריסה חיה, ב־3 ליולי 1945 — שמחנו בגיל ודמעות.



זלמן דודמן־דודאי ז״ל איש הפלמ״ח,
נפל במלחמת השיחרור בקרב על חיפה
ו׳ ניסן תש״ח 15.4.1948.



טייבל פודברזסקי



זלמן דודמן־דודאי בדרך לארץ ישראל
עם אביו אהרן צבי דודמן ברחובות
ורשה (1936).



הילד אברהם אלי ז״ל של
חיה וגדליהו מבית רבינוביץ



ראשון משמאל: זלמן דודמן־דודאי
ז״ל, וצבי ליובצנסקי ז״ל ויבדל
לחיים ארוכים אהרן צבי דודמן־
דודאי, בעת עלייתם דרך וילנה,
1936.



זיסקה פודברזסקי ז״ל



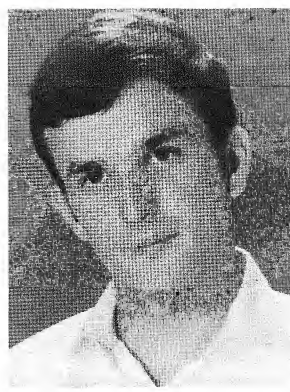
הגברת קוקין, אמו של אריה



חיינה קוקין



דב גורדון ז״ל (ברל סטולר מוישניבה)



מנחם סילמן ז״ל, בנם של טוביה
ואברהם ; נפל במלחמת ששת הימים



פרומה־בתיה רבינוביץ ז״ל



האחיות פודברזסקי, בנות של
מרדכי פיבוש. ניספו בשואה



חנה דן — דיקנשטיין ז״ל
לבית מלצר



וישיניבה בוערת



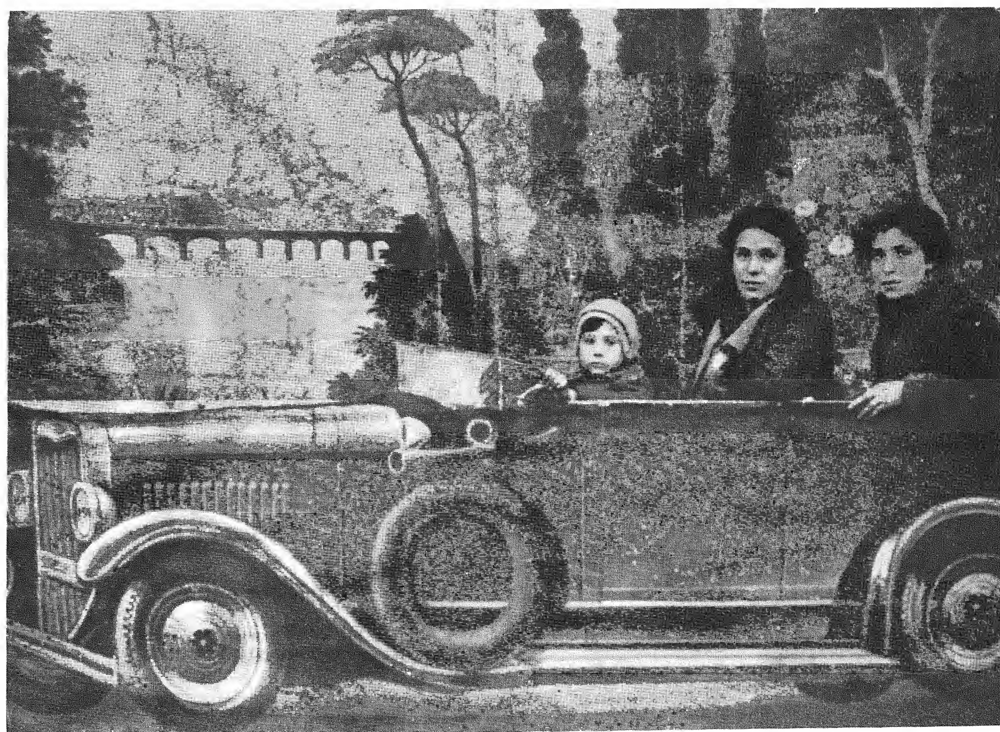
ר' צבי מלצר, רבקה אשתו ז"ל



שרה פודברזסקי, חינה רבינוביץ, רבקה גורביץ, מינה רבינוביץ



פרסקי שרה ז"ל, גצל יצחק פרסקי, יבדל לחיים ארוכים (הורי השר שמעון פרס)



חינה רבינוביץ, אלישבע רבינוביץ, הילד אליהו פודברזסקי בן של חיה וגדליהו



משפחתו של יהושע רבינוביץ, ראש עת"א



משמאל לימין: 1) זלמן דודמן־דודאי נפל במלחמת השיחרור, ספורטאי מילדותו.
2) צבי ליובצנסקי. 3) ברוך ליובצנסקי. 4) צבי ברמן.



1) בתיה פודברזסקי. 2) פוגל פטשננק. 3) מטליה גליק — (מגיד). 4) טיבל פודברזסקי ז"ל.
5) בריינקה גרשוביץ תבדל לחיים ארוכים.



משפחת יעקב פודברזסקי ז"ל



משפחות מלצר וקוטלר. שמעון פרס עומד שלישי מצד ימין ע"י אימו



משפחת אלתר פודברזסקי


משפחת אברמסון — האב צבי יצחק, האם אסתר ריזה, הבנים אהרן אלי, חיים, וחנוך


גצל פודברוזסקי ואשתו — ז"ל



יעקב יוחס־יחס ז"ל מת ברעננה ב־1937; גיטל יחס, בת 96 גרה בתל־אביב



ליב דווידסון ורעיתו ז"ל



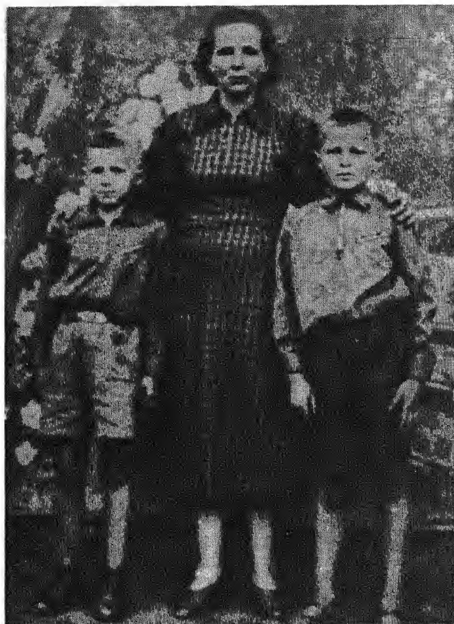
משפחת יעקב פודברזסקי (ראש המשפחה מזוקן), חותנו של יעקב, ר' צבי דוב ברקמן ז"ל



אברהם ליב הקצב וגיסו, נרצחו בשנת 1933, הרוצחים היו אנטישמיים מקומיים



נטע פודברזסקי, חייקה פודברזסקי (רבינוביץ), גדליהו פודברזסקי, יוסף רובין, אלישבע דיקנשטיין, שמואל לוין, אלישבע שמשולביץ, רבקה איצקוביץ.



זלדה בונימוביץ וילדיה



שמואל קלמן (ראשון מימין), נרצח אחרי מלחמת העולם הראשונה לאחר שחזר מן השבי



זלמן ואשתו רחל־לאה רבינוביץ ז"ל



האחיות חיה מינקה ובתיה פודברזסקי
שנרצחו בעקבות התנגדותן לנאצים



משפחת ישראל גורביץ ז"ל (השמש של וישניבה)



משפחת איצקוביץ ליד קברה של האמא



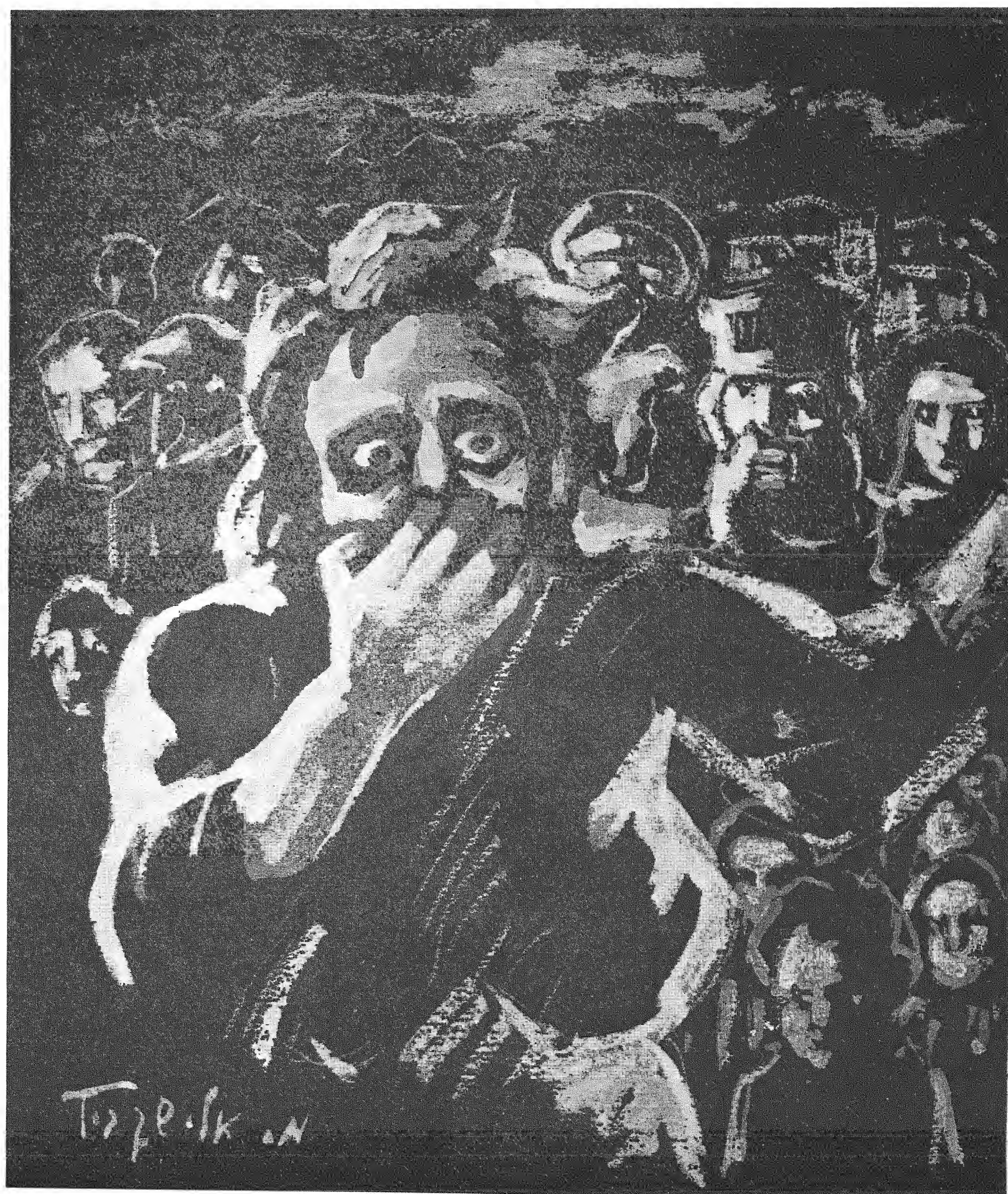
המצבה על קברו של דוב גורדון (סטולר ברל)



משפחת דיקנשטיין



משפחת דורר אלתר עם אמם — פריידה חיה והילדות



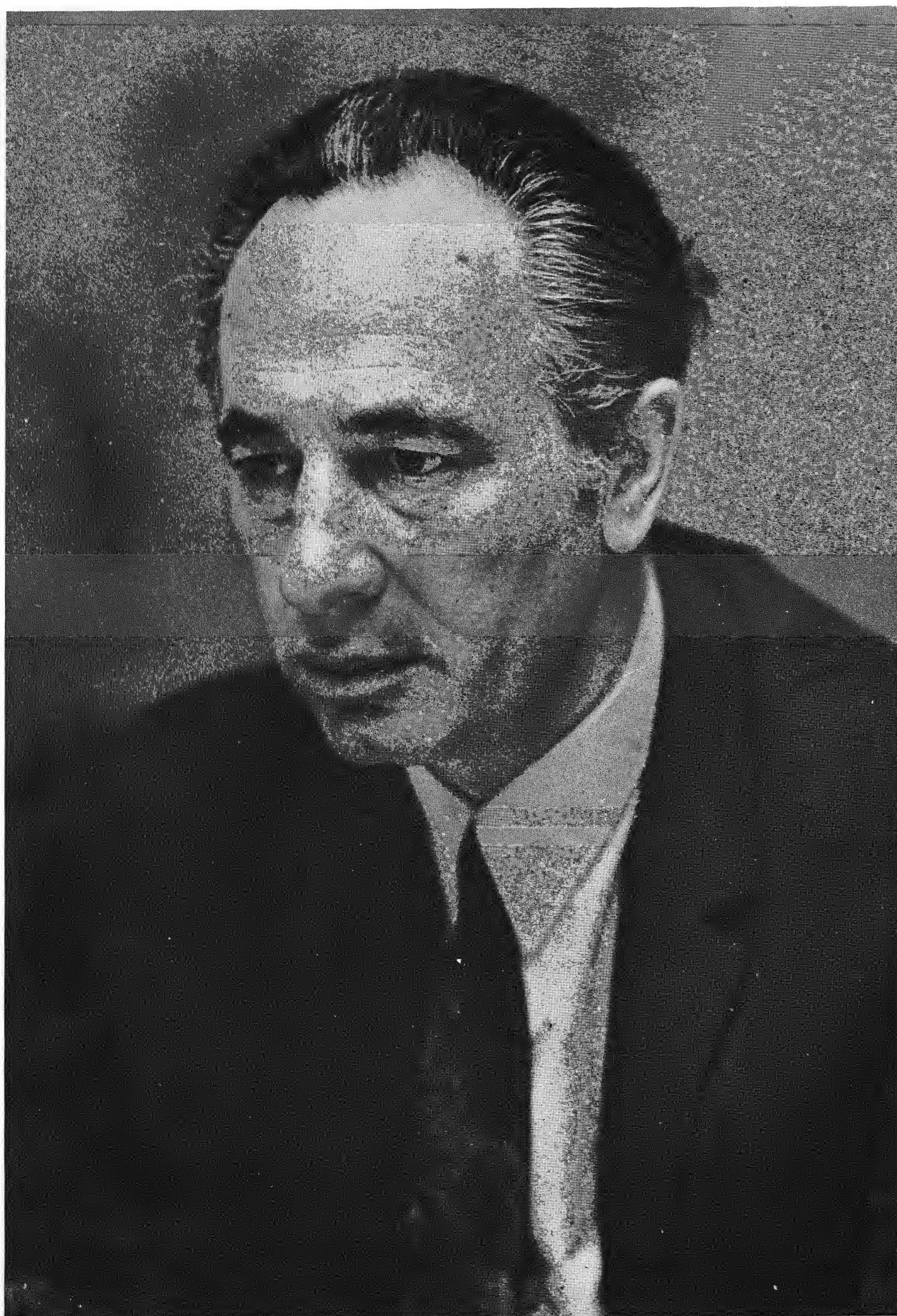
זעקת אימים של המובלים להשמדה



נחום גולדמן יליד וישניבה



בחגיגות 60 שנה לתל־אביב, יהושע רבינוביץ, ראש עת"א, מברך את גולדה מאיר





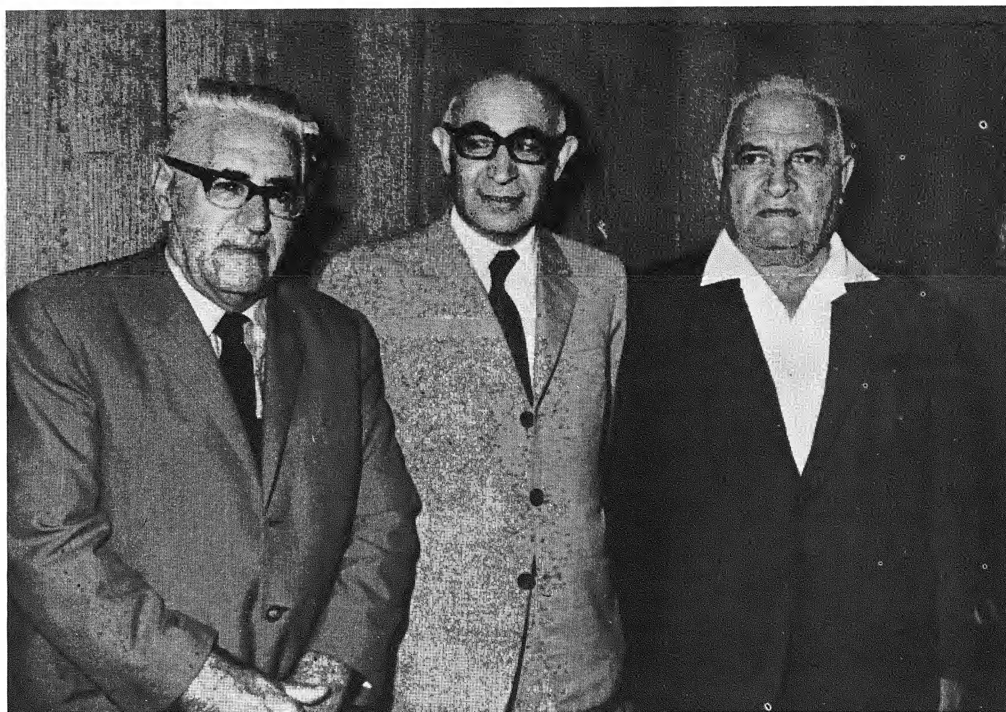
ראש עת"א י. רבינוביץ עם שר האוצר פנחס ספיר



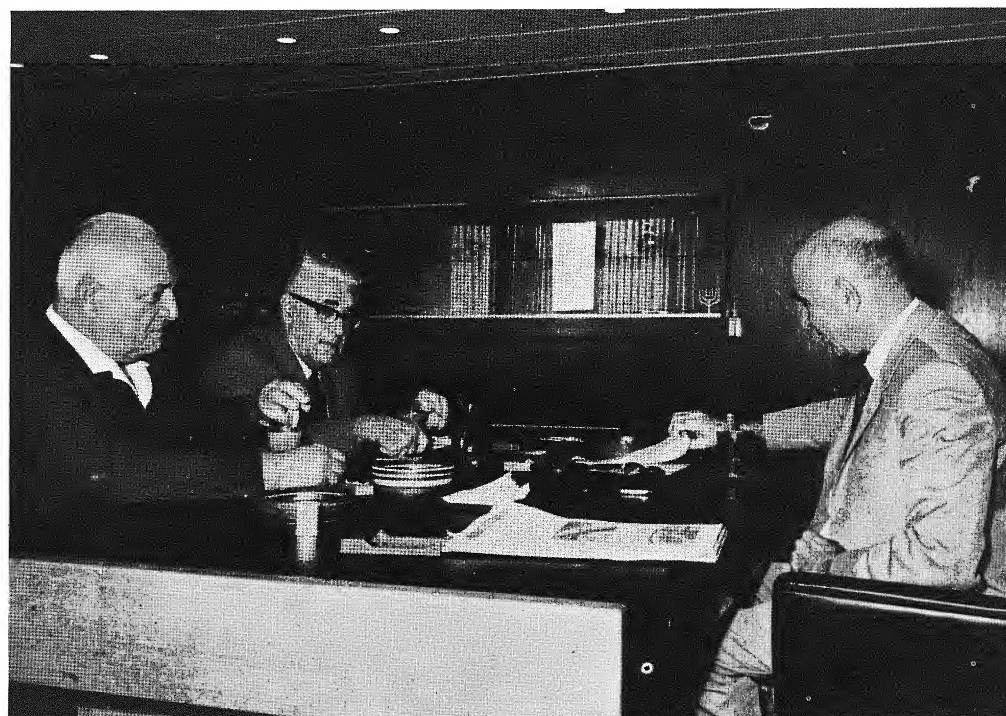
בקבלת פנים לנשיא זלמן שזר ורעיתו



ראש עת״א י. רבינוביץ בשיחה עם דוד בן־גוריון



ראש עת"א (באמצע)



עם עורכי הספר, אהרון צבי דודאי־דודמן וחיים אברמסון

בבוקר נכנסו הגרמנים לעיירה ומיד הוציאו פקודה לחזור לבתים. בשעה ארבע באותו היום יצא צו שעל כל היהודים להימצא בחצר הכנסיה הפרבוסלאבית. בשעה הקבועה נמצאו כבר במקום כל בני העיירה — טף ונשים זקן ונער, שם פקדו על כולם לשכב על הארץ, עם שהם מוקפים מקלעים וכלי יריה אחרים. בעשר בלילה התחילו להוציאם בקבוצות של עשרים איש לבית הגמינה. שם הדחיסו את כולם עד כדי מחנק עד אור הבוקר. בבוקר הוציאו את הנשים ואת הילדים ושלחום הביתה, ואילו את הגברים שלחו לעבודה. שלושה שבועות החזיקו בהם. ביום היו יוצאים לעבודה ובלילה היו מחזירים אותם לגמינה. אוכל היו מביאים להם מהבית. רוח של דכאון השתרר בעיירה. איש לא העיז לצאת מהבית. פחד וחרדה נפלו על כולם. הדלתות הקדמיות היו סגורות. והאנשים התהלכו כצללים, ומי שהעיז לצאת, עשה את דרכו בעקיפין.

הגרמנים ממנים מליציה ונאמנים משלהם

מיד עם בואם מינו הגרמנים מליציה מורכבת מנוער נוצרי, וכנאמנים שלהם מינו שניים, שהכריזו על עצמם כ״פולקס-דויטשה״ — את פינגר ואת טירינסקי. שניהם באו לעיירה מסביבות דנציג הם עבדו ביערות, שהיו שייכים ליהודי דנציגאי — יבלובסקי, התערו במקום ונשאו להם נשים מבנות השלכטה הפולנית. כאשר מונו לנאמנים של הנאצים, התעללו ביהודי העיירה, וידם היתה בכל הצרות והפורענויות שבאו עליהם עד יום השואה. מאחד מהם, אמנם, נקמו לבסוף הפרטיזנים היהודים את נקמתם. כפי שעוד יסופר כאן, אבל במשך ימי שלטונם ירדו לחיי יהודי העיירה ומצצו להם את דם התמצית עד בוא הסוף המר.

הקרבנות הראשונים

כעבור שבועיים מיום כניסתם נפלו הקרבנות הראשונים. עקב הלשנת זדון של השכנים הנוצריים, הוציאו הגרמנים את שמעון לוין ואת ליכטרמן יצחק מבתיהם. הובילום ל״סיני-גורי״ וירו בהם, מבלי לתת אפילו להביאם לקבר ישראל. (לפרשה זו יש המשך ברשימותיו של גדליהו דודמן, אשר נביאו כאן: ועד-הקהילה החליט, בעקב הפצרת נשי הקרבנות, לשלוח משלחת אל המפקד הגרמני ולהשתדל שירשו להביא אותם לקבר ישראל. חברי המשלחת היו: ר׳ מרדכי דודמן ויוסף מנחם רבינוביץ. הם נסעו ובאו בחרף נפש למטה המפקדה. אחרי שעות ארוכות של צפיה, ניתנה להם הרשות להכנס. רק החלו לשטח בפני המפקד את הבקשה, הסתער עליהם בחרפות ובגידופים: — אלפי חיילים מטובי הנוער הגרמני מתגוללים בשדות הקרב ואינם מובאים לקבורה, ואתם באים אלי לבקש על פגרי שני יהודונים מזוהמים.. ובמכות רצח גרש אותם מחדרו).

מטבח הדמים

לא עברו ימים מרובים ובעיירה הופיע הקצין מוקו הידוע, ומיד נפוצו שמועות על רשימה של 80 איש שעומדים להוציאם להורג. גם שמותיהם היו ידועים. עם ערב הופיעו בביתנו שניים מחברי ועד-הקהילה: יוסף ברקמן וברוך רבינוביץ, ובקשו מאת אבא, שהוא

יתראה עם פינגר, נאמנם של הגרמנים, ויבקש על נפש האנשים, כמובן תמורת תשלום דשן. עמדו כולם והציצו מבעד לחלון בציפיה לפינגר, בידעם, שבשעה זו עליו לעבור ע״י ביתנו בדרכו הביתה מהגמינה. וכאשר הוא נראה מרחוק, יצאו חברי הועד לקראתו והפצירו בו שיואיל להיכנס. הוא נכנס, התישב ושאל לרצונם. החלו להתחנן לפניו שיבטל את הרשימה, בהבטיחם לו הרים וגבעות. ברוך רבינוביץ נפל על ברכיו והתחנן על בנו יוסף, שגם שמו הופיע ברשימה הנ״ל: ״הרי הוא עודנו ילד״ טען ברוך מתוך בכי רב. על כל זה ענה פינגר בזו הלשון: ״היום לא יקרה דבר, ומה שיביא המחר רק האלוהים הוא היודע״... והלך לו. אין לתאר את הבהלה שהשתררה בעיירה. אנשים התרוצצו אנה ואנה מבלי דעת את עצמם. כל אחד ראה את המוות פרוש לפניו. בלילה הוציאו קבוצת בחורים, הובילום לבית־הקברות וצוו עליהם לחפור בורות. איש לא העלה שינה על עיניו; ליל אימים ומחריד. עוד החושך היה פרוש על הארץ העירתני אמא ושלחתני אל דודי שמעון — ״אולי שם יותר טוב״. אך יצאתי מהבית, נתקלתי באיש המיליציה, שקרא אחרי: ״לאן ?״ — ״נטרדה שנתכם מעיניכם, הא ?״

נקשתי בדלת ביתם של הדוד שמעון ואין עונה. יצאתי חזרה לרחוב, והנה ראיתי מרחוק, שמישהו פותח את הדלת הקדמית של בית ישראל־אלי רבינוביץ, וחומק פנימה. רצתי ונכנסתי גם אני לביתם כל עוד נשמה באפי. עמדנו כולנו והצצנו מבעד לחרכי התריסים. והנה, ככר השוק הוקף חיילים גרמניים, ומיד אחרי זה נראו ראשוני הנידונים למוות, כשהם מובלים ע״י חיילים. הנה זליג הזגג עטוף טלית ותפילין; והנה יעקב־הירש אלישקביץ המורה בלוית בנו מובלים לעקידה; והנה מוציאים מביתו של הדוד שמעון את נכדתו ריבקה׳לה, עודנה תינוקת, בכותנת לילה לעורה: (אותה, אומנם, הם שחררו מיד ושלחוה הביתה) והנה דודי ליב נובופרוצקי ושלושת בניו אתו; והנה מישה, חתנו של זליג הזגג — גם הוא מובל לשחיטה. ושוב — מקצה רחוב וולוזין באים מוקפים חיילים: שיקה קפלן ושני בניו אתו; ראינו את יעקב הורביץ, חתנו של משה שימשלביץ מובל ע״י חיילים. אותו הוציאו כמעט ערום מהבית. כשהוא משאיר אחריו תינוק בן חודש וחצי. (שבקה אשתו מתה בלידתה ביום בו נכנסו הגרמנים לווישניבה). בסך הכל הוציאו להורג באותו יום 38 איש. על פאתי בור אחד גדול בבית־הקברות היהודי, שנחפר ע״י קבוצת בחורים באותו לילה, העמידו את כולם וירו בהם ממקלעים, והם נפלו לבור זה אחר זה.

זה היה מרחץ הדמים הראשון. אב קבר את בנו ובן את אביו. בין אלה שנפלו היה גם דודי ליבל נובופרוצקי ובנו הצעיר ליפא. תחילו הובילו את ארבעתם — את האב ושלושת בניו —, אולם שניים מהבנים ניצלו בנס: אחד, ברל, התחמק ונכנס בין הקברנים, ובמו ידיו קבר את אביו ואת אחיו הצעיר, והשני, חיים, הצליח להמלט כבר מהבור אחרי שהוא כוסה חי בעפר. שניהם הסתתרו כל היום בבית־הקברות, ולעת ערב באו אלינו, כשדעתם כמעט טרופה עליהם. מדברי הגויים הוכח. שרבים מהקרבנות נקברו חיים, וימים אחרי המעשה עוד הורגשו זעזועים מתחת לכסוי העפר.

לא עברו כמה ימים אחרי מרחץ הדמים, או כמו שהגרמנים קראו הזה — ״דאס שפיל״, והם דרשו להמציא להם במשך איזה ימים כמות של כלי כסף וזהב וכל מיני תכשיטים,

בהתאם לפקודה, נשלח כל זה ע״י חברי ועד הקהילה — יוסף־מנחם רבינוביץ ומרדכי דודמן הסנדלר לגמינה מקום שהקצין מוקו חכה להם. שם קיבלו את פניהם במכות ובמהלומות עד זוב דם. אחד השוטרים הפולניים דז׳ידז׳י מכפר סלקובשציזנה הלם ליוסף מנחם באגרופו על פניו, ועקר לו שתי שיניים. אחרי ״קבלת פנים זו״, הואיל הקצין מוקו לקחת מהם את כל מה שהביאו, וגרשום.



בגיטו

מיד למחרת יצא צו שבמשך שעתיים על כל היהודים לעזוב את בתיהם ולעבור לגיטו, שתפס את כל השטח של חצר בית־הכנסת עד לקצה רחוב קרבה. כל השטח הזה הוקף גדר תיל ושער באמצעיתה. ע״י השער הועמדה שמירה של מיליציה, למען לא יוכל לעבור בו איש מהגיטו המסוגר ומנותק מכל העולם, פרט ליוצאים לעבודה. הה, לא אשכח לעולם את התמונה. שסמלה באכזריותה ובאימים שבה את כל הטרגדיה של עמנו האומלל! עוד לבי בוכה בי ברשמי דברים אלה ובהשוותי לנגד עיני את מראה היהודים הנרדפים על צואר ע״י ה־ס.ס. והמליציה הפולנית בפרגולים ביד ודוחקים אותם מבתיהם אל כלאם, בשעה שהגויים מהסביבה והשכנים שלנו עומדים ומצפים לרגע בו יוכלו להיכנס לבתים שפונו על־ידינו, לשלול שלל ולבוז בז. למעלה מאלף נפש הודחסו, הודחקו לשטח צר עד מאוד, שתפס לפני־כן חלק קטן מהעיירה. אין לתאר את הצפיפות ששררה בבתים, בהם היה עליהם לגור בחדשים האחרונים לפני ההשמדה. שבע־שמונה משפחות בבית אחד; כל משפחה היתה כובסת, מבשלת ואופה לפי התור: כל ערב משפחה אחרת. ובשעה שהנשים עסקו בכביסה, היו הגברים יושבים ומתפללים לאלוהים שיחלצם מהמיצר. ברם, אזניו של אותו אלוהים היו אטומות, והוא לא שעה לקוראים אליו ממעמקים. כל יום וגזירותיו החדשות. עכשיו שהיינו כולנו דחוקים בדלת אמותיו של הגיטו, היה להם יותר קל לשעבדנו ולרמוס אותנו ברגליהם כעפר וכדומן חוצות.

ה„יודנראט״

חברי ועד הקהילה:

1) רודנסקי,
2) יוסף־מנחם רבינוביץ,
3) יוסף ברקמן,
4) בר־מיכל רובין,
5) מרדכי דודמן,

מונו ע״י הגרמנים ל״יודנראט״ ואליו צורפו עוד:

6) מיכל מיליקובסקי,
7) שלופסקי דוד,
8) ברוך רבינוביץ,

9) יהושע סורסר,
10) אבא גומניץ.

המזכיר — גדליה פודברזסקי.

"היודנראט" מונה מלכתחילה ובמיוחד כדי לשמש כלי מכשיר בידיהם לדכוי יהודי העיירה. הוא היה אחראי למילוי כל פקודה על תשלום מסים וארנונות שהוטלו על יהודי העיירה. באחד הימים פקדו הגרמנים לאסוף את כל הרהיטים מהבתים, שהתפנו אחרי הגרוש לגיטו, ולהביאם לשלטונות הגרמניים בוויליקה. לא היה מי שיתנדב לשליחות זו, כי היה ידוע שסכנת מוות כרוכה בזה. ואז נמצא שוב האחד והיחיד — ר' מרדכי הסנדלר. זה ר' "מרדכי הצדיק", כפי שקרו לו בגיטו. "אין דבר, הוא אמר, אני נוסע". והוא נסע וחזר כעבור מספר ימים צל אדם. כולו מוכה ופצוע, אולם החיוך הטוב, האופיני לו, לא סר מעל פניו, כאילו היה אומר: "אשרני שזכיתי להיות לקרבן". כמה ימים אחרי שובו נבצר ממנו להניע אבר, ושרה כלתו שגרה יחד אתו, תמכה בו. היא האכילה אותו ממש בידיים.

החיים בגיטו

האם יש לדבר על החיים בגיטו? אלה לא היו חיים בכלל. את הנוער, בנים ובנות, החל מגיל 12 והלאה הוציאו לעבודה בבוגדנוב, וויגן וביערות מסביב; גם למחנה בקרסנה הוציאו מוישניבה כ־80 בחורים. שם מצאו את מותם יחד עם כל יהודי קרסנה. בית־ספר לא היה קיים, והילדים התגוללו ברחוב בשטח הגיטו ללא תורה; בטלו חגיגות, ולא נשמע קול חתן וקול כלה בגיטו. שבתה שמחה מלב.

מ צ ב ה ב ר י א ו ת היה מניח את הדעת. מתוך האפילה שירדה עלינו, מתוך הדוחק והצפיפות שחיינו בהם, היתה דאגת האמהות נתונה לשמירה על הנקיון ועל בריאות בני־ביתן. מקרים קשים של מחלות לא היו. אולם כשאירע מקרה של מחלה רצינית לא היו תרופות בנמצא, והממונה על כך מטעם השלטונות, ד"ר פובל, האנטישמי מאז, הוכיח את שינאתו ליהודים באותם הימים ולא נתן. כאן המקום לציין את דמותו של ד"ר פודזלבר גרשון ז"ל בין שאר הדמויות שהאירו חשכת הגיטו. הוא היה רופא מעולה, ידוע לתהילה בין האוכלוסיה היהודית והנוצרית מסביב, ובימים ההם, כשתרופות לא היו בנמצא, ראינו עד כמה הוא. הרופא, מתלבט ומתייסר על שאין בידו תרופה בשביל החולה הזקוק לכך. רק תרופה אחת היתה בידו: מתחת לאדמה היה מוצא כמה טיפות יי"ש ונותן לחולה בתור סמי הרגעה. אכן, עוד תרופה אחת היתה בידו: מילות עידוד והשפעה פסיכולוגית על החולה.

אמצעי קיום

ממה בכל זאת התקיימו? — בסכנת נפשות היו באים איכשהו בקשרים עם השכנים הנוצרים, ובעד בגד או שמלה ותכשיט יקר ערך היו מביאים מזונות. והיה מעשה ואחת עברה את גדר התייל, שהקיפה את הגיטו. בכוונה ללכת לגויה אחת מכירה שלה שגרה שם בקירבת מקום, כדי להשיג אצלה ככר לחם או תפודים. והנה, אך יצאה, נתקלה בשוטרים פולנים, והם ירו בה והרגוה במקום.

קשר עם המחתרת הפולנית

יצויין פה עוד דבר אחד: בוישניבה ובסביבתה ובעיקר בסילויצי (בישובי השלכטה הפולנית) בין היערות נמצא נוער פולני שעסק בפעולות מחתרת נגד הגרמנים, והם היו באים בקשרים עם ה"יודנראט" בגיטו. הם היו באים בסתר ומביאים ידיעות מהרדיו, ולפעמים גם את עלוני המחתרת הפולנית. ופעם היה מדובר גם על נשק שהם, כאילו, מוכנים להכניס לגיטו. הכוונה היתה להכין נשק וחומר נפץ למקרה האחרון כשיעמדו בפני האבדון. במקרה זה, התהלכו אנשים מסויימים ברעיון — לעורר מהומה, לפוצץ את הגיטו, ובתוך המהומה לברוח היערה. אולם ההצעה נדחתה מחמת פחד ואזלת יד.

קשר עם העיירות הסמוכות

היה קשר מסויים עם העיירות הסמוכות: וולוזין, אולשני, טראב, איויה וקרבה. הקשר התקיים ע"י מכתבים סודיים שנשלחו בסתר ע"י גויים. הכל הסתובב סביב האקציות: "שחיטה או טרם שחיטה"...

אביב בגיטו

עברו ימי פורים והגיע חג הפסח, חג האביב. אביב היה בעולם. כה אהבנו את התקופה הזו! היערות, בהם עבדנו התעוררו לחיים, וצפורי רון מלאו את עפאיהם שירה; האכרים יצאו לחרוש את שדותיהם ולעבד את אדמתם, רק לנו לא בא האביב. הסבל השכיח את כל אשר מסביב; לא ידענו לא חג ולא שבת ולא אביב, ולא שמחת היקום הקם לתחייה. יהודי העיירה התהלכו מזי רעב והיו לצללים. המחכים מיואשים למות הגואל. אכן, היו כמה "מאושרים" כאלה שמתו מיתה טבעית: 1. צירה דודמן, 2. הירש-בר פודברזסקי — מת בגיל למעלה ממאה, 3. מנדל רודנסקי ועוד.

לפני הקץ

כאמור כבר, היו נשלחות לעבודה גם בנות, שהועסקו בכל מיני עבודות קשות ומפרכות את הגוף. הן עזרו לבנות את הגשר על נהר גישרנה והעמיסו עצים לקרוניות בתחנת בוגדנוב. לבסוף העבירו אותן עם עוד כמה בנות לוויגן. שם הוטל עליהן לאפות לחם, שהומצא אגב, ע"י היודנראט בוישניבה, עבור קבוצה של 40 בחורים יהודים שעבדו שם. באחד הימים ביוני 1942 הגיעה קבוצת פרטיזנים למחנה העבודה שבז׳רדל, במקום שעבדה קבוצת בחורים וישניבאיים. הם הציתו את המינסרה הגדולה, ערכו מיטינג וקראו לפועלים שילוו אליהם ויצטרפו לפרטיזנים. אחדים מהבחורים הוישניבאיים הצטרפו אליהם ולא חזרו הביתה. אך נודע הדבר לגרמנים, באו ליודנראט והזהירו, שבאם הבחורים לא יחזרו, הם ימיטו אסון על כל בני העיירה. זה גרם לבהלה איומה והפיל פחד על תושבי הגיטו. ומרוב פחד ויאוש באו בדברים עם שני אכרים, ותמורת תשלום מתאים הלכו, מצאו את הבחורים והביאום חזרה לגיטו.

על ה„יודנראט" בוישניבה ופעולותיו

(משיחות עם איש ה„יודנראט" בר־מיכל רובין)

ערב ערב היה ה"יודנראט" עסוק בישיבותיו. על סה"י עמדו לרוב אותן הבעיות:

1) סדור רשימת היוצאים לעבודה לעשרים ושמונה מקומות, שהיו לנו בסביבות וישניבה. היו לנו לזה חישובים משלנו. יש והיה צורך להחליף אנשים ממקום עבודה אחד לשני; יש והיה צורך לשלוח אחר במקום אחד שנחלש מאוד; היו מקומות עבודה שהיינו מעונינים לשלוח לשם יותר אנשים מהדרוש, משום שמשם אפשר היה להכניס צרכי אוכל בהסתר. בחורף דאגנו לכך שזה שלא היה לו בגד חם לעורו, יעבוד במקום יותר קרוב לבית. קרה, ופתאום נתקבלה פקודה להוציא מספר עובדים נוסף על אלה שעבדו באותו המקום, ואז צריך היה להוציא עוד אנשים לעבודה. כל זה דרש דיון ושיקול דעת מרובה. משימה זו, סידור רשימת היוצאים לעבודה, הוטלה עלי, והיא הכבידה עלי מאוד. התחננתי שישחררוני מזה, אולם מחוסר אנשים, אנוס הייתי להמשיך בתפקיד כמעט עד הסוף. עד שפקעה סבלנותי, הסתלקתי מתפקידי זה ויצאתי בעצמי לעבודה.

2) על ה"יודנראט" היתה מוטלת גם הדאגה לפת לחם לזה ולאחר, ורבים היו כאלה. חלב לא היה לנו, אבל כאשר בקשנו מהשלטונות הגרמנים שיתנו לנו את החלב הרזה מהמחלבה שלהם. נענינו בחיוב, ומאז היינו מקבלים יום יום מספר כדים של חלב רזה לחלוקה בגיטו.

3) ה"יודנראט" עמד על משמר הנקיון וההיגיינה, כדי למנוע מחלות. ויש לומר שהצלחנו מאוד בשטח זה.

4) ברם, עיקר דאגותינו היה נתון כל הזמן לבעיה אחת — איך לספק את תיאבונם של כל אלה שבאו אלינו בדרישות. ודרשו כולם את הכל: —

ה ג מ י נ ה דרשה מדי פעם שימציאו לה חומרי בנין, זכוכית, עץ ומסמרים ועוד ועוד, ואנחנו אנוסים היינו לתת ובזמן שהוקצב לנו.

ה מ ש ט ר ה — דרשה מגפיים, מדים חדשים, שעונים, לבנים וכלי מיטה בשבילם, נשיהם וילדיהם. והם קיבלו.

ה ס ט ר ו ס ט ב ה דרשה גם היא חומרי בנין, רהיטים, מיטות, כלי מיטה, שטיחים, אדרות עור ופרווה.

ה ג ב י ט ס ־ ק ו מ י ס ר — רהיטים, מיטות, כלי מיטה, מוצרי עור ו... כסף... כסף... ועוד הפעם כסף. הם לא הסתפקו בכמות קטנה. מדי פעם היינו שולחים טרנספורט של 15 עגלות מלאות. יצוין פה, ממשיך איש שיחי, על מה שעמדנו כבר ברשימות הקודמות: מדי פעם היה צורך במלווה לטרנספורטים מבין אנשי ה"יודנראט", ומשום סכנת הנפשות, שהיה כרוך בזה, לא נמצאו מתנדבים לכך. רק אחד ויחיד נמצא מתנדב מדי פעם בשעת הצורך הרי זהו ר' מרדכי דודמן, אותו היהודי הפשוט שזכה לכנוי "מרדכי הצדיק". ובתגמול

היה תמיד חוזר כולו מוכה ופצוע ושוכב חולה ימים רבים אחרי כן. אולם זה לא הרתיע אותו להמשיך במשימתו זו.

עדיין לא הזכרנו את אנשי ה־ס.ס. והגסטפו ופלוגות של חיילי החזית. הם נהגו בפשטות — היו מקיפים את הגיטו ומופיעים בפני ה״יודנראט״, ודורשים להמציא להם תכף ומיד כל מיני מצרכים: פיזמות, סבון ומטבעות זהב. ודרשו גם כל מיני גויים, שמשיהם ומלכחי פנכה של צוררינו ואנחנו נתנו נתנו ועוד איך נתנו. יום אחד באו אנשי הסטרוסטבה, תפסו 40 איש מקריים מהרחוב, הביאום לגמינה וכפו עליהם שכיבה של שעות רבות עם הפנים למטה עד שאפסו כוחותיהם, ואז רחמו עליהם ושלחו להודיע לאנשי ה״יודנראט״, שימציאו מיד כופר נפשם בסכום של 500 רובל זהב במשך 20 דקה, ולא — שיבואו לקחת את גויותיהם. למיותר לספר שהכסף הומצא בדיוק בזמן.

הנה בזה וכדומה היה ה״יודנראט״ עסוק. בדם שבלב היינו יורקים וממלאים את כל הדרישות שהועמדו בפניהן. צריכים היינו מדי פעם לשבת ולטכס עצה איך לחלק את היטלי הכספים או דרישות מסוג אחר על תושבי הגיטו. היו גם מקרים של השתמטות, ואז פעלנו בלי שהיות ובלי היסוסים. נכנסנו לבית המשתמט, ערכנו חיפוש ולקחנו בעצמנו לפי המכסה שהוטל עליו. ידענו שאת זאת דורשת טובת הכלל, והיא דרשה פעולה מיידית. וכשכלו כל הקיצין ואפס הכל, והדרישות — ״הב! הב!״ תכפו עלינו, קנינו מהגויים שכנינו ונתנו. עד שהגיע היום, וכל האמצעים נידלו ולא הצלחנו למלאות את הדרישה בזמן. מה עשו? — באו והוציאו את כל אנשי ה״יודנראט״ לככר השוק, פקדו עליהם לזחול על ארבע עם הפנים למטה והשוטרים הפולניים צעדו מאחוריהם ודשו את בשרם באלות הגומי שבידיהם. באותו ערב הובהלו אנשי ה״יודנראט״ לגמינה, וכה נאמר להם: — ״דעו לכם, שאתם הנכם מחוץ לכל חוק, וחייכם אינם שווים אף חייו של כלב בשרשרת, ואחת דינכם — השפלה ובזיון כל עוד נותנים לכם את החיים במתנה״.



יום השואה — י״ז אלול תש״ב

ממשיכה ח. רבינוביץ לספר:

האוירה נעשתה קשה ביותר עוד ביום ששי ט״ו באלול. החשד התעורר, כאשר קבוצת פועלים בראשותו של אלי־יעקב זוסמן, הגיעה ביום ו׳ לגיטו לנופש של יום אחד, ובמוצאי־שבת לא הורשתה לחזור למקום עבודתה, והם נשארו בגיטו. הורגש בעליל שהאיום ביותר עומד להתרחש. שמועות התהלכו, שנפוצו כנראה בזדון, שעומדים לגרש את כולם למחנה עבודה, ובזאת התנחמו. אולם. הנה הגיעה השעה האחרונה, וכל האשליות נגוזו. בשתיים אחר חצות, אור ליום א׳ י״ז אלול תש״ב, הוקפה העיירה ע״י פלוגת חיילים מזויינים בתת־מקלעים, ועם שחר החלו לגרש את אנשי הגיטו מהבתים אל חצר בית־הכנסת. היו כמה חולים. ששכבו על ערש דווי, ולא יכלו לקום. הם נורו בו במקום. בין אלה — חיים הסנדלר — נורה במיטת חוליו ומת במקום; אותו הגורל נועד גם למוסיה לוין בת ר׳ יעקב ליב. אחרי

שרכזו את כולם בחצר בית־הכנסת, ציווו עליהם לשכב על הארץ עם הפנים למטה, ומי שיהין וירים את ראשו, יהרג בו במקום. ואמנם, שניים — ברל פיקוביץ (בלתי שפוי) ושינה ניטקה בתו של זליג הזגג, הרימו את ראשיהם והם נורו ונהרגו בו במקום. לאחר כמה שעות של שכיבה על הארץ. בא ראש ה־ס.ס., האחראי למבצע ההשמדה, העמיד שולחן, הזמין את איש ה״יודנראט״ אליו, ולפי רשימה שבידו, קראו בשמותיהם של 20 איש הראשונים. אלה צוו לקום וללכת בלוויית חיילי ה־ס.ס. תחילה רצו עוד להסוות את פעולתם זו, כאילו כל כוונתם היא לשלוח את האנשים למחנה עבודה. משום כך הודיעו, שכל מי שברצונו להחליף את בגדיו, יכול לעשות כך — ללכת ולחזור מיד. ואמנם, רבים הוטעו ועשו כן: הלכו והתלבשו בבגדיהם הטובים ביותר ובאו וחיכו לגזר דינם יחד עם כולם. עשרים הראשונים הובלו לקצה רחוב קרבה בדרך לכפר וויסטוביץ. שם עמד בנין בלתי מקורה. בשטח בנין בלתי גמור זה העמידו שולחנות, ביניהם העבירו את הקרבנות, ציווס לכרוע ברך עם הפנים אל הקיר, וירו בגבם בתת־מקלע אוטומטי, כשדמם מותז על הקירות ועל השולחנות. אחדים התמוטטו ומתו בו במקום, אבל רובם עוד פרפרו בין החיים והמוות, ואחרים רק נפצעו, שותתו דם והיו עוד במלוא הכרתם. אולם, גויים, שעמדו הכן לשרות ה־ס.ס. זרקו תיכף את כולם לבפנים הבית. משנשמע קול היריות, וזעקת הקרבנות הראשונים הגיע למקום הריכוז ולאלה שהיו כבר בדרך לבית המוקד, והמצב היה כבר ברור בכל אימתו, החלה תסיסה בין המובלים, ולקול קורא: ״הורא. הורא!!!״, החלו לברוח, לקפוץ מהמשאיות, בהן הובילום. ולהמלט בדרך אל היער ולשדות הקמה, שהשתרעו על פני שטחים נרחבים. אולם, כולם כולם, פרט לשניים שלושה, שעליהם נייחד את הדיבור במיוחד, נתפסו ע״י השוטרים הרוכבים, שרדפו אחריהם, נורו ונפלו חללים, ובגופתיהם כיסו את כל הדרך שבין הכפר לבין היער. אין לתאר כמו את הרעש ואת קול הזעקה שעלה מחצר בית־הכנסת. ברם, רק מעטים ניסו למלט את נפשם. רובם הלכו מדוכאים, לאים, משוללי רצון חיים כצאן לטבח וקבוצה אחרי קבוצה הובלו במשאיות וברגל אל מקום המוקד, הועב־ו בין השולחנות, אונסו לכרוע ברך עם הפנים אל הקיר, נקצרו באוטומטים ונזרקו אל פנים הבית. ועם האחרון, שעה שהבית התמלא גופות הקדושים, הוצת מסביב על כל הנמצא בו.

כאמור, היה זה ביום א׳, יום גינוסיא. מבעוד בוקר צלצלו פעמוני הכנסיות ובשרו את בשורת הטבח לכל הגויים אשר בכפרים מסביב. לאלפיהם הם התאספו באותו יום לעיירה, מלאו את רחובותיה והתגודדו בסביבת מקום המוקד. הם ספרו לפרטיזנים אחרי השחרור, שראו את הקרבנות, כאשר רבים מהם עומדים בחלל החלונות, מתחננים וזועקים. מליטים את פניהם, כאיל להרחיק קצת את האש האוכלת בהם. עד... עד... שהכל התמוטט; הקולות נדמו והבית על כל קרבנותיו הפך לעפר ואפר.

השניים האחרונים. מספרים שהאחרונים אשר הובאו למקום המוקד היו: יוסף דודמן והרופא ד״ר פודזלבר.

יוסף דודמן. הוא עבד כל הזמן במספרה שלו, שנמצאה מעבר לתחום הגיטו. הוא היה אחד מאלה, שהיו בטוחים כמעט, שלהם לא יאונה דבר. הוא האמין שאותו ישאירו בחיים, באשר ״הגרמנים זקוקים לו״. גם באותו יום א׳ לא נעדר ממספרתו. ובשעה שכולם

רוכזו בחצר בית־הכנסת וציפו לגזר דינם, עמד הוא ועבד: גילח, גזז את שערות הגרמנים ושל הגויים, ציחצחם וייפם. הזליף מי־קולון, וכרגיל, רצה לחייך. אולם לחיוכו היתה צורה של "מיתה משונה". טפחו לו החיילים על השכם: "וואס זינד זיי זא טרויעריק, ה' דודמן?" הם התבדחו התלוצצו אתו, והוא המשיך עד הסוף. הידיים עבדו, והוא כולו עמד על רגליו מאובן. הידיים עבדו... עד... שבאו שני חיילי ה־ס.ס. ולקחהו אתם.

הרופא ד"ר פודזלבר. מספרים, שהגויים ביקשו שישאירוהו בחיים, בטענה, שהוא רופא לתהילה בכל הסביבה, אולם ללא הועיל. ושעה שהביאוהו אל מקום המוקד, אף לא ירו בו, אלא זרקו אותו ישר אל תוך הבית הבוער. הגויים ספרו לאחר מכן, שהוא עמד ע"י החלון, הליט את פניו מפני האש שאחזה בבגדיו, לא צעק ולא התחנן עד שעלה כולו בלהבות, התמוטט, נפל והיה גם הוא לעפר ואפר.



קבוצת יהודי קרבה

כבר יצא לנו להזכיר, שיחד עם כל יהודי וישניבה, הובלה לשריפה גם קבוצת יהודים מקרבה, שעבדו בבוגדנוב, אלא שעמדה להם זכותו של הפלדפבל שלהם, והוא הצילם מצפורני המוות. אולם הם הוכרחו להשאר במקום השריפה כל אותן השעות האיומות, והיו עדי ראייה להשמדת יהודי וישניבה.

שרידים שניצלו

1. נח פודברסקי. הוא היה בין אלה שקפצו מהמכונה שהובילה את קבוצתו למקום המוקד, ונמלט. הוא הצליח להתחבא בשדה תבואה. שם שכב עד הערב, אחרי שהרוכבים רדפו אחריו עברו על ידו ולא הרגישו בו. עם חשכה נכנס ליער, רץ כל הלילה והגיע עם שחר לבוגדנוב. שם הוא הצטרף אל הפועלים, ויחד אתם חמק אל היער. ואחרי נדודים רבים הצטרף ביחד עם עוד מספר פרטיזנים וישניבאיים, לפלוגת פרטיזנים רוסית. הוא הצטיין מאוד בפעולותיו נגד האויב. היה עשוי לבלי חת, עד שחבריו ומפקדיו הרוסים העמידוהו לנס ולדוגמא של לוחם אמיץ. כיום בבלטימור שבארצות־הברית. רשימתו על ביקורו ע"י קבר האחים אחרי השחרור, מובאת בסוף הספר.

2. ניצל גם פליט לודזאי אחד, שהתגורר כל הזמן בגיטו וישניבה. גם הוא נמלט שעה שהובילוהו למוקד, נורה בבטנו, וכשמעיו יוצאים לו החוצה, הצליח בכל זאת להמלט היערה, עם שהוא סוגר כל הזמן על מעיו בידו וכולו שותת דם. רק עם בואו היערה, ובהפגשו עם הוישניבאים, שכב על הארץ. כאן חבשו לו את פצעיו, קשרו לו את המעי הנגרר ותלוי לו בחוץ. עד שהוא יבש ונשר, והוא יצא בריא ושלם. לא ידוע לנו מה עלה בסופו.

3. השלישי שנשאר בחיים היה — קוקין. אותו הוציאו הגרמנים מהשורה ביום־השואה ושלחוהו למולדצנה. הוא הצליח לברוח משם והגיע ליערות ע"י וישניבה, שם נפגש עם הפרטיזנים שלנו ולקח חבל בפעולותיהם נגד האויב. כיום בקנדה.

שלושה ילדים.

שני אחים, זלמן וברקה לוין, נשארו בחיים ע״י כך, שבשעת האקציה הסתתרו בסוכת נצרים, שגבלה עם חצר בית־הכנסת והיתה מלאה שחת. איש לא הרגיש בהם ובלילה הצליחו להמלט. הגדול ביניהם, בן ה־13, בא ליער והצטרף לפרטיזנים. השני, בן ה־8, התשוטט, מבלי להעיר כל תשומת לב, בדרכים עד שהגיע לוילנה. שם התענה ונצרף בכור היסורים כמו כל ילדי היהודים בגיטו, ונשאר בחיים הודות לכך שהסתתר בצנורות הביוב התת־קרקעיים. אחרי המלחמה הוכנס לבית ספר למלאכה ע״י ולוזין.

עוד ילד שלישי בשם יוסף שלופסקי. בן 8, ניצל. הוא ברח ממש מחצר המוקד, ובדרך נס נשאר בחיים. בלילה חזר לביתם ובמקרה מצא שם את אבא שלו, שהצליח גם הוא להמלט. עוד באותו לילה ברחו שניהם היערה והצטרפו לפרטיזנים. האב נפל באחת הפעולות נגד האויב, והבן נדד כל הזמן ביער עם קבוצת פרטיזנים. אחרי השחרור הוכנס גם הוא לבית־ספר מקצועי במינסק.

מלבד הרשומים כאן, נצלו ונשארו בחיים רובם של אלה אשר נמצאו ביום ההשמדה בעבודה מחוץ לגיטו, כמו בוויגן ובבוגדנוב. ואלה שמותיהם:

1. רבינוביץ חיינה;
2. דודמן גדליהו;
3. בר מיכל רובין;
4. בתו — כיום בוילנה;
5. פודברסזקי זיסקה;
6. אלישקביץ זוסקה;
7. דודמן לאה;
8. גליק יחזקאל;
9. סטולר;
10. נח פודברזוסקי;
11. מינה פודברזוסקי — אשתו;

וכה מתארת ברשימותיה חיינה רבינוביץ, שעבדה במחנה בוגדונוב את פרשת הצלתם:

כאמור כבר, הועסק רוב הנוער בוויגן ובבגדנוב והיערות אשר בסביבות וישניבה. באותו יום א׳ יום השואה, נכנסתי לאותו הבית שבו היינו אני וחברתי אופות לחם. התחלנו לעשות גם הפעם את כל ההכנות לאפיה. והנה פנתה אלי גויה אחת ממכירותי ואמרה: ״שמעי, חיינה, קשה לי להגיד לך את זאת, אבל עליך לדעת: וישניבה בוערת והיהודים כולם הושמדו עד אחד.

ידי רפו, אחזתני פיק ברכיים. ורועדת כולי והמומה, רצתי חיש, כל עוד כוחותי בי ומסרתי לבחורים את דברי האשה. היינו אובדי עצות. החלטנו לצפות עד מחר, ובינתיים שלחנו שליח להודיע על הנעשה בעיירה. והנה חזר השליח, סלדזינסקי, על אופניו, ובראותו אותי החל עוד מרחוק לצעוק: ״למען השם, המלטו על נפשכם! בוישניבה לא נותרה אף נפש חיה!״

הבחורים עזבו מיד את העבודה. וקבוצות קבוצות חמקו אל היער, שהיה קרוב למקום עבודתם. אני חזרתי לחברתי שבוויגן, בכדי לקחת גם אותה. אלי הצטרפו עוד כמה בחורים:

בן־דודי — ברל, ליב רבינוביץ, הירשקה דודסון ועוד אחדים. כונתנו היתה לקחת גם את אלו שעבדו בוויגן ולהמלט אתם יחד היערה.

והנה איתרע גורלנו: אך באנו לוויגן ומיד הוקפנו חיילים גרמניים, והם פקדו עלינו ללכת אתם. תחילה הובאנו לדויקנביץ. שם עבדה קבוצת בחורים וישניבאים, ובכונת הגרמנים היתה לצרף גם אותם אלינו, וכמו שהם הודו לפנינו בגלוי, את כולנו להביא לוישניבה להשמדה. אולם שם לא נמצא איש מהקבוצה: אחדים מהם הלכו הביתה לשבת והושמדו יחד עם כל בני העיירה, ואחדים נמלטו ליער, בהוודע להם על גורל הגיטו. מכאן הובלנו לבוגדונוב. שם הצליחו הגרמנים למצוא עוד מספר בחורים. הם צרפו אותם אלינו, ובקבוצה של 12 איש בחורים ובחורות, המשכנו ללכת לקראת גורלנו, מובלים ע״י חילים גרמניים ובראשם פלדפבל. בדרך נדברו הבחורים ביניהם לברוח, ויהי מה. וכשיצאנו מאיגנצובה, נשמע פתאום קול קריאה: ״הורא! הורא!״. זה היה קולו של בן־דודי ברל. מיד החלו הבחורים לרוץ. אחדים מהם הצליחו להמלט, אולם ברל בעצמו נפגע בכדור בבטנו, והוא נפל על ידי פצוע קשה. הוא שכב על הארץ והתחנן: ״חיינה, הצילי אותי!״ אולם אני עמדתי על ידו, עיני ראו כל זאת, אבל לגשת אליו נבצר ממני. וככה גסס ופרפר תוך יסורים איומים בפני עיני עד שיצאה נשמתו. עם שובנו כעבור שעה וחצי בדרך חזרה לבוגדנוב, עוד שכב במקום בו נפל, אבל חסרו לו כבר הנעלים על רגליו וכן גם המעיל. מהבחורים נשארו אתנו עתה רק אחד — חנן אוסישקין. יתרם הצליחו להמלט. היינו, איפוא, קבוצה של 7 בנות ובחור אחד המובלים להשמדה. מה חשבה כל אחת מאתנו שעה שהיא הובלה בדרך למות? האמת היא, שהיינו מבולבלות ומאובנות מרוב פחד, מבלתי יכולת לחשוב ולקלוט את מר מצבנו. פשוט — כלי המחשבה שלנו התאבנו ולא ספגו דבר. הרגלים צעדו אוטומטית... והנה. עם עוברנו ע״י בית־הקברות היהודי, פרצה אחת מאתנו — ריבה רודנסקי — בבכי והחלה להתחנן בפני הפלדפבל: ״אנא, חוסה עלינו וגמור אתנו כאן בבית־הקברות״.

— ״לא, ענה הפלדפבל, המשחק יערך על אותה הבמה״.

במרכז השוק בוישניבה ע״י בית החומה של צברטניבסקי, נשארנו עומדים. עוד מרחוק נישא אלינו ריח הגויות השרופות; עוד התאבך העשן ממקום ההריגה עד כדי מחנק; כל הדלתות ברחוב וילנה היו פתוחות לרווחה, והדיירים החדשים, שכנינו הגויים, ישבו על גזוזטראות הבתים והתעלסו. השוק המה מאלפי אנשים מתהוללים ושכורים; שערי הגיטו היו פתוחים, ואלפי גויים יצאו ובאו משם ושלל שארית הפליטה של הגיטו בידיהם. אך ראו אותנו, החלו כולם מתגודדים סביבנו. קבוצת נערות, חברותיה של ריבה־אסתר מבית הספר־העממי הפולני, נטפלו אלינו, ומרחוק בקשו מאתנו שנמסור להן את בגדינו, ״ה י ו ת, ו א ת ן ב י ן כ ה ו כ ה מ ו ב ל ו ת ל מ ו ת״. באותה שעה נגש אלי פינגר, כולו שכור, שם את ידו על שכמי ואמר: ״העיפי עין וראי — הנה שם במרכז השוק הוציאו זה עתה להורג את כל משפחת ישראל־אלי רבינוביץ, אחרי שהורדו מעליית גג ביתם במקום שהצליחו אתמול להסתתר״. (אותו הגורל אינה לרוזנברג ומשפחתו, ואותו הגורל ציפה לחיים יודל זוסמן, בלה זוסמן, בתיה רזניק, אברהם יצחק דוידזון ועוד אחרים.

כל אלה הסתתרו ב"מלינה", וכבר 10 ימים אחרי ההשמדה מצאום הגויים שכניהם ובגרזנים בידיהם מחצו את ראשיהם ורטשום אברים אברים).

אל נקמות, נקום נא את דם אחינו שנשפך!

עוד הוא מדבר, והנה הגיעה אלינו שיחה שהתנהלה בין ראשי המשטרה הפולנית ובין הקצין שליווה אותנו. הראשונים בקשו מאת הקצין שימסור אותנו לידיהם, יען כי אנשי ה־ס.ס. שפקדו אתמול על פעולת ההשמדה עזבו את העיירה ונסעו לוולוזין. על זאת באה תשובתו של הקצין: "לא, הוא יחזיר אותנו לבוגדנוב, תחבולה שגם שאר הבנדיטים ישובו, בהוודע להם שאלה נשארו בחיים".

וכך הוחזרנו לבוגדנוב. והעבודה הראשונה שהוטלה עלינו היתה — לצחצח את השולחנות שהיו מוכתמים בדם קדושינו.

הבריחה ליער

ללינת לילה הביאו אותנו לביתו של אכר אחד בשם דזירזיץ. בינתיים הגיעו לשם שתי מכוניות משא עמוסות פועלים יהודים מקרבה, שעבדו בזרדל. מסתבר, שגם הם הובלו להשמדה בוישניבה, אלא שעמדה להם זכותו של הפלדפבל שלהם, והוא הוציאם, ממש מהשריפה, חיים. אבל הם היו נוכחים כל אותן השעות האיומות במקום המוקד, והיו עדים למחזה האימים של ההשמדה. ביניהם היתה אחת בשם ריזל מילקובסקי, שהיתה נשואה בקרבה אבל נולדה בוישניבה. היא נגשה אלי, נפלה על צוארי ושתינו פרצנו בבכי. מתוך הבכי היא סיפרה לי, שהיתה נוכחת בשעה שהוציאו את הורי להורג. עוד ספרה לי שכאשר הובילו את קבוצת הורי למוקד, יצא אבא שלי מהשורה, נגש אליה וביקש למסור לי את בקשתו האחרונה. שהיא בקשתם של כל אחינו המושמדים: נקמו את נקמת דמנו!

ברגע זה נשבעתי בקרבי שלא להשתהות עוד אף רגע, לברוח היערה ולהצטרף לפרטיזנים, למען נקום את נקמת דמם, לפי צואתו של אבא. ואומנם, קיימתי את שבועתי. אבל עד בוא היום ההוא, היה עלי לעבור דרך ארוכה של שבעת מדורי גיהנום וסבל אין קץ. כפי שיסופר להלן:

בבוקר קרא לי הגוי, שאצלו לנתי ושהכיר אותי עוד מבית אבא, ואמר לי: „מעתה עליך להיות עצמאית. ברחי היערה, כי כאן אורב לך המוות. מאחורי הגורן שלי תמצאי בגדי אכרה, מטפחת גדולה ושוט, קחי את כל זאת, התלבשי בזה, חמקי ליער, ויהי אלוהים בעזרך".

הוא תאר לי את הדרך. היא היתה מסוכנת בשבילי. היה עלי לעבור דרך של 40 ק"מ עד למקום, שלפי ההשערה נמצאים שם פרטיזנים; היה עלי לעקוף מחנות של צבא ולחצות אגמי מים ויערות, והכל יחידה. אבל אחת החלטתי לברוח ויהי מה. ובארבע לפנות בקר יצאתי אל מאחורי הגורן, לבשתי את בגדי האכרה. התכסיתי במטפחת על הראש, ועם

השוט ביד, כאילו רועה בקר אני, יצאתי בדרכי הארוכה המלאה חתחתים לחפש את אחי הפרטיזנים. עקפתי מחנה צבא, חציתי נהרות ורק הודות למראי הגויי לא הסיבותי תשומת־לב, חציתי את מסילת הברזל של יורציסקי, במקום שעמד משמר של זקיפים גרמנים עד שהגעתי ליערות ויגן. שם ישבתי לפוש קצת מעמל הדרך. פתאום הגע אלי רשרוש עלים ואושת שיח. הרימותי את עיני, והנה אלתה, אחת הבנות שהובלנו יחד למוות והוחזרנו לבוגדנוב, עומדת על ידי. מסתבר שהיא הלכה כל הזמן בעקבותי. מה גדולה היתה שמחתי! שוב אין אני בודדה. ישבנו שתינו כמה רגעים בין סיבכי העצים, והנה הגיעונו קולות חיילים גרמניים מתקרבים אלינו. ברגע האחרון הצלחנו להסתתר בין השיחים, ולמזלנו הם עברו ולא הרגישו בנו. אז קמנו והחילונו לרוץ, שעות על שעות רצנו מבלי להסתכל מאחורינו. ומבלי לנוח. בסכנת נפש ובדרך נס הצלחנו לבסוף להגיע ליערות פושצ׳ה, בשטחים שבין היערות היו מפוזרות חוות בודדות של אכרים פולניים. היה יום חם מאוד והיינו צמאות מאוד. האכרים כולם נראו עובדים בשדות, והנה הגענו לבקתה בודדת. בחצר לא היה איש. נגשנו לבאר ודלינו דלי מים. עוד לא הספקנו לשתות ממימיו ופתאום הופיע על־ידנו אכר, כנראה בעל הבית, מגודל ומגושם ובעל שפם סמיך. אך ראה אותנו הרים עלינו קול צעקה: ״מה לכן על אדמתי?! האין אתן יודעות שאחת דינכן למות?!״

העמדתי את הדלי ואמרתי לו ברוסית: ״עשה בנו כרצונך״.

על זאת באה תשובתו: ״התראי את הגרזן הזה? מיד אמחץ בו את ראשיכן״. חברתי החלה לבכות ולהתחנן: ״הרי אבא אתה לילדים, רחם עלינו ותן לנו ללכת״. באותה שעה הוא התקרב אלינו, ירק בנו מלא פיו והפליט קללה רוסית חריפה ואמר: ״אם ידי לא תהיינה בכן, יעשו זאת אחרים, הסתלקנה מיד!״

הסתלקנו וברחנו כל עוד נשמותינו בנו.

אדלג על הרבה מקרים: על פגישתנו עם הבחורים הוישניבאיים ביער; שמחתנו אתם, ואכזבתנו, שעה שעזבו אותנו בודדות ותועות ביער; על פגישתנו עם אחד שלכטיץ פולני בשם יושה מהפוטרים בפושצ׳ה, ויחסו האבהי אלינו; עד פגישתנו עם קבוצת הפרטיזנים על שם פוגצ׳וב. רק אז רווח לנו. שם נפגשנו שוב עם הבחורים הוישניבאיים. וכולנו נקלטנו בפלוגה פרטיזנית זו. אמנם חיינו תמיד בסכנה, אבל זו היתה פלוגה צמאה לפעולות, וגם אנו נכנסנו בראשינו ורובינו בפעולות הנקם.

הפרטיזנים הוישניבאיים בפעולה נגד הנאצים

לפי סיפורה של חיינה רבינוביץ

אחרי שבועיים של נדודים ביערות נפגשה קבוצת פרטיזנים וישניבאית עם פלוגת פרטיזנים רוסית על שם "צפיוב", שעשתה את דרכה בעגלות מיערות וישניבה לפוסצה של נליבוקי — מרחק של 20—30 ק"מ. הם העלונו על עגלותיהם והסיעונו אתם בכיוון לבסיסם. אולם, בגלל משגה פטלי — טעות בדרך — נתקלנו בפטרול של חיילים גרמניים ושוטרים פולניים. העגלות הראשונות עוד הספיקו לעבור, ואילו על האחרונות נפתחה אש צולבת, וכתוצאה ממנה נפלו במקום — שינה־זלדה אברמוביץ, לייב רבינוביץ והירשקה דוידסון. יתרם — נח פודברזסקי, חיינה רבינוביץ, בר־מיכל רובין, אסתר רובין, זלמן לוין, שלובסקי ובנו יוסף, הפליט הלודזאי, מינדל מיליקובסקי, חיה־לאה גורביץ, רבקה קלמן, דוסקה פודברזסקי. הירשל ברמן, סובוטניק מטראב — הגיעו כולם שלמים ובריאים למחנה של הפלוגה הרוסית.

עבר בערך חודש ימים עד שהפרטיזנים שלנו רכשו את אימונם של הרוסים, והם נשלחו לפעולות חבלה במחנה האויב. הפעולה הראשונה שבוצעה היתה — חבלה בגשר של מסילת הברזל ע"י תחנת וויגן, שלפי הידיעות שנתקבלו בידינו — עמדה לעבור עליו באותו לילה רכבת מלאה חיילים גרמניים ותחמושת לחזית מוסקוה. הגשר נמצא בצדה של חורשה קטנה, ועל כל השטח שמר גרניזון שלם של חיילים. היה ליל חושך, וערפל כבד כיסה את הארץ, ובחסות החשיכה השתרענו משני עברי המסילה בציפיה לשעה היעודה. והנה עברו לידינו ממש שני איכרים מהלינוביצה. עצרנו אותם. היו כאלה שדרשו לחסל אותם, אבל הם נפלו לרגלינו והתחננו על נפשם, ואחרי חקירה ודרישה ציוה המפקד לשחררם, בתנאי, שהם ימציאו לנו כמות מסוימת של נשק, אחרת, איים עליהם המפקד, הם מעמידים בסכנה את עצמם ואת משפחותיהם, כי ידנו תשיג אותם בכל אשר יסתתרו. הם נשבעו בכל הקדוש להם וגם עמדו בדבורם. מעשה החבלה עצמו לא הצליח תחילה, ורק בארבע לפנות בקר נשמע קול ההתפוצצות המיוחל, קול התפוצצות אדיר, והגשר נהרס בדיוק כאשר עברה עליו רכבת מלאה חיילים ותחמושת. אנו הצלחנו להתרחק בעוד מועד מהמקום ולהגיע בשלום לבסיסנו, כאשר רעמי ההתפוצצות האדירה מהדהדים באזנינו וממלאים את חלל האויר. נודע לנו לאחר מכן, שהרכבת התהפכה ועלתה בלהבות, וקולות

החיילים הפצועים והרסוקים אברים, אברים נשמע למרחוק. זו היתה פעולתנו הראשונה. השניה היתה — שריפת וישניבה.



כשנתיים המשכנו בפעולות החבלה באויב שהפכו ללחם חוקנו. לא תמיד הוכתרו פעולותינו בהצלחה. סבלנו גם אבידות. ובאחת מהן נפלו שניים: שלובסקי ו־סובוטניק. השאר נצלו כולם, עברו אתה פרטיזנקה ונשארו בחיים. אחרים גם גוייסו לצבא הרוסי כבר אחרי השחרור, והשתתפו בכל הקרבות עד ברלין, וגם מהם יצאו בשלום. בחלקם עלו לארץ, ואחרים הגרו לארצות־הברית. אסתר רובין נמצאת כיום בוילנה.

וישניבה עם פרוץ מלחמת העולם השניה

גדליה דודמן — מתוך כתב יד ושיחת השלמה

הידיעה על פרוץ מלחמת פולין—גרמניה נפוצה במהירות הבזק בין אנשי העיירה, והלמה בהם כהלום רעם.

מצב רוח של דכאון השתלט על הכל, וכעין חשכת עננים כבדה ירדה וכיסתה כל פנים. ברחובות נתלו מודעות גדולות על גיוס כללי; ברדיו נמסרה הודעתו של גנרל רידז' — שמיגלי אל האוכלוסיה, שתעמוד כאיש אחד להגנה על המולדת.

בני העיירה נראו מתרוצצים ממקום למקום נבוכים מבלי לדעת מה לעשות. שאלה אחת ריחפה על שפתי כולם: מה צפוי לנו? והנה נתקבלה ידיעה שכל חבל קרקוב — זמושץ — ורשה נכבש כבר ע״י גייסות הגרמנים ופניהם מועדות לעבר לובלין.

למרבה המבוכה נתקבלה פתאום בגמינה ידיעה ע״י אכרי הסביבה שהם ראו צנחנים גרמניים יורדים בסביבת היערות. מפקד המשטרה והוויט גיסו מיד את כל אנשי המשטרה ומספר גדול של אזרחים, נתנו בידיהם מקלות ויצאו בראשם לגרש את.. הצנחנים.

לא עברו ימים מועטים — ומאתיים משפחות של פליטים יהודים מפולין הגיעו לוישניבה ובני העיירה דאגו לשכונם. בינתיים גויס כל הנוער והוצא מהעיירה. המצב הורע והמבוכה גדלה מרגע לרגע. איש לא ידע מה ילד יום, כל זה נמשך עד שהגיעה הידיעה על ההסכם הרוסי—גרמני לחלוקת פולין. ואז השתרר מעין בטחון שלעיירה לא יאונה כל רע, באשר, בתוקף ההסכם, עומדת העיירה לעבור לשלטון הסובייטים.

ואומנם — השערה זו נתאמתה. רק 16 יום נמשכו הקרבות, וכל פולין נכבשה וחולקה בין הגרמנים לבין הרוסים. הצבא הפולני הוכה לרסיסים ומפקדיו נטשו את המערכה ונמלטו על נפשם.

עם זה הצליח חלק מהנוער המגויס לחזור הביתה: יוסקה חנה־דובה׳ס, גדליהו ומוישקה בני איצע האופה, חיים מאַטקע׳ס ושלום בילה׳ס נראו לפתע במעלה רחוב וילנה,

כשהם הולכים עם תרמיליהם על גבם. עייפים ורצוצים עד מות ומאובקים עד לבלי הכירם. גררו את רגליהם הבצקות מאחורי לידה שם חנו עם פלוגותיהם, שרק שרידים מהן נשארו בחיים וביניהם גם הם, אחרי שמצאו מסתור בצדה של חורשה קטנה. באותה שעה עצמה נראו מצד רחוב ולוזין אנשי המשטרה הפולנית ופקידי הממשלה בעמסם את בני משפחותיהם על עגלות ובורחים מהעיירה, מבלי לדעת מה שצפוי להם, יחד עם שרידי הצבא הפולני, שנשאר לפליטה ונסוג לכוון וילנה.



וישניבה במשטר הסובייטים

עד כה ועד כה נשארה העיירה למשך יום ולילה אחד בלי שלטון. טכסנו עצה עם הנוצרים שכנינו והוסכם בינינו לכונן שמירה מעורבת עד שהרוסים יבואו. באותו ליל הביניים לא כובו האורות בבתים ואיש לא עצם עין. מידי פעם היינו יוצאים החוצה להתבונן אל המתרחש; כולנו עמדנו על המשמר והיינו דרוכים לקראת כל סכנה של התפרעות העלולה לבוא. קרוב לחצות נראו שני טנקים סובייטים גדולים שהאירו את הסביבה באורותיהם, באים במעלה רחוב וולוזין. אחד מהם נטה לכיוון גישרניה, והשני נסב וחזר כלעומת שבא. רק למחרת אחר הצהריים החל זורם הצבא הרוסי הסדיר לעיירה בכיוון לוילנה. הם זרמו לאלפיהם ומלאו את הרחובות, את השוק וכל פינה בעיירה. על יד ביתו של צ׳ורטניבסקי הועמד שולחן ובאי כוח היהודים והנוצרים קדמו את פני הצבא ומפקדיו בלחם ומלח. שמרקה איצקוביץ וישעיהו רובין הוציאו מהכנסיה הקתולית את הדגל הקדוש, תלו עליו דגל אדום והתיצבו בראש המשלחת. למחרת החלו זורמים לעיירה אכרים מהכפרים אשר מסביב. מצב הרוח היה מרומם. יהודים ונוצרים — כולם נסחפו בגל ההתרגשות אשר הקיפה את כל האוכלוסיה. הרחובות נתמלאו אנשים חוגגים; בככר השוק הועמדה במה ואליה הוזמנו נציגי כל האוכלוסיה — פועלים, איכרים. סוחרים, פקידים ומורים וביניהם — המורה יעקב הירש אלישקביץ. הוא נשא נאום ברכה נרגש וחוצב להבות, בדבריו פנה אל המוני הנאספים והצבא האדום, שמלאו את כל השטח מסביב, וסיים בקריאה: ״יחי הצבא האדום שגאל אותנו והוציאנו מעבדות לחרות!״ וכל קהל הנאספים ענה לעומתו: ״יחי! יחי!...״

לדבריו ענה מפקד רוסי בנאום תודה על קבלת הפנים הנאה שנערכה להם: ״22 שנה הייתם כולכם משועבדים והפועל השחור דוכא ונוצל״. גם הוא סיים בקריאה: ״יחי הצבא האדום, שהביא לכם את החופש!״

שבועיים ימים נמשכה זרימת הצבא דרך העיירה על תחמושתו הקלה והכבדה. יחסם של החיילים היה אדיב עד מאוד. הם לא נגעו באיש לרעה. נאסר עליהם אף לנגוע בתפוח. החנויות היו פתוחות והפדיון היה גדול. איש לא עמד על המקח. גם החיילים קנו מכל הבא ליד ושלמו בזלוטות וברובלים. הם שלמו מאתיים רובל עבור חליפה והיו אומרים: ״דיאשעווא או וואס״ (זול מאוד אצלכם). ברם כעבור כמה ימים נסגרו החנויות, אחרי

שהמלאי חוסל ונמכר בחלקו הגדול, והמעט שנשאר הורד למרתף. כי היה כבר ברור שסחורה אחרת מן הנמנע יהיה להשיג. לא עבר זמן רב והשלטון החל להתבסס ולהביא סדרים במהלך החיים התקינים. נכרת היתה הדאגה והרצון להקים על חורבות הישן משהו חדש. ובמקום, למשל, חנויות של מכולת וברזל וכו׳ נפתחו קואופרטיבים לממכר אותם המצרכים, והמוני האוכלוסיה של העיירה והכפרים עמדו בתור שעות מרובות כדי להשיג קורט מלח או ליטר נפט. כמו כן נפתחו שתי ״סטולובעס״ (מסעדות קואופרטיביות) — האחת בביתו של יוסף לובצנסקי, והשניה בביתו של צ׳וורטניבסקי.

עם התקרב עונת הזריעה התחילו בגמינה להרשם לקבלת שטחי אדמה. לשם כך חולקו כל שטחי אדמת בוקטובה, שהשתייכה עד בוא הסובייטים לאחים מיליקובסקי. וכן גם אדמת גישרניה, שהשתייכה ליעקב־לב האמריקאי. גם אדמת ברזינה, שנמסרה בשעתו ע״י השלטונות הפולניים למשוחררי הצבא הפולני, הוחרמה וחולקה בין האוכלוסיה. אותו הגורל נועד גם לאדמות אבא גומניץ. מאוחר יותר הטילה הממשלה נורמה מיוחדת של תשלום בתוצרת על כל הקטר אדמה שהוחכר על־ידה לאזרחים. הם חויבו ושלמו בטונות של דגן, תפוחי־אדמה, ז״פ, שבולת־שועל, בשר ועוד. הכל לפי גודל השטח. כמוציאי לפועל ומקבלי הנורמות מטעם השלטונות נתמנו בחורים יהודים מהעיירה: אני ובר־מיכל רובין היינו ממונים על קבלת פשתן וז״פ; בבוגדנוב רוכזו מחסנים גדולים של תפוחי־אדמה, והבשר רוכז במחסנים גדולים בזברזה. שם עבדו יוסקה־בייל׳ס וראובקה אחיו.

ט י ה ו ר

עם התבססות השלטון הוחל בטהור האוכלוסיה מאלמנטים ״קונטר־מהפכניים״: ״אוסדניקים״ (המתיישבים הפולנים), פטריוטים פולניים, קולקים שבכפרים. יהודים בעיירה שהוחזקו גבירים וסתם אזרחים, בעד כל דבר של מה־בכך. אלה הוצאו מבתיהם באישון לילה, מבלי שמישהו ידע לאן נעלמו עקבותיהם. מהגויים שולחו המשומדת ובניה; הוויט קוקושקה; משפחת סמולרניק מסלקובסציזנה, צ׳וורטניבסקי ועוד ועוד. החשש מפני גרוש גרם לבהלה והטיל מורא בלבות האנשים שמוכנים היו כבר להסתגל ולהשלים עם המשטר. יהודים שהוחזקו עשירים כמו — אבא גומניץ, מלכה־משה קופל׳ס, חנן זוסמן, חיים אידל זוסמן, האחים מיליקובסקי ועוד, אלה התהלכו בפחד תמידי. והנה קרה ההפך מזה: דוקא באלה לא נגעו ברעה, וחמת הגרוש נתכה על אנשי ״עמך״ כמו — זאב דוידסון, מרדכי זלב, הקומוניסט בשעתו וסגן הקומנדנט עד למאסרו — ישעיהו רובין. אלה הואשמו ב״קונטר־רבולוציה״ נאסרו והושלכו לבתי הכלא. נטלטלו באשר נטלטלו ונתיסרו במשך כל שנות המלחמה באשר נתיסרו במקום גרושם.

מאוחר יותר שולחו גם בני משפחותיהם של המגורשים — נשיהם וילדיהם. ויהודי וישניבה עמדו אבלים וחפויי ראש ליד העגלות שהוליכום בכוון למינסק, נפרדו מהם ולבם נצבט בקרבם והעיניים הזילו דמעות למראה הטרגדיה המתחוללת לעיניהם. כאן מהראוי לציין שכבר אז נמצאו כאלה שנבאו ואמרו: ״אלוהים הוא היודע אם לא יבוא יום ואנחנו נתקנא בהם...״ נבא לבם וידע מה שנבא: רצה הגורל והם, המגורשים לסיביר, נשארו כמעט

כולם בחיים, ורובם זכו עם גמר מלחמת הדמים לעלות ארצה, בשעה שעל אלה שנשארו בבתיהם התחוללה כעבור שנתיים טרגדיית האימים של השואה הנאצית.

וישניבה בעול הנאצים

ב־22 ביוני 1941 הודיע מולוטוב שביום א׳ ב־4 לפנות בוקר הותקפה ברית־המועצות ע״י הצבא הגרמני — היטלרי הברברי.

ושמי העיירה קדרו מאוד, ושוב לא חדרה דרכם קרן אור עד הסוף המר. בבוקר עוד התנהלו העניינים כיום אתמול. אבל הראש כבר לא היה נתון לעניני העבודה. אני נשלחתי ע״י הממונים עלי מוולוז׳ין לקבל הוראות, אולם בבואי למשרדי הממשלה בוולוז׳ין מצאתי שם אנדרלמוסיה ואוזלת יד. בהלה תקפה את כולם ואיש לא ידע איך לכלכל דבר. חזרתי הביתה כלעומת שבאתי. בדרך נראו כבר משאיות מלאות עובדים סובייטיים אזרחיים, כאשר הם ונשיהם וטפיהם נוסעים בכוון למינסק. כאן ראינו גם את ד״ר פודזלבר ואשתו עם נהגם הנוסעים בוישניבה בכיוון לולוזין, במטרה להגיע לפנים רוסיה ולהחלץ מידי הנאצים. קשה היה לעלות על הדעת שהצבא הרוסי רב הכח והעצמה, זה שזרם לפני שנתיים במשך שבועיים בלי הפסק על תחמושתו הקלה והכבדה, יסוג פתאום נסיגת בהלה כזו ויעלם בין־רגע מן האופק. פתאום הגיעו אלינו קול זמזום של אוירונים. תחילה שמחנו עליהם שמחה רבה. הייתי בטוח שאלה הם אוירונים של הצבא הסובייטי. עמדתי וספרתי 42 אוירונים. על הכביש נראתה פלוגה של חיילים רוסיים. הוקל לי במקצת על הלב. והנה אני שומע שמפקד הפלוגה מצווה עליהם לסטות מהדרך אל פנים היער, ומיד אחרי זה נשמע קול התפוצצות חזקה שהרעידה את היער ואת סביבתו. נאבקתי עם עצמי — הלכתי בעקבות החיילים לכיוון וולוז׳ין — מינסק או לחזור הביתה אל הורי ולעיירתי. אחרי מאבק פנימי קשה החלטתי לחזור הביתה. ומה שיהיה עם כולם יהיה גם אתי.

בכפר הגדול סקובשציזנה עמדו כבר הגויים ליד בתיהם ועקבו בדריכות של ציפיה אחרי המתרחש. בין העומדים ראיתי גם את דזדילקה, שונא יהודי ידוע, שצפה בקוצר־רוח לרגע בו יוכל למלאות את ביתו בעמל יהודים. שלא ברצוני הסתכלתי לעברו ומבטינו נפגשו. הוא הצטחק אלי חוצפנית. הבנו איש את רעהו. עם בואי לעיירה מצאתי את „הפרדסדאטל״ נוסקוביץ נושא את נאומו האחרון, כשהוא פונה אל האוכלוסיה שלא לעורר בהלה, ולמחרת נעלם הוא בעצמו ואתו רבים מבין הפקידים ופעילי המפלגה. הפעם נשארו בני העיירה היהודים מבודדים וחסרי ישע בין שונאיהם בנפש המבקשים רעתם והאורבים רק לרגע שבו יותן להם להתנפל עליהם כחיות טרף. השתרר מצב רוח של דכאון; הפחד מפני הבאות וצללי בלהות ריחפו בחללה של העיירה. אכרי הסביבה נהיו אורחים תכופים מאוד בעיירה. הם שוטטו ברחובות והסתכלו בעינים מבשרות רעה ביהודים הנפחדים והמבוהלים. רבים מהם היו שתויים לשכרה, השתוללו ונפצו שמשות.

בבית מצאתי את הורי, כשהם, כמו כולם, מדוכאים ועובדי עצות. הם היו כבר זקנים ובאים בימים: אבא בן 74 ואמא בת 68. אך נכנסתי נתלו עיניהם בי בשאלה: מה לעשות ?

אולי לברוח? אבל אני ידעתי כבר שאין לאן לברוח. נחסמו כל הדרכים. הדרך היחידה היא למינסק — מהלך של 60 ק״מ, שלשם חתרו אחדים מבני העיירה להגיע: ח.ב. דודמן, ברל לוין, הד״ר פודלבער ועוד, אולם בהיותם כבר מאחורי מינסק נאלצו לחזור, משום שהדרך היתה חסומה ע״י הצבא הגרמני. בבית לא העזתי להשאר. ביום ג׳ 24 ביוני, נמלטתי לכפר לוטושי לבית ידידי מאז. בכפר זה מצא לו מקלט גם חנן זוסמן. יושב הייתי ע״י החלון הפונה לרחוב ומסתכל מבעד הוילון החוצה, בבחינת רואה ואינו נראה, כשאני לבוש ״גויית״ — חמילת אכרים ומכנסי בד פשוטים. מארחי וידידי היה מודיעני מדי פעם על המתרחש. הנה חזרו אכרים מיריד באחד המקומות (בשבילם היה העולם פתוח) וספרו שברקוב ע״י מינסק רכזו הגרמנים את כל יהודי העיירה בבית־הכנסת ושרפום חיים. אני מאזין לספוריהם ואנוס לעשות את עצמי אדיש, בשעה שמעי מתהפכים בקרבי. ביום ששי בבוקר נראו הצנחנים הראשונים של הגרמנים בסביבה.

הם צנחו במספר רב וגחו פתאום כנמלים מקניהם ומלאו את כל הסביבה. ובערב באותו יום הגיע הצבא הסדיר לוישניבה. כפי שסיפר לי הגוי שלי — קדמה את פניהם משלחת של נכבדי הפולנים בעיירה: הרוקח פובול, הכומר הפולני וטורונסקי. האחרון נשא נאום ברכה בגרמנית ולאות תודה על הברכה הוא מונה בו במקום ע״י הגרמנים לקומנדנט העיירה. אליו הצטרפו כל נוכל. חלאת אדם ושונא יהודים. אלה נתמנו לשוטרים ולידיהם נמסר כל השלטון. הם התחילו בפעולות נקם ושסוי. מטרתם הראשונה היתה — פעילי המפלגה הקומוניסטית. בעקבות הלשנתם הוציאו הגרמנים את קוזק, את זרוי הנפח ומי שהיה היושב־ראש הראשון של הסל־סובייט — פטרוביץ, להורג ביריה. וכאשר חיסלו את אלה הם נתפנו אל היהודים. עוד באותו יום שישי הוצאה פקודה שעל כל הגברים מבין היהודים להתכנס בחצר הכנסיה. באותו זמן עוד נמצאתי במקום סתרי בלוטושי. והנה בישבי, כדרכי, בביתם של ידידי ומציץ מבעד הוילון החוצה. ראיתי קבוצה של חיילים גרמניים, באים על אופנועיהם, יורדים ונכנסים אל החצר. אשתו של ידידי יצאה מיד החוצה לקראתם, קדמה את פניהם בברכה וחיוך על השפתיים. הם פשטו סגיניהם, התרחצו ע״י הבאר ובינתיים חטפו שיחה של פלירט עם האשה. זו הגישה להם מגבת וסבון. באותה שעה עמד הגוי ע״י החלון בפנים ובזרועותיו תינוק, כל זה למען תת לענין אופי של תמימות. בינתיים אני ישבתי כעל גחלים ובקושי השתלטתי על עצבי. הייתי מלא פחד מובן, פן הם יסורו הביתה וירגישו בי. הודתי לאלוהים כאשר הם עזבו את החצר והמשיכו בדרכם, אבל נוכחתי שכאן אין לי מקום יותר. ובדמדומי הערב התחמקתי מהבית בדרך השדות בשבילים צדדיים והגעתי לעיירה. היה כבר ערב, ובחסות החשיכה דחקתי את עצמי אל בין בני העיירה, שהיו אותה שעה מכונסים בחצר הכנסיה ואיש לא הרגיש בי. בינתיים הוסיפו לבוא עוד ועוד יהודים מהעיירה והצפיפות נעשתה גדולה עד כדי מחנק. על גדר האבנים שהקיפו את הכנסיה העמידו הגרמנים תת מקלעים כדי להטיל עלינו אוירה של טרור ואימים. שעות על שעות היינו שכובים על הארץ מבלי לזוז. ורק בשתים אחר חצות ניתנה פקודה לצאת מהבנין אל החצר, וכאן ציוו על כל הצעירים עד גיל ארבעים לצאת לדרך, ויתרם שוחררו.

היתה חשכה גמורה ואנו עברנו את העיירה מוקפים חיילים מזויינים מכף רגל ועד ראש עד שהגענו לכפר צ׳רנוביצ׳י. שם חיכו לנו שני קצינים גרמניים ואחד מאיכרי הכפר.

עם עלות השחר הובלנו לערימת עצים וצווינו לסלול גשר עץ לקלוריה. עבדנו בזה כל היום, ועם סיום העבודה הוכנסנו לאמבר והשער נסגר עלינו. נציין כאן כי החייל ששמר עלינו מבחוץ הראה אדיבות מרובה שלא כרגיל לגבינו. פעם הביא לנו סיגריות; פעם הביא כריכים מהמטבח שלהם, בבקשו שלא נספר על כך לחיילים שיבואו להחליפו. שמועה התהלכה בינינו שהוא אינו גרמני אלא צ׳כי. עם בוקר הוצאנו מן האמבר וצווינו לישר את הדרך בין צ׳רנוביץ ואולינובו.

קבוצתנו מנתה כ־300 איש. היינו מפוזרים על פני כל הדרך. ושפופים לארץ עבדנו, כך כמה ימים. נציין גם פה ששומרינו לא התיחסו אלינו בגסות. הם גם הירשו להביא לנו אוכל מהעיירה. ביום השלישי שוחררנו והורשינו לחזור הביתה. פלוגה זו עזבה את העיירה ושניה באה במקומה, ושוב כונסו כל היהודים, והפעם — לבית־הכנסת.

והנה קרה מקרה אופייני: באכסדרת ביהכ״נ עמד יוסף דודמן המתורגמן ושוחח עם הקצין הגרמני, ולפתע הופיע בבית־הכנסת נער נוצרי, התקרב בריצה אל הקצין וקרא: ״אדוני הקצין, היהודים רצחו שני אזרחים נוצריים!״ יוסף לא נתבלבל והסביר לקצין שזה לא יתכן כלל, באשר כולנו מכונסים זה שעות בבית־הכנסת. הקצין קיבל את הסברתו והרעים בקולו על השיגץ: ״הסתלק, דו הינטרשער שווין, הרי כל היהודים מכונסים כאן במקום הזה!״. גם פלוגה זו הלכה ואחרת באה במקומה, ואתה באו הצרות והתחילו ימי השואה לעיירה.

בפקודת המפקד נבחר ״יודנראט״ בהרכב הבא: יוסף ברקמן, יוסף לובצ׳נסקי, יעקב שמעון היקלין, ליבה זוסמן. יהושע סורסר, י.מ. רבינוביץ, מיכל־מליקובסקי, מרדכי דודמן ובר־מיכל רובין. באחד הימים כונסו שוב יהודי העיירה והפעם — לכיכר השוק. אנשי המליציה הפולנית התרוצצו בלווית ס.ס. גרמני מבית לבית והוציאו את כל אלה שאחרו אל מקום הריכוז. אחד מהם קונסקי הגיע גם לביתנו והביא אותי אל מקום הריכוז. שם צירפו אותי לקבוצה מיוחדת. בין השאר היה בקבוצה זו גם יעקב הירש אלישקביץ. לאחר זמן הוא הוצא מבינינו והועמד לחוד, כשידיו משולבות לאחוריו, ובמקומו הביאו את יצחק ליכטרמן, זה שקרא לכלבו בשם — ״היטלר״. אחרי שעמדנו במצב זה שעות על שעות צווינו ללכת, כשאנו מוקפים אנשי ס.ס. הקבוצה מנתה 10 איש: יצחק ליכטרמן, שמעון לוין, יצחק קורלציק, ליב זאלף, ברקובסקי, צירויניק אלי, שמואל מיליקובסקי. שלום בר לוין, ישעיהו קפלן ואני.

שוב עברנו את העיירה, והפעם דרך רחוב וילנה, אולשנקי, סקינדרסקי עד לוויסטיביץ. כאן התאכסן קומנדנט השדה של המחלקה, אשר היתה ממונה על וישניבה והאיזור. עם כניסתנו לכפר, ניתנו לנו מטאטים וצווינו לנקות את רחובות הכפר, כשמאחורנו ומצידנו שני אנשי ס.ס., המקיפים אותנו וחובטים מדי פעם באלות הגומי בהנאה סדיסטית בכל מקום אשר ניתן, עד שהגענו לביתו של סוכליט. במקום שהתאכסן מטה־הקומנדנטורה. שם פקדו עלינו לשבת על הארץ ולחכות עד שיוחלט על גורלנו. שעה מרובה ישבנו על הארץ וציפינו לגזר דיננו. בלבותינו נפרדנו כבר מכל הקרובים ומהחיים. עד שלפתע באה פקודה לשחרר אותנו. כולנו, פרט לצירולניק, חזרנו הביתה, ואותו הם הובילו בכיוון לתחנת

הרכבת בוגדנוב ועקבותיו שוב לא נודעו. בעיירה נודע לנו שה"יודנרט" אחז בכל האמצעים, ובשוחד שנתן למי שהענין היה בידו, הצליח הפעם להוציאנו מציפרני המוות. ברם לשניים מאתנו ציפה כבר המוות בביתם: לא עברו כמה ימים ושמעון לוין ויצחק ליכטרמן הובאו לסיניגורי ושם הוצאו להורג ביריה. אז נודע לנו גם על גורלו של צירולניק: הם כפו עליו להרים בידיו מכונית נוסעים עד שהוא כרע נפל ומת ברוב יסורים. נשי ההרוגים — טייבל ליכטרמן ומרישקה לוין בקשו להביאם לקבורת ישראל. לשם כך הם פנו למ"מ הקומנדנט האזרחי סטנקביץ ותמורת תשלום דשן בבגדים ושעון זהב, קיבל עליו להשתדל עבורן אצל הקומנדנט הגרמני. הוא צירף אליו גם את ר' מרדכי דודמן, איש החברא קדישא, ועוד שניים מה"יודנרט". ויחד עם נשי ההרוגים הגיעו למקום קבורתם של הקדושים — תל של חול מאחורי מחסן של אחד האיכרים בכפר. הם נשארו על יד התל וסטנקביץ נכנס לקומונדנטורה. והנה בא במרוצה נער נוצרי והודיע לקומנדנט שהיהודים באו להוציא את גוויות ההרוגים. סטנקביץ הסתלק תיכף מהבית והזהיר את אנשי חברה קדישא שיעלמו מיד מהמקום.

אולם בזאת טרם נסתיים הענין:

ביום א' אחד ביולי 1941 ב־10 בבוקר, עוד בטרם שהעבירו את היהודים לגיטו, התקרבה לביתנו עגלה וממנה ירדו קצין גרמני צעיר וחייל אחד כבד גוף בריא ומגושם בעל כפות ידיים של דוב, ומאחוריהם — רישניק הידוע מהכפר סלוקובשציזנה. הם נכנסו הביתה, חיפשו בכל החדרים, ולאחר מכן חקרו אותי ואת אבא אם מישהו מאתנו היה בין אנשי חברה קדישא בסיני־גורי? וכאשר הכחשנו והודענו שלא אבא ולא אני לא היינו במקום האמור, החלו לחקור אותי על מעשי ועבודתי בימי שילטון הפולנים, ובעיקר אם לא נשפטתי אצלם על עוון פעולה קומוניסטית. וכאשר הכחשתי גם את זאת, המשיכו לחקרני על עבודתי אצל הבולשביקים.

"עבדתי כמו כולם, עניתי, ומלאתי כל תפקיד אשר הוטל עלי, כדי לפרנס את הורי הזקנים". באומרי זאת ניחתו עלי ידיו הכבדות של החייל, אשר ליוה את הקצין, ובאלת הגומי אשר בידו התנפל עלי כמטורף ודש את בשרי עד זוב דם. עמדתי נדהם, רועד כולי וסופג את המכות, בהליטי בידי על פני. כאשר נפתחה הדלת והביתה נכנסו — פינגר איש המשטרה, שהוכר כ"פולקסדויטשע" והפליט היהודי ליבל. אשר נתמנה ע"י השלטונות כסוליטיס העיירה. שניהם העידו שלא אני הייתי בסיני־גורי ולא אבא שלי, אלא מרדכי דודמן הסנדלר. בפקודת הקצין הובא מיד מרדכי דודמן אלינו. לשאלת הקצין, שהיתה מלווה מכות רצח ע"י החייל, הודה שאכן הוא היה בסיני־גורי.

הקצין: "בשעה שאלפי בני נוער גרמניים נופלים יום יום בחזית המלחמה, אתם דואגים לקבורה את פגרי היהודים שלכם?"

מרדכי — "עשינו את זאת לפי בקשת נשי ההרוגים".

השאלות והתשובות, כאמור, היו מלוות סטירות לחי והתעללות בו ובמלוויו. אולם עם גמר החקירה שיחררו אותם לבתיהם, ועלי ועל ראובן פודברזסקי, שהובא בינתיים גם הוא אלינו, ציווה הקצין לנסוע אתו. תחילה הושבנו בעגלתו של פסח זוסמן. אולם אחרי שיצאנו מתחום העיירה פקד הקצין עלינו לרדת ולרוץ אחרי העגלה. ארבעה קילומטר

רצנו בצורה זו אחרי העגלה מבלי לפגר אחריהם, עד שהגענו לברזינה. שם הכניסונו לביתו של אחד קוואטקובסקי, והקצין חקר אותו תחילה בנוגע לראובן פודברזסקי.

הקצין: "מה היתה עבודתו של היהודי הזה בימי הסובייטים ?"

קוויאטקובסקי: "היה מטפל בעדר הבקר שנתקבל ע"י השילטונות מאת האכרים".

הקצין: — הוא היה מנהל ?

קוויאטקובסקי: לא. — המנהל היה אחר, שהיה בא הנה לעיתים קרובות.

ש. — הנכון הוא שעשה אתך עסקי חליפין ? ותמורת חליפה נתן לך חמאה, ביצים ותרנגולות ?

ת. — חלילה וחס. לא היו בינינו שום עסקי חליפין.

הקצין ניכנס לחדר אחורי עם המשרתת, ובצאתו אלינו שיחרר את ראובן והרשה לו ללכת הביתה. מרוב התרגשות, כנראה, נסתחרר עליו ראשו, והוא החל כשיכור לנוע אל היציאה, ועד שהיה סיפק בידו למצוא את ידית הפתח, הנחית לו החייל מכה בראשו ובעט באחוריו, והבחור שהיה רחב גרם. ומוצק, כרע והשתטח על הארץ מרוב כאב, ועל ארבע זחל אל עבר הדלת ויצא החוצה. אז המשיך הקצין בחקירותיו איתי, והוא שאל את קוו. — מה ידוע לו עלי ? קוו.: אני מכירו כיהודי וישניבאי ותו לא.

הקצין הסתכל בו במבט בוחן והפליט: נו, טוב. בואו.

המשכנו בנסיעה. ז"א — הם המשיכו בנסיעה, ואני רצתי אחריהם עוד 6 קילומטר. כל עוד כוחותי בי, נושם בקושי ונוטה בכל רגע ליפול על הארץ, הגענו לכפר מליקובשציזנה. כאן ירדו הגרמנים מן העגלה ונתנו לפסח לשוב הביתה, ועלי פקדו ללכת קדימה בכיוון לסיני־גורי למעלה אל החורשה. בטוח הייתי שאני צועד את צעדי האחרונים. זו היתה דרכם האחרונה של ראשוני קורבנותיה של העיירה — לכאן הביאום וכאן שמו קץ לחייהם הצעירים. עברתי לאורכה של מסילת הברזל, שהיתה מלאה כולה נוער נוצרי — שקוצים ושקצות, שהתעלסו ביניהם, ולמראה יהודון עלוב הנדחף בגסות ע"י החיה ההיטלרית, ישבו הם והסתכלו במחזה ומילאו פיהם צחוק. מאחורי צעד הקצין עם הנגן בידו והחייל עם רובהו מתח לזרועו, עד שהגענו לתחנת הרכבת. כאן הכניסוני לקרון משא. הביאו לי משור ופקדו עלי לנסר ערימה של עצים לגזרי עץ קטנים. הדור ונאה היה זיו העולם. ריח השרף של עצי האורן הגיע לאפי והזכיר ימים אחרים לגמרי. לאורך כל פסי הרכבת המשיכו השקצים לשבת ולעקוב אחרי הנעשה אתי. ישבתי שפוף וניסרתי את האדנים. עד מהרה תפחה ידי. נוסף על כך הייתי עייף ויגע מתלאות כל היום. תקפתני סחרחורת ועיני חשכו, ומדוכא ולאה ביקשתי עלי את המוות.

והנה נכנס הקצין והחייל שבלוויתו ואתם אחד הצעירים, שלא הכרתיו מעולם, העמידוני מולו פנים אל פנים ושאלוהו אם אני קומוניסט ? על זה ענה הבחור: ברוסיה ישנן 180 מיליון נפשות ומהן רק 5 מיליון קומוניסטים. מסתבר שהוא אינו בין אלה.

"הרבץ לו מכות !" פקד הקצין.

ראיתי שזה לא לרצונו, אבל מכיון שקבל פקודה, עשה את זאת כלאחר־יד. היה מרים

את ידו בתנופה ומורידה ברכות ובכל ההבנה אלי כבן־אדם. לכן פטר אותו הקצין מייד והכניס 12 גויים בריאים ואלימים, שנבחרו במיוחד לשם כך, ולהם נתנה פקודה: "להכות!" נו, נו, — הם רק צפו לכך. ומשנתנה להם הרשות להכות ביהודי, הם ברכו על הרגע והחלו להלום ולהכות בי בכל מה שנזדמן להם ביד. אני טולטלתי ביניהם ככדור מהאחד לשני עד שאבדתי את הכרתי ונפלתי לארץ מתעלף, אז. רק אז, נתנה פקודה להפסיק, והם שולחו החוצה. אחדים מהם לא שקטה רוחם וצמאונם לדם יהודי לא נרגע, ועם צאתם עוד המשיכו לבעוט בי ולרמוס אותי ברגליהם. בין אלה היה אותו רישניק בעל העינים האדומות, שעליו כבר ספרתי לעיל. לפני המלחמה הוא נידון ל־10 שנות מאסר על רצחו את אחיו. אולם עם בוא הגרמנים — שוחרר. במשך כל זמן ההתעללות בי היה הקרון פתוח והמוני גויים ישבו והסתכלו במחזה המרהיב. בקושי קמתי על רגלי. מעונה עד מוות וצמא מאוד בקשתי מהם שיביאו לי מעט מים. אולם התשובה היתה — צחוק פרוע: "מים אתה מבקש?" — אש תקבל ולא מים"...

והנה נכנסו לקרון שני הגרמנים ומתורגמן ואתם נוצריה אחת, שהיא היא אשר הלשינה עלי בפני המפקדה הגרמנית. כאן, חשבתי, יוכרע גורלי לחיים או למוות.

לשאלת הקצין ענתה: הוא היה בא לכפר ונהל תעמולה למען הסובייטים. אצלי רצה להחרים את הפרה האחרונה, ואף איים עלי בגרוש לסיביר.

אני: זה לא נכון, אני רק נהלתי את החשבונות.

כאן הרים עלי החייל השמן קול צעקה: „האלט די שנויצע פארפלוכטער יודע!" והנחית מהלומה עזה בפני, עד שנדמה היה לי שעקר את כל שיני. ואף על פי כן העזתי ואמרתי בשנית שאני רק נהלתי את החשבונות.

הקצין לנוצריה: באיזה צורה שלמתם את המסים?

הנוצריה: לא בכסף אלא בתוצרת: 30 ק"ג בשר, 100 ק"ג תפודים ו־40 ק"ג תבואה לשנה מחלקה עד שני הקטר.

הקצין: האם הוא דרש ממך 35 ק"ג בשר?

הנוצריה: לא. זה לא.

הקצין: ואת הבשר מי לקח מכם?

הנוצריה: את הבשר היינו מביאים לתחנת בוגדנוב.

הקצין: על יסוד מה שלמתם את מכסת הבשר? האם לפי הערכה?

הנוצריה: הודעות על גובה התשלום היינו מקבלים מוולוזין. (למזלי היתה החתימה על ההודעה שהיא הראתה, מטושטשת, משום שאני הייתי החתום מתחת להודעה).

הקצין: מיהו ששלח לכם את ההודעות הללו?

הנוצריה: לזה נשלחו במיוחד פקידים מרוסיה.

כאן העיר אחד הגרמנים, שהיה נוכח בשעת הברור: „נו, דאס האט ער דאך געמוזט טאן".

לשמע הערה זו נגולה אבן כבדה מעל לבי. היתה לי ההרגשה שבהערה זו הוכרע הכף לזכותי.

הם הפסיקו את הברור, שלחו את האשה, והקצין פנה אלי בזו הלשון: „נו, יודע דו האסט גליק. דו בלייבסט נאך לעבן".

החוויתי לו קידה והודיתי לו ברוב דכאוני ומרחמים על עצמי.

היה כבר עם דמדומי ערב, כאשר שוחררתי, ואני התחלתי לצעוד חזרה הביתה עם פסי־הרכבת. לפתע הרגשתי כאב מחריד בירכי. היה לי ברור שנשברו לי צלעותי. אולם, חשבתי — עלי לאזור את שארית כוחותי ולהגיע איכשהו הביתה. וככה הגעתי לדויקנביץ. והנה גם דויקנביץ מאחורי ואני עמדתי לפוש דקה. ופתע אני רואה מרחוק ארבעה גויים רצים לעברי ובידי כל אחד מהם איזה כלי מחץ: מי גרזן ומי מעדר או קלשון. הייתי בטוח שסופי הנה בא. והנה, אין אני יודע מאין הופיע פתאום גוי ישיש, שהתיצב ביני לבינם והחל לטעון כלפיהם: „הרפו ממנו, וכי מה עשה לכם יהודי זה?! מה אתם רודפים אחריו?! בני־אדם בני־אדם, האם אין אלוהים בלבכם?!"

אני נצלתי את הרגעים היקרים שנתנו לי והתרחקתי מהם מבלי להביט אחורנית. צעדתי צעדים מהירים מבלי לשים לב לכאבים החזקים. והנה החל כבר הערב לרדת ואני בא השדה יחידי. חמישה ק"מ הצלחתי לעבור ועוד חמישה לפני. דכאוני גבר. והנה אכר צעיר בא לקראתי. מתברר שהוריו היו עדים לעינויי האינקויזיציה שעוניתי בהם לפני שעה. הוא החל לנחמני ובקש שאדע שלא כולם הם אויבים שלנו, רבים מביניהם מצרים על צערם של היהודים. הודיתי לו והמשכתי בדרכי. והבה אציין, שכאשר הגעתי לצרנוביץ נפתחה לפני הדלת הראשונה שנקשתי בה. וכאשר ראוני במצבי, לא צריך הייתי לספר להם את אשר עבר עלי — הם הכניסוני פנימה, האכילוני לחם והשקוני חלב. שם גם נחתי שעה ארוכה ואספתי כח להמשיך בדרכי הביתה. עם הכנסי לעיירה, מצאתיה שרוייה כולה בחשיכה. כולם ישבו ספונים בבתיהם מפחד המליציה המסתובבת ברחובות ופגיעתה רעה בכל יהודי שנקרה לה בדרכה. התבוננתי כה וכה, והנה הבחנתי שבאחד הבתים נפתחה הדלת וטויבה גצע"ס יוצאת, חוצה בריצה את הרחוב, כנראה, לשכנתה. היא הבחינה בי מיד, נעמדה וקראה בקול של שמחה: „גדליה, אתה חי?!"

כוחותי אזלו ובקושי גררתי את רגלי. ביד ימין תמכתי את ירכי השמאלית, שנפגעה מאוד. נשימתי קשתה עלי, נטיתי לנפול ברחוב ולא עניתי לקריאתה. היא הרגישה בדבר, ובהולה ונפחדת אצה לביתו של יעקב־שמעון חייקלין להודיע להם על בואי. דבר שובי התפשט על פני העיירה במהירות הבזק, ובבית מצאתי כבר את כל השכנים מכונסים ומחכים לי. אני נפלתי מיד למטה, ותחילה אמא ולאחר מכן גם טייבל דודמן ו־מרקה דעם רימער'ס, ישבו ע"י מטתי כל הלילה והחליפו רטיות קרות לחלקי הגוף שנפגעו.



בבית חששתי בכל זאת להשאר. הפחד להאסר שוב העלה בי צמרמורת. ולכן עזבתי את הבית כבר למחרת, כאשר הכאבים רפו במקצת, ועברתי לביתו של „מוטה יענקל די בארד׳ס״. שם, בעלית הגג שלו, הייתי מוסתר שבועיים ימים. יום אחד, כאשר נדמה היה שהרוחות שקטו במקצת, חמקתי בחשאי הביתה. מצאתי שם משפחת פליטים מלודז וגם את חנן אוסישקין ואשתו שבאו לגור אלינו. והנה, רק נכנסתי נפתחה הדלת ובולדובסקי החוליגן נכנס. אני הספקתי לקפוץ לעליית הגג של ביתנו, אבל הוא הבחין בי עם קפיצתי: „אתם מארחים אצלכם מרגלים!״ קרא בולדובסקי.

„לא, זהו גדליה״, הודיעו לו אנשי הבית.

„אם זהו גדליה רשאי הוא לרדת, לא אפגע בו ואין לו מה לחשוש״.

אבל אני, שהייתי למוד יסורים, לא ירדתי. הלך החוליגן והביא שוטרים. כאשר ראיתים מרחוק קפצתי מעליית הגג והתחבאתי ברפתו של יוסף־לייב החייט שכננו. שם דחפתי את עצמי לתוך ערימת הקש והצצתי מבעד חרכי הפתח החוצה. אולם הם הרגישו בי בפתחי את השער, נכנסו, משו והוציאוני ברגלי. ושוב הובלתי אסיר על פני העיירה לגמינה. חצר הגמינה היתה מלאה גויים מכל הסביבה, שבאו לקבל סוסים ועגלות שנשדדו מהיהודים, אחרי שהוצאה פקודה האוסרת על היהודים להחזיק כל רכב. כשהכניסוני לקומנדנט, שלח מעליו את השוטרים שהביאוני ושאלני: „מה קרה שוב?״

„לא קרה דבר״, אמרתי לו, ביתנו מלא פליטים. יצאתי לנוח קצת על הקש של שכננו ראני בולדובסקי הלך והביא שוטרים. על מה ולמה אין אני יודע״. הקומנדנט שחרר אותי מיד, אבל יעצני לעבור לסביבה אחרת.

ואמנם נסיתי לעבור לסביבה אחרת, אבל נוכחתי, כפי שאספר להלן, שבשום מקום אין בטחון ליהודי, ולכן מוטב בבית. באיגנצובה היו לי מכירים וידידים טובים מאוד — משפחת צפלינסקי. מפי אחותם נודע להם על עינויי הגיהינום שעוניתי באותו יום ע״י הגרמנים הם באו והזמינוני אליהם. בהסתר ובשבילים צדדיים הגעתי לביתם. הם יעצוני לעבור לחווה הנמצאת כ־40 ק״מ מערבית לאושמינה, שם התגוררה אחותו של צפליסקי עם בנה יחידה. אני אתגורר ואעבוד אצלה כשבוי. הסכמתי. הם הלבישוני מכנסי בד וחמילת אכרים, ומיד התישבנו בעגלה, כשאני נוהג בסוס, ויצאנו לדרך. פחדי היה גדול. בעברי העיירה אולשני הגיעונו קול יריות. עקפנו את העיירה והמשכנו בדרכנו. לאחר זמן נודע לי שבאותו יום הוצאו 6 יהודים להורג באולשני, ובתוכם אברמוביץ הרוקח — אחד היהודים הטובים שבסביבתנו. מאוחר בלילה הגענו לחווה. מיד נערך השולחן והוגש מכל טוב, ובראש בקבוק „סמוגון״. אך התישבנו נכנס הביתה אחד השכנים. שתה עמנו „לחיים״ וכטוב לבו ביין החל להשיח את לבו: „ביום ו׳, האחרון לפני בוא הגרמנים, עמדו הרוסים לשלחהו לסיביר. והנה קרה נס — כאשר הגיע ללידה הופצצה הרכבת ע״י הגרמנים. בבהלה שקמה נמלטו רבים מהאסירים וגם הוא בתוכם...״

לשמע שיחה זו נוכחתי מיד שלא זהו המקום בשבילי: שני ק״מ מהחווה נמצאה תחנת משטרה; מהצד השני — מגדל תצפית לאוירונים. מקום מסוכן מאוד למי שבא

הנה להסתתר מעיני רואים. לבקשתי נאותו ידידי להחזירני הביתה כבר למחרת. במבואות העיירה נתקלתי עין בעין עם „השוטר הוילנאי". בעיירה התהלכה שמועה שאשתו היא יהודיה וסברה שגם הוא האנטישמי ארסי — יהודי הנהו.

הוא שאלני מאין אני בא ?

— מתחנת בוגדנוב שם עבדתי, עניתי לו.

✶

ושוב בבית. בעיירה הקודרת, במקום שכל נוכל וחלאת אדם אורב לי.

✶

לאחר כמה ימים התחילו לשלחני לעבודה ביערות, והנגישות כלפי פסקו.

יום אחד נפוצו ידיעות על מאסרים ויריות בכל מי שמזדמן לידי המשטרה. התחוללה בהלה והתרוצצות. כל אחד בקש לו מפלט. אני ושלמה אלישקביץ מצאנו לנו מחבוא בדרך לבוקטובה. כל היום שכבנו מוסתרים בין השיחים העבותים שבצדי הדרך. ועם רדת החשיכה חזרנו הביתה, כשאנו סוטים מדרך המלך וחוצים שביל מעבר בשדות. ופתאום נשמע קול מאחורינו : „האלט" ! הפנינו את פנינו והנה שתי עגלות עמוסות חיילים גרמנים נוסעים בכיוון אלינו. בראותם אותנו החלו לחקור ולדרוש : „מי אתם ?" — „יהודים", ענינו.

„מאין אתם הולכים ?"

„עבדנו בזרדל ע"י הגשר".

ואחרי עוד כמה שאלות ותשובות הורשינו להמשיך בדרכנו. במשך כל הזמן עמד שלמקה ורעד מפחד פן חלילה ימששו לו בתרמילו. שם היה לו קצת צמר שקנה זה עתה אצל אחד הגויים ממכיריו. הוא היה מואשם בסרסרות, שדינה — מוות.

✶

באותו יום נרצח ע"י הגרמנים שמרקה איצקוביץ בצורה אכזרית ביותר : הם הוב־לוהו אל מאחורי אנדרבונזה, שם כפתוהו לרגלי סוס, שהריצוהו במיוחד, עד שהוא נתרסק אברים אברים...

✶

כינון הגיטאות בסביבותינו ובוישניבה

לשם כינון הגיטאות מינו השלטונות ועדה מיוחדת, שנקראה בשם — „יוסטיץ קומנ־דנטורה", ובה כמה עשרות חיילים וקצינים גרמניים. הם היו באים למקום, מתישבים בו לכמה ימים ומבצעים את המשימה : במשך שעה שעתיים היו היהודים מצווים לעזוב את בתיהם ולעבור לגיטו שהצטמצם לרוב בשטח בית־הכנסת והבתים הקרובים להם. הגיטו היה מוקף גדר תייל ושער באמצעיתו. מבחוץ שמרו עליו אנשי המליציה הפולנית ומבפנים — שוטרים יהודים כביכול. זה היה נעשה בסיועם של ה„משצאנעס" שכנינו, שציפו בקוצר

רוח ובכליון עיניים לרגע בו יותן להם להכנס לבתי היהודים ולרשת אותם. ככה זה היה בכל העיירות שבסביבה וככה גם בוישניבה.

טבח דמים ראשון בוישניבה

אולם סמוך לכינון הגיטו הם הספיקו לערוך מטבח דמים, שבו נרצחו 38 איש מטובי הבחורים בעיירה. עבדנו באותו יום בתחנת בוגדנוב בהעמסת לוחות עץ. הקבוצה מנתה 60 איש בחורים ובחורות. הגרמני שפקח על העבודה היה מרוצה מאוד מעבודתנו, והוא חלק לנו סגריות לאות של רצון. עם רדת היום הלכנו הביתה כרגיל בארבעות, כחיילים, תחת רשיון אחד כולל. בהיותנו כבר במחצית הדרך הביתה, מספרת ריבה רודנסקי, שהיא ראתה שני חיילים גרמניים שהגיעו למקום העבודה וציוו על מנהל התחנה שלא להשאיר אף יהודי ללינת לילה במקום, ובטלפון הם הודיעו על כך לכל שאר התחנות, איפה שהבחורים שלנו עבדו באותו יום. „הפעם מתכוונים, כנראה, לאלה שעבדו אצל הסוביטים"... הפליט מישהו מבינינו. רעד עבר בגופי, והמוח החל לעבוד בקדחתנות איך להחלץ מהמצב. בטח עומד משהו להתרחש... רציתי להתחמק מהקבוצה, אבל זה היה בלתי אפשרי ולא ניתן להיעשות, משום שהרשיון ניתן ל־60 איש ביחד. במבואות העיירה נזדמנו באחד הפליטים, שהתיישב בוישניבה, כשהוא הולך בכיוון לזפנובה. לשאלתנו — הוא ענה שנשלח לזפנובה להביא משם קרדומות ואיתים לחפירה, משום שהאדמה היא קפואה מאד.

— וכי מה חופרים? המשכנו לשאול.

— הגרמנים הודיעו ל„יודנראט" שהם רוצים להעמיד שלושה תותחים בבית־הקברות היהודי, מהם יירו לתוך היערות, במקום שעוד מסתתרים אלפי חיילים רוסיים... הסבר זה לא נתקבל על דעתנו: מה הוא הצורך להעמיד את התותחים דוקא בבית הקברות היהודי, הנמצא בבקעה, בשעה שיש להם הר בסביבה, ואין טוב ממנו מבחינה אסטרטגית להעמיד עליו תותחים...

הביתה לא הלכתי. סרתי לביתו של שלמה אלישקביץ וספרתי להם את אשר נודע לי: חופרים בורות בבית־הקברות היהודי... תקענו את עצמנו בערמת שחת ושם עבר עלינו הלילה בקור ובפחד. רק עם שחר נרדמתי. וכשהקיצותי לא מצאתי כבר את שלומקה על ידי. הצצתי מבעד חרכי השער, וכאשר לא ראיתי איש סביבי, חמקתי ויצאתי החוצה. רק אז נודע לי שבעיירה שוררת בהלה, וכל אחד מחפש לו מחבוא להסתתר בו עד יעבור זעם. — שלמקה הלך לברשקביץ — ידיד ביתם; פיבקה בילה׳ס וזיסל פרצקי ברחו לברזינה... ועוד ועוד... איכשהו הגעתי הביתה. שמתי פרוסת לחם בתרמיל, תקעתי גרזן בחגורה ויצאתי בדרך לז׳רדל, מקום עבודה ביערות סביב וישניבה. שם עבדו כבר כמה בחורים. עמדתי על ידם ועבדתי גם אני. גם לייבה געצע׳ס הגיע לשם אחרי. מדי פעם יצאתי החוצה לחטוף מבט אם אין מכונית גרמנית באה. למזלי עבר עלינו שם היום בשלום. ועם ערב בשובי הביתה נודע לי על הטבח הרב שעשו הגרמנים בעזרת המשטרה המקומית ביהודי העיירה. אותו יום נתפסו והוצאו להורג 38 איש:

1. זליג ברקמן — בעומדו בתפילה עטוף טלית ותפילין;
2. חתנו משה;
3. יוסף צבי קפלן;
4. שלום בר לוין;
5. יעקב הירש אלישקביץ;
6. בנו בנימין;
7. יצחק — חתנו של הרצען;
8. איזיק פודברזסקי;
9. בנו של איזיק;
10. פיבה זוסמן;
11-12. שני בניו של פיבה;
13. ישעיהו קפלן;
14. מרדכי אידל;
15. מוניה זאלב;
16. גורביץ יעקב — בעלה של אלישבע שימשילביץ;
17. חיים איצקוביץ — בנו של יוסף איצקוביץ;
18. גירזון ישעיהו;
19. ליבה מיליקובסקי;
20. איזיק רוגובין;
21. צבי רוגובין;
22. יצע אלי;
23. שמחה האלם;
24. ליב (ע"י בית המטבחים);
25. הנך זוסמן;
26. ברוך פודברזקי;
27. ברוך רבינוביץ;
28. משה רבינוביץ;
29. יעקב ציפלביץ;
30. קוטלר משה-אהרון;
31. אלי הקצב;
32. מרכוס הנפח;
33. וזצבע;
34. חיים ברקוביץ;
35. מאיר יעקל פודברזקי;
36. אברהם שוסטר;
37. אברהם פודברזקי;
38. ליבה (חתנו של משה הלימענאדניק);
39. בנו של ליבה;

עדי ראייה, גויים, סיפרו לאחר מכן, כי כאשר הביאו את הקרבנות לבית-הקברות היו כבר הבורות מוכנים. 22 בחורים עבדו בחפירתם כל הלילה ובשעות הבוקר. את הקרבנות העמידו על ברכיהם ליד הבורות החפורים ואנשי ס.ס. קצרו בהם במכונות יריה בגבם, עם שהם נופלים אל הבורות. אחרים מתו במקום, אבל רבים רק נפצעו קשה והיו במלוא הכרתם כשסתמו עליהם את הגולל. אחד מהם, אומרים שזה היה ישעיהו גירזון, התחנן — „אל תסתום את הבור — אני עודני חי..."

אחדים מהם הצליחו להנצל ע"י זה שבתוך המהומה שהשתררה בשעת האקציה, חמקו ועברו לשורת הקברנים. אחד מהם, אברהם פודברזקי, בנו של מרדכי פיבה, שהיה בין הירויים, התגנב מהבור שלם ובריא, פרק לוח מהגדר של בית-הקברות ונמלט על נפשו. הוא נשאר בחיים, כיום בארה"ב. באותו אופן ניצלו גם שני בניו של ליבה אולם הם נפלו לאחר מכן. ושוב ספרו הגויים ששלושה ימים אחרי הרצח עוד הורגשו זעזועים בפנים הבורות... עוד פרפרו שם חיים...

כעבור כמה ימים אחרי הרצח המזעזע ניתנה פקודה לעבור לגיטו. ואם מצבנו עד־אז היה קודר, וגורלנו — השפלה, וחיינו — הפקר, הרי הורע המצב שבעתיים עם הכליאה בגיטו.

בחדשים המעטים של תקופת הגיטו עד יום ההשמדה היינו מבודדים כמו מצורעים

ונידונים למוות במחשבה תחילה.

קדמה לפקודת הגיטו גזירת הטלאי הצהוב. במשך יומיים הסתובבו שכנינו — מנקה סוקולובסקי, בעלה פינגר, פילקה הסנדלר ובלדובסקי מאדמובה מבית לבית והודיעו בשמחה גלויה לאיד על גזירת הטלאי הצהוב שנגזר עלינו לשאת בצורה של מגן־דוד — צהוב על החזה ומאחור מצד ימין. הם גם היו השושבינים למבצע הגיטו. לפי הזמנתם באה היוסטיץ־קומונדנטורה לוישניבה ובראשה ליטננט מוקי הידוע לשמצה. הוא אשר הוציא לפועל את הקמת הגיטאות בוולוז׳ין, אושמינה, איוויע ועוד. הגיטו תפס את כל רחוב קרבה וחצר בתי־הכנסת, והיה מוקף גדר של לוחות משולבים בחוטי תייל. נידונים היינו להמצא אך ורק בתחומי הגיטו ומי שימצא מחוצה לה אחת דינו — מוות.



בתוך המועקה ששררה בגיטו, היתה היציאה לעבודה מעין השתחררות מאוירת הדכאון שהיתה תלויה בחללה. אני המשכתי לעבוד בז׳רדל ובבוגדנובה. התמורה היתה 200 גרם לחם ליום, ולא פעם בתוספת של התעללות ועלבונות מדכאים. לא פעם אירע שכאשר היינו חוזרים מהעבודה עם ערב, היה מקדם את פנינו השוטר הזברזאי בקריאות מעליבות במכוון ומתחיל בתרגילי אימון: בהמות, לעמוד! לשכב! לקום! לרוץ! להתקדם! בעוד השכנים שלנו, שהשתכנו בינתיים בבתינו, עומדים וצופים במחזה ומתמוגגים ממש מצהלה, והזאטוטים שביניהם מידים בנו אבנים. ויש אשר שכננו קונסקי היה גם הוא מקבל את פנינו בקריאות: „שירו ׳קטיושה׳ נו, למה אינכם שרים ׳קטיושה׳?!״. הוא התישב בביתו של יעקב רבינוביץ. באותו זמן נדרש היודנראט לשלוח 300 איש למחנה העבודה בקרסנו. הוחלט להוציא קודם כל את הפליטים, ואחריהם אחד אחד ממשפחות מרובות ילדים.

מקומות העבודה העיקריים סביב וישניבה היו — בזרדל, במנסרה הגדולה בבוקטובה ובבוגדנוב. שם היינו מעמיסים לוחות ואדני עץ לרכבת. 22 איש נשלחו לדולקנביץ לעבוד במנסרה ובטחנת הקמח.



מאידך היתה לגיטו מעלה אחת: אך עברת את שעריה הרגשת את עצמך בין עמך. שטח מיוחד אך ורק ליהודים. כאן היינו לבדנו. נוחם על כל העלבונות וההשפלות מצאנו בבית־הכנסת בתפילה ובשיחה שלאחרי התפילה. היו בגיטו כמה מינינים לתפילה, ובערבים היינו מרבים לשבת בצוותא ולשוחח. זכורני שבמניין בביתה של טובה ליכטרמן ע״ש בעלה יצחק ליכטרמן מראשוני הקרבנות, היו מתכנסים — ליבה זוסמן, יוסף מינץ, משה שימשי־לביץ, יודל גורביץ, מאיר דודמן, יוסף מנחם רבינוביץ, אלתר פודברסקי ועוד. כולם מסלתה ושמנה של העיירה בשעתו והלמדנים שבה, ומשום כך היינו מכנים אותם — „הסנהדרין של וישניבה״. אחרי תפילת ערבית היינו מתכנסים תחת חופתה של שיחה מחממת, שהיתה כולה פרי הזייה וראיה מהרהורי הלב. כך עמד בערב אחד אלתר פודברזסקי וניבא למפלתו של היטלר. הוא טען שמצא בתנ״ך פסוקים שהמלחמה תמשך 7 שנים. היטלר יכריע את כל ארצות תבל תחת מגפו ויקים את מלכות אדום הגדולה. עד שהוא יגיע לשערי ירושלים.

כאן ינחל מפלה נצחת, וברסיסי צבאותיו, כנפוליון בשעתו, הוא יסוג נסיגה מהירה כל עוד נשמתו בו לגרמניה, בעוד האויב רודף אחריו ומזנב בשארית צבאו. לבסוף יתפס היטלר בעצמו ע״י חייל יהודי מצבא ארה״ב וילקח בשבי. הגרמנים יכנעו וארצם תחולק למדינות קטנות, כמו שהיה לפני ביסמרק. ערב אחד גילה לי אלתר, שלפי הפסוקים בתנ״ך הוא מצא שהעמים יתנו לנו אחרי המלחמה את ארץ־ישראל, ואנחנו נקים בה מדינה יהודית חופשית.

— מה אתה סח, ר׳ אלתר, שאלתיו, איך זה יתכן? מי יתן לנו מדינה, כאשר היטלר שולט בכפו והוא משמיד זרע ישראל?

— אנו נבלה אותו, עמד אלתר על שלו, והעמים יתנו לנו את א״י. אמן, אני אומר לך — אנגליה ואמריקה שתיהן תעזרנה לנו, וגם רוסיה תתן את ידה להקמת המדינה... ,,ברם, הוא הוסיף, כדי לזכות ולהגיע לזה יש צורך בסבלנות ו... קצת מזל להשאר בחיים עד אז...״

וכך השכחנו לנו לרגעים את הצרות ושגינו בדמיונות, כאשר המוות עמד כבר מאחרי כותלנו.

פתאום התחילו להביא מז׳רדל לעבודה מכוניות משא עמוסות יהודים מגיטו קרבה. הגרמנים הסבירו זאת בחוסר ידיים עובדות אצלנו. האמת היא שפועלים לא חסרו, אלא, כפי שנתברר לאחר זמן, הם הכינו להם קדרים חדשים של פועלים שיבואו במקומנו אחרי חיסול הגיטו. אבל אז עוד טרם ירדנו לסוף כוונתם. בשבת 29.8.42 חוסל גיטו וולוזין. שם קדמו לזה אקציות שונות — ראשונה, שניה ושלישית. (אחי, ישראל זישקה, שהתגורר בוולוז׳ין מאז חתונתו, ברח משם עוד באקציה הראשונה. בדעתו היה לבוא אלינו לוישניבה. שלושה ימים נדדו הוא ועוד בחור וילנאי אחד ביערות בומבלה שבין וישניבה לוולוז׳ין, עד שאפסו כוחתיהם. אז הם סרו לכפר הגדול סקובשציזנה ונכנסו ל,,סמולירניק״ ובקשו פרוסת לחם ומעט מים לשתיה. הלה אף לא פנה אליהם, אלא רץ מיד והודיע לשוטרים שנזדמנו אותה שעה לכפר. הללו מסרום לידי אנשי ה־ס.ס. הם הביאום למשטרת וישניבה ומשם החזירו אותם לוולוז׳ין. ואנשי ס.ס הביאום לבית־הקברות היהודי והוציאו אותם להורג). וביום א׳ י״ז אלול תש״ב חוסל גיטו וישניבה ויהודיה הושמדו עד אחד ע״י אותה קבוצת ס.ס. דויקא באותה שבת טרגית שקדמה ליום ההשמדה, ניתנה חופשה למרבית הפועלים היהודים במקומות העבודה שלהם במתכוון. הם באו הביתה ושוב לא חזרו לעבודה — צפורני המות, שלפתו את כל יהודי וישניבה, החניקו גם אותם...

אותו יום א׳ קמנו כרגיל וחכינו לבחורים שיחזרו מהעיירה, כדי לצאת יחד לעבודה. והנה נגשה אחת הנוצריות ולחשה לבנות שבינינו סוד שבעיירה מתרחש משהו שלא כרגיל. הקבוצה שלנו מנתה 5 איש: שני בחורים — ברל סטולר (כיום — דב גורדון בפ״ת) אני ושלש בנות — שיינה זלדה אברמוביץ (נספתה ביערות בפרטיזנקה), מטלה הלפרין ומינקה מיליקובסקי, כיום נשואה לנח פודברזסקי — ארה״ב.

כדי להודע אל נכון מה שמתרחש בעיירה, הוחלט שאני אוציא רשיון לגשת לבוגדנוב ולהודע אצל יהודי קרבה על הנעשה בוישניבה (הם היו מובאים יום יום מקרבה ועוברים את וישניבה בדרכם לעבודה) נגשתי אל המשרד שנמצא בבית של בלוקים מעבר השני

של פסי הרכבת, אבל שם לא נמצא איש. רק אחד השומרים הגרמניים הסתובב סביב הבית. שאלתי — איפה הקצין? הסב את פניו אלי, התבונן בי שלא כרגיל והפליט: הוא איננו.

בצאתי נראה לי מרחוק עגלה ובה 3 גויים העושים את דרכם מהעיירה. בראותם אותי רמזו לי עוד מרחוק: דודמן, עמוד! וכאשר התקרבתי אליהם אמרו לי ברורות: דודמן ברח! בעיירה חושך. יורים ושורפים את כולם!

חזרתי אל חברי וספרתי להם מה שנודע לי מפי הגויים. היינו המומים. ישבנו על הארץ ובכינו כילדים קטנים. עד שנגשו אלינו שני המכירים הטובים שלנו מאז התחלנו כאן לעבוד: סלודרסקי ינק וסטפן, והזהירונו לבל נשאר כאן פן יבואו לחפשנו אחרי שיוודע לגרמנים שנעדרנו מרשימת המושמדים.

— לאן, ידידנו, נלך, שאלנו אותם, הרי כל העולם הוא לנו גרדום...״

„קודם כל, ענו לנו האחים, העלמו מכאן כל עוד לא אחרתם. עליכם להגיע לקרובינו — למשפחת סלבוניכה, היושבת במבואות היער לא הרחק מכאן. אנו נעמוד אתכם בקשרים״.

שמענו לעצתם ובעקבותיהם הגענו לביתם של הסליבוניכים אשר במבואות יערות הפושצה הוישניבאית. היא הכירה אותנו כעובדים ביערות, ולכן לא שאלה לסיבת בואנו.

כל הלילה הגיעונו הדי יריות מכוון העיירה. ועם שחר הופיע פתאום נח פודברזסקי, כשהוא רץ בכוון לויגן. עצרנו אותו ומפיו נודע לנו על כל מה שאירע ביום אתמול בעיירה: עוד בלילה אור ליום א׳ הקיפו אנשי ס.ס. את הגיטו, ועם שחר יצאה פקודה דחופה לארוז את החפצים ולעמוד איש איש ע״י ביתו, מכיוון שנתקבל צו להעביר את יהודי וישניבה למחנה עבודה. וכאשר כולם עמדו כבר עם צרורותיהם מוכנים לדרך, החלו אנשי ס.ס. עם פרגולים ביד לדחוף ולהריץ את כולם לחצר בית־הכנסת.

ברם, לא כולם הלכו כצאן לטבח, המשיך נח — היתה זאת בתיה פודברזסקי שקפצה מהמכונית, שהובילה אותם למקום ההריגה, וקראה בקול: „יהודים, הצילו את עצמכם!״ אולם כדור השיגה מיד ונפלה חלל במקום. לקול קריאתה החלו רבים לברוח אל תוך הקמה אשר בצדי הדרך. אולם גם אותם השיגו כדורי הגרמנים, וכולם, להוציא יחידים, נורו בדרך בריחתם ונפלו חללים בכסותם בגופותיהם את כל השטח אשר בין מקום ההריגה והיער. (עם שובנו לעיירה אחרי השחרור עוד ראינו את עצמותיהם פזורות על פני כל השדה). בין היחידים אשר הצליחו להמלט ולהשאר בחיים היה גם הוא נח. הוא הסתתר בקמה כרבים אחרים ולא נפגע, ועם רדת החשכה יצא ממחבואו ורץ לעבר ויגן. לפי בקשתנו הביאה מארחתנו אלינו גם את שלש הבנות שהיו חבויות במקום אחר. וששתנו — שלשה בחורים ושלש בנות, — ישבנו כל היום בביתה במחשבה לצאת עם ערב לנדודינו. בינתיים אפתה בתה לחם בשבילנו — צידה לדרך, וכן עשתה גם הזקנה בעצמה. צררנו את הלחם בשני שקים. הם הוסיפו לזה גם מספר ביצים וקילו וחצי חמאה. גם כמה מלבושים שנמצאו מיותרים בביתם נתנה לנו. במקרה מצאתי אצלם גם זוג תפילין, שקבלו מידי גוי שכן. ההוא כרך ברצועותיהם את נעלי הליפים שעל רגליו. שמחתי עליהם כעל קמיע ושמרתים כבבת עין בכל דרכי נדודי ביער.

עם ערב יצאנו לדרכנו הגורלית. כל הלילה בוססו רגלינו בדרך לא דרך בעשבה הגבוהה שביער. דרכנו על מפלי עצים וערמות של עלוה, כשאנו טובלים בפלגי טל ונרטבים עד מוח עצמותינו. עברנו ככה כברת דרך של 30 ק״מ. היינו עייפים עד מוות כאשר החוירו פאתי הרקיע. ועם שחר נתגלה בפני עינינו ים לבן של טל הנח על העשבים והברזינה. והנה הגיע אלינו גם קול קריאת הגבר. אז ידענו שהגענו למקום ישוב. ואומנם, בהאיר היום, ראינו מרחוק בית בודד מלבין באופק בתוך ים של ביצה. ארבעה מאתנו נשארו במקום ואני עם סטולר חצינו את הביצה והגענו לבית. גם גוי זה נתגלה כמכיר שלנו וברצון נתלוה אלינו להביא את שאר הארבעה. לפי דבריו של הגוי אינם נראים בסביבה לא שוטרים ולא חיילים גרמנים ואנו יכולים בשקט לשבת אתם בטוחים מפחד אויב. הוא הסיק את התנור וכל היום וכל הלילה יבשנו את בגדינו הרטובים. הם בשלו עבורנו תפוחי־אדמה והגישום לשולחן בתוספת של כד חלב חמוץ. אכלנו ושכבנו לישון, ובבוקר השכם קמנו והמשכנו את דרכנו עד שהגענו לביתו של סמוכווסט. — גם זה ביערות הפושצה הוישניבאית, ממכירינו וידידינו. הם ישבו זה עתה לאכול את ארוחת הבוקר שלהם. בראותם אותנו פרצו האשה והילדים בבכי: ,,אך, ווי מילינקי סיראטי מאיי״ (הה, יתומים רחימאים שלי!) בכתה הגויה מר על גורלנו. יחד אתם נכמרו רחמינו על עצמנו, וים של דמעות נפתח גם בלבותינו, שקפאו בימים האחרונים. הם האכילונו לשובע והבטיחו לנו שבמקומותיהם לא יאונה לנו כל רע. ,,כאן שקט, הם אמרו, השארו בינינו״. אולם אנו נמשכנו הלאה הלאה אל עבותי היער הרחק מבני האדם; להרחיק אל בין סיבכי היערות העבותים המשתרעים על מאות ק״מ, בהם רצינו למצוא חסות ומרגוע לעצבינו אחרי כל מה שעבר עלינו...

ואמנם כך היה. במשך הזמן נשאר הפחד מאחורינו, והיינו לאחד עם העצים הרמים שראשם הגיע השמימה, ואנחנו מתהלכים ביניהם, כאילו לא ידענו בית אחר, כאילו נולדנו כאן. ואחרי שנים של דכאון, סיוט ופחדים, כאשר חיי היהודי היו שווים פחות מחיי כלב, חשנו פתאום כאן את החופש. אין אנו רואים שוב לפנינו את אויבינו בנפש — הגויים שכנינו, כשהם מתעלסים מדושני עונג על כל טוב בבתינו, שירשו אחרי שאנו גורשנו מהם. כאן ביער רווח לנו לפתע והרגשנו בטוב, כאדם ששוחרר מכלאו ושב לביתו במדינת היער, השייך לנו...



טרם ידענו מה גורל צפוי לנו במצבנו החדש; טרם נפגשנו עם הפרטיזנים, פגישה, אליה נשאנו את נפשנו. עוד רענן היה הקבר, ועוד לחשו גחלי הבית בו נשרפו קדושינו. ברם זה היה ההבדל במצבנו עתה: לא יאוש, אזלת־יד ורפיון רוח אפפונו, אלא רצון לנקום ויהיה מה, פעם בנו והחייה אותנו: נקמה על הדם שנשפך. ברם, עד שהגיע היום בו יכולנו לבצע את שאיפת הנקם ממחשבה למעשה עבר זמן רב. בינתים הגיעו ימי החורף, והיער כוסה שלג. היה צורך להכין מזון ולבנות מקום מחסה משלג ומכפור. ואחרון אחרון — נעשה דחוף יותר ויותר הצורך בנשק.

אחרי ישוב הדעת יצאנו לבקור אצל ידידינו הגויים בדויקנביץ ובויגן. לילה שלם צעדנו, ולעת בוקר הגענו לביתם של שלושת האחים — אלברט, אלקס וסטפן סלדניסקי — אלה

שהמריצונו לבריחה אל היער. הם קבלונו בשמחה רבה, חבקונו ונשקו לנו, ערכו את השולחן והכו „בליני", העמידו כד חלב חמוץ, חמאה וגבינה וגם יי"ש לא נעדר. אחרי חדשים של נדודים ביער, אכלנו, זו הפעם הראשונה לשובע. שכבנו לנוח, התרחצנו, החלפנו לבנים והרגשנו את עצמנו כאנשים מן הישוב. וכאן צפתה לנו הפתעה: לפני שובנו ליער הוציא הזקן, חותנו של אחד האחים, ממחבואו — רובה ישן עוד מימי נקולאי, נגן ושלושה כדורים ונתן לנו את כל זה במתנה: „קחו, הוא אמר, תזדקקו לכך ובזה תהיו יותר בטוחים". זו היתה התחלה טובה. הכלים עשו את רישומם על כל אלה שנתקלנו בהם בדרכנו. היינו מתדפקים על דלתו של איכר באמצע הלילה. הוא היה יורד ממטתו מבוהל ונפחד, פותח את הדלת, ובראותו את הנגן ביד, היה מתרכך ונותן כל מה שבקשנו: לחם, בגדים או נשק, וגם — אינפורמציה שהיתה דרושה לנו. הנה מסר לנו סלדינסקי על אחד שיש לו „דעסיאטקא" — (עשיריה) — רובה אוטומטי, היורה עשרה כדורים בזה אחר זה, ובמקומו באה שוב מחסנית חדשה עם כדורים אחרים. אלא, שהלה התעקש ובקש תמורתו שמונה פוד קמח. עוד באותו לילה דפקנו בדלתו של אחד השלכטים העשירים בפוסצה הוישניבאית. הוא פתח, ואך ראה את הנגן המושט מולו, נעשה אדיב מאוד ואמר: קמח — היה ברצון רב נותן לנו, אלא שהגרמנים הקדימו ושדדו את הכל. פקדנו עליו שיפתח את מחסן התבואות. הוא היה ריק. אגב כך ראינו חזיר שלם ממולח תלוי באחת הפינות. לפי בקשת הגוי, השארנו לו את מחצית השלל, על מה שהוא הודה לנו מאוד. אחרי חפושים מדוקדקים מצאנו באחד המחסנים שקי קמח. לפי דרישתנו הוא העמיס שמונה שקים בעגלה והביאום למקום שהועדנו לו, ובסופו של דבר היתה „העשיריה" בידנו.

התחלה זו עודדה אותנו ולמדה אותנו כיצד יש להתהלך בעולם זה בו נמצאנו. סגלנו לנו כלל אחד: בלי מורך! על כל השטח של הפוסצה הוישניבאית הכירו את הפרטיזנים היהודים, ולא אחד רעד מפחד נקמתנו. ולזאת, בעצם, התכוונו. ליום זה אגרנו כוח...



באחד הלילות עברנו לאורך פסי הרכבת של תחנת ויגן, והגענו לביתו של ידידנו י.ס. והנה עמד לפנינו אחד הבחורים הוישניבאים — קוקין, מי שהצליח להתחמק מידי הגרמנים בעצם יום ההשמדה. הוא התגורר בביתו של גוי זה כמה חדשים כמורה לילדיו על פספורט ארי, בשם אלכסנדרוביץ. הוא גדל לו שפם שנזדקר למעלה עד האזנים, וכל מראהו היה — שלכטיץ גא. אבל אנו הכרנוהו מיד והצענו לו להלוות אלינו. תחילה בקש הגוי להשאיר אותו אצלו עד אחרי הפשרת השלגים. אולם בפעם השניה עזב קוקין את בית מטיבו והלך אתנו. גוי זה, שנעשה ידידנו בלב ונפש, עמד כל הזמן, שהיינו בפוסצה הוישניבאית, לשרותנו ולעזרתנו. הנה קרה מקרה שאחת הבנות שלנו הרתה לאחד הפרטיזנים הרוסיים. הבאנו אותה אל ידידנו זה, והוא העביר אותה לד"ר ברניצקי (הוא היה סטרובירץ), אשר מעבר לפסי הרכבת. הוא טפל בה במסירות אבהית, וכאשר היא החלימה, החזיר אותה אלינו באמצעות ידידנו זה.

באחד הימים שלחנו ע"י אותו הידיד מכתב לשבתאי אברמוביץ בגיטו אולשני, בו הודעתי ליהודי אולשני על שואת קהילת וישניבה, ופרטתי את שמותיהם של כל אלה אשר נצלו בדרכים שונות ונמצאים כעת ביערות. יעצתי להם ודברתי על לבם לבוא אלינו. תשובה

לא נתקבלה מהם. באותה הדרך העברנו גם מכתב לגיטו אושמינה על שמה של יהודית חייקלין. היא, מתוך סיבות שונות, לא נענתה לפניתנו ונספתה יחד עם כל יהודי אושמינה. אבל 31 בחורים נענו לנו ובאו אלינו ליער. מאלה אני זוכר את שמותיהם של: ליבוביץ, ד"ר דלינסקי מאולשני — היום בארץ, עו"ד מזורסקי מלודז — נספה אחר־כך באחד הקרבות עם הגרמנים בפלוגת הפרטיזנים הרוסית „פרבו־מאיסק", רוגוזין, מקס פטשניק, אשתו אנה פטשניק — כיום שניהם בארצות־הברית, יוסף פטשניק — היום בחולון, רבינוביץ ליזר — היום בפתח־תקוה, ועוד שמות שנשכחו ממני.



התארגנות הפרטיזנים

ביערות הסתובבו אלפי חיילים רוסיים, מהם — עריקים, ומהם — כאלה שאבדו את גדודיהם בשעת הנסיגה המהירה. רבים בהם אף השכירו את עצמם לעבודה במשקי האיכרים בסביבה. והנה הוציאו שלטונות גרמניים צו לכל אנשי הצבא הרוסי להתפקד. אלפים התפקדו, והם רוכזו במחנות עבודה כשבויים. מחנה עבודה כזה של שבויים רוסיים רוכז במולודטשנה, שמנה עשרים וחמישה אלף איש. רובם מתו מרעב וממחלות מדבקות שפשו בהם. אולם רבים לא נענו לפקודה, ערקו ליערות ושם התארגנו כפרטיזנים, שבאו במגע עם הצבא הרוסי הסדיר. הללו שלחו להם מפקדים, שארגנו אותם לגדודים ולחטיבות שלמות, ובסופו של דבר גובש בהם צבא סדיר מאחורי החזית, המנהל מלחמה פרטיזנית נגד האויב.

וכאשר גבר היאוש בין הנוער היהודי בגיטאות, מצא לו חלק קטן מאוד ממנו את דרכו אליהם. זו היתה גם דרכנו. זה היה ראש שאיפתנו — להצטרף אל הפרטיזנים.

גדליהו דודמן ממשיך לספר

על האושמינאים שמניתי לעיל, נוספו לנו גם יהודים מברנוביץ. וביחד עם הוישניבאים, שהתרכזו שוב כולם יחד, במגנצה, מנינו פלוגה של חמישים איש. החורף הלך והתקרב, ודאגתנו היתה, איפוא, למזון ולכסות בשביל כולם. באמצעים שונים ובפעולות שונות השגנו גם את זה וגם את זה. אמסור כאן על אפיזודה אחת שקראנו לה „מבצע מגפים". כאמור, נמצאנו אז במגנצה והסילויצס. והנה עלתה הצעה לפוצץ את מגדל המים שבתחנת הרכבת בוגדנוב. לבצוע משימה זו יצאה אור ליום א׳ אחד, קבוצה של עשרה איש — תשעה יהודים, ביניהם אני וקוקין ופרטיזן רוסי אחד ממוסקבה, בשם ונקה, שהשתייך לבריגדה ע"ש צ׳קלוב. בדרך סרנו לביתו של אחד ממיודעינו בזפנובה. ממנו נודע לנו שסביבת מגדל המים שורצת חיילים גרמנים, ואין כלל להעלות על הדעת את הרעיון על פצוצו. בינתיים עלה השחר, והחלטנו להמשיך לוישניבה, לשם שוד מגפים, או, כמו שקראנו לזה — „במבווזובקה". כאן, אצל הגוי, נודע לנו שבוישניבה גופא אין משטרה, ומאתים האוקראינים שעבדו שמה מאז שריפת הגיטו, יצאו בכוון לבוקטובה. השארנו חלק מאנשינו בבית־הספר בזפנובה. שניים מהם הועמדו על ידינו בכביש הראשי המוליך לגשר שעל יד טחנת הקמח, ואני והרוסי

יצאנו בכוון לכנסיה, במחשבה, שבשעת התפילה נצליח לתפוס אחדים מאלה שהשתתפו בפועל ממש בהשמדת יהודי וישניבה. בדרך התנהלה תנועת אכרים מכפרי הנפה ברכב וברגל לכנסיה כדרכם מימים ימימה. בחרנו לנו את הסוס הטוב ביותר שנזדמן לנו מאחד הגוים ודהרנו לכנסיה. כאן, הסתבר, שאלה שבקשנו לתפוס לא באו לכנסיה, מפחד הפרטיזנים. חכינו לסוף התפילה. ומיד התיצבנו בפתח הכנסיה עם שני אקדוחים ביד, וכל אלה שהיו נעולים מגפים חדשים, הוזמנו לביתו של האורגניסטן, איפה שהם נתבקשו לחלוץ את מגפיהם. „בחפץ לב", היתה התשובה של הגוים הבהולים. בדרך זו אספנו עשרה זוגות מגפים חדשים והסתלקנו מהמקום חיש מהר אל היערות.

אחרי שסופקו, במידת מה, הצרכים הראשונים של מזון ולבוש, עברה נקודת הכובד של פעולותינו לאגירת נשק ותחמושת. לשם כך עברנו לסביבת בקשט על הברזינה. מפי הגויים נודע לנו שהרוסים השליכו לנהר המון כדורים ורובים בדרך נסיגתם, והם מוכנים למשות מהמים עבורנו כל כמות שנרצה בתנאי אחד: שנשיג להם מלח. זה היה אז מצרך יקר מאד. מה עשינו? הזמנו את עצמנו לבקור בכמה בתים של אכרים אמידים, ואחרי הושטת אקדח קבלנו את המצרך המבוקש, ותמורתו השגנו רובים וכדורים מהגוים שבסביבת הברזינה.

שם, בסביבת בקשט, נזדמנו עם אחד סטריצקי, מפקד הפלוגה הרביעית של הבריגדה ע"ש צ׳קלוב. וכאשר הבענו את רצוננו להצטרף אליהם נתקבלנו ברצון. הוא פזר אותו על פני כל הפלוגות של הבריגדה. ואחרי הכנה מסוימת הטילו עלינו מבצעים שונים של מעשי חבלה במחנה האויב: לפרק פסי רכבת, להרוס גשרים, פצוץ רכבות ועוד. אני צורפתי לקבוצה בת חמישים איש, בהם צ׳ובשי אחד, 3 פולנים מסביבת מולודצ׳נה, פולוצ׳ן והורודוק.

פעולתנו הראשונה היתה בסביבת פולוצ׳ן. הוטל עלינו לפוצץ רכבת העומדת לעבור שם בכוון לחזית מוסקבה. הנקודה היעודה — המקום שהיינו צריכים להניח את החומר, — נמצאה בין כפר אחד לבין עמדת מארב של הגרמנים, ששמרו על פסי הרכבת. כדי להגיע למקום היעד היינו צריכים לעבור נהר, שרק לוח עץ אחד היה נטוי עליו למעבר. באותו לילה נערכה בכפר הילולא רבתי, והחיילים הגרמנים שתו לשכרה ורקדו כל הלילה עם בנות הכפר. היה ליל כפור עז, ואנו זחלנו על הגחון, כדי שלא נראה, עד שהגענו אל המקום. כאן רבצנו בשלג הקופא כמעט לילה שלם. רק עם דמדומי השחר הגיענו שקשוק גלגלי הרכבת המתקרבת. הנחנו את החומר על פסי הרכבת והתרחקנו כמאתים מטר מהמקום. כמחצית השעה שכבנו שוב וצפינו לתוצאות. עד שנשמע קול התפוצצות אדירה. הגרמנים התחילו מיד להאיר את הסביבה בזרקאורים, בעוד אנו נסוגים ועוברים חזרה את הנהר על הלוח האחד בזחילה ומתחמקים אל החורשה הסמוכה. כאן נודע לנו שהתפוצצות היתה הרסנית — שני קטרים ושמונה קרונות מלאים חיילים הועפו באויר. עם צאתנו לפעולה זו ניתן לנו

זמן של עשרה ימים, ובדיוק ביום העשירי חזרנו לפלוגה, שקבלה את פנינו בקולות תרועה וצהלה.

המבצע השני שבו השתתפתי, אירע בתחנת יורצישקי. כאן פוצצנו את מגדל המים והמשאבה. זה היה כבר בשנת 1943. הפעולה השלישית, שבה השתתפתי, היתה נקמתנו במשתפי הפעולה הוישניבאים. הרביעית — שריפת וישניבה. ועוד פעולות כאלו, שמטרתן היתה אחת — נקמה באויב.

המצוד הגדול

בינתים החלה הבלוקדה הידועה על הפרטיזנים. שמונים אלף חיילים גרמנים רוכזו במיוחד למלחמה זו. הם צעדו בחוליות של שרשרת ונכנסו אל היער במטרה להקיף אותנו ולהשמידנו. כאשר הרגשנו בהם, התחלנו בנסיגה, מתוך רצון לפרוץ את השרשרת. ואז באה ההתנגשות הראשונה אתם. הקרבות היו עזים. רבים מחברינו נפלו בהם, אולם מטרתם לא הושגה. והם נאלצו. בסופו של דבר, לסגת. היער אינו מקום למלחמה. כנקמה על כשלונם, הם שרפו את החוות שבסביבי היערות, בידעם שהן הן המשמשות נקודות משען לפרטיזנים.

היחסים בין הפרטיזנים הרוסים לבינינו

במשך כל הזמן שהיינו נספחים לפלוגה הרוסית, הבחנו לא פעם ברגשי איבה מצד המפקדים הרוסים אלינו, וביחוד מצדו של סטריצקי. כך, למשל, כאשר באחד הימים חזרתי עם הפלוגה שלי למחנה, אחרי שנעדרתי שבועים ימים, לרגלי פעולות שונות של חבלה בעורף האויב, נצטויתי מיד לחזור עם פלוגה שניה להמשיך בפעולות, מבלי שניתן לי זמן למנוחה. שוחחתי על כך עם סטריצקי. הוא, אמנם, בטל את הצו, אבל הוא שלח אותי ועוד מספר יהודים ורק יהודים לשמירה בקצה היער, מקום מסוכן, בהיותו פתוח וגלוי לעיני האויב, שהיה אורב לפרטיזנים ששמרו בפאתי היערות. ידענו שהמניע לפקודה זו הוא אך ורק רגשי איבה מושרשים עמוק עמוק בנשמת הגוי הזה. אכן, רק כתוצאה מרגשי איבה אלינו כיהודים, נורה באחד הלילות חברנו הפרטיזן טוביה שליובסקי, אחיו של דוד שליובסקי בידי סטריצקי עצמו, כאשר הוא מצא את טוביה באחד הלילות מנמנם בעמדו על המשמר. זה היה בחור טוב עשוי לבלי חת ולוחם נועז. לנו היה ברור שרק רגשי איבה פעלו כאן, וגרמו למותו כפושע על לא עוול בכפו. והנה נודע לנו מפיו של מקס פוטשניק, שבקרבת מקום למחנה שלנו קיימת פלוגה יהודית טהורה עם האחים בילסקי בראש. כמו כן נודע לנו על קיומו של גדוד יהודי בן שש מאות פרטיזנים מיהודי מינסק בראשו של אחד זורין. אז גמלה בקרבנו ההחלטה לעבור לפלוגת האחים בילסקי. טכסנו בינינו עצה מה לעשות כדי להוציא לפועל את מחשבתנו למעשה. והנה נמצאה תחבולה. באחד הימים ירדנו, אני וקוקין חברי למקום משכן המטה של הבריגדה לתקן שעון אצל השען היהודי שנמצא שם. כאשר נודע לסטריצקי שבקרנו במטה הבריגדה, נתמלא חימה, בחשדו בנו שהגשנו נגדו תלונה במטה, והוא הודיע לנו בידי

שליח מיוחד שנבוא אליו מיד. במטה הפלוגה שאלנו סטריצקי לפשר ביקורנו במטה הבריגדה, ועם מי שנפגשנו שם. עניתי לו שהענין הוא פשוט ביותר: ירדנו לשם לתיקון שעון, ולא נפגשנו אלא עם השען. „אם ככה, אמר סטריצקי, אתם חפשים". אז עלה בלבי להשתמש בהזדמנות זו ולקבל ממנו רשות לעבור לפלוגת בילסקי. לשם כך בדיתי ספור מעשה על בת אחותי — ילדה קטנה בת שלוש עשרה שנמצאת אצל הבילסקים, ואמרתי לו — „יש לי בקשה אליך". וכאשר הוא זקף את אזניו לשמוע את טיב הבקשה, אמרתי לו — „אבקש ממך רשות לגשת לפלוגת הבילסקים, במקום שנמצאת בת אחותי נערה בת שלוש עשרה, שנתגלגלה אליהם לא מזמן, ולהעביר אותה אלינו". „לא, היתה תשובתו, זה לא יתכן. וכי מה נעשה עם ילדה בת שלוש עשרה בפלוגת קרבות".

שטחתי אז בפניו את פרשת הטרגדיה של וישניבה, ושזוהי השרידה היחידה מכל משפחתי. ולכן, אם זה בלתי אפשרי שהנערה תעבור אלינו, תנתן לי הרשות לעבור לבילס־קים. „אין דבר, סיימתי, עוד תשמע ממני טובות". להפתעתי, השיגו דברי את מטרתם, והוא ענה לי: „טוב, טוברישץ דודמן, לך ועבור לבילסקים אל השרידה היחידה שלך". אולם בזאת לא נסתיים הדבר. בסופו של הדו־שיח, הסכים גם להעברתו של קוקין יחד אתי לפלוגת בילסקי.

אופיה של פלוגת האחים בילסקי

היא שכנה בפושצה שביערות נליבוקי, והמרחק בינינו היה כ־10 ק"מ. (היה זה בסוף חורף 1943) זו לא היתה פלוגה קרבית. כל מטרתם היתה להצליח ולהגיע לימי שלום, וכל דאגתם היתה נתונה לסיפוק צרכי אוכל וכסות בשביל אנשיהם. יש לציין שהם הצליחו בזה ביותר: היו להם בעלי מקצוע שונים, ובחמש אצבעות ממש, הם הקימו להם בית בורסקי עד שהפכו לספקים העיקריים של נעלים ומגפים לפלוגות הפרטיזנים השונות ששכנו ביערות. הם גם הצליחו להקים מפעל של ספירט מתפוחי אדמה שלא חסרו בסביבה. היה להם גם מפעל של נקניק. אצלם מצאו להם מקלט משפחות שלמות על נשיהם וילדיהם שהצליחו בניסים ממש, להנצל מהמוות בגיטאות. הם הצליחו לקשור קשרים עם אנשי הפוטרים אשר בפושצה וחיו שם בשקט. הם בנו להם זמלינקות שהוסקו בפנים. אחרי שאני וקוקין עברנו אליהם, צורפנו אל אנשי המקצוע ועבדנו בכל אשר המחנה היה זקוק לו.

מספורו של הפרטיזן הוישניבאי, זיסקה פודברזיסקי על פעולות הפרטיזנים היהודים בוישניבה. (השיחה התנהלה ב־29.10.1955 בחיפה).

הנקמה ביין סטנקביץ וטירינסקי

יין סטנקביץ התגורר בקצה רחוב קרבה. היה נגר במקצועו. הוא היה מעורב כל הימים בין יהודי העיירה, ככל שכנינו הגויים. עם בוא הגרמנים לעיירה, מנוהו איש מהימן משלהם. ומאז הפך את עורו ונתן יד לגרמנים בכל התעללויותיהם ביהודי העיירה. והוא הוא שהציע לגרמנים את התכנית השטנית של השמדה על־יד הבית הידוע. וכשהובילו את הקדושים

למוקד. עמד עם רובה ביד בכנסיה וירה בכל מי שעשה נסיון להמלט. ולכן, מובן הוא, שראשית מחשבתנו עם כניסתנו לחיי פרטיזנים, היתה — נקמה במנוול הזה. באחד הימים, כמה זמן אחרי שהצטרפנו לפלוגת הפרטיזנים הרוסיים, ישבנו, אנו הפרטיזנים הוישניב־איים, ביער והעלנו בזכרוננו את אותו היום המר והנמהר, שבו הושמדה קהילת וישניבה. נזכרנו בקריאתה של ריבה־בשקה בשעה שהביאוה לשריפה: „אחים, קראה בקול, יזכור כל מי שישאר בחיים לנקום את נקמת דמנו השפוך חינם!" גמרנו אומר להוציא לפועל ולמלאות את בקשתה־פקודתה האחרונה. מסרנו על החלטותינו למפקד, והוא נענה לנו, ועם פלוגה של 200 איש ובראשם הפרטיזנים הוישניבאיים עם כלי נשק לרוב, כפי שידנו השיגה, הגענו באחד הערבים לגבולות העיירה, אחרי ששלחנו לפנינו יחידה סיירת. המטרה היתה לתפוס את סטנקביץ ואת טורינסקי חיים ולהביאם היערה. העמדנו משמרות, שניים־שלושה איש במשמרת, בכל קצות העיירה והתחלנו בפעולה. אני, מספר פודברזסקי, ונח פורברזסקי, ואתנו עוד מספר פרטיזנים, נכנסנו לבית בו התגורר טורינסקי במעלה רחוב וילנה, בביתו של אלי־יעקב זוסמן. בדקנו בכל החדרים ולא מצאנוהו, אבל נוכחנו, שהמטה בה ישן, היתה עוד חמה, ובגדיו היו מונחים על כסא בצד המטה, ועל ידו — המגפיים שלו. ניכר היה מיד שרק זה עתה הוא התחמק מהבית. בדקנו שוב בכל הפינות, וכשלא מצאנוהו, ירדנו למרתף, והנה הוא לפנינו: עומד בתחתוניו מוסתר מאתנו ע"י הפתח. לא פקפקנו הרבה ובקתי הרובים הכרענו אותו, הוא נפל ארצה, בעוד אנו מוסיפים להנחית בו את מהלומותינו ולשפוך את כל המרירות והכאב שהצטבר — בזעקות: „בעד דם אבותינו וכל יקירינו ששפכת!" לבסוף, עת שהוא שכב כבר בלי הכרה ובמצב של התעלפות, העלינו אותו למעלה והבאנוהו לביתו של פייבוש ליברמן, מקום הרכוז שלנו. מסרנו אותו לידי אנשי המשמרת וחזרנו לרחוב קרבה (לשם הסברה, עליך לדעת, שבטרם שנכנסנו לעיירה קצצנו את כל חוטי הטלפון, וכל העיירה היתה ברשותנו) לביתו של סטנקביץ. גם אותו לא מצאנו תחילה בביתו, וגם בבית השכן לא היה. עד שלבסוף מצאנוהו בעליית הגג, מוסתר בערימת חציר כבוש. הורדנוהו למטה, ובקתי הרובים עשינו בו שפטים. במצב של חוסר הכרה, שחור כולו ומחוץ, הבאנו גם אותו למקום הריכוז. השלישי, שהיה ברצוננו תחילה להתנקם בו, היה האפטיקר (רוקח) פובול, אבל, משום מה, הסתפקנו פה רק במספר חבטות נאמנות. ובמצב של התעלפות הרפינו ממנו. לקחנו מהבית מכל אשר בא ביד: ארגזי רפואות ומצרכי מזון, והמשכנו את דרכנו הלאה. עברנו את כל העיירה, שהיתה כולה מאוכלסת גויים, החרמנו צרכי אוכל לרוב — קמח, ככרות לחם, תפוחי־אדמה, חזירים ופרות, העמסנו את כל זה על עגלות שהוצאנו מהחצרות, וחזרנו היערה. בדרך סרנו לבוקטובה. שם נפשנו יום שלם, ולעת ערב הגענו לברטינובה, כפר ע"י הברזינה בתוך מעבה היערות. שם חנתה פלוגת הפרטיזנים שלנו. בחרנו בבית דין צבאי, שידין את שבויינו, ובהתאם לפסק דינם, הוצאנו אותם להורג ביריה. רק אחרי שעזבנו את המקום, באו בני משפחותיהם ולקחו אתם את הגוויות.

הפרטיזנים הוישניבאיים מעלים באש את העיירה

(נרשם מפי ז. פודברזסקי)

ברם, בזאת לא אמרנו די, הבתים בוישניבה עוד עמדו על תילם, וגויים, שונאינו בנפש, אלה שעמדו על דם יקירינו, שרצו בהם; רגש הנקמה עוד בער בנו ולא נתן דומי. גמרנו אומר להעלות באש את העיירה על כל אשר בה. באחד הימים, זה היה כעבור מספר חדשים אחרי מבצע הנקמה, מסרנו על החלטתנו זו למפקד שלנו, קודרין היה שמו. הסברנו לו שבוישניבה אין אף יהודי אחד, והגויים שנכנסו לבתיהם, משתפים פעולה עם הגרמנים, ובמציאתם שמה הם מהווים סכנה לפרטיזנים, משום כך אנו מציעים להעלות את העיירה באש. גם הפעם הסכים המפקד להצעתנו, ואחרי תכנון מחושב של הפעולה העומדת לפנינו, גייסנו גדוד שלם של 300 איש ובאנו לעיירה עם לילה. ראשית מעשה הצתנו את בית־הכנסת הגדול, במקום שהם התקינו להם נגריה. הוצאנו מבתיהם כ־10 איש, פקדנו עליהם להביא קש וחומר בעירה אחר ולהצית את העיירה בכל ארבע קצותיה. הם עשו כמצווה עליהם, וכעבור שעתיים עלתה כל העיירה באש על כל אשר בה, שעה שהגויים בורחים מבוהלים וערומים אל כל אשר ישאם הרוח. השריפה נראתה מרחוק על רקע שמי הליל, ולמשמר הגרמנים אשר בוויגן, נודע על המעשה, אולם הם, בפחדם, בחרו לשבת במקומותיהם. ובשעה שהכל תם ונשלם, ובתי העיירה הפכו לאפר על חלק גדול של יושביהם, עזבנו את המקום שנקרא אי־פעם עיירת מולדתנו. שוב לקחנו אתנו מזון לרוב וחזרנו היערה. בבצוע הפעולות הללו השתתפו הפרטיזנים הוישניבאיים: חיינה רבינוביץ, בר־מיכאל רובין, זוסקה פודברזסקי, נח פודבר־זסקי ואחד — יוסף פושקין, בחור מרבזביץ, בן־חיל, עשוי לבלי חת, אמיץ ועז רוח. הוא היה סגנו של קודרין. במבצע השני השתתפו גם קוקין וגדליהו דודמן.

אגב — על פחדם של הגרמנים מפני הפרטיזנים: אחת הפעולות של הפרטיזנים היתה, להתרות באנשי המשטרה הפולניים והבלורוסיים, ששרתו את הגרמנים ושתפו אתם פעולה בכל, שיחדלו לשרת את האויב, ולא — נתנקם בבני משפחותיהם. אחד כזה שרת במשטרת וישניבה ובני משפחתו התגוררו בוויגן. התרינו בו לא פעם, וכשהאזהרה היתה ללא הועיל, החלטנו להוציא לפועל את איומנו. באחד הלילות הקיציים באנו, יחידת פרטיזנים רוכבים, לוויגן. את הסוסים העמדנו במרחק מה ועם התקרבנו אל הבית בו התגוררה משפחתו, זרקנו בו מספר רימונים, והוא נהרס וקבר תחתיו, את כל יושביו. ע״י הבית הזה נמצא בית ה־ס.ס. הזקיפים שלהם עמדו על המשמר וראו את כל הנעשה, אבל הם לא זזו. רק אחרי שבצענו את פעולת הנקם, והיינו כבר רכובים על סוסינו חזרה למחנה, התחילו לירות בנו. אבל אנחנו היינו כבר בחסותם של עצי היער, שם שכבנו לנוח עד עלות השחר.



אסירים וגולים

סיפורו של ישעיהו רובין על פרשת תלאותיו במאסר הבולשביקים

אני יליד וילנה. לא־הספקתי לסיים את בית־הספר העממי, והחיים הוציאוני לרחוב. נעשיתי לשוליה דסנדלר. ועוד בהיותי נער הצטרפתי למפלגה הקומוניסטית הפולנית, שפעלה במחתרת. בשנת 1926 באתי לוישניבה. לפי הוראות מרכז המפלגה הקומוניסטית בורשה, ארגנתי סניף של המפלגה בעיירה. ביערות אשר מסביב לעיירה, שבוראו ע״י צירינסקי, ואחריו ע״י יבלובסקי, עבדו מאות פועלים מכפרי הסביבה ומשרידי הגברדיה הלבנה שנמלטו לפולין. ביניהם השלכנו את רשתנו, ומחומר זה התחלנו לקרוץ את האלמנט המפלגתי במחתרת. אכן, גם בין הנוער הוישניבאי מצאנו כר נרחב לפעולותינו, ואל התנועה הצטרף מספר בחורים טובים בעלי הכרה, ובמרוצת השנים, עד פרוץ מלחמת העולם השניה, נתגבשו ונתבלטו כפעילים ונאמנים ביותר. אלה תפסו לאחר מכן, בימי שלטון הבולשביקים, את מקומם הראוי במוסדות הממשלתיים והמקומיים. למרות תנאי המחתרת, הרי הפעולה המפלגתית התנהלה כסדרה והקיפה עשרות חברים, וביניהם כאמור, רבים מבין פועלי היערות. ישיבות ועד הסניף, וכן גם אסיפות החברים נערכו בחשאי חשאים ובסודיות מוחלטת. האסיפות היו מוקדשות, בעיקרן, לאינפורמציה על הנעשה בברה״מ וידיעות הקומאינטרן. ככל מיליוני הקומוניסטית בעולם בשעתו, הייתי גם אני ואתי הסניף כולו מחסידיו של סטלין והאמנו בו אמונה עיוורת. תמונתו היתה תלויה בחדר בו התאספנו. ובהתקבל חבר חדש, היה קם, מועל ידו ונשבע להיות נאמן למפלגה ולסטלין, ,,אבי העמים, גאון העולם וכו׳ וכו׳״. ברם, זה לא מנע בעדי לעתים מלהביע דעה בקורתית על פעולה זו או אחרת של התנועה או השלטונות בברה״מ. באחת האסיפות שהיתה מוקדשת לתולדות המפלגה, התבטאתי ש,,דבר חסולם של הטרוצקיסטים והכחות הטובים ביותר של קציני הצבא הרוסי (זה היה אחרי משפט טוכצבסקי וחבריו) היה, לפי דעתי, משגה חמור״. הדבר נרשם אי שם ע״י מישהו, ובבוא העת פקדו לי את ,,חטאי זה״. ועוד : חשבתי את עצמי, וכן ראו אותי כל חברי, לאחד הפעילים ובעלי ההכרה הנאמנים במפלגה. גם בהיותי חייל בצבא הפולני נהלתי תעמולה קומוניסטית חשאית בין החיילים. ובקסרקטין, בו נמצאתי, ארגנתי תא חשאי של המפלגה. אבל דבר אחד מותר לי לאמר ולהוסיף : קומוניסט לא קומוניסט — בכל עת הייתי ונשארתי בתוך תוכי יהודי בכל לבי. דבר הציונות היה זר לי מתוך עצם חנוכי, שהטה את דרכי, דרך חיי, במסלול צדדי והובילני לאשר הובילני. אבל כאבתי את כאבו של

כל יהודי על כל עוול אשר נעשה לו וכל פגיעה שפגעו בו. ולפיכך, משנודע לנו על דבר ברית מולוטוב—ריבנטרופ, זו הברית הטמאה עם אוכלי עמנו. נזדעזעתי, והיה לי כהלם רעם ביום בהיר. בין חברי היהודים שוחחנו על כך והיינו נבוכים מאד. ברם, בתורת קומוניס־טים נאמנים מצווים היינו על השתיקה. חרקנו שן ושתקנו. כמה ימים אחרי פרוץ מלחמת פולין—גרמניה, נודע לשלטונות המקומיים שהגרמנים הנחיתו צנחנים בסביבה, וכרבים אחרים, גויים ויהודים, גוייסתי גם אני לפעולה בעורף הצנחנים. העלינו, אמנם, חרס בידינו, אבל דבר השתתפותי במצוד אחרי הצנחנים, נרשם ברשימה הכללית. רשימה זו נשארה בין ספרי הגמינה, ובבוא העת שמש הדבר מקל חובלים נגדי.

בחדשים הראשונים לשלטון הסוביטים

עם בוא הרוסים נתמניתי בתור מי שהיה קומוניסט במחתרת, כמ״מ הקומנדנט בוישניבה. ארגנו מיליציה מורכבת מיהודים וגויים בילורוסיים, שהכרנום בשעתו כנאמנים למפלגה. מבין היהודים נכנס למיליציה בין השאר גם ש.א. באחד הימים הופיעה בגמינה נוצריה צעירה, שעבדה בביתו של גומניץ אבא, ובפיה הלשנה על אדונה: היא ראתה במו עיניה איך שהוא הטמין במרתף ביתו תיבה מלאה תכשיטי זהב וכסף. משנודע הדבר ל־ש., עמד על כך שנלך להוציא את התיבה ונמסרנה ל־נ.ק.ו.ד. אני סרבתי והזהרתיו מפני מעשה זה: „למה, אמרתי לו, לגזול רכוש יהודי ולמסור לידי גויים?״ אולם הוא איים עלי שימסור על הדבר לממונים עליו. באין ברירה נאלצתי לעשות את המעשה הנתעב: באנו, ירדנו למרתף, חפרנו ומצאנו את תיבת התכשיטים. גם אחרי שזה היה בידינו רציתי למנוע את מסירת התיבה, אולם אחרי התערבותו הנמרצת של ש.א. נמסרה התיבה על שללה ל־נ.ק.ו.ד. לבי נקפני על מעשה זה, אולם לא אני הייתי אשם בכך.

גרושים לסיביר

לפי פקודה מוולוזין, הוצאנו לפועל גרושם של מספר מתישבים פולנים, שיושבו ע״י השלטונות הפולניים על אדמות ממשלתיות ובאדמות שהשתייכו עד לפני מלחמת־העולם הראשונה לגרף כרפטוביץ. לשם כך רכזנו פלוגה של מיליציונרים בלורוסיים נאמנים וידועים לנו עוד מימי המחתרת הקומוניסטית. היינו באים בלילה, נכנסים ומוציאים את המתישב מביתו, אוסרים אותו ומביאים מבעוד בוקר לוולוזין. רובם של אלה גורשו אחרי משפט לסיביר. כזה היה גם גרלו של צ׳ורטניבסקי מידענו, של הכומר הקתולי שונא היהודים ועוד רבים מהסביבה.

אני נאסר באשמת פרובוקציה

עברו שלושה חודשים של עבודה מאומצת ומלוי משימות מרצון ושלא מרצון, אלא שהתפקיד חייב לעשותן — כמו גרושים ומאסרים, משימות לא נעימות ביותר, המעמידות אותך בסכנה תמידית להיות מטרה לנקמה מצד אלה הרואים בך, המוציא לפועל לפי פקודה מלמעלה, את האשם באסונם. ברם מעולם לא פיללתי שהסכנה אורבת לי לגמרי ממקום

אחר, מצד אלה שעבורם עבדתי, ואליהם כל נאמנותי מיום שהתבגרתי והייתי לאיש. התחיל הדבר עם חילופי הקומנדנטים, ולמקום הגיע אחד בשם טרוס, איש בלורוסי, קומוניסט ותיק, מי שמאחוריו שמונה שנות כלא פולני עבור פעולה קומוניסטית במחתרת. והנה הוא החל לחתור תחתי, כדי להפטר ממני. והנה אינה אלוהים לידו את רשימת המגוייסים לביעור הצנחנים הגרמנים, שנשתמרה במקרה בגמינה, מבלי שאני אדע על כך. יום אחד נשלחתי להוביל אסירים לוולוזין וביניהם, אגב, את הרב מאיבניץ, אשתו ובתם. הם רצו לעבור את הגבול ולהגיע לוילנה, נתפסו ונשלחו כאסירים לוולוזין. לפני צאתי לדרך עם האסירים נתקבלה הוראה טלפונית: מ"מ הקומנדנט רובין להופיע ב־נ.ק.ו.ד. בוולוזין. שום חשד לא עלה על דעתי. הייתי בטוח שההוראה האמורה קשורה לענין האסירים שאני מוביל אתי. באתי לוולוזין, ואך סיימתי את הענינים ומסירת האסירים כחוק, הופיע קצין נ.ק.ו.ד. הוא פנה אלי בזו הלשון: „אתה, רובין, נשאר כאן. הסר את הסרט האדום, שלוף את האקדח אשר לך ואת הכובע ומסרם לי מיד. אתה אסיר!"

— אני: מי שענד לי אותם הוא גם יסירם. קרא לזה שמינה אותי לתפקידי כמ"מ הקומנדנט בוישניבה, ואברר אתו את פשר פקודת המאסר נגדי.

— טוב, יהיה כדבריך, ענה הקצין.

ומיד התקשרו עם אותו הקצין וכעבור שעתיים הוא הופיע, נגש ופנה אלי בצורה זו: — עם קבלת הפקודה לפשוט מעליך את המדים וסמלי המשטרה, עליך לפשטם מיד ולמסרם, אתה בן כלבים!

נזדעזעתי מיחס כזה ופניה כזו אלי עוד בטרם שהשמיעוני את פרטי האשמה נגדי, ואני שאלתי אותו: וכי במה אתם מאשימים אותי?

הקצין: א) שרת בצבא הפולני.

אני: כאזרח פולני גויסתי לצבא ע"י השלטונות, ואתי יחד היו רבים מחברי, ואיש לא האשימם על כך. יתר על כן, גם בצבא המשכתי בפעולה קומוניסטית מחתרתית. עדים לכך רבים מבין חברי, אשר היו שותפים אתי לפעולה. מבלי לשים לב לדברי, הוא המשיך: ב) — לפי הרשימה שנמצאה בגמינה, שתפת פעולה עם השלטונות הפולניים בחפוש אחרי הצנחנים הגרמניים, בני־בריתנו. אתה נלחמת נגד בני־בריתנו, ועשית בזה מעשה קונטר־רבולוציוני.

לתשובתי, שגם זה עשיתי לפי פקודה מטעם השלטונות בא מענה: „קומוניסט נהרג ואינו משתף פעולה עם אויבינו".

אודה על האמת, קשה היה לי להתאפק ולא לירוק בפניהם. היתה לי הרגשה, שמשהו איום הולך ומשתרג סביבי, ומכאן כבר לא אצא.

עוד אני נדהם להאשמות המשונות על מי שהיה קומוניסט בכל לבו והכרתו, הוטחה בפני האשמה שלישית: „אתה חתמת על הצהרה, שלא תהיה יותר פעיל במפלגה". גם האשמה זו היתה רק עלילה שפלה ונמבזה של אלה אשר חתרו תחתי ולא בחלו בשום אמצעי לכך.

הכחשתי נמרצות את דבר ההצהרה. הוכחתי להם שעד היום האחרון הייתי פעיל במפלגה, ועדים לכך עשרות חברים. ואף על פי כן היו כל הוכחותי ללא הועיל. נצטוויתי לפשוט מעלי את המדים ולמסור את האקדח, ואני הועברתי לבית הסוהר בוולוזין.

זמן רב עשיתי בבית־כלא זה. בחקירות הראשונות, שהתקיימו כמעט תמיד אחרי חצות הלילה, ושמטרתן היתה: להטריד ולדכא, הוטחה פעם נגדי האשמה על פרובוקציה ובגידה. זה קומם אותי כולי וזעזעני עד מוות. בכל כוחותי התקוממתי נגד עלילה זו והעדותי את כל חברי המפלגה המכירים אותי שנים.

— יעידו הם, אמרתי, אם יש להם דבר מה נגדי, ואם עשיתי מעשה שפל כזה. בריתחת דברי קמתי, התיצבתי מול תמונתו של סטלין ונשבעתי בשם אבי העמים הגדול, שבאם אני עשיתי משהו מעין זה שהם מאשימים אותי בו, הרי אין אני ראוי לדרוך על אדמת הסוביטים, ואם אמנם, פניתי אל מאשימי, יש לכם כל הוכחה נגדי, אנא ירו בי במקום !...

אולם הם לא היו זקוקים להוכחות. וכך ננעלו בפני שערי הכלא. בפנים מצאתי את שלושת האסירים שהבאתי הנה לפני מספר ימים: את הכומר הקתולי, את הפופ הפרובוסלבי ואת צ׳ורטניבסקי. אך נכנסתי והופעתי בפניהם בבגדי אסיר נעצו בי את עיניהם ולא האמינו פשוט: היתכן ? ! כל חזות פניהם העידה בהם, שהם אינם נותנים אמון לספורי על מאסרי. הם היו בטוחים שאני הוכנסתי לחדרם בכוונה במטרת בלוש ורגול. הם נזהרו מפני, וכל זמן שהייתי אתם יחד, לא החליפו אתי מלה.



יום אחד, זה היה בערך שבועיים שלשה למאסרי, הוצאתי לחצר בדרכי לבית־השימוש, והנה נתקלו עיני בשנים מחברי היהודים בוילנה, ששימשו בתור סוהרים, אך ראוני נעצו עיניהם בי ושאלוני ספונטנית: „מה אתך ? מה מעשיך אתה כאן” ?

— אני אסיר, עניתי להם.

לשמע תשובתי, נשתנה פתאום מבע פניהם, ומיד התרחקו ממני בגערה: הכנס מיד לתא שלך, אסיר !

אני נשמעתי, כמובן, לפקודה. אבל בקשתי תיכף לראות את מפקד בית־הסוהר. הוא בא ושאלני לרצוני. ספרתי לו שנמצאים כאן שני סוהרים מישהיו חברי בוילנה במשך שנים רבות, אנא קראו להם והם יעידו על ישרי ונאמנותי למפלגה. טוב, אמר המפקד, אם הם יעידו לטובתך תשוחרר מיד.

ואכן קראו להם והעמידוני עין בעין אתם מבלי שהחלפנו מילה בינינו אני עברתי את מפתן הבית פנימה והם יצאוהו.

אין אני יודע מה היה בסופם של שני חברי, שכן למחרת נעלמו מהחצר ועקבותיהם לא נודעו לי, אבל מצבי אני לא נשתנה. יתר על כן — מאז החלו לדרוש ממני, שאחתום על פרוטוכול המאשר את האשמות שהם הטיחו נגדי. סרבתי ועמדתי בסרובי גם אחרי שהועברתי

לכלא גרודנה. ששה שבועות ארכו ימי שהותי בכלא גרודנה, וענויי החקירה לא פסקו גם כאן. לרוב היו מעירים אותי אחרי חצות, מביאים את החוקר, והוא משמיע בפני שוב ושוב את אותן ההאשמות הידועות ודורש לחתום על פרוטוכול. וכשהמשכתי לעמוד בסרובי, היה שולף אקדח, מניחו על השולחן ומאיים שיוציאני למוות אם לא אחתום. לא נרתעתי גם בפני איום זה, בפעם האחרונה הוציא אותי מהכלים, ואמרתי לו: „גם אם תהרגני לא אחתום על לא עוול בכפי".

„אם כן, אמר החוקר בלעג, הרי אתה גבור..."

„אכן, אני גבור". היתה תשובתי.

מאז הרפו ממני, וכעבור מספר ימים הועברתי לכלא בריסק. עוד בהיותי בגרודנה, שלחה אשתי בקשה ע"ש סטלין, לשחררני, בפרטה את זכויותי בעבר למען המפלגה, אולם בקשתה זו לא זכתה אף לתשובה.

מציעים לי לשתף פעולה

באחד הימים לשבתי בכלא בריסק, נקראתי למפקד הכלא. באדיבות יוצאת מהכלל בקשני לשבת על כסא שממולו, שלף סיגריה וכבדני בה, הזמין תה בשבילי ובשבילו, שאל לשלומי, ובכלל האיר פנים בדברו אלי כחבר לחבר. השתוממתי. — הנה זהו, אמרתי לעצמי, רוצים לטמון לך פח לרגליך, ואדיבות זו, הארת פנים זו, יש להזהר ממנה מאד. כששאל לשלומי, עניתי לו: — „תודתי נתונה לך על התענינותך בשלומי. זה ימים רבים, שאין איש פה דורש בשלומי".

„וכי מי אנחנו בעיניך? השיב המפקד, כמנהל בית־הכלא מחובתי לדאוג לשלומם של האסירים, ובפרט אתה, שכפי שידוע לי היית בעבר קומוניסט טוב".

דבריו אלה עוררו בי תשוקה עזה להשיח את הלב. בפנים פנימיותי ידעתי שאדיבות זו עשויה היא ומזוייפת, ובכל זאת המשכתי באותו טון חברי שהשתלט בינינו:

„לא רק בעבר, אלא גם עתה נאמן אני ומסור למפלגה ולמולדת הסוביטית".

המפקד: „יתכן". ובזאת, אומנם, יאמנו דבריך, הוא המשיך, יש ברצוני לבחון את נאמנותך לנו כפי שאתה נשבעת".

— במה?

„עשה לנו שרות. אנו מציעים לך לשתף פעולה אתנו בבילוש אחרי האסירים. אנו נכניס אותך לתא זה או אחר, ועליך יהיה להתידד עם האסירים, כאחיהם בצרה, עד שתרכוש את אמונם אליך, ואתה תמסור לנו על מעשיהם, שיחותיהם ומהלך מחשבותיהם".

לא צריך הייתי לחשוב בכגון דא: כל שעת השיחה הבנתי לאן מכוונים הדברים. אינסטינקטיבית דחיתי מיד את ההצעה.

„לא! היתה תשובתי להצעתו, לא אשתף פעולה אתכם בזאת. זהו דבר נתעב מה שאתם מציעים לי״.

„אם כן תוחזר לבית־הכלא״. סיים המפקד את השיחה בזעם.

מאז חדלו החקירות. אני נמצאתי במצב של ציפיה למשפט. עמדנו בעיצומו של חורף. הרופא צווה מיד להעבירני לבית־החולים אשר בבית־הכלא. עבר שבוע בבית־החולים והרגשתי שונתה במקצת, בריאותי נשתפרה, הכאבים עברו, ובבוקר יום אחד פקחתי את עיני, והנה בית־החולים כולו הוצף שמש חורף ואור רב זרם על החולים אשר שכבו במיטו־תיהם; האוכל היה לא רע ותאבוני היה גדול. וכטוב לבי עלי, החילותי לפזם משהו לעצמי. הפיזום עבר לשריקה, שנשמעה על פני כל בית־החולים, והגיעה עד לאזניו של הזקיף שעמד בחוץ ע״י בית־החולים.

„אָ, טי טשטא ?!״ — אני שומע פתאום קול גערה של הזקיף אלי, שנכנס בינתיים לבית־החולים, בנגוד להוראות.

„וכי אסור לשרוק בבית־החולים? שאלתי, צא מבית־החולים אמרתי לו, וקרא לרופא״.

הוא נשמע לי, הלך וקרא לרופא. לשאלת הרופא לשם מה קראתי לו, ספרתי לו את אשר אירע, ושאלתי: „האם אסורה השריקה כאן?״

הרופא: „מותר ומותר״, ענה. ועל הזקיף פנה וצווה עליו מיד לעזוב את בית־החולים.

סו״ס קבלתי הודעה, שתאריך המשפט שלי נקבע כבר, וכעבור כמה ימים נלקחתי תחת משמר חיילים לבית המשפט. בראש השולחן ישבו — נשיא בית המשפט, הקטיגור וכתובעת מטעם הממשלה, הופיעה אשה יהודיה אחת.

לשאלה, אם אני מודה באשמה, ומה אני יכול לומר להגנתי? עניתי, שאין אני מודה באשמה ואין לי מה לומר להגנתי.

היא: האם אתה מוכן לחתום על הפרוטוכול של המשפט?

אני: אין אני מוכן לחתום, משום שאין אני מוצא את עצמי אשם.

הקטיגור: מאשימית אותך בשניים: א. — בטרוצקיזם; ב — היית חייל בצבא הפולני.

לשאלתי — הרי הייתי אזרח פולני, והם גיסוני לצבא, ומה אשמתי בזה? ענה הקטיגור: — „כקומוניסט, היה עליך להשתמט ולברוח מהצבא, שנלחם נגד בעלי בריתנו הגרמנים״. ובזה נסתיים הדיון במשפט, אחרי הפסקה קצרה הודיע אב ביה״ד את פסק הדין: שמונה שנים מחנה ריכוז, לפי סעיף 74 מהחוק הסובייטי.

כתום קריאת פסק־הדין, נדרשתי שוב לחתום על הפרוטוכול של המשפט, אך אני עמדתי בסרובי, והם הסתפקו בזה, שקראו בפני שוב את כתב האישום בצרוף פסה״ד ומיד הוחזרתי לבית־הסוהר אשר במבצר בברסט־ליטובסק.

לפי החוק הסובייטי, אסור היה להם להחזיקני במאסר אף 24 שעות אחרי הוצאת

פסה״ד. למעשה, הייתי כלוא שם עוד ששה חדשים. סיבת הדבר היתה נעוצה בזה, שלפסה״ד היתה מצורפת גם המלצה לקיים את פסה״ד רק על תנאי, ולע״ע לשחררני, אם אבטיח להיות שוב קומוניסט טוב, ואקיים את הבטחתי הלכה למעשה. פסה״ד עם ההמלצה היה טעון אישור השלטונות במוסקבה. אולם, רק כעבור ששה חודשים נתקבלה התשובה, המאשרת את פסה״ד ודוחה כל המלצה לשחרורי. את ההודעה על כך קבלתי לפנות־ערב בצרוף פקודה להיות מוכן למחרת בבוקר לנסיעה הארוכה.

למחרת בבוקר הועברתי ביחד עם עוד אלפי אסירים בשיירה ארוכה של משאיות לתחנת־הרכבת. היה זה בעצומו של חורף 1940. הקור היה גדול, והמשאיות היו מלאות עד מחציתן שלג. לפי פקודת החייל, שליוה אותנו, התישבנו על גבי השלג, כשרגלינו פשוקות לרווחה, אחד בין רגליו של השני. הנסיעה במשאיות לרכבת ארכה זמן רב, ואני עמדתי ממש לקפוא מקור. יסורי גדלו מאוד ואני אבדתי את עשתונותי, וכילד קטן פרצתי בבכי. ראה זאת החייל ושאלני לסיבת בכיי. אמרתי לו, שאני קופא מקור. ״אין דבר, היתה תשובתו, אם לא תגיע חי למקום, נזרוק אותך בדרך. אל תדאג...״

בתחנת הרכבת עמדו מוכנים 50 קרונות, ולתוכם הוכנסנו — 50 איש לקרון. בקרון שבו נמצאתי — מוניתי לקומנדנט הקרון ע״י קצין הטרנספורט. כאן היו מיוצגים בני כל העמים שישבו בפולניה בשעתו: יהודים, פולנים ובילורוסים. הדלתות של הקרון נסגרו בברגים מיוחדים ובמנעולים, ובין שתי הדלתות, הכניסו מעין מרזבי עץ לעשית הצרכים. כל קרון היה מוקף גדר תייל. על הגגות היו מותקנים מכשירי טלפון. שם ישבו חיילים, שעקבו אחרי תנועת האסירים, ואתם כלבי גישוש. במקרה הצורך היו עוצרים את הרכבת. אוכל לא נתן לנו בפנים — בכל מאה ק״מ בערך, היו פותחים את הדלתות ומחלקים מאה גרם לחם ודג־מלוח ומים מהקטר לכל אחד. זו היתה מנת אוכלנו ליום בכל הדרך מגבול פולניה עד אלסקה על גדות הים הלבן. בדרך מתו רבים מבין האסירים, ובשעת חלוקת המזון, היו מוציאים את הגויות וזורקים אותן בשדה. בקרונות הותקנו תנורי ברזל, שהיו מוסקים בפחם. לאחר מכן נדע לי, שבאחד הקרונות הוציאו האסירים את סריגי הברזל, שהיו תקועים בקירות של הקרנות מעל החלונות, לבנום באש התנורים, קדחו בהם חורים גדולים בריצפת הקרון, ונמלטו החוצה. עד מוסקבה נמלטו בדרך זו שלושה אסירים, אבל רק שניים מהם יצאו חיים מהרפתקה זו. השלישי נפגע מיריות החיילים ונהרג במקום. חודש ימים ארכה נסיעתנו, מבלי שניתן לנו להחליף את הבגדים ולהתרחץ ולשטוף את הזוהמה מהגוף. והתוצאה לא איחרה לבוא: הוכינו כינים, וההתגרדות התמידית גרמה לפצעים מכאיבים מעלי מוגלה בכל חלקי הגוף. ומפני שלא ניתן לנו גם להתגלח — אסור היה להתגלח, כדי שהאסיר לא ישנה את פניו, ומשום כך החרימו ולקחו מהאסירים כל דבר שעלול היה לשמש תחליף לסכין גלוח — נתמלא גם הזקן, שצמח בינתים לאורך ולרוחב, כינים. אז גמלה בלבנו החלטה להתגלח ויהי מה! ההחלטה נתקבלה על דעת כל האסירים בקרון. מכה אחת ביד, והזכוכית של החלון אשר בקרון התנפצה, ובשברי הזכוכית התגלחנו, בעוד שהשתן במרזבי העץ, שהפך קרח, שמש לנו אבן רכה לשפשוף הפנים לפני הגלוח. כאשר נפתחו הקרונות לחלוקת מזון ומים, והקצין קרא לי, כקומנדנט הקרון, נגשתי והצגתי את עצמי. אולם הוא דחפני הצדה ודרש לקרוא לקומנדנט. אנוס הייתי, איפוא, להודות על החטא שחטאתי״.

„התגלחתי" — אמרתי לקצין.

„מה?! פרץ הקצין בצריחה איומה, יש לכם כאן סכיני גלוח, ובהם אתם עלולים לשחוט את השומרים!"...

„לא, אמרתי לו, אין לנו סכיני גלוח". ואני הראיתי לו את שברי הזכוכית. הוא עמד והתפלץ ממש מרוב רוגז וחרון אף. — „א, נו, הוא אמר, הראה לי איך שהתגלחתם?" קראתי לאחד האסירים, שהשאיר לו שפם דקיק, ובקשתי ממנו שידגים בפני הקצין את מעשה התגלחת.

„א, הוא צרח שוב — ממזרים שכמותכם, לצינוק אשליך אתכם!!"

הוא, אמנם, הסתפק בעשרה אומללים, אבל הוא הודיע לנו שבפעם השניה אם יקרה מקרה כזה, ישליך את כולנו לצינוק. העונש היה קשה ביותר: בצינוק לא ניתן היה לעמוד במצב של זקיפה, ואחרי עשרים וארבע שעות נמצאו שמונה מהם מתים, כשהם עומדים ככה שפופים ועיניהם לטושות ומביטות נכחן. רק שנים מהם נשארו בחיים, וכל עוד נפשם בם הוצאו מהצינוק. שבועיים ארכה נסיעתנו עד מוסקבה. וכאשר עמדה הרכבת בתחנה המרכזית של מוסקבה, התיצבנו כולנו סביב החלונות וצעקנו אל תוך הקהל הרב שהתאסף בחוץ מסביב לקרונות שלנו: „לחם! לחם! אנו מתים מרעב!..."

לשמע צעקותינו, פנו אלינו אחדים מההמון: „הנה כתוב כאן מבחוץ על קיר הקרון:

— „כאן מובלים אסירים פולניים, בני הפומישציקים, מוצצי הדם של העם העני".

— „זהו שקר נתעב, ענינו להם, אנו פועלים פשוטים, ולחינם, ללא עוול בידינו נאסרנו!"

דברינו השפיעו ומתוך הקהל התחילו לזרוק אלינו לחם וסגריות מבעד החלונות.

ראינו שאחרים גם נכמרו רחמיהם עלינו, והם הזילו דמעות על גורלנו. בראות אנשי נ.ק.וו.ד. את הנעשה, פזרו את הקהל באיומי יריות. ליתר בטחון העבירו את הקרונות שלנו לפסים אחוריים של התחנה. כאן עמדנו יום שלם — מהבוקר עד הערב. ובלילה בחצות זזה הרכבת לדרכה. נסיעה זו ארכה כחודשיים. ובבוקר אחד נעמדה הרכבת בתוך יער עבות, והדלתות נפתחו לרווחה. לפי פקודת קצין הרכבת יצאנו מהקרונות, והנה — שמים ויער... יער עד אין קץ ושלג לבן מסנור את העינים. ברצון התישבנו על השלג למנוחה. אחרי נסיעה ארוכה כזו במחנק הקרונות ובאויר המעופש —נשמנו מלוא לוגמנו מהאויר הזך. שם המקום היה „קוזבה", אלף ק"מ ממוסקבה. ופתאום — זמזום מרעיש אזנים. אוירון? לא — יתושים גדולים כזבובים למליונים עטו הסתערו עלינו, על האורחים החדשים, ועקצונו בפנים ובכל מקום אחר בגוף ומצצו את הדם פשוטו כמשמעו, מבלי שתהיה לנו יכולת כלשהי להתגונן נגדם. מיד היינו כולנו נפוחי פנים וידים. ולכן, הודינו לאל, כאשר ניתנה פקודה לקום וללכת ברגל. ההליכה היתה קשה. היה זה בסוף החורף, והשלג, שהחל להפשיר, הפך ביצה טובענית.

היה שם בינינו יהודי אחד שהשתדל כל הזמן להמצא על־ידי. והנה, כאשר החלו לצעוד,

ראיתי שתשו כוחותיו והוא ממש גוסס לעיני. אחזתיו בידו והשענתיו על כתפי, וככה גררתי אותו בדרך זו, עד שהגענו לנהר פצורה. שם עמדה כבר ספינת קיטור, ואליה היו קשורות המון סירות. בספינה זו ובסירות הוכנס כל הטרנספורט שלנו, והפלגנו לאורך הנהר עד שהגענו למחנה הריכוז „אינטו", גם הוא על נהר פצורה. לפי רשימה שהיתה בידי קצין המחנה, הוא קרא בשם כל אחד מהאסירים ומספר שנות העונש שפסקו לו להיות במחנה הריכוז. לבסוף הוא פנה אלינו בנאום בזו הלשון: — „דעו לכם, אתם נשלחתם הנה לרצות את עונשכם על אשמת פעולות נגד הסובייטים, והיה אם תתנהגו ללא דופי וכשורה, תסיימו את השנים שפסקו לכם ותשוחררו לבתיכם, ולא — נעביר אתכם למחנה גרוע מזה, ושם רק המוות ישחרר אתכם".

קבלנו את דבריו בשויון נפש גמור. העיקר, אמרתי לעצמי, שהגענו כבר למקום ובא הקץ לנדודים, יהיה אשר יהיה. הגוף ערג למנוחה ול... מרחץ מעל לכל. כאשר היה מדובר על כך במשך כל זמן הנסיעה, היו חיילי השמירה שלנו טוענים באחת: כאשר תבואו למחנה שלכם. אולם כעבור יומיים נוכחתי לדעת שעוד טרם הגיע הקץ לנדודי: הם הוציאו מבין האסירים את היותר בריאים ושלחו אותם לורקיטו — מרחק של אלף ק"מ מאינטו, לרגלי הרי האורל, ובין אלה גם אותי. הפעם היתה הנסיעה לא בנהר אלא בעגלות חורף רתומות לצבאיים. נסיעה זו ארכה שלושה שבועות. בדרך היינו עומדים למנוחה כל חמישים ק"מ, ומקבלים מים חמים ופרוסת לחם. מ־350 איש שנשלחו אתנו, מתו 40, ויתרם הגיעו למחנה. קבלת־הפנים שזכינו לה, היתה לא מהמעודדות ביותר. מפקד המחנה קבל את פנינו בקול זעקה: „א, נו, כלבים, הכנסו למחנה, כאן צריך כל אחד לשמוע לקול הפקודה היוצאת מפי השומרים"! שומרים אלה היו — אסקימוסים, גמדים ממש. גובהם הממוצע לא עלה על שישים ס"מ; לבושם היה עורות צבאים, ואוכלם — דגים ובשר צבאים. כאן חלקו לנו בגדים חמים. הסתבר שגם זה היה רק מחנה מעבר. שהינו כאן חמישה ימים ונשאר לנו עוד שלוש מאות ק"מ למחנה הקבוע של ורקיטה. בפעם הראשונה אחרי שלושה חדשים ניתן לנו כאן מרחץ. את הבגדים שלנו לקחו מאתנו לחטוי. ואנו הוכנסנו לבית־המרחץ. קבלנו מנה של דלי מים חמים. זה הספיק, כמובן, לגרד קצת את הגוף, אבל הבוץ והזוהמה נשארו על הגוף כמו שהיו.

על המוצאות אותי בימי השואה

מפי רסיה הישראלי־דודמן

עם פרוץ מלחמת העולם השניה ב־1939 נמצאתי לא בעיירת מולדתי וישניבה, כי אם בבית דודתי גרוניה לובצנסקי־סבירסקי, בסביר, לשם הועברתי ע״י אבא עוד בהתחלת 1933 מסיבת מחלת אמא, שהיתה משותקת ואבא רצה להיות על־ידה בוילנה, לטיפול ע״י הרופאים המומחים הגדולים ולא רצה להשאיר אותי ילדה בת 4½ בידי העוזרת או קרובים, ומצא שהמקום דכי מתאים אצל הדודה גרוניה סבירסקי — ידים נאמנות, וב־28 ביוני 1933, לפי הלוח העברי ה׳ תמוז, נפטרה אמי האהובה. הייתי אז בדיוק בגיל 5.

שם גדלתי יחד עם בת־דודתי זלדה, שגם היא נתיתמה מאמה. הייתי בסה״כ כבת שלוש־עשרה עם כניסת הנאצים לסביר ביוני 1942. ועד מהרה נותקתי במסיבות ידי הגורל האכזרי מקרובי והוטלתי בתוך עולם הסיוט של ימי השואה. עוד טרם ידעתי את החיים. ולא פעם שאלתי את עצמי — מה יהיה בי עתה ? האצא פעם מתוך המבוך בו נלכדתי ? ועת עמדתי כרבים רבים אחרים על פאתי המוות ונפשי עלי מרה, נשאתי בלבי תפילת לחש לאמא בקברה שתגן על עוללה המיטלטל בעולם האכזרי, המשתולל סביבו ונושאהו בסופה איומה אלי אבדון.

אותו יום שאברמסון עמד לבוא אלי לרשום מפי את זכרונותי מימי השואה בדמיוני עבר הכל ועיני אדמו מבכי. נתתי לדמעות שתזרומנה ללא הפוגה, אולי ירווח לי. ועם בוא הערב יבשו הדמעות, ואת מקומן תפסה הצמרמורת התוקפת אותי ועוברת כזרם חשמל בכל גופי עם העלותי בזכרוני את התקופה ההיא.



אתחיל את תאור זכרונותי מאותו יום בו שולחה זלדה למחנה זזמיר. הנאצים פקדו על ה,,יודנראט״ בסביר להמציא להם מאות בני־נוער שישלחו על־ידם למחנה העבודה בזזמיר. ברשימה הוכנסה גם זלדה. אולם היא הוסתרה מיד עם כניסת הנאצים בביתו של גוי ממכירינו, תמורת חלק גדול של הרכוש בבדים ובסחורות אחרות. משהיא אחרה לבוא, איים ,,היודנראט״ על דודי זליג סבירסקי שנאסר בינתיים שישלחו אותו במקומה. הלכה גרוניה והחזירה את זלדה ממקום מחבואה. וכאשר היא יצאה מהבית ללכת אל מקום ריכוזם של

הנשלחים למחנה העבודה והדלת נסגרה אחריה, עמדנו והשקפנו כולנו מבעד לחלון הבית אחרי צעדיה. ופתאום ספקה גרוניה את כפיה בבכי: „אוי, במו ידי מסרתי אותה לידי הרוצחים!" ונפלה על הארץ מתעלפת...

עברו מספר שבועות. כל הסימנים מעידים שחיסול הגיטו מתקרב. התמימים והמאמינים עוד נתפסו לשארית האשליה, אבל בלילות גם שנתם נודדת מעיניהם. כולם שואלים את עצמם — מה ילד יום מחר?

הצעירים, ואלה שקצת מרץ עוד חי בהם, חפשו דרך כלשהי להצלת חייהם. הסכויים לבריחה מהכלוב הסגור והמסוגר — הגיטו, קלושים מאוד. יש ומכינים מקומות מחבוא בכפרים שמסביב לעיירה. סתיו שנת 1942. היום החשיך. הגיטו נדם. לאור מנורת נפט יושבים דודי זליג ואני, ילדה בת 13 המשתוקקת כל כך בימים טרופים אלה ללטיפת ידו ולמבטו החם. דודה גרוניה עסוקה באריזת תרמילינו האישיים, כדי שיהיו מוכנים לשעת חירום המתרגשת ובאה. לפנינו, על השולחן, פרוש ספר־תורה. דודי מדפדף בו ומדפדף בו, עד שהוא מגיע אל פרשת התוכחה, והוא מתחיל לקרוא: „והיו חיים תלויים לך מנגד ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחייך: בבוקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בוקר מפחד לבבך אשר תפחד וממראה עיניך אשר תראה". אני מאזינה למלמולו החרישי של דודי ולבי בל עמי. שאלה מנקרת במוחי: מנין בא תאור ימינו אלה בדפי התורה? אני כולי רועדת. דודי ממשיך עדיין בקריאתו, מושיט את ידו החמה לעברי ומלטפני. לפתע הוא מפסיק ופונה אלי: „רשינקה, אַת חייבת לעבור לאחד האכרים אשר בכפר מאלינה, שם הכינונו לך מקום. אַת חייבת להציל את חייך. דעי — לאחר ימי תוהו אלה תבוא הגאולה". ושוב פותח הוא את הספר וממשיך לקרוא בו: „ושב ה' אלהיך את שבותך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוהיך שמה. אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלוהיך ומשם יקחך"... בגמר הקריאה הוא סוגר את ספר התורה ומפנה את פניו אלי: „גורלנו לא מוכרח להיות גם גורלך, ילדה. אנחנו את חיינו כבר חיינו. יקל עלינו למות אם נדע שאַת את חייך הצלת ולפניך עוד יפתחו שערי עולם טוב יותר, עולם ללא רשע. והרי יש לך אב ואח בארץ ישראל המצפים לך, ואולי עוד תזכי לספר לעולם השותק את אשר עוללו לנו"...

והנה אני מרגישה בשתי ידיה של גרוניה, דודתי, המחבקות אותי. היא עומדת מאחורי ודמעות בעיניה, המנסות בכוח לדלות מתוכן שמץ של חיוך...

היא לוחשת אלי דברים הנשמעים באזני כמלות תפילה: „אַת תחיי! חייך יהיו זכים וטהורים מכל חטא. אנו, במותנו, נכפר על חייך... עליך לאזור כוח ואומץ להשאר בחיים, כי יש תכלית להשארותך בחיים... הנה הכנתי את תרמילך ובו סדור קטן. הוא ישמור עליך בדרכך הקשה מחר יבוא הגוי לקחתך"...

לא היה בכוחי להקשיב יותר. לא העזתי מעולם להעלות על דל דעתי שמץ של הרהור שאפרד מהיקרים לי מכל, ואפקיר אותם לגורלם. בכיתי וזעקתי אל דממת החדר החשוך: „אתכם אלך באשר תלכו..."

לא ארכו הימים ויהודי סביר גורשו לגיטו מיכלישקי, ששמש מקום רכוז למספר עיירות

שכבר חוסלו. זה היה בסתיו 1942. כשלושת אלפים יהודים הודחסו במקום הצר שהוה את הגיטו, והצפיפות היתה איומה ללא נשוא. שם גם היינו נעדרים את העזרה הזעומה שלעתים היינו מקבלים מהגויים שכנינו בסביר. עד מהרה חוסל גם גיטו מיכלישקי ולפני היהודים הועמדה הברירה: לגיטו וילנה או לגיטו קובנה.

שתי הברירות היו קשות, כי למרות ההסגר וניתוק הקשרים בין עיר לעיר, הגיעו אלינו הידיעות על גורל המובלים למחנה פונר ע״י וילנה. וברור היה ש„גיטו וילנה" ז.א. — מות בפונר. לכן בחרו רבים להירשם להעברה לגיטו קובנה. אולם היה עוד סוג שלישי: — אלה שהיו להם קרובים במחנה זזמיר הורשו לעבור לשם. בין אלה היינו גם אנו — בזכותה של זלדה. לאחר מכן נודע לנו שאכן פחדנו לא היה פחד שוא: רובם של המשולחים, גם לגיטו קובנה וגם לגיטו וילנה, הועברו ישר לפונר ושם הושמדו ללא זכר.



במחנה העבודה זזמיר מצאנו את זלדה, אחרי שלא שמענו עליה כל הזמן ולא ידענו על גורלה. היא עבדה בסלילת כבישים יחד עם כל המבוגרים — גברים ונשים. ותודות לה, שהספיקה בינתיים לרכוש לה מכרים בין ה„עלטסטע", סודרו הדוד והדודה לעבודה במטבח, ואני — ב„קינדער־בריגאדע".

יהודי העיירה זזמיר כבר חוסלו והושמדו באותו זמן שהיגענו לשם, ואנו השתכנו בבית־הכנסת, שעמד שומם ומיותם מיהודיו ששפכו בו את לבם והתפללו בו לאלוהיהם דורות על דורות. השתכנו משפחה משפחה לחוד. לכל משפחה — אצטבא. הזוהמה היתה גדולה מרוב צפיפות. כאן חסרה לנו גם אותה נוחיות מינימלית שבגיטו. הדוד לא אכל ממאכלי המטבח הכללי ומתוך סולידריות אתו התנזרנו גם אנו מהם. אולם תודות לזלדה לא חסר לנו אוכל. היא היתה מסתכנת ויוצאת מעבר לגדר של המחנה אל הגויים ומחליפה אתם בדים, שעוד היו אתנו, במזון. וכשם שהיא ידעה לדאוג למזון, כן ידעה להחביא את הדוד והדודה בשעת בצוען של אקציות שונות במחנה, כמו קודם לכן בגיטו: היא גם עזרה ללאה דודמן שנמצאה יחד אתנו בזזמיר, כאשר היא חלתה בטיפוס.

עוד בהיותינו בגיטו סביר באו קרובי לידי הסכם אם אחד הגויים ממכרינו שיחביאני בביתו, כשם שעשו תחילה לזלדה. אבל אני, שהייתי מאד קשורה אליהם, סרבתי לעזבם וקשרתי את גורלי עם שלהם. ברם, יד הגורל נתקה אותי מהם עד מהרה: פתאם חליתי, חומי עלה ומצבי היה קשה מאד. במקרה נמצא במחנה רופא יהודי, והוא יעץ לשלחני מיד לבית־החולים אשר בקובנה. שם עוד היה קיים בית־חולים יהודי מצוייד במכונות, ובמכשירי רפואה ובתרופות. לשם רוכזו הרופאים היהודים הטובים ביותר שבקובנה. נמצא במקום גם קצין גרמני שהסכים, תמורת תשלום, לקחת אותי במכוניתו ולהביאני ישר לבית־החולים. בבדיקה נמצא שיש לי מוגלה מתחת לשן. הרופאים עקרו את השן ומיד רפה לי. שכבתי בבית־החולים כשבועיים. ובאחד הימים קבלתי מכתב מגרוניה (היה קיים איזה שהוא קשר מחתרתי בין המחנה לבין גיטו קובנה) ובו היא הורתה לי, שאחרי שאבריא אבוא ביום שני (זה היה יום הקשר והתחבורה) בשעה מסויימת לקולנוע, במקום שהתגוררו יהודים מזזמיר ומסביר,

אחרי שהועברו לקובנה לעבודה. שם, היא כתבה לי, יחכה לי אותו הקצין שיובילני חזרה למחנה. עשיתי כהוראתה, ובשעה המיועדת יצאתי את בית החולים והיגעתי לקולנוע. לתמהוני היה הקולנוע מוקף חיילים גרמניים. מסתבר שבאותה שעה התקיימה אקציה של יהודים בקובנה. רחובות שלמים הוקפו על ידי חיילי ס.ס. והיהודים גורשו לשדה התעופה — מקום הרכוז. כאלפיים איש כבר נתפסו עד אותה שעה ונשלחו לשדה התעופה. אבל, היות ועוד חסר להם למספר הדרוש, הם הקיפו את הקולנוע, כדי להוציא גם משם את כל מי שייתפס. לאסוני לא ידעתי על כל זה באותה שעה, ובעוד אני עומדת ומחכה לתחבורה, נגשת אלי אשה אחת ומגלה לי את ענין האקציה, ודרך אגב מספרת לי, שגם היא יצאה כעת מבית החולים.

אך היא מיעצת לי שנסתלק מהמקום חיש מהר כל עוד לא נתפסנו. שמעתי להצעתה ושתינו הצלחנו אומנם להסתלק ולהשתמט מידי המשמר. אולם מכיון שלא היינו בקיאות ברחובות העיר, נפלנו מן הפח אל הפחת: נמלטנו ממשמר אחד ונפלנו בדיוק ברחוב שממנו גורשו עתה היהודים, והוא היה תפוס ע״י משמר חיילים גרמניים, ואך ראו אותנו תפסונו ושלחונו ישר לשדה התעופה, במקום שרוכזו אלפי יהודים לטרנספורט. עוד בדרך הצליחה האשה, שנתפסה יחד אתי, להתחמק מידי המשמר להמלט, אבל אני, כאשר נפלתי בידיהם, הובלתי יחד עם אלפי יהודים אחרים למשלוח. וכך נותקתי פתאם מקרובי משארי בשרי היחידים, ונשארתי בודדה וגלמודה, נערה בת ארבע־עשרה מבלי לדעת על מה ולמה.

המהומה היתה גדולה. הגרמנים הפרידו בין המשפחות — גברים לחוד, נשים לחוד וילדים לחוד. אני נדחקתי בין המבוגרים, ויחד הודחסנו בקרונות משא והובלנו, כפי שהתברר לאחר מכן, לאסטוניה.

רק כאשר נמצאתי כבר בקרון והוא החל לנוע, חשתי לפתע את כל אימת מצבי — הנה נותקתי מכל ונשארתי בודדה לגורלי, להיות נדחפת על ידי יד סמויה, שתובילני בסופו של דבר אל פאתי המות. ישבתי בקרון ובכיתי. אולם אף אחד מבין היהודים שנמצאו בקרון שלי לא התעניין בי ובבכיי. הם בכלל לא התענינו אחד בשני, כל אחד היה נתון, כמוני אני לאסונו הוא.

אחרי יומיים של נסיעה הגענו לאסטוניה. כאן הובאנו למחנה הסגר והועמדנו תחת משמר חזק. צווינו למסור כל דבר בעל ערך. הם גם חפשו בבגדים ומי שנמצא אצלו משהו נדון לארבעים מלקות. ואע״פי כן שיחק לי מזלי ואני הצלחתי עוד לשמור על כמה תכשיטים שהיו לי תפורים במעיל שעלי, ושרק במקרה לא חפשו בו. בסופו של דבר נלקח ממני הכל משהגעתי לאושביץ. שם הם הפשיטונו ערומות וחפשו בכל סדק ותפר. אולם בינתיים חממו אותי במקצת (פסיכולוגית) תכשיטים אלה בבדידותי ובעצבוני. עשיתי במחנה זה — מספטמבר 42 בערך עד סוף דצמבר 43. בוקר בוקר היינו יוצאות לעבודה אל היער שהיה במרחק של 30 ק״מ מהמחנה, ושתיים שתיים היינו מעמיסות קורות עץ בקרונות הרכבת. זה היה למעלה מכוחותי. מנות האוכל שנתנו לנו היו זעומות מאד: מנת לחם וקצת מרק ליום. בבוקר היינו משכימות קום ומקבלות כוס קפה כביכול ושתי פרוסות לחם לזה. ועם שובנו למחנה, אחרי יום העבודה — קצת מרק. וכך הלכתי ונחלשתי מיום ליום ובקושי

גררתי את רגלי. והנה פרצה במחנה מגיפת טפוס הבטן, שהיתה מלווה שלשול מטריד וחום גבוה, וגם אני הודבקתי במחלה זו. אולם מכיון שלא היה מקום פנוי בבית החולים — שם חכו עד שאחד החולים מת ובמקומו שנתפנה היו מביאים חולה אחר — המשכתי לצאת לעבודה בחום גבוה זמן רב. רק אחרי שנתפנה מקום נלקחתי לבית החולים. כל אוכל לא ניתן לנו שם, וכמו כל החולים חייתי רק על כדורים. אלה היו ימי זוועה, ימים שחורים, השחורים ביותר מכל ימי סבלי בשנות השואה. שכבתי על אצטבא של עץ בחום גבוה בעוד השלשול מטרידני בכל פעם ומכלה את שארית כוחותי. אחרי שבועיים לשכבי שם החל חומי יורד והמחלה עברה לאט לאט, אולם לצאת לעבודה לא הייתי עוד מוכשרה מרוב חולשה. ראתה זאת האחראית ל„רביר" — יהודיה — והירשתה לי להישאר שם עוד זמן קצר. בינתיים הלכה החזית והתקרבה אלינו והמחנה חוסל. בריאים שולחו ברגל לאנשהו ואנחנו, החולים הוכנסנו לקרונות משא סגורים, כדי להיות מובלים, כפי שאמרו לנו, לסנטוריום.



אחד מידידי, אמנם, הזהירני לבל אלך עם החולים, שאלה אחד דינם להשמדה ולא לסנטוריום. ברם — מה ברירה היתה בידי ? הייתי עוד חלשה מאד וסחוטה עד מות ; המחלה עשתני לגל של עצמות ולא יכולתי לעצור כח להליכה ברגל, לכן עליתי לקרונות המשא יחד עם כל החולים ויבוא אשר יבוא.

בדרך מתו רבים מהחולים לעינינו. אחרים נמצאו במצב של גסיסה. לא היה מי שישים עליהם עין. במצב כזה טולטלנו ארבעה ימים עד שהגענו לריגה. שם עצרו את הקרונות והשליכו את המתים עם הגוססים גם יחד, ואנו המשכנו את דרכנו אל הבלתי ידוע.

במשך ימי הנסיעה לא ניתן לנו כל אוכל, ואנו נאלצנו להסתפק בשארית מנת המזון הזעומה שצויידנו בה עם עליתנו לרכבת. אולם הגרוע ביותר היתה מארת הצמאון הרב שסבלנו ממנו במשך ימי הנסיעה, כי גם מים לא נתנו לנו. ולכן ראינו חסד אלהים בציפוי הקרח שהתכסו בו משקופי הברזל של הקרונות, ושנתגלו ע"י אחד אלמוני, שנגש ולקק בלשונו את רדידי הקרח. מיד נדחקנו כולנו אל המשקופים הקפואים כאל מעין מים במדבר לוהט. ברם, בגלל הדוחק הרב שנוצר סביבם, קשה היה להגיע אליהם, וכך זכה כל אחד מהנוסעים, וגם אני בתוכם, מידי פעם להושיט את הלשון וללקק מהם כמה טפות להשיב את הנפש.



אחרי תשעה ימי נסיעה הגענו, לא לסנטוריום, אלא, כמו שהובהר לנו לאחר־מכן — לאושביץ. אנו הורדנו ישר אל אולם הקרמטוריום. תחילה לא ידענו מה שם המקום ומהו האולם בו אנו נמצאים, עד שנגשו אלינו כמה יהודים שעבדו שם ופנו אלינו בזו הלשון : „יהודים, אתם בין כה ובין כה עתידים להישלח לכבשן האש — כי הרי לשם כך הובאתם

הנה — מסרו לנו, אם עוד נשאר לכם, כל דבר של ערך". (הם, כפי הנראה, היו בטוחים שהם לא ישלחו לכבשן, ועוד יזכו לימי שלום ולהנות מ„דברי־הערך" שיקבלו מאתנו).

רק אחד מביניהם נגש אלי והזהרני בלחש: „מיידעלע, הוא אמר לי, דעי לך שדין החולים להשמדה, ולכן תעמידי פנים של בריאה ומוכשרה לעבודה". הודיתי לו על עצתו, ועשיתי כמיטב יכולתי להיראות בריאה בתכלית.

הטרנספורט שלנו מנה כאלף איש ומהם בחרו הגרמנים ארבעים ושתיים נשים ועשרים וכמה גברים שנשלחו למקום עבודה וביניהם גם אני. אתי נמצאה כל הזמן אשתו של אחד המורים מסביר, אנגל, בן העיירה איויע, שלמד בשעתו בישיבת וישניבה ונשא אשה מסביר. בתקופת הביניים, בין יציאת הרוסים מהעיירה ועד לבוא הנאצים, נרצח האדם באכזריות ע"י הגויים בסביר: הם הוציאוהו מביתו וכפתוהו לעגלה רתומה לזוג סוסים והוא נגרר על פני רחובות העיירה עד שנתרסק אברים אברים. אשתו וילדיה נתגלגלו באשר נתגלגלו בכל הגיטאות ובמחנות יחד אתי עד שהגענו לאושביץ. וכאשר היא ראתה אותי מצטרפת לקבוצה הנשלחת לעבודה, קראה אלי: „רישינקה, אל תלכי אתם, שם תעבדי עבודת פרך, וכאן מבטיחים לנו סנטוריום"...

אכן, היא שולחה מיד עם ילדיה לכבשן האש בין כל הטרנספורט.



אותנו הוליכו לבית מרחץ, הלבישונו בגדי פסים של אסירים ומשם הובלנו לצריף. כאן הטביעו מספרים בזרועותינו. ומאז לא נקראתי יותר בשמי אלא במספרי: 75613.

משם הועברנו למחנה המעבר בירקנאו, שהיה גם הוא חלק ממחנה אושביץ. כאן נמצאו אסירים בני כל העמים והלשונות, וכולם הועבדו בפרך. אבל בשעה שלשאר העמים לא היתה צפויה סכנת מות ורצח בזדון, ולא היו ביניהם — „סלקציות" — את החולים שביניהם והחלשים היו מכניסים לבתי חולים — היו היהודים צפויים בכל רגע להשלח לכבשן. ומי שהצליח כמוני אני, על אף כל זאת וזכה לימי השלום ולראות במפלתם, ימח שמם, הרי בנס אירע הדבר. צל המות רחף על כולנו כל הזמן, ואי הבטחון בחיים נשקף מעיני כל אלה שנפגשנו אתם בעבודה: כאשר נכנסה קבוצת הנשים שלנו אל הצריפים שבמחנה בירקנאו, שאלונו הנשים שהיו שם — „מהיכן באתן?" הראינו להן על העולם הגדול שנראה מרחוק. „זהו הקרמטוריום" הן אמרו בחיל ורעד, והצביעו על העשן הסמיך המתאבך ועולה השמימה מהארובות הגבוהות, ובעיניהן נשקף היה פחד מפני „הדבר הזה" שנראה היה מרחוק.

מבנה הצריפים היה דומה לאלה שבאסטוניה. גם הם היו מחולקים לאצטבאות בעלי שלוש קומות, אבל הם היו יותר נקיים. כאן עמדנו רוב הזמן במפקדים. בבית־המרחץ גלחו אותנו כאסירות; מטפחות לכסוי ראש לא נתנו לנו. גם לא גרביים לרגליים. את הנעליים לקחו מאתנו, ובמקומן קבלנו כפכפי עץ. היה זה בינואר 1944 בחורף הפולני, כאשר הכפור שלט בכל תקפו והקפיא ממש את הדם בעורקים. יתר על כן — כאשר עמדנו במפקדים בחוץ, לא נתן לנו להתקרב אשה אל רעותה כדי להתחמם קצת; אסור היה גם

לרקוע ברגלים, כדי להפיג במקצת את הקור. וכאשר הבחינו באחת וזה ממקומה כדי להתקרב אל חברתה, חבטו לה באלת גומי בראשה. אלת הגומי היתה בכלל כלי שמוש רגיל בידי הממונים עלינו, כעל חיות מורדפות.

כעבור חודש הוצאנו ממחנה ברקנאו והועברנו למחנה ב. כאן נשלחנו כבר לעבודה. אני הוכנסתי לבלוק מס׳ 8. למזלי רחמה עלי ה„בלוק-עלטסטע" והשאירה אותי ועוד שתי נערות בגילי לעבודה בפנים הבלוק. באושוויץ היה קיים „בלוק של ילדים". וכמה שלא יהיה הדבר מוזר: היה קורה שממשלוח של אלפי ילדים היו מוציאים אחדים ומשאירים אותם בחיים לזמן מה. אותם היו משכנים בבלוק מיוחד שנקרא: „בלוק הילדים". כאן הם זכו לתנאים יותר טובים בהרבה מהרגיל: חמאה, לחם לבן, בשר ועוד... כל זה כדי שכעבור זמן קצר ישלחו גם הם לכבשן.



כאשר אני מעלה על דעתי את דבר השמדת הילדים היהודים — והמדובר הוא במליון ומעלה ילדים — נחתך לבי בקרבי. ולא אתביש אם אצא מגדר של תאור יבש ואשמיע את זעקת לבי מדי פעם בראותי את זאת מרחוק: אלוהים אלוהי, אל נקמות, שלח בהם את מארתך! שיהיו מנודים כמצורעים ממשפחת העמים לעולמי עד! בעד דם אחי ואחיותי הטהורים והזכים!

והנה, ברחמיה הרבים עלינו, השיגה ה„בלוק-עלטסטע" גם בשבילנו מנות ילדים. היו בבלוק שלנו נשים יהודיות מהולנד. הן סבלו ביותר ממחלות שונות, ובידען שאנו מקבלות מנות ילדים היו באות ומחליפת אתנו שתי פרוסות לחם שחור בפרוסה אחת של לחם לבן... אכן, מותרות אלו שקבלנו היו כמעט בעוכרינו והיו עלולים להביאנו להשמדה: משנודע לגרמנים מפי ה„בלוק-עלטסטע" שיש לה בבלוק שלוש בנות „מינדער-יעריקע", הם פקדו עליה להעביר אותנו „לבלוק הילדים". היא באה והודיעה לנו על כך. גם היא וגם אנו ידענו ששמה נהיה צפויים בכל רגע להשמדה כשאר הילדים. היא נאבקה קשות עם עצמה, בידעה שאי מלוי הפקודה מסכן את חייה. היא החלה לצעוד הנה ושוב על פני הצריף, ואנו עמדנו בהולות ונפחדות בעוד אנו עוקבות אחריה ומאבקה הפנימי. לפתע עמדה, האירה לנו פנים, נגשה אלינו, הניחה שתי ידיים אמהיות על שכמי ושכם חברתי ואמרה: לא, לא אמסור אתכן להשמדה, כי אם אעביר אתכן למבוגרים. אמרה ועשתה. ואנו הועברנו לבלוק ה„שוה-קומנדו". ויחד עם כל המבוגרים שעבדו שם היינו עסוקות בפרימת נעלים שנצטברו במחנה לחלקיהן. המפעל היה מרוחק מהמחנה כדי שני ק"מ בערך. בוקר בוקר, עם צאתנו לעבודה, היתה תזמורת כלי נשיפה, שהיתה מורכבת ממנגנים יהודיים, מלווה אותנו בשירי מצעד גרמניים. כביכול לרומם את רוחנו ולהחדיר בנו את חדוות העבודה. אכן, זה היה אחד מסוגי ההסואה ואחיזת העיניים שהגרמנים התמחו בהם ופתחום בצורה מפתיעה ומושלמת כלפי העולם החיצוני. ולא רק אותנו. תזמורת זו היתה גם מקבלת את פני הטרנספורטים לקרמטוריום, ועם בוא הרכבת המובילה את האומללים ישר למות, היתה פוצחת בנגינה על כל הכלים ושרה „אפריילעכס" יהודי או מרש גרמני, משל אורחים רמי-מעלה ומכובדים עד מאוד הגיעו, ויש, ואנשי הטרנספורט היו באמת

מופתעים, ועד ארגיע היה איזה זיק של תקוה מפעם אותם. עד... עד ששערי הקרמטוריום היו נפתחים, בולעים אותם ונסגרים עליהם לנצח. כן.. הטרנספורטים הללו, כשהיו באים בקרונות גדושים ודחוסים זקנים וצעירים טף ונשים... יום אחר יום... לעינינו... ואותן הארובות הגבוהות המעלות עשן יומם ולילה... יום ולילה... מי שהיה שם ומי שספג את זה במבטו ובדמו האמנם עשוי הוא להיות אחרי זה דומה לשאר האנשים, אף אם הוא ניצל במקרה? העשוי הוא לשכוח את כל זה? העשוי הדבר להיות נשכח בכלל??



ברבות הימים קהו רגשותינו למראה כל האכזריות ותהומי המות והמות עצמו שעמדו פעורי פה לבלוע אותנו בכל רגע. ואולי נקרא לזה „קפאון-החושים".

אכן, גם בתוך קפאון-החושים שהשתלט עלינו היה מקרה זה או אחר עוד עשוי לזעזע אותנו עד היסוד. בוקר אחד יצאנו לעבודה וכרגיל בלווי תזמורת בשער. בראש הלכה המפקדת מריה — גרמניה ידועה באכזריותה, כשהיא מצליפה מידי פעם באלת הגומי אשר בידה על ראש אשה זו או אחרת. ודורשת: „לשיר — יהודיות"! אנו עושות כמצווה ושרות. והנה עוברת על ידנו אחת מרכבות המות. מראה רגיל באושוויץ. בלי משים אני נושאת את עיני. והנה אני מבחינה ליד אחת החלונות המסורגים בסריגי ברזל נערה צעירה מאוד לבושה בשמלת כלולותיה ועוד ההינומה על ראשה, כמו שנחטפה מתחת לחופתה, עומדת משמימה וחיורת מאוד ושתי עיניה הגדולות תוהות ותמהות...



הלב המאובן שלי החל פתאום לדפוק ביתר שאת וזעזוע עמוק עברני. עיני החלו זולגות דמעות של רחמים עליה, עלי ועל כולנו. עד שחשתי פתאום חבטה במגלב על גבי וקול גערה: „יודין-זינגן!" זה היה קולה של מריה שלנו. אני שרתי... בערך בנובמבר 1944 הועברנו למחנה אחר שבאושוויץ. היה ידוע לנו ששם קיים בלוק מיוחד לנסויים שונים ומשונים בנשים יהודיות — „בלוק מס. 10". אלו שם היו נראות תמיד מתהלכות חוורות כמעולפות בלי רוח חיים. מעטות מביניהן זכו לצאת משם חיים, וגם אלו נשארו נכות ובעלות מום לכל ימי חייהן. והנה עם העברתנו למחנה החדש ולעינינו נראה מרחוק הבלוק האמור, נתמלאנו פחד. שמא אנו מובלות לשם. הוקל לנו כאשר הובלנו לבלוק אחר בקרבת מקום לההוא. כאן פתחו הגרמנים מתפרה, ואנו עבדנו שם במשמרת לילה. עם שובנו בבוקר מהעבודה, היינו מתייצבות למפקד שארך לרוב זמן ממושך, ורק אז הורשינו להכנס לצריפים לשינה. באחד הימים העירו אותנו משנתנו למפקד מיוחד. וכאשר יצאנו ראינו והנה על-יד הבלוק שלנו הוקמה במה ומשני צדיה שני עמודי תליה. נערך מפקד כללי של כל המחנה שמנה אלפי איש. מפקד המחנה נשא נאום שבו הראה לנו על עמודי התליה, וסיים באזהרה שזה יהיה גורלו של כל עצור במחנה.

על הבמה הועלו שתי בנות יהודיות צעירות רוז׳קה רובוטה וחברתה. הן הלכו זקופות ראש ישר אל התליה. הן הספיקו רק לקרוא: „נקם!" והתליין הכניס את ראשיהן לתוך החבל, מתח אותו על צואריהן, דחף את השרפרף מתחת לרגליהן והן נשארו תלויות... אנו היינו אנוסות לעמוד כל הזמן ולהסתכל באקזקוציה עד שהיא נסתיימה. וכאשר הורשינו סוף סוף

לחזור אל הדרגשים שלנו בצריף שלנו תקעתי את ראשי עמוק לתוך שק התבן שלי כדי להבריח את מראה הזוועה מנגד עיני. אולם לשוא: ראשיהן של התלויות נדלדלו עוד זמן רב כסיוט איום לפני...

מה היה פשען? סופר לנו ששתי הבחורות עבדו בבית חרושת לחמרי נפץ „אוניון", בו עבדו גם גברים. כפי שנתגלה לאחר מכן, הן הוציאו חומר נפץ מבית־החרושת ומסרוהו לעובדים היהודים בקרמטוריום במטרה לפוצצו. באחד הימים נשמע באמת קול התפוצצות משם. אחרי חקירה נמרצת נודע לגרמנים שמות העובדים היהודיים ושמות הנשים היהודיות שמסרו את חומר הנפץ. לקרמטוריום נגרם רק נזק פעוט, אבל הן שלמו על כך בחייהן.

ושוב, במחנה נמצאו נשים יהודיות שמלאו תפקידים של פקידות. עליהן נמנו אחדות שנקראו: „די לאופערינס" — „רצות" או „בלדריות", שמתפקידן היה להעביר כל מיני פקודות והודעות ממקום למקום. בגלל אופי תפקידן הן היו מעורבות עם הגרמנים. הן היו לבושות יותר טוב, אוכלן היה משופר יותר, היה להן גם בלוק מיוחד, שכונה — „הבלוק של האצולה שבמחנה". בין הרצות האלה היתה אחת בשם „מלי". ובאחד הימים היא נעדרה מהמחנה. יחד אתה נעדר גם חיל גרמני, שהיה כנראה קומוניסט. אחרי חפושים נמרצים במשך שבועיים נמצאו השניים באחת המסעדות במרחק של עשרים ק"מ מהמחנה. את החייל הם כבר לא החזירו למחנה, ויש לשער מה שעלה בסופו. אך את היהודיה הם הביאו חזרה למחנה. ושוב הוזעקנו כולנו למפקד. ושוב במה ועל ידה עמוד תליה מוכן, מפקד המחנה נאם גם הפעם נאום שתכנו היה: ככה יעשה... וכו' וכו'. והנה בעוד הוא טרם סיים את דבריו הוציאה היהודיה שעמדה על־יד עמוד התליה מוקפת משמר חיילים, סכין גלוח והחלה חותכת את ורידי ידיה. לעינינו החל הדם נגר על הארץ, כשהיא ממשיכה להעמיק את החתכים, ובזעקה: „לא בידכם הטמאות אמות!", הספיקה עוד לדחוף חיל אחד, סטרה לו על פניו, ונפלה על הארץ מתעלפת. אין לתאר את תדהמתם של הגרמנים. היא נלקחה מיד מהמקום בעוד הקהל נשאר עומד על מקומו מזועזע עד שצווה להתפזר ולחזור אל הצריפים.



שרויות היינו בפחד תמידי מפני סלקציה, ומספיק היה שיצאה לי פריחה כלשהי על הגוף, והייתי כולי בפחד שהנה הנה אני נלקחת לקרמטוריום.



עם התקרב החזית למחנה אושוויץ בהתחלת 45, הועברנו למחנה רבנסברוק שבגרמניה. היה זה בעצומו של החורף, ואת כל הדרך — מרחק של מאות ק"מ — עשינו ברגל. הציוד האישי היחידי, שנתן לנו עם צאתנו לדרך, היתה שמיכה. בה היינו מתעטפות בלילות ושוכבות לישון במקום שהגענו אליו עם רדת החשיכה. היינו שוכבות שתים שתים ומתכסות בשתי שמיכות. אבל הכפור היה גדול ורבות רבות מאתנו נפלו בדרך. ואלה שרגליהן עד נשאון דרכו על ערימות ערימות של גופות קפואות. אלפים יצאנו לדרכנו ומאות אחדות הגענו אחרי שבוע של הליכה לרבנסבריק. כאן הוכנסנו לצריפים ענקיים ואפלים שקדרות מדכאת היתה תלויה בחללם. לעבודה לא נשלחנו יותר. ימים שלמים היינו שוכבות על האצטבאות בצריפים ומשוחחות בינינו על דבר אחד: הנזכה סוף סוף

לצאת מכאן חיים ולהגיע יחד עם כל העולם לימי השלום הקרובים כנראה מאוד. תבוסת הגרמנים היתה כבר כמעט שלמה. את זאת ידענו אנחנו ובזאת הודו גם הגרמנים. את זאת חשת וראית בעליל על פניהם. ובכל־זאת טרם בא הקץ לתלאותינו. ראשית 1945. בכל העולם התכוננו לחוג את יום השלום המיוחל (זאת אני יודעת היום) ואנו עוד נמצאנו כולנו כולנו בסיוט הכבד, ועל ראשינו עוד היתה תלויה החרב המאיימת לכלותנו. יתר על כן — גם כאן ברבנסבריק התנוסס לתפאורה בית־משרפות, ומכיון שלא נשלחנו לעבודה, גבר בנו החשש, שרק לשם כך הובאנו הנה, וברגע האחרון נשלח לשריפה. אכן כזאת לא קרה. ועם גבור הסתערותם של בנות־הברית הועברנו למלחוב — מחנה על יד ברלין. מחנה זה היה כבר פתוח, מעין חווה גדולה. אולם הצפיפות היתה גדולה בו. גם מנות האוכל שלנו היו זעומות מאוד — מנות רעב, ונתנו בלי סדר. במקום זה הוחזקנו זמן קצר. תחת לחץ החזית המתקרבת וההפצצות של בנות הברית הועברנו לטאוכה, ומכאן ואילך עד שחרורנו טולטלנו בדרכים הנה ושוב ללא מטרה.

נראה היה שהחיילים ששמרו עלינו לא ידעו בעצמם מה לעשות בנו. היה כבר אפריל 1945. האביב היה בתקפו והיערות בעצם לבלובם. לפנינו נתגלה הנוף העשיר והדשן של ארץ הגרמנים הארורים עד עולם. אולם אנו היינו עייפות עד מות, ועם עיניים כמעט עצומות, לאה וסחוטה, כשאני נתמכת ע״י חברותי המשכתי בהליכה זו ללא כל מטרה. זה ארך כשבועיים. כל אוכל לא ניתן לנו, ואנו נזונו בעשבי יער וסרפד. בקופסאות פח היינו מבשלות מזה והיה לנו מאכל מעדנים. אלה שהיה להם מעט אומץ רוח היו בורחים ונעלמים ומספרנו פחת מיום ליום. גם הגרמנים שלוונו היו פוחתים והולכים. גם הם ערקו, ואלה שנשארו אתנו היו שרויים בפחד תמידי שלא ליפול בידי הרוסים או האמריק־אים. ומשהו מצחיק, לולא היה זה כל כך טרגי: — בשעת ההפצצות שגברו והלכו היו הם מסתתרים ממש מתחת לשמלותינו. האנדרלמוסיה גברה, ואותו הרז״ים, שהחזיק אותנו זה שנים כמו בצבתות הלך והתפורר עם התבוסה המלאה. ובכל זאת, אפילו כאן ובמצב כזה היו חיילים שהיו יורים בכל מי שהיה מתכופף באמצע ההליכה להרים משהו מהאדמה לאכילה; גם בימים האחרונים עוד נפלו רבות מאתנו. עד... עד... שבאחד הבקרים, זה היה ב־25 באפריל, תאריך זה נחרת עמוק במוחי, מצאנו את עצמנו ללא כל שמירה. עם עלות השחר באחד היערות ראינו על ידינו רק חייל גרמני אחד, וכשהוא רועד כולו כעלה נדף ברוח, הוא מודיענו שהנה שני ק״מ מכאן מערבה נמצאים האמרי־קאים ושני ק״מ מכאן מזרחה ע״י ליפציג — הרוסים. „אתן חופשיות. הוא הוסיף ואמר — לכנה לכל אשר תרצינה — לרוסים או לאמריקאים. הוא כשלעצמו יעץ לנו ללכת אל האמריקאים״.

תחילה לא האמנו לדבריו וחשבנוהו למטורף. אבל כאשר הוא נוכח שאיננו נותנים אמון בדבריו הוא פנה אלינו ואמר: אם תבטחנה לי שלא תירו בי אוביל אתכן בעצמי למחנה האמריקאים. הבטחנו לו ואנו הלכנו אתו עד שהגענו לכפר גרמני ששכחתי את שמו. אנשי הכפר קבלונו בלבביות יתרה — בשלו לנו אוכל והשקונו חלב, ואחרי מנוחה קטנה יצאנו את הכפר, והנה — האמריקאים לפנינו!!!

סוף, סוף!

לזכר זלמן דודמן־דודאי

בנם של אהרון צבי ומרים דודמן

מאת אחותו רסיה הישראלי

זלמן אחי נולד בוילנה בתאריך 8.12.1925 והתחנך בוישניבה. ילדות קשה עברה עליו. בהיותו בן שבע וחצי נתיתם מאמו. בשנת 1936 עלה עם אביו ארצה. התחנך במעון לילדים ברמת־גן. מכאן עבר ללמוד בביה״ס „בילו״ בת״א. מ„בילו״ עבר לבית־הספר החקלאי מקוה ישראל.

עם סיום למודיו, בשנת 1942, הצטרף לפלמ״ח. חבריו ופקודיו אהבוהו על ישרו, מזגו הטוב, פשטות הליכותיו ואומץ לבו. היה עשוי ללא חת, לכל מקום סכנה הלך בראש מבלי להבליט את עצמו. בשנת 1945 השתחרר מהפלמ״ח וחזר לתל־אביב, אולם הוסיף להיות פעיל בשורות ההגנה.

בשנת 1946 חל מפנה בחייו, כאשר הגעתי לארץ, אחותו היחידה ששרדה מהשואה, לאחר עשר שנות פרידה, שנות אימים ושחור. האם היה זה אות הגורל שהפגישה בינינו התקיימה בשעות הערב, עם דמדומים, בהן קשה היה להבחין בדמעות הזולגות מעיניו. אותו ליל הפגישה היה ליל ודויים ללא קץ, כאילו הוסר לפתע המחסום שרבץ על סגור לבו ובנפשו פנימה במשך כל ימי בחרותו. מאז אותו לילה היתה לו נפש אהובה וקרובה. וכאן בפעם הראשונה הביע את רצונו להקים במרוצת הימים משפחה ברוכת צאצאים ולהנכם באהבה ולאהבה. את פעילותו בהגנה הסתיר ממני, לבל אנסה להניאו מכל צעד העלול לסכן את חייו. באותם הימים ביזמת עצמו השתלם בידיעותיו הכלליות, ובערבים היה מבקר באוניברסיטה העממית בתל־אביב.

הצטיין בעיקר בבוטניקה. עמד לנסוע לארצות הברית ולהמשיך בלמודים, אך הגורל רצה כנראה אחרת. באחד הימים נעצר לפתע ע״י האנגלים ונשלח לרפיח. כעבור חודש אמנם שוחרר, אבל החלום על המשך הלמודים נדחה בינתיים הצדה. כחבר בפלמ״ח התיצב מיד עם פרוץ המהומות הראשונות בשנת 1947, להגנת תל־אביב. כאן נתגלה כבעל כושר צבאי מובהק, ושוב שקע בפעילות מלחמתית נגד האויב. השתתף בקרבות „יזור״ ולאחר מכן בלווי שיירות לירושלים. משנסגרה הדרך לירושלים דרש לשלחו לחזית אחרת, ועל דעת עצמו עבר לפלוגה המיוחדת שפעלה בסביבות חיפה. רוחו היתה

טובה עליו עד יומו האחרון. הפעילות הקרבית מלאה את כולו. ברם לפני הקרב האחרון חש לפתע את חומרת המצב והלב נבא לו שאלה הן שעותיו האחרונות. לילה שלם הוא התבודד עם מפקדו ופתח לפניו את סגור לבו וכמוסי נפשו. ספר לו על ילדותו, על דמות האם, שקוי פניה הולכים ומטשטשים בהכרתו, על אחותו הקטנה, שחזרה זה עתה מהגיהנום — מאושביץ, ועליו החובה לשמש לה משענת, יועץ וידיד כאחד...

למחרת, ר׳ ניסן תש״ח 15.4.1948. יצא בראש הפלוגה שנלחמה על שחרור חיפה.

הקרב היה קשה. הם נלחמו על כל בית, וכאשר נראה היה שהנה חיפה בידינו, הוא נפגע ונפל בקרב. אותו יום הוא הובא למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי בחיפה. מותו פגע כהלם באביו, קרוביו וכל ידידיו הרבים, ובי — אחותו היחידה, שחייה מלאו לפתע אור לאחר הפגישות עם אחי. וכאשר אור זה כבה באו עלי ימי שכול ללא נחמה.



ביקור הפרטיזנים הוישניבאים
ע״י קבר האחים בוישניבה

אחרי המלחמה, היתה ראשית דרכם של הפרטיזנים שלנו לעלות אל קבר האחים בוישניבה. הם עמדו ע״י עי המפולת הזו של עפר ואפר, שריד מכל מה שהוה פעם את קהילת וישניבה, על אישיה, למדניה, חכמיה, סוחריה ובעלי־המלאכה שבה; על האבות, האמהות, ילדים וילדות, זקנים וזקנות שהתהלכו בה, חלמו קוו ורקמו על אדמתם את רקמת חייהם, פעם מתוך צער ויגון ופעם מתוך שמחה, וזעקה פרצה מגרונם: איכה היה כל זה לתל עפר!? עמדו והזילו דמעות אין־קץ, כשהגויים עומדים סביבם בדומית תמהון. אחר לקטו כמה פרחי בר, שצמחו במקום, ופזרום על פני התל, נפרדו ועזבו את המקום לנצח.

משהו מרחשי לבם של הפרטיזנים שלנו, בעמדם ע״י קבר האחים, הביא לידי בטוי ברשימתו הבאה — נח פודברזסקי.

על יד קבר האחים

מאת נח פודברזסקי

כאשר חזרנו מן היער, עמדנו דוממים על יד קבר האחים הגדול, שכיסה על אפרם ועצמותיהם של מחמדינו, ובלבותינו — הררי עצב. אנקות מעונים וחבלי גסיסה של מובלים למוות נזרעו לדורות באדמתך, וישניבה!

דמי אחינו ואחיותינו זועקים אלינו מאדמתך!

הה, זעקי אומה אהובה, והזדעזעו מוסדי תבל!

הזכירי שוב וחזרי והזכירי לעולם את מעללי התלינים, למען לא ישכחו את אשר עוללו לנו.

היזכרו ? היזכור זאת העולם ?

השמים זאת ללבם אלה שנותנים להם היום סכין ביד ?



וישניבה, אחת ממאות ערים ועיירות יהודיות, שהאויב ימ"ש עקרן משורשן והשמיד אותן בדרכו לכבוש העולם. כאן, ברחוב צר זה, רחוב קרבה, (כשמו כן הוא — רחוב הדמים) דחפום ודחקום הנאצים על צואר קבוצות קבוצות למשפחותיהם, כשהם המומים, מאובנים, וחצי מתים כבר, צועדים בדרכם האחרונה משולבי יד וקריאת „שמע ישראל" בפיהם!



והנה בקצה רחוב קרבה ממולך, על יד קיר הבית הבלתי גמור, העמידו החיות בצורת אדם את קרבנותיהם שורות שורות עם הפנים אל הקיר, ציוום לכרוע על ברכיהם וירום בעורפם אחד אחרי השני והשליכום לאש, בעוד רבים מהם מפרפרים בין החיים והמות, ורבים — בעודם בחיים!

יום קיץ. הדור נאה זיו העולם, השמש זורחת, הפרחים סביב מזהירים בשלל צבעיהם, ובלבי — כפור!



השתוללות הנאצים הופסקה. גם נקם מעט לקחנו. אבל מי ימצא מזור ליסוריהם של אלה שנשארו בחיים ואבדו את הכל מה שהיה להם בחיים ? מי ירפא פצעיהם של אלה המתהלכים גלמודים בעולם עם כאבם הנצחי בלב, כאב שאינו נתן להרפא ?



בלב כבד עזבנו את הקבר ונפרדנו לנצח מכל מחמדינו. כמה זמן עוד ימצא הקבר במקומו ? עוד שנה שנתיים, ותעבור עליו המחרשה, והכל יהיה כלא היה... דום, לבי!

מזכרונותיו של סוחר

מפי ג. פרסקי

חזרתי לוישניבה מהכובש הגרמני בשנת 1918 ומצאתי את העיירה כשהיא עודנה הרוסה למחצה, אבל כבר תוססת וקמה לתחיה. בתים נבנו מחדש, חנויות נפתחו ויהודים ובהם בני הנוער, אלה שעם פרוץ המלחמה עוד היו ילדים כמעט, שלחו שוב את ידם במסחר ובמלאכה כמימים ימימה. התחלתי גם אני בעסקים, ומותר לי לומר — במעוף ובהעזה. התחלתי בעסקי יערות. נזדמן לי לקנות, במקח השוה, שטח של 30 דסיאטין יער מטטרי אחד עשיר מופלג בשם טולקובסקי בדרך לקרבה, ואני עסקתי בנצולו במשך כמה שנים.

עיבדתי את החומר ללוחות ולאדנים. חלק נמכר במקום, כמות גדולה של אדנים מכרתי לממשלה הפולנית, וחלק נמכר לסוחר יהודי מדנציג בשם שטרנפלד. דרך אגב — בנו נמצא כיום בחיפה. וכאשר הצלחתי בקניה אחת, המשכתי לקנות פה ושם עוד שטחים קטנים של יער לנצול. ובדמיוני המראתי שחקים והעליתי תכניות אחת עשירה מהשניה. אולם, כל זה נמשך עד אשר צירינסקי, זה שכונה בשעתו „מלך היערות", קנה את כל היערות מסביב לוישניבה, ולא השאיר לאדם כמוני בקעה להתגדר בה. רבים מסוחרי היערות נעשו לפקידים אצלו, ואני עברתי לשטחים אחרים שעליהם אדבר להלן. אבל כאן רצוני לציין שוישניבה לא הפסידה מזה: נצול היערות מסביב לה נעשה לגורם הכלכלי החשוב ביותר לעיירה. הפרנסה רבתה. ביערות עבדו אלפי פועלים וחלק גדול מכספם הם הוציאו בעיירה. יהודי וישניבה פתחו חנויות לממכר מכולת וצרכי אוכל אחרים לפועלים; הם גם אפו לחם עבורם במיוחד; חלק מהנוער השתלב בפקידות במשרד וביער. היתה עבודה גם לעגלונים ועוד.

צירינסקי מת משבץ הלב בשנת 1929, אחרי אשר הממשלה הפולנית הטילה עליו מסים כבדים, וכל הרכוש נמכר לסינטור היהודי מדנציג — יבלובסקי, במחיר של שלושה מליון שטרלינג. יבלובסקי נצל את היערות במשך שנתיים ומחצה, ומכר אותם שוב לשלושה יהודים מליכוביץ, בעלי חברה לנצול יערות בשם: „אקספלואטציה־ליאסי". כאמור, עברתי, אחרי שהוצאתי מעסקי יערות, לשטחים אחרים: עוד לפני־כן עסקתי גם במסחר תבואות ופשתן, ועתה התחלתי בזה בתנופה יותר גדולה. נעשיתי ספק של הצבא הפולני לתבואה. תחילה שבולת־שועל לסוסים, ולאחר מכן גם לשעורה ולשפון. לשם כך הקמותי ע"י תחנת הרכבת בוגדנוב, מחסנים לתבואות ולסחורות שונות. וכאן גרר האחד את השני: באותו מקום פתחתי בית־מסחר סיטונאי לסוכר, קמח, בירה, ד"מ ומלח. קבלתי זכיון בלעדי למכירה סיטונאית לחנונים בעיירות הסמוכות — וישניבה, קרבה, טרבי ואולשן. את המלח קניתי ישר ממכרת המלח אשר בילוצקי ע"י ורשה; ד"מ — ישר מדנציג; ואת הקמח — מטחנות הקמח הגדולות אשר ברובנה. סוכר קניתי ישר מהממשלה, שבידיה היה המונופולין על זה; בירה קניתי אצל פופקא, בעל בית־חרושת גדול לבירה בלידה. הייתי מוכר גם לחנונים הגוים אשר בכפרים. ואחרון אחרון — טחנת מים ובפודברזה עם עוד שני יהודים מוישניבה 3 טחנות קמח — בקוצשיזנה — טחנת מים ובפודברזה ובוישניבה — טחנות קטור. כאן עלי לספר קוריוז מענין: רציתי להקים גם בוישניבה טחנת קמח על הנהר אולשנקי, אבל היהודים שלי, אלה, שמגרשיהם גבלו עם הנהר, באותו מקום שעמדתי להקים את התחנה, התנגדו לתכניתי, בטענה, שאני אציף את מגרשיהם מים. הלכתי וקניתי את כל המגרשים בכסף מלא. מה עשה הקב"ה? — באותו זמן הודיעו השלטונות שהם מעבירים לשם את שוק הסוסים, ואותם היהודים קנו ממני חזרה את המגרשים בכונה להקים עליהם חנויות. מובן שלא הפסדתי לעסק.

והנה הגיעה שנת 1931. עסקי פרחו והוני גדל. הייתי ציוני מיום שעמדתי על דעתי. תרמתי סכומי כסף לא קטנים לקרן־היסוד ולקק"ל, ובלבי פנימה ידעתי שעתידו של יהודי הוא בארץ, אבל העסקים המרובים בלעו אותי כולי, ואני שקעתי בהם למעלה ראש, את העליה לארץ דחיתי משנה לשנה. עד אשר החיים עצמם עקרוני — אותי

ואת משפחתי — מהגולה. עומס המסים, שהממשלה הפולנית הטילה על בעלי העסקים היהודים, מוטטו אותם והביאה עליהם כליה וחורבן. גם אני נאלץ הייתי בסופו של דבר לחסל את כל עסקי. יש להדגיש עוד סיבה בלתי אמצעית, שהשמיטה את הקרקע מתחת לרגלי: בבוגדנוב במקום שרוכזו כל המחסנים שלי, נפתחה חנות קאופורטיבית מתחרה בי של פולנים, שהיתה משוחררת ממסים, בשעה שאני שלמתי כפל כפליים. נהלתי חשבונות, אבל השלטונות לא הכירו בהם, והם דרשו ממני סכומי כסף אגדתיים בכוונה למוטטני. לא נרתעתי והגשתי קובלנה למשפט העליון, שזכה אותי, ואעפי״כ נאלץ הייתי לשלם כפי אשר הטילו עלי. הם לא התחשבו גם בפסק־הדין של המשפט העליון, כאשר היה מדובר ביהודי. ואז הסקתי את המסקנות ועליתי לארץ. תחילה רק אני וכעבור מספר שנים — העליתי גם את משפחתי.



משה אהרון קוטלר

היו בוישניבה עוד יהודים שהתהלכו בגדולות, לא רק משום ששאפו לעושר, אלא שמאסו בקטנוניותה של החנונות הזעירה. הם הרגישו את עצמם כדגים במים, בגלגול עסקים ובהקמת מפעלים. אחד מהם היה גיסי, בעלה של אחות אשתי פייגל, — משה אהרון קוטלר. היה לו ביח״ר ללבנים בוויסטיביץ, שהעסיק הרבה פועלים מאנשי הכפר, ועשה מחזור של 200.000 זהוב לשנה. את תוצרתו מכר לסביבה הקרובה וגם הרחוקה. היה לו גם מפעל להפקת טרפרנטין ביער אשר בסביבות סלקובשציזנה. גם בו הוא העסיק 10 פועלים, וגם זה ייצא למרחקים. פרט לזה גלגל עוד בעסקים לעשרות. לדאבוני הוא, כמו עוד רבים אחרים, המשיך להאבק שם בעיירה על אדמת בילו־רוסיה על זכותו לחיים. עד אשר הגיעו קלגסי היטלר והשמידו אותו ואת כולם על עסקיהם ופרנסותיהם, והפכו את הכל לתל חרבות אחד...



היו בושניבה יהודים יוצאי דופן משונים, שהתבלטו בזרות שבהם ובנוהגי חייהם. אחד כזה היה דודי שימשל. זה היה ציניק מלידה, לועג לכל ועושה את כולם לצחוק. מספרים, שפעם נתן לו הרופא תרופה לשתות ממנה טיפות טיפות במשך שבוע ימים. מה עשה? פנה לאשתו והסובבים אותו ואמר: „אין אני מבין למה לי לשתות מזה טיפות טיפות?״ — ולעיניהם שתה את כל הבקבוק בבת־אחת. מה שהיה אחר־כך כתוצאה מזה ברור הוא — בקושי הצילו הרופא ממות.

כאשר נולד לו בנו פסח, התעקש והודיע שלא ימול אותו. וכל מה שהפצירו בו, היה פורץ בלעג מופקר כזה: משום מה להכאיב לילד? וכי למי הוא עשה רע? ועוד לשלם למוהל עבור זה... לכל הרוחות, לא אעשה שטות כזו...״ עד אשר הגיע המוהל, נכנס בחשאי לחדר היולדת ו...מל את הילד, יצא ונגש לשימשל וברך אותו: „מזל־טוב, ר׳ שימשל! מזל־טוב ר׳ שימשל — בנך הוכנס לבריתו של אברהם אבינו. בוא נשתה לחיים...״ התבונן בו שימשל בעין ליצנית ומופקרת ואמר: „מילא, עשית מה שעשית, אבל תשלום עבור זה לא תקבל ממני״.

„אין דבר, השיב המוהל, זכיתי להכניס עוד יהודי בבריתו של אברהם אבינו, וזה שכרי". רק אז ישבו יהודים סביב השולחן, וחגיגת הברית נערכה כדת וכדין.

מסיפורן של האחיות בלה וברנקה דודסון

על שנות גלותן בקזחסטן

את אבא זאב דודסון, אסרו הרוסים באחד מימי הקיץ בשנת 1940, בחדשים הראשונים לשלטונם. שום ידיעה עליו ועל גורלו לא הגיעתנו, חרף כל המאמצים. דבר אחד ידענו, שכל אלה הנאסרים אחת דתם גרוש לסיביר, וכל המצטייר במושג „סיביר" בעינינו — עבודת פרך באקלים של כפור תמידי, בסופות שלג וביערות־עד, שלא דרכה בהם רגל אדם אי איפה הרחק מעבר להרי חושך. אולם גם גורלנו גורל בני המשפחה של המגורש, לא היה ברור. בקשר לכך התהלכו כל מיני שמועות שבלבלו עלינו את עולמנו. במצב כזה עברו עלינו כמה חדשים של בדידות וצער ללא נשוא. עד שבא יום 13 באפריל 1940. חזרתי באותו יום מבית הספר בדרכי הביתה, והנה בא לקראתי חברי ברוך מיליקובסקי ואומר לי, כשהוא נושם ונושף כולו: רוצי מהר, בלה, מגרשים אתכם לסיביר. רצתי כל עוד כוחותי בי בכוון לגמינה. והנה נתגלתה לפני תמונה מדכאת, שהביאה אותי לידי דמעות: כעשר עגלות עמוסות נשים וילדים ומעט מטלטלים וצרכי אוכל עומדות בככר שלפני הגמינה. רובן של הנשים היו נוצריות ושלוש מהן יהודיות, בשעה שבפנים נעשו כנראה כל ההכנות לשילוחן בכוון לסיביר. ראיתי את אמא ינטה, על ידה אחותי ברינה ואחי יוסף. יושבים שלשתם בעגלה עמוסה ומצפים לגזר־דינם. על ידם ישבו עוד שתי משפחות יהודיות — רובין וזלף, אלה שראשיהן נאסרו בשעתו יחד עם אבא שלנו ע"י השלטונות הקומוניסטיים. סביבם עמדו כל בני־העיירה ובכו מר על גורלם. בבכי העלתה אמא גם אותי אליהם. עם חשיכה יצאנו בדרך לתחנת הרכבת בבוגדנוב. שם הועלינו לקרונות משא סגורים ונשמרים ע"י חיילים חמושים, כאילו היינו פושעים. עם גמר כל הסדורים הפורמליים וההכנות יצאנו בלילה לדרכנו הארוכה, שטמנה בחובה שנות סבל ויסורים כה רבים בשבילנו. הקרונות היו דחוסים נשים וילדים נוצריות ויהודיות מסביבות וישניבה וממקומות יותר מרוחקים. כחודש ימים ארכה דרכנו, עברנו את סמולנסק, פולוצק, וויטבסק, אופא, אומסק וקויבישב עד שהגענו לתחנה הסופית של מסענו — פבלודר בקזחסטן. אין בכוחי לתאר את העינויים שבנסיעה הארוכה. כאמור היו הקרונות סגורים וחיילים חמושים שמרו עלינו מבפנים ומבחוץ. מידי פעם היה חייל נכנס ובודק וסופר אם חלילה לא ברח מישהו. רק פעם ביום לרבע שעה הורשינו לצאת אל השטח הפתוח לעשיית צרכינו. האויר היה מחניק ומעלה סירחון והזוהמה היתה רבה. ישנו על אצטבאות. אוכל לא ניתן לנו ומעט האוכל, שהצטידנו בו מהבית, היתה אמא מחלקת במנות זעומות כדי שיספיק לנו עד בואנו למקום. ימים שלמים לא קבלנו גם מים לשתיה. הרכבת היתה מלאה משפחות כמונו נוצריות ויהודיות שהוגלו מעירם וממולדתם „בעוון" ראש המשפחה. לאחדות מהן התודענו בהמשך הנסיעה וביניהן היתה משפחה אחת מאיוויע — אמא שתי אחיות ואח. כולם בגילנו. לכל אחת מאלה היה משהו מיוחד וצרות משלה. ברם

הגורל והצפוי לנו בעתיד היה אחד. וזהו אשר קרב וקשר אותנו גם בישיבתנו ברכבת וגם בשנות הגלות אחר־כך במקום השילוח בקזחסטן.

מפוולודר המשכנו דרכנו מרחק של 220 ק״מ בעגלות רתומות לשוורים אל אאול על נהר אירטיש, עיירה מאוכלסת מוסלמים ילידים וקוזקים מהדון, שהוגלו הנה בעצם ימי המלחמה בעוון בגידה. עם בואנו הושיבו אותנו בבית בלתי גמור, שהיה מיועד לבית־ספר עם התחלת שנת הלימודים, 30 נפש בחדר אחד. בני עמים שונים היינו שמה: פולניים, גרמנים, יהודים ועוד ועוד. כל אלה הוגלו הנה בעוון ראשי המשפחה. מנות אוכל לא קבלנו — את זה צריכים היינו להשתכר בעבודתנו. כל מה שלקחנו אתנו מהבית אזל זה מכבר. האוכלוסיה המקומית התפרנסה בעיקר על דייג וגינות ירק. האקלים היה קשה; יובש מחניק בקיץ מלווה סופות חול ובחורף כפור חזק עד 40 מעלות מתחת לאפס, מלווה סופות שלג, המכסות לעתים את הבתים על יושביהם. והנה במקום זה נקלענו בתגרת יד הגורל. צריך היה להתפרנס איכשהו. העבודות שבעין היו: עבודות בבנין, טיח, צביעה וסיוד, עקירת עצים ועוד כל מיני עבודות מיועדות לגברים.

„מה לעשות, אמרה אמא אלינו ביום השני לבואנו, אלך לעבוד בבנין". והיא הלכה. עבדה בבנין, צביעה וטיח ובכל עבודה קשה — עבודת גברים, ובלבד להשתכר ללחם ביתה. אמא היתה אז בגיל 40. היא סבלה כל ימיה ממחלת כיב. שהציק לה מאוד. בבית היתה לעתים תכופות נופלת למשכב לשבועות תמימים, אבל כאן במקום גלותנו נשכח הכל מחמת המצוקה. בזמן הראשון עבדנו גם אנחנו הילדים בכל עבודה שנזדמנה לידנו. תמורת העבודה קבלנו מנת אוכל כמו כל בני המקום וגם תשלום מספיק לשכר דירה. יצוין כאן שבזמן הראשון, עד פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה, היינו מקבלים חבילות מזון מוישניבה ע״י קרובנו יוסף ברקמן. נוסף לכך היינו מחליפות בגדים שנמצאו עוד אתנו מהבית, לצרכי אוכל. וכך התקיימנו בזמן הראשון. אחרי שעבודת הבנין הגיעה לקצה, נתנה לאמא עבודה בבית־מרחץ: היה עליה להסיק את התנור ולמלאות את הברכות מים בדליים מהבאר הסמוכה. גם בזאת עזרנו לאמא. עם התחלת שנת 1941 נשלחנו לבית הספר ולפני לכתנו ובבואנו חזרה מבית הספר היינו עוזרות על־ידה לסחוב את הדליים. כל עוד לא הגיע החורף לא הכבידה העבודה כל כך עלינו. אולם בהגיע החורף, והמים בבאר קפאו, היינו נאלצות לסחוב מים בחבית מן האגם שנמצא במרחק של ק״מ אחד. עם פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה נותקנו לגמרי מוישניבה. גם הבגדים שהצטיידנו אתם מהבית אזלו. ואמא הכפילה את מאמציה — נוסף על עבודתה בבית המרחץ התחילה לעבוד חזרה גם בטייחות, סיוד וצביעה. והיה מעשה, שעמדו לצבוע את השער שנבנה במיוחד לאחד במאי בגובה של 4 מטר, ואף אחד מהגברים שהוזמנו לכך לא רצה לעשות את המלאכה הזו. משנודע לאמא שהתשלום תמורת העבודה הוא 2 ככרות לחם, עלתה היא על עמודי השער בגובה של 4 מטר ועשתה את המלאכה.

מרוב התאמצות ומעבודה קשה חלתה אמא ונפלה למשכב. זה היה בסוף שנת 1941. כאמור היתה אמא סובלת קשות עוד בבית ממחלת כיב. והנה כאן התעוררה המחלה ביתר שאת עד שהכריעתה. היא שכבה זמן רב בעינויים איומים. כל ימי מחלתה היתה במלא

הכרתה, ותפילה אחת עלתה על שפתיה: „מי יתן וראיתי את אבא רגע אחד לפני מותי״. אולם את אבא לא זכתה לראות, וביום 15 בדצמבר 1941 הוציאה את נשמתה והשאירה אותנו שלושה יתומים גלמודים.

על אבא

תפילתה של אמא, שתזכה לראות את אבא, היתה גם תפילתנו ובקשתנו הנסתרת מאת האלוהים, ולא כל שכן עתה, משנשארנו יתומים ובודדים בנכר. אולם שום ידיעה מאתו לא הגיעתנו ואנו לא ידענו היכן הוא. ככלות כל הקיצין העזנו וכתבנו לסטלין עצמו על פי כתובתו: קרמל טובּרישץ סטלין שאלתנו ובקשתנו היתה: א) שיודיעו לנו היכן נמצא אבא שלנו. ב) בהסתמך על החוקה האומרת שאין הבנים אחראיים למעשי הוריהם, הרי בקשתנו שטוחה לפניך שיחזירונו, הביתה. התשובה היתה — שבּרור המשפט של אבא טרם נסתיים. רק אחרי הוצאת פסק הדין יוחלט על גורלנו אנו. בהמשך הודיעו לנו שאבא נמצא בברנוביץ. כתבנו לשם והתברר שלא דובים ולא יער — אבא לא היה שם בכלל. כתבנו לבריה עצמו. ובתשובה למכתב זה נתקבלה הודעה שאבא נמצא בארחנגלסק וגם כתובת ברורה צורפה להודעה. כתבנו גם לשם, ומהתשובה הסתבר שארחנגלסק שמשה לו רק תחנת מעבר בהמשך דרכו. הנה כי כן נשארנו עומדים כבפני תעלומה ומכל החקירות וחלופי המכתבים העלינו חרס, ושאלת מקום המצאו של אבא לא נפתרה. והיא לא נפתרה עד סוף המלחמה. מצבנו היה מיואש, את הלמודים בבית הספר הפסקנו. כל הבגדים שהבאנו אתנו מהבית אזלו, ושוב לא היה לנו מה למכור תמורת פרוסת לחם. ומשום כך — כשהופיע בעיירה גוי אחד המחפש פועלים לעקירת עצים נרשמתי מיד לעבודה ואחותי המשיכה לעבוד בבית המרחץ. עד מהרה הוכח שזוהי עבודת פרך גם לגבי גברים מבוגרים ובפרט לי לנערה בת 17. היער בו עבדנו נמצא במרומי הר זרוע סלעים ובמרחק 15 ק״מ ממקום מגורינו. אף על פי כן ובאין ברירה המשכתי לעבוד בעבודה מפרכת זו כחצי שנה. במשך כל הזמן היה אחי הקטן אתי. התגוררנו בצריף ואע״פ שעבדנו בעקירת עצים, לא נתנו לנו כל חומר הסקה והכפור היה גדול ומקפיא את הגוף כולו עד כדי חולי. תמורת העבודה הובטח לנו 16 ק״ג קמח ו־8 ק״ג עבור אחי שפרנסתו עלי, אולם לא תמיד קבלנו את המנה המובטחת, ואז היינו תרים ביער אחרי גרגרי בר ואת זה היינו מבשלים בתוספת עלי כרוב, שהיינו גונבים מהגינה של הממונים עלינו. לפעמים הייתי מוסיפה לזה גם קומץ קמח שבא לידי באיזה שהוא דרך. כאמור לא נתן לנו חומר הסקה, באוקטובר היה כבר הקור גדול והמים בצריף קפאו. הגיע היום שלא יכולתי יותר לעבוד בעבודה הקשה ובסבל שנתלווה לזה. חפשתי איפוא, דרך איך להשתחרר מכאן. קשיי החיים גרמו לזעזועים פנימיים והתעצבנות תמידית. הגיעו הדברים לידי כך, שיום אחד קרא אלי מנהל העבודה שלי מרוב חרונו: „לכי הביתה!״ לא השתהיתי אף רגע יותר. אספתי את חפצי, העמסתי על שכמי את 16 ק״ג קמח שעורה ובקבוק שמן שניתן לי ויצאתי בדרך למקום מגורי הקודם ואחי אתי.היה זה במחצית נובמבר 1942. הדרך היתה מכוסה שלג בקור של למעלה מ־40 מעלות. שום שביל לא נראה, רק עקבות זאבים נראו בשלג. יחידים גררנו בקושי את רגלינו. עקבות הזאבים הפילו את פחדם עלינו. הגענו עד לאפיסת הכוחות, ועוד

דרך רבה לפנינו. יראנו לשבת ולנוח קצת פן נקפא על מקומנו. התחיל אחי להתחנן בפני שאשאיר אותו כאן ואלך, פן שנינו נקפא ו... חבל על השעורה. מובן שלא העליתי על הדעת משהו כזה; מידי פעם הייתי מגישה לפיו כמה טיפות שמן ובזה הצלתי אותו וחזקתיו וכך המשכנו את דרכנו לאט לאט. ועם דמדומי הערב עמדו רגלנו בבית מגורנו ע״י אחותנו. חורף שנת 1943 היה קשה מאוד; קמח השעורה שקבלתי עבור עבודתי אזל כמעט כולו; בגדים וחפצים אחרים לחליפין כבר לא היה לנו ושכר עבודת אחותי בבית המרחץ היה מצער, ושוב סבלנו חרפת רעב. באותו הזמן נודע לנו שנדרשים עובדים למכרות זהב במרחק של 90 ק״מ ממקום מגורנו.

ידענו שהעבודה שמה היא עבודת פרך ומועסקים שם אסירים וגולים. אף על פי כן לא הססנו הרבה, שכרנו עגלון, העמסנו בעגלתו את צרורותינו המעטים, שרידי חפצים מהבית, ויצאנו לדרך. העגלון מוסלמי יליד המקום, מגושם הפיל עלינו בכל מראהו והילוכו אימה ופחד; מידי פעם היה מהמהם כחיה פראית מכוסה כולו ומסורבל פרוה על גבי פרוה. הדרך נמשכה בעינינו עד אין־קץ; מידי פעם היה נכנס לקולחוז בדרך על מנת לנוח ולשתות תה, ואותנו היה משאיר בקור הגדול בחוץ. אין זאת, אמרנו זו לזו, שהוא במתכוון מאריך את הדרך, ועם רדת החשיכה הוא זומם לרצחנו נפש. בכדי להפיס את דעתו, היינו מוציאים מדי פעם איזה בגד או חפץ ונותנים לו. הוא היה לוקח מהמהם שוב משהו לעצמו ובלי דבור מכניס בילקוטו וממשיך להביט אלינו בעיני זאב. סו״ס עם דמדומים הגענו למקום מטרתנו. אחרי חקירה ודרישה מצאנו את מקום המכרות. עבדו שם מאות אנשים כולם מהמגורשים; העבודה היתה קשה כמו בכל מכרה בעומק רב וזה לא משנה אם כורים פחם או זהב. אותו העמל ואותו הפרך. את החול היינו מנפים היטב היטב ואת גרגרי הזהב היינו שולחים בשקיות עשויות לדבר למוסקווה. על ידי משפחה יהודית מאיויע שנפגשנו אתם במקום העבודה, התודענו למהנדס המכרות — יהודי בשם אהרון סוביל, והוא קבל אותנו לעבודה, האחת בתור עוזרת למהנדסים והשניה כעוזרת בהנהלת חשבונות. שם נשתנה מצבנו תכלית שינוי. קשרנו קשרים ידידותיים עם כמה משפחות יהודיות שנמצאו במקום, גם כן מהפליטים. קבלנו לחם לשובע. המהנדס היה יהודי טוב בלב ונפש. הוא עשה כל שהיה ביכולתו למען היהודים שנמצאו שם וממש הסתכן ובלבד להרשיט לנו את עזרתו. הוא היה איש דניפופטרובסק, ובתור פליט הועבר לעבודה במכרות. זה היה איש יודע תורה, גם עברית ידע על בוריה ומידי פעם היה מפליט מילה עברית. כאמור נעשה מצבנו טוב בערך. לאט לאט השתחררנו מהסיוט והדכאון שאפפו אותנו כל שנות היותנו במקום גלותנו ובפרט אחרי מותה של אמא. אני התקדמתי בעבודתי, ובהדרכת המהנדס נכנסתי לעבודה בתור מודדת. מצאנו שם גם הברה של נערות יהודיות צעירות גומרות בתי־ספר של „תרבות" בגילנו. ולעתים קרובות היינו מתאספות בהסתר ומשוחחות על ארץ ישראל ובעברית. וכאן מהראוי למסור משהו אופייני: על ידנו גרה משפחה פולנית, שהיתה מקבלת חבילות מ...א״י ע״י קרובם חייל בצבא אנדרס שנמצא אז בארץ. יום אחד באו והראו לנו את החבילה שנתקבלה עבורם. מלאי התרגשות משנו כל חפץ ומצרך כאילו קבלנו פריסת־שלום מהארץ משאת נפשנו. והנה נתקלה עיננו בחפיסת סבון ריחני תוצרת הארץ ובה טבועות מילים עבריות: „סבון עדן". כמה פעם הלב! סבון תוצרת ארץ ישראל ומלים עבריות, שזה מזמן

לא ראתה עיננו. התרגשותנו היתה כה גדולה עד שהעינים החלו זולגות דמעות של התרגשות כתוצאה מכסופי הלב במסתרים. האשה הפולניה הבינה ללבנו לקחה וחתכה חתיכה מהסבון ומסרה לנו. אנו לא השתמשנו בזה, אלא מידי פעם היינו מריחות מריח הסבון ומתבשמות ממנו. במקום זה נתערינו ועזבנו אותו רק עם קץ המלחמה. למעשה צריכות היינו כבר לעבור מכאן עוד בשנת 1942 יחד עם כל היתומים שהיו בין הפליטים, לפי הסכם שקורסקי עם שלטונות ברית המועצות, לאנגליה או לטהרן, אבל בגלל זה שהמפקד הממונה על ההעברה היה אנטישמי, לא הכניס אותנו ברשימה, אף על פי שאנו נרשמנו ודרשנו ממנו את ההעברה. שלחנו טלגרמה לקויבישוב, במקום שנמצאה אז הממשלה ושאלנו לסיבת העכוב בהעברתנו: „האם משום שאנו יהודים השמיטו אותנו מתוך הרשימה?"

על זאת באה תשובה, שבמשלוח השני יעבירו גם אותנו. ברם למשלוח שני לא הגיעו הדברים מעולם לכן היינו במקום זה עד 15 בפברואר 1946.

וזהו ספור מעשה שובנו לוישניבה ומשם למחנות בברלין: משהגיעתנו הידיעה על שחרור בלו־רוסיה מידי האויב ווישניבה בתוך זה, כתבנו מכתב על כתובתו של גדליה דודמן, ושאלנוהו אם הגיעה אליו איזה שהיא ידיעה על גורל אבינו ואיפה הוא נמצא. בדיוק באותו זמן נתקבל גם מכתב מאבא שלנו השואל עלינו ובו הוא מוסר את כתובתו. וכך נודע לנו סוף סוף מקום המצאו של אבא שלנו. מכאן ואילך הלכו הענינים באורח המובן והטבעי. פגישה עם אבא... נסיעה חזרה הביתה... וישניבה החרבה והמושמדת... עמידה ע"י קבר האחים... ומכאן למחנות בגרמניה. ואחרי 7 שנות גלות ונדודים הגענו לארץ ישראל.

המשפט נגד קצין ה־ס. ס.

שעמד בראש מבצע ההשמדה
של יהודי וישניבה וולוזשין

עם שחרור בלורוסיה ע״י צבאות ברית המועצות, נפלו בשבי הרוסים, בין השאר, רבים מאנשי ה־ס.ס., אלה שהיו ממונים במיוחד על הוצאה לפועל של מבצע השמדת היהודים. הם הובאו למשפט במינסק, במקום שהם באו על עונשם הראוי. קטע ממשפט כזה, שנערך, כנראה, בשנת 1945 במינסק על אחד בשם — הס, ממבצעי פעולת ההשמדה בוולוזין ובוישניבה, הומצא לנו ע״י החבר חיים גירזון בן־עיירתנו, וכיום איש קבוצת גבת. הקטע נשלח לו ע״י אחיו ברל גירזון ז״ל. הוא עשה עם הצבא הרוסי את כל שנות המלחמה, חלה בשחפת שכב זמן רב במוסקוה ובוולוזין ושם מת. יהי זכרו ברוך.

והנה תרגום הקטע ככתבו וכלשונו, שהוצא מעתון רוסי המופיע כנראה, במינסק. הכותרת:

„משפט על מעשי האכזריות שבוצעו ע״י הפושעים הגרמנו־פשיסטים בבילו־רוסיה״.

על מעשי האכזריות שבוצעו ע״י המשטרה הגרמנית בעיירה וישניבה, העיד, העד י.ו. אלמביץ: „זמן מועט אחרי שהגרמנו־פשיסטים באו לעיירתנו, גורשו האזרחים בני הלאום היהודי, לגיטו, ומכאן הובלו כולם במספר של 1500 איש על מכוניות משא לכפר הסמוך גורנו, והוצאו להורג ביריה. כעבור שלושה ימים אחרי מעשה ההשמדה, הייתי במקום ההריגה: שם התגוללו מאות גופות שרופות, ובינהן מספר רב של גופות ילדים״.

התובע: מה היתה מטרת שריפת הגויות?
הס. (הנאשם): בכדי לכסות על עקבות הפשע.
התובע: מה עשיתם בוולוזין באמצע יולי 1942?
הס: גם בוולוזין הוצאנו להורג יהודים ביריה.
התובע: כמה יהודים רצחתם שם?
הס: בערך 2000 איש — גברים, נשים וילדים.
התובע: כמה יהודים ירית אתה במו ידיך במקרה זה?
הס: 120 איש בערך. (רעש באולם).
התובע: באוגוסט 1942 הוצאתם להורג בוישניבה 1500 איש?

הס: כן. גם מבצע השמדה זה הוצא לפועל באותה הדייקנות כמו קודמו. על מבצע זה פקד אוברשטורמפיהרר גרביה.

לזכרו של בננו מנחם ז״ל

מאת אמו טובה סילמן

מנחם נולד בט״ו בשבט תש״ט 1949.

עד גיל שנה הוא התפתח יפה, היה תינוק בריא למרות הקשיים שקדמו ללידתו. והנה חלה במחלה קשה מאוד ונלקח לבית חולים „הדסה״ בת״א. כאשר באנו למחרת לבקרו נאמר לנו: „הילד שהבאתם אמש... אינו יותר...״ כשהתחלנו לברר אצל הרופאה, התבררה הטעות: הילד הועבר לחדר מיוחד לטפול. למרות זאת החזרנוהו הביתה כעבור זמן קצר, כי נראה היה לנו שמצבו לא הוטב במדה מספקת. ואני ראיתי בזאת סימן לאריכות ימים...

הוא הבריא וגדל יפה. תחילת למודיו היתה בבי״ס „ניר״ ככל ילדי קרית־אונו. המעבר לביה״ס התיכון לא היה קל. רק בשנת הלימודים השניה, בביה״ס המקצועי מצא סו״ס את אשר חפש. דבר זה העלה את רצונו ללמוד, והוא השקיע שעות מרובות בלימודים ובעבודה. הוא נעשה מקובל על חבריו, ואף נבחר לועד התלמידים בבית ספרו ולאחר מכן לראש מועצת התלמידים, לו הקדיש הרבה זמן ומחשבה.

משום רצונו העז לצאת לצבא כבעל מקצוע מעולה, היה צורך לדחות פעמים את מועד גיוסו. לעתים היה אומר: „אמא, כשאשתחרר מהצבא, אהיה כבר בן 23 ועלי להיות מוכן לחיים עם מקצוע״. במאמציו אלה עמדנו לרשותו ולעזרתו ככל אשר נדרש — כי ראינו מה עזה שאיפתו להשלים את למודיו.

מלחמת ששת הימים לא עברה מבלי להשאיר אותותיה. הוא לא מצא לו מקום בבית. הוא לא יכול היה לשכוח כי חבריו כולם נמצאים בחזית האש, והוא, (מתוקף הנסיבות) נשאר בעורף הבלתי לוחם. בכל רגע רץ לחפש... היכן דרושה עזרתו... ומיד, עם תום הקרבות, יצא לעזרת קבוץ „הגושרים״ (אשר, כידוע היה זקוק אז לעזרה דחופה, ככל ישובי הגליל העליון).

מנחם אהב את החיים ואת החברה — בלוי עם חבריו. זה תפס מקום חשוב עד מאוד בחייו ולעתים קרובות התאספו חבריו בביתנו.

מאוד אהב לרקוד ואף הצטיין ברקודים סלוניים. אבל ידע היטב גם רקודים עממיים. בזאת נוכחנו, כאשר היינו מוזמנים פעם לארוחת ערב אצל ידידים. היתה שם, במקרה, בחורה אחת, שרקדה עמו כל הערב רקודי עם להפליא... ובתום הערב אמרה: „זהו כשרון לרקודים...״

עם סיום הלמודים והבחינות הגיע צו הגיוס.

הגיוס הביא לו מספר אכזבות: ראשית, לא נתנה לו האפשרות להצטרף ליחידה, בה הוא יכול לעסוק במקצועו, שכה אהב והתמצא בו, ומשום כך התנדב לחיל הים. אולם גם שם לא יכול היה להתקבל, כי לא עבר את „בדיקת הלחץ״.

ואז הוא התנדב לסיירת.

לא אמרנו לו דבר ולא רצינו לעמוד בדרכו. והנה הוצב, למרות הכול, לשריון.

היתה זו אכזבה נוספת אשר באה לפתע, ובכל זמן הטירונות ואח"כ בשרות, פנה לא פעם בבקשות העברה למקצועו. גם אנחנו רצינו לראותו כשהוא בא על רצונו.

בשריון (אחרי הטירונות) הופנה מנחם לקורס תותחנות. פה הוא הצטיין מאוד והוא אמר לנו ולעצמו: „אם עלי להיות תותחן בטנק — אעשה זאת בצורה הטובה ביותר". ראינו בזה חלק מהאופי שלו — לעשות כל דבר בצורה הטובה ביותר ולמצות מכל מצב בו הוא נמצא את האפשרות להתפתח ולהתקדם.

בסופו של דבר הוא מצא ענין רב בשרות כטנקיסט. הוא התקשר אל הטנק ואל חברים — צוות הטנקיסטים. לי הוא אמר בנוגע לזה: „זה לא כל כך קשה בטנק, וכשהיה מקבל מהבית חבילות היה מתחלק עם חבריו: „איך אני יכול לקבל חבילות עם דברים טובים כל כך ולא להתחלק עם כולם?"

אופיינית מאוד היתה הדאגה שלו לנו: „מה שלומכם? אל תדאגו, הכל בסדר".

אהבה מיוחדת היתה שמורה עם מנחם לילדי אחיו. כל רגע פנוי היה מוקדש להם.

לחופשתו האחרונה הגיע כבר מסיני — והיו אלה ימים מאושרים לכולנו... מנחם נסע אתי גם לבקר את דודתו שנפגעה בתאונת דרכים, וכל הדרך שר ושר... והד שירתו עדיין מלווה אותי שוב ושוב בנסעי באותה הדרך.

עם תום חופשה זו, שנמשכה ימים ספורים בלבד, נסע מנחם אל הבסיס שלו — לקו התעלה. עם צאתו הוא נפרד ממני ואמר: „אמא, אל תדאגי, הכל יהיה בסדר"... ושוב לא שמעתי אותו... שבוע לאחר מכן יצא לקרב, אשר ממנו לא שב.

וכעת הוא חסר על כל צעד... הבית ריק... „החדר של מנחם" ממשיך לחכות... ואני ממשיכה לשמוע את קולו, ובי, בלבי, הוא ממשיך לחיות...

ואעפ"י שיודעת אני שאינני אם יחידה ששכלה את בנה — אין זה קל להעמיד פנים... פעמים פורצות הדמעות מאליהן ואין כוח „להיות חזקה"... ועצוב לי... ושקט כל כך בבית...

טובה סילמן
(האם)

„הם כבר גדולים"
לזכרו של מנחם סילמן ז"ל

מאת יעקב גורן

הכרנו את מנחם בגיל שש כאשר בא, ילד קטן וחרד לבית־הספר לכתה א'. שמונה שנים בילה בבית ספרנו וכנער גדול עזב אותנו. מאז נפגשנו רק פגישות שבאקראי.

מנחם היה תלמיד ממושמע, משתף פעולה, ער ורגיש. נראה לי שמנחם ובני כתתו היו קשורים מאוד לבית הספר עוד שנים אחרי שסיימוהו, ובימים שהיו חופשיים מלמודים בבית הספר העל יסודי היינו פוגשים אותם שבים לבקר בבית ספרם הישן.

אף כי גדלו המשכנו לראות בהם „ילדים שלנו". וגם כאשר לבשו יום אחד את מדי

הצבא המשכנו לראותם כפי שצעדו — לובשי חולצות לבנות בחגיגת קבלתם לכתה א׳.

עד שבוקר אחד באה הבשורה הנוראה, ואז ידענו כי, אכן, הם כבר גדילים, גדולים מאוד!

מתוך החוברת „לזכרו״.

יד ושם להורינו — הרב זונדל לוריא

רבה של קהילת וישניבה ואמנו הרבנית

אלקה לוריא זכרונם לברכה

אבינו, הרב זונדל לוריא, רבה של עיירתנו וישניבה, מת בהיותי עוד ילדה קטנה, וזכרונותי אודותיו אינם ברורים ביותר. וכשאני משוה לפני את דמותו אני רואה אותו תמיד יושב ליד השולחן מעיין בדף גמרא. יש, ובלילות חורף הארוכים והקרים, ואני מתעוררת באמצע הלילה, והנה אור בוקע מהחדר הסמוך, ולאזני מגיע ניגון חרישי ועצוב. ידעתי אז — זה אבא יושב ולומד תורה. זה היה כל עולמו. אותנו הילדים, אהב בדרכו המיוחדת לו: לעתים, בהיותו שקוע בדף גמרא, היה מפסיק פתאום את למודו, קורא לי או לאחותי, כפי שנזדמנו לידו באותו רגע, מחבק ומלטף אותנו ומשפיע עלינו רוב אהבה ומסירות, וכה חם היה אז בלב...

אבא הגיע לוישניבה מסובלק אחרי נשואיו עם אמנו אלקה, בת הרב מרגלית (פרלמן) רבה של וישניבה דאז. אביו ר׳ בצלאל לוריא ז״ל, רבה של סובלק, היה ידוע בשעתו כאחד הרבנים הגדולים בתורה. עם עליתו של הסבא לא״י, ישב אבא על כסא הרבנות בוישניבה עד יום מותו, בהיותו עוד צעיר לימים בשנת 1924. אבא היה אדם ישר, איש שהאמת היתה נר לרגליו, ולא נרתע מלהגיד גלויות אף בפני התקיפים בעיירה. תכונה זו גרמה לו לא פעם אי נעימויות, ואעפי״כ רחשו לו כולם כבוד וחבה. תנצב״ה.

אמנו, הרבנית אלקה ז״ל, היתה, קודם כל „אידישע מאמע״. וכשאני חושבת עליה מתמלא הלב רגשי אהבה והערצה. היא הטיבה להבין אותנו. היא ידעה לשתוק בשעת הצורך ולסלוח. היתה אשה עדינה ונבונה עם הרבה חכמת חיים וכשרונית מאוד. היתה בקיאה בתנ״ך ואהבתה היתה נתונה לספר, ואמנם קראה הרבה. סבא ז״ל היה אומר לה: „עם כשרון כשלך, לו נולדת בן, היית מגיעה לרבנות״... אמנו באה לוישניבה בהיותה עוד ילדה קטנה, עם עלות אביה, הרב יהושע השל מרגלית (פרלמן) על כסא הרבנות בוישניבה ושמש בה עד עלותו לא״י. במקומו בא אבינו. אחרי מות אבא בא לוישניבה דודנו הרב צבי עפרון ז״ל, והוא כהן בכתר הרבנות במקומו. ומלים אחדות על הרב עפרון: הוא היה בעל הדרת פנים — גבוה וחסון וזקנו ירד לו על פי מדותיו. הוא היה אדם פקח, גדול בתורה ובעל גישה ליברלית אל החיים ואל האנשים, כצעירים וכזקנים, כדתיים וכלא דתיים, ולכן זכה להערכה ולהערצה בין אנשי קהילתו ומחוצה לה. בשנת 1927 עלה לא״י ונתמנה לרב ברחובות במקום סבנו שהיה כבר זקן מופלג. אולם לא הסתגל אל האויר של א״י והוא חזר לוישניבה. לא ארכו הימים והוא עזב את וישניבה ונתמנה לרב בשצוצין. נרצח ע״י הנאצים. תנצב״ה.

הבת — בלומה רובין (לוריא)

הבת — צרנה אהרוני (לוריא) חיפה

דברי זכרון לחברים שהלכו לעולמם

לזכרה של חנה דן

„חנ׳קה", „חנה׳לה", „דודה חנה" ואמא. שמות הממחישים תקופות בחיי האדם: „חנ׳קה" קראנו לה כשישבנו על ספסל הלימודים; „חנה׳לה" — בחיבה דווקא, כשהת־בגרנו והיינו על סף גיל הנעורים, והיא נערה מלאת חיים, כולה זמר ומחול. וכזאת היא עולה על גלי נצנים ראשונים של התהוות חברת נוער ראשונה בעיירה האפורה, אחרי שנות פליטה ונדודים בסוף מלחמת העולם הראשונה.

ו„חנה", ברגשי כבוד ע״י ידידיה ומכיריה; „דודה חנה" בפי ילדי הגן החביבים עליה, ו„אמא" בפי בעלה על המרץ והמסירות עד יומה האחרון.

ואין פלא, כי מביתה, בית מלצר, רכשה את המטען היקר הזה, בין האחים וששת אחיותיה. מהאמא, התמיד טרודה ועמלה; מהאבא השו״ב, והאח הבכור בעל סמכות לרבנות. שני תארים כנכס רוחני ולא כקרדום לחפור פרנסתם, כי את פרנסתם מצאו בסהר עצים ויערנות. בית של מנעימי זמירות לכבוד שבת וחג. בשירי ציון ותפילה, בניגונים, לאוו דווקא חסידיים, זרים ושונים, שמקורם לא ידעו ונחשב להם כאוסף פרטי — בקעו לרחוב. נעים היה גם בבית פנימה, בית עם כלי פריטה, בית של פענות שיר מתאים והתאמת לחן לצורך זמרה; בית של כוכבים נוצצים בדלת אמות של חיי העיירה.

קטנה היתה העיירה של חנה, אבל הצבוריות לא דלגה על כל בית. כאשר מגיעים לעיירה הדים ראשונים של תנועת „החלוץ" בפולין החדשה, נמצאת חנה בין הראשונים, וכל עבודת ההתארגנות נופלת על שכמה: הצגות, נשפים, ערבי קריאה ועוד. חנה היא הפעילה והדמות המרכזית לבצוע. בנסיון להכשרתה לפני עלותה ארצה, מארגנת חנה קבוצת חברים וחברות לתקון דרכים לפני בוא החורף בין הכפרים הבילו־רוסיים באזורים המרוחקים מהעיירה.

בעלותה ארצה, עם ראשוני „הכובש", ממשיכה חנה את דרך החלוציות שלה, ואנו מוצאים אותה בין קוטפי פרחי אקציות ובין עובדי משק בית במושבה. זמנים קשים עברו אז עליה, כמו על כולם באותן השנים. ובגבור המשבר ומסבות שהחיים גרמו, חוזרת חנה בשנת 1926 לוישניבה, כדי להקים את קן משפחתה ולחזור ארצה. ובינתים, ביתה, בית של חנה דן, מקום ורכוז לפעילים ופעילות מפלגתית, ליגה למען א״י העובדת, החלוץ וכיוצא בזה — פעילות ציונית בעיירה במסירות ובנאמנות כאילו באה לשליחות. בשנת 1930 חוזרת חנה ארצה עם בעלה ב.צ. דן ומשפחתם הצעירה. תחנתם הראשונה היא רחובות. כאן מקום עבודתו של בן ציון. והנה עלתה על הפרק התישבות האלף, והם עולים להתישבות בגבתון, וחנה מוצאת את עצמה על השביל של חיים חקלאיים וחלוציות. קשה ההסתגלות, אבל חנה אינה נרתעת. כעבור שנים היתה חנה מזכירה את „ימי גבתון" כימים היפים בחייה. מכאן גם תוצאות לחינוך הפועלי לשתי בנותיה. כשהמשפחה עוברת לתל־אביב מוצאת חנה את

תקונה בגן הילדים שבחצר ביתם ברחוב לסל. זה נתן לה תוכן חיים חדש לפי רוחה: משחק, שירה ומחול. אושרה גדל מדי שנה כשצורפו נכדיה מבית־קשת, מחיפה ומתל־אביב בימי חופשה לגן של סבתא חנה. סוד ההתמסרות שלה לגן שלה, היתה האפשרות לשיר שירי ילדים ושירים מבית אבא ואמא שנספו בשואה.

בשנים האחרונות התאוננה על קשי העבודה, אבל הפור נפל תמיד על „להמשיך". איך אפשר להשאיר ילדי ישראל מבלי לשחק אתם, מבלי לזמר אתם ומבלי להשלים עשר פעמים ביום על ריב של צעצוע או משחק? והיא עשתה זאת.

והנה ערב חורפי בין נכדיה ובהכנת חגיגת חנוכה, חורף תש"ל לילדי הגן. בקשה לנוח לרגע, רק לרגע...

ואין להאמין שחנה איננה, כי בזכרון היא תמיד אתנו ובינינו.

מנחם



מעין כרוניקה משפחתית

מאת חנה צפח

קודם כמה פרטים על עצמי:

עם סיימי את בית הספר בוישניבה, למדתי בגימנסיה „תרבות" בוילנה. ב־1930 חזרתי לוישניבה. כאן התגוררתי אצל אחי נתן. באותו זמן הייתי חברה פעילה ב„השומר הצעיר". בשנת 1932 יצאתי לא"י בויזה של תיירת למכביה הראשונה שהתקיימה אז בארץ ונשארתי כאן.

והנה מעין כרוניקה משפחתית: **אמי, שרה רבקה, (פודברסקי) סטולר** היתה ילידת וישניבה, בתו של משה פודברסקי, סוחר בהמות. היא נשאה לברל סטולר (גורדון) שהיה יליד ליטא, גם הוא סוחר בהמות. בימי מלחמת העולם הראשונה חיינו כפליטים בליטא. אמא נפטרה במגפת טיפוס שפרצה באותו זמן בליטא, ואילו אבא נרצח ע"י גוי צעיר המישה שבועות לאחר מכן, בדרך נסיעתו לאחד הכפרים בעניני עסקיו.

אחי הבכור, נתן, היה אף הוא בימי מלחמת העולם הראשונה בליטא. שם הוא התחתן ושם נולדה לו בתו הבכירה צפורה. בשנת 1918 הוא חזר לוישניבה וב־1921 נולד לו כאן בנו ברל. גם נתן, כמסורת המשפחתית היה סוחר בהמות.

בתו צפורה התחתנה בוישניבה וכאן נולדו לה שני ילדים. כולם, נתן אחי, אשתו ובתם צפורה ומשפחתה נספו יחד עם כל יהודי וישניבה ביום השמדתם. ברל, לא היה באותו יום בוישניבה. הוא הצטרף לפרטיזנים ביערות ונשאר בחיים. הגיע ארצה וכאן נפטר. עליו ביתר פרוטרות בסוף הרשימה.

האח השני, אליעזר, היה שבוי, בעת מלחמת העולם הראשונה בידי הגרמנים. לאחר שחרורו חזר לוישניבה. הוא התחתן בזברז'ה. כאן פתח לו חנות. נולדו לו 3 ילדים. הוא, עצמו מת מיתה טבעית, ואילו כל בני משפחתו ניספו בגיטו.

הבת הבכורה, מלכה, חזרה אחרי המלחמה לזברז'ה. שם היא נשאה ליונה גורביץ. נולדו להם 3 ילדים. כולם נספו ע"י הנאצים בגיטו זברז'ה.

האחות השניה, רחל והאח יחיאל היו בימי מלחמת העולם הראשונה ברוסיה יחד עם דודם, אחי אמנו, יעקב פודברסקי. לאחר המלחמה חזרו כולם לזברז'ה. יחיאל נספה בגיטו ואילו אשתו מתה קודם לכן בלידתה. היה להם עוד בן, אולם סופו לא ברור לי.

רחל נשאה לאחד, **משה מלצר,** בעל מסגריה. נולדו להם בן ובת. כולם ניספו. שאר הילדים — קופל ,קלמן ואני חזרנו לאחר המלחמה (מלחמת העולם הראשונה) מליטא לזברז'ה. קופל היה חייל בצבא הרוסי במלחמת העולם השניה, ונעדר. קלמן נשא לאשה את חנה קפלן בוישניבה. ניספו בגיטו וישניבה יחד עם בנם.

דוב ברל גורדון (סטולר) ז"ל

בנו של נתן אחי. נולד בוישניבה ב־1921. בימי מלחמת העולם השניה הועסק ע"י הגרמנים בעבודה מחוץ לגיטו. גם ביום ההשמדה עבד מחוץ לגיטו, והוא נשאר בחיים. יחד עם קבוצה קטנה של בחורים ובחורות וישניבאים ברח ליער והצטרף לפרטיזנים ולאחר מכן אל הצבא האדום. הוא עלה ארצה בעליה הבלתי ליגלית. שהה חצי שנה בקפריסין, ומשם הועבר למחנה המעצר בעתלית, כאן שהה כחודש ימים. במחנה קפריסין הכיר את אשתו לעתיד אסתר.

עם שחרורו ממחנה עתלית גר אצלי עד יום נישואיו. עבד תחילה בביח"ר לטקסטיל „סיב", אולם זמן קצר לאחר מזה הצטרף כטרקטוריסט ל„סולל־בונה". במסגרת עבודתו זו בצע עבודות רבות שהיו קשורות עם פתוח הנגב. בימי „מבצע סיני" עבד מטעם סו"ב בשארם א שייך.

שתי בנות נולדו לו: האחת, עידית, כיום בת 16, והשניה צפורה, כיום בת 13.

ברל נפטר בארץ ממחלת הסרטן, והוא בן 44.
תנצב"ה.

חנה צפח

לזכר רבקה רובין

רבקה רובין או רבקה איצקוביץ, כפי שהיכירוה חבריה וידידיה מתקופת נעוריה, בעיירת מולדתה וישניבה ליד וילנה, מתה אור ליום א' בכסליו תשכ"ח (11.12.67) לאחר מחלה ממושכת. תכונותיה התרומיות חבבוה על כל מכיריה וידידיה. לא היתה אשת דיבורים. אך, במעשיה ובמידותיה התרומיות, גישתה האנושית ויכלתה המעשית עלתה על רבים. בת למשפחת עובדים, עוד בצעירותה ידעה עמל וחיי צנע. חמימות המשפחה ואהבת הוריה ואחיה הגדולים ממנה, האצילו על האחות הקטנה רוך ועדינות, ונטעו בלבה אהבה

להוריה ולאחיה, אשר צו הגורל התאכזר להם וניספו כולם בידי התליין הנאצי, וחוץ מרבקה לא נשאר איש ממשפחה מסועפת זו.

עוד בהיותה בוישניבה נערה צעירה נפלה האם שלה על ערש דוי ולא קמה עוד. רבקה עשתה לילותיה כימים, על ידה וסעדה אותה בימי חליה מבלי להתחשב בצרכי עצמה. בתקופה זו היתה גם פעילה בתנועת „החלוץ הצעיר" בעיירתה והקדישה עצמה לפעולות השונות של הכשרת הדור הצעיר לעליה לארץ. היתה חובבת הספר העברי וקניני העם, בעלת קול ערב. היא ידעה בשירתה לרכז מסביבה את הנוער במסיבות שונות למען א"י העובדת. ב־1933 עלתה ארצה. תחנותיה הראשונות היו רעננה, משק הפועלות בפתח תקוה, רחובות. בכל המקומות האלה רכשה אימון נותני העבודה ביחסה הרציני והאחראי לעבודה. תחנתה האחרונה היתה — חדרה. שם הקימה ביתה היתה מסורה לבעלה ולבנו אשר אימצה לה. אך גם גילתה פעילות ציבורית עירנית, בארגון אמהות עובדות ובמפא"י, ונבחרה כצירה לועידה העשירית של המפלגה. לפני יותר משנתיים עברה נתוח קשה ומאז לא החלימה. זכרה ינון לנצח בלב קרוביה וידידיה.

רבקה וחיים

פרשת לאה דודמן (באר) ונחמקה פודברזסקי

מתוך שיחה עם לאה דודמן

נשלחתי תחילה ע"י ה„יודנרט" לעבודה במחנה צבאי ליד בוגדנוב. כאן עבדתי באפיית לחם עבורם. משם העבירוני למחנה צבאי בפודברזה. אתי יחד עבדה כל הזמן בת וישניבה וחברה שלי — נחמקה פודברזסקי, בתו של איצע לייבה פודברזסקי. כרגיל היינו מקבלות בכל יום א' חופשה הביתה. יחסו של הקומנדנט הגרמני אלינו היה כמעט אבהי. היו לו 6 בנות והוא היה מדגיש את העובדה הזאת מדי שוחחו אתנו. לרוב היה מוביל אותנו הביתה במכונית שלו, כדי שנוכל לקחת אתנו קצת מצרכי אוכל. קרה גם שהוא סר אלינו הביתה. ראה את עונינו ואת סבל ההורים. בדמעות בעיניים הם הפצירו בו שיציל אותי ואת אחותי ריזל. הוא הבטיח לעשות מה שיהיה לאל ידו.

גם באותו יום א' המר והנמהר, הוא הובילנו הביתה כהרגלו מדי פעם, והנה, עם התקרבנו לשער הגיטו הבחנו מרחוק המוני המונים של גויים המכונסים כולם יחד ליד אחד הבתים, וערפל שחור ועשן מתאבך וצעקות ורעש... חשבנו לנו „לויה גויית"... „על ראשם" אמרנו זו לזו. אולם משהגענו לשער הגיטו התפרצה מולנו גויה אחת, סגרה בפנינו את הדרך ממש בידיים, כשהיא זועקת בכל כוחה: „למען השם, הסתלקו!! בעיירה שוחטים את כולם!"... הקומנדנט והחייל שהיה אתו, פנו אלינו ואמרו — רדו מהר וחזרו למקום העבודה שלכם, ואנו נכנס לגיטו לראות מה שנעשה שם... מפיהם נודע לנו באותו ערב שאנשי ה־ס.ס. בעיירה אלצום ממש לשתף פעולה ולעזור להם בבצוע ההשמדה של יהודי העיירה. ולא רק זאת,אלא שדרשו מהם שלמחרת הוא ימסור אותנו לידיהם, אחרת, הם איימו עליו, הוא ישלם בראשו. החייל, שהיה אתו גם הוא כל היום, והיה עד לכל הזוועה, סיפר לנו על מראה עיניו בדמעות. מרוב התרגשות והזעזוע שזה גרם לו, הוא לקה בשלשולים והקיא כל היום. הקומנדנט הודיע

לנו שהוא לא ימסור אותנו לידיהם ויהי מה, ובינתיים הוא מייעץ לנו שהלילה עוד נלון במקום ולמחרת, עם שחר, נמלט לביתו של אחד הגויים ממכירינו, והוא יעמוד אתנו בקשר. עשינו כדבריו. הגענו אל הגוי והסתתרנו אצלו כמה ימים, אולם כאשר נעשה מסוכן, משום שחיילי ס.ס. חיפשו אותנו גם במקום העבודה שלנו ואף ברפת, איפה שהיינו חבויות, ורק בדרך נס הם לא מצאונו, הוא העביר אותנו לאשה פולניה אחת, אצלה הסתתרנו 6 שבועות. לבסוף קישר אותנו הגוי מכירנו עם יהודי קרבה. אלה היו נוסעים יום יום לעבודה בבוגדנוב. במקום יהודי וישניבה שהושמדו או ערקו ליערות. הוא הודיע להם עלינו ונדבר אתם שכאשר הם יסעו חזרה מהעבודה לקרבה, הם יקחו אותנו אתם. הנהג שלהם היה אחד בשם שלמה הורביץ, איש קרבה, החי היום בכפר־ויתקין. הוא העלה אותנו למכונית שלהם ואתם הגענו לגיטו של קרבה. וכאן ראוי לציין שהמצב בגיטו קרבה היה אחר מאשר בעיירות הסמוכות. הקומנדנט שלהם הגן עליהם. הוא חי אתם בגיטו, ידע מכל הנעשה והמתוכנן אצלם; הם לא הסתירו ממנו דבר, והוא שמר עליהם מכל מבקשי השמדתם. בפני הממונים עליו היה טוען שהוא עודנו זקוק ליהודים שלו „כי עוד טרם גמרו לסלול את הכבישים המתוכננים ועוד לא הקימו את שדה התעופה ליד העיירה"... כפי שכבר סופר הוא נמצא כל אותו יום א׳ עם היהודים שלו שעבדו בבוגדנוב, בתוך העיירה, והיה עד להשמדתם של יהודי וישניבה, אולם את היהודים שלו הצליח להציל מידיהם הטמאות של ה־ס.ס., בטענה, שהם עובדים שלו. כאשר נודע לו עלינו, וזה נודע לו מיד, באשר הוא חי בגיטו, הוא קרא לנו, סיפר לנו על השמדת יהודי עיירתנו וכל מה שראה במו עיניו. „אתן נשארתן בודדות ויתומות, עשינה הכל שתשארנה בחיים, למען תספרו לדורות מה שעוללו ליהודי וישניבה"... גם אני — הוא המשיך — כשמלבו פרצה אנחה כבדה, כאילו זה היה האסון שלו, „גם אני נשארתי יתום וילד קטן בלי אבא ובלי אמא ובודד בעולם ורק מתוך רצון עז ועקשנות לחיות ויהיה מה, נשארתי בחיים".

הוא ידע שאין אנו רצויות בגיטו, „אבל, הוא סיים את שיחתו אתנו "אני אהיה לכם למגן ולמחסה בפניהם". הוא נתן לנו מצרכי מזון וביקש שנפנה אליו כאשר תתעוררנה בעיות. כאמור היה גורל יהודי קרבה אחר משל כל העיירות הסמוכות, וכוס היגונים של ההשמדה לא עברה עליהם. אולם כאשר נסתיימו כל העבודות, פוזרו יהודי קרבה ונשלחו לכל מיני מחנות עבודה, לרוב למחנה זזמיר. לבסוף נשלחנו גם אנו ע"י „היודנרט" של קרבה למחנה זה, במקום שני בחורים, שהגיע תורם להישלח. כאן רוכזו אלפים משרידי הגיטאות — אושמינה, קרבה, סביר ועור ועוד מהעיירות שהושמדו, או שעמדו לפני השמדתם. הם עסקו בסלילת כבישים, וגם אני ונחמקה עבדנו בסלילת כבישים. יחפות ורעבות, בבגדים קרועים ובלויים עבדנו בפרך, עד שחלינו בטיפוס שהתהלך אז במחנה. אחרי שבועיים של חום גבוה יצאנו שתינו מכלל סכנה. החום ירד, לאט לאט החלמנו ויצאנו בשלום מהמחלה, ושוב נשלחנו לעבודה. המשטר היה קשה ואכזרי ביותר. האנשים רעבו, האוכל היה דל ולא עוד אלא שהגרמנים היו מתעללים בנו, ובשעה שהאנשים עמדו בתור לקבל מנת האוכל שניתן להם, היו הם עוברים ובידים או באלות גומי מנחיתים מכות וסטירות לחי. כעבור מספר חדשים אחרי בואנו לשם פוזר המחנה שלנו והעובדים הועברו בחלקם לגיטו קובנה. בחלקם לגיטו וילנה ובחלקם, הזקנים שבהם, להשמדה. אותנו שלחו לגיטו קובנה ומשם למחנה בקוסודר.

כאן עבדנו בכריית כבול. שומרי המחנה היו אוקראינים ורוסים „מתנדבים". הם הורשו לשאת נשק, וכאשר היה מתקבל מטען של נשק היו הם מפרקים אותו מהמכוניות. יחסם אלינו היה קשה, אולם ניתן היה לסבול.

מאידך הם ראו אותנו כפחדנים, וכאשר היינו מזדמנים אתם מפעם לפעם, היו הם ברמזים שונים, מדגישים: „למה אתם אינכם מתמרדים?" הם, כאילו, לא הבינו איך אנו נותנים להתעלל בנו ככה, ולמה איננו מנסים, פשוט, לברוח מהמחנה? לא היינו עונים להם כי יראנו וחשדנו בהם כי הם אינם אלא שליחי הגרמנים במגמה להפילנו בפח ולהקל עליהם את השמדתנו. היה ביניהם אחד גברתן ואלים, מגודל ובריא כשור, ויחסו אלינו היה כמו של כולם — קשה ואכזרי, אבל גם הוא אמר לי פעם כשנפגשנו במקרה: „למה אתם אינכם בורחים היערה?" שתקתי ולא עניתי דבר. והנה, לילה אחד, כאשר ישנו כבר את שנתנו, אחרי יום עבודה מפרך, הגיעו אלינו קולות של יריות והתפוצצויות. קמנו בבהלה, יצאנו החוצה ולפני עינינו נתגלתה תמונת רפאים: גדרי התיל הרוסים והגרמנים בראש קצין ממחנה שכן מקיפים אותנו, כשהם עומדים אחד מאחורי השני ורוביהם דרוכים בידיהם כאל קרב. אך ראו אותנו קרא אלינו הקצין בקול:

„השארו במקומותיכם, אם תהיו שקטים לא יאונה לכם כל רע!"

תמהנו — מה אירע פה? למחרת נודעו לנו פרטי המאורע: כאשר „המתנדבים" הרוסים והאוקראינים דיברו אתנו על בריחה ועל התמרדות, הם התכוונו בעצמם לעשות זאת, וכאשר הם נשלחו יום אחד לפרק מטען של נשק רב, הם בזזו חלקים ממנו לעצמם, ובנשק בידיהם התפרצו, הרגו את הקומנדנט של המחנה באקדח מחריש קול, גזרו את גדרי התיל וערקו כולם עד אחד ליערות, שם מצאנו אותם לאחר זמן, כאשר גם אנחנו עשינו כמוהם.

מקרה זה, מעשם של „המתנדבים", לא עבר מבלי להשאיר עלינו את רישומו — זה היה רמז ואות בשבילנו. אנו המשכנו עוד לעבוד עד שהגיע היום והם התחילו לעשות סלקציות וגזרו דינו של אחד לחיים ולעבודה ודינו של השני למוות. תחילה הוציאו את הזקנים ביותר. אחריהם את הגיל הבינוני והשאירו רק את הצעירים. ובסוף התחילו להוציא את הילדים מידי הוריהם (היו במחנה הרבה משפחות עם ילדים). כאן אני נזכרת ביהודי ששימש במחנה כ„גרופנפירר". זה היה יהודי מצ'כוסלובקיה, פיקח ואינטלגנטי מאוד, ידע טוב גרמנית ואנגלית, וכאשר הגרמנים ציוו למסור להם את הילדים, הם העמידו תחילה פנים כאילו ברצונם לשלוח אותם למקום מרפא ונופש אולם ההורים, מתוך הנסיון, לא האמינו להם וחשדו מיד שהכוונה היא לשלחם להשמדה.

בצר להם הם פנו אל ה„גרופנפירר" והתחננו בפניו שישתדל בפני הגרמנים לבטל את רוע הגזירה. אולם גם הוא התחנן בפניהם, והודיע להם שאין בידו לעשות ולא כלום. וכאשר גבר עליו הלחץ הוא עשה את המעשה הבא: הוא הביא את הילד המאומץ שלו, שהיה אתו במחנה ומסרו הראשון לידי הגרמנים. „אין לאל ידי לעשות ולא כלום", הוא אמר להורים שסובבוהו.

ברגע זה הוא נשתנה לבלי הכר, התמוטט וצנח ארצה. שלוח הילדים הגדיש את הסאה,

ובלבותינו גמלה ההחלטה לברוח ויהי מה. היינו במחנה קבוצה של 45—50 צעירים וצעירות ביותר. עבדנו ברכבות מחוץ למחנה. הפרטיזנים היו מפעם לפעם מופיעים במקום העבודה שלנו ומשדלים אותנו שנברח אתם אל היער ונצטרף אליהם, וכאשר גמלה ההחלטה, התקשרנו אתם, ויום אחד קמנו ונמלטנו ליער. כאן נפגשנו עם פלוגה של פרטיזנים רוסים בשם „זא פובײדא". אנחנו הצטרפנו אליהם ויחד יצרנו פלוגה פרטיזנית בשם „זא סוואבאדא". היה זה בסוף שנת 1943. התקשרנו עם מוסקבה. ולפי הוראותיהם יצאנו לפעולות חבלה נגד הגרמנים. והנה הגיעה שנת 1944. הרוסים התקרבו במהירות אל סביבותינו בדרך ההתקפה העזה שלהם על הצבא הגרמני. בפקודה ממוסקבה התקפנו את הגרמנים מאחורי החזית שלהם. לבסוף נפגשנו עם הצבא הרוסי מהלך של יום וחצי מוילנה. קבלנו מהם נשק ויחד אתם נכנסנו לוילנה. העיר היתה כמעט כולה הרוסה; אלפי גויות התגוללו ברחובות; כאן נתחוללו קרבות עזים בין הצבא הרוסי לבין הצבא הגרמני, עד שהם נסוגו אל הגבול ומשם לברלין, כשהרוסים רודפים אחריהם. אולם בוילנה עוד נשארו קבוצות בודדות משרידי הצבא הגרמני, מוסתרים בבונקרים, ויחד עם הצבא הרוסי ביערנו אותם וחיסלנום אחד אחד. אחרי מספר שבועות של שהיה בוילנה, כאשר הוקם כבר שלטון אזרחי סדיר בכל חבל ארץ זה, חזרנו לוישניבה.

כאן נפגשנו עם גדליה דודמן ועם קוקין, שהקדימו אותנו.

יחד הלכנו למקום ההריגה. השטח כולו היה מעורב עפר ועצמות. לפי פקודתינו גדרו הגויים את המקום. חפרנו קבר אחים והטמנו את העצמות. על הקבר הקימונו מצבת אבן, עמדנו לידה ובעיניים דומעות נפרדנו מיקירינו לנצח. מוישניבה עברנו לוולוזין, במקום כשהתחלנו לעבוד במשרד ממשלתי. אולם אט אט גמלה בנו ההחלטה לעזוב את הארץ, שהפכה לגיא הריגה למליוני אחינו.

גם האוירה כולה סביבנו היתה חדורה שנאה וארס אנטישמי. יצאנו בחשאי מוולוזין לביאליסטוק ומכאן לקרקוב. היה זה ב־8.5.45, כאשר נתקבלה הידיעה על סיום המלחמה. המשכנו מכאן לורשה וללובלין, במקום שעברנו את הגבול להונגריה, ומכאן לרומניה — בוקרסט. כאן שהינו כחצי שנה, עד אשר הפלגנו באניה רומנית לארץ ישראל, וב־26.10.45 הגענו לחופי הארץ.

כאן נפגשנו במשך השנים עם רבים ממכירנו, מאלה שהיו אתנו בגיטאות ובמחנות עבודה והצליחו כמונו לבוא לארץ ולהתערות בה. לפני שנתיים הגיע מארה"ב לביקור בארץ היהודי הצ'כוסלובקי, מי שהיה ה„גרופנפירר" שלנו, הוא סיפר לנו שאחרי שהקבוצה שלנו ערקה ליער, חיסלו את המחנה. אותו שלחו למקום עבודה שנקרא בשם „הפורט התשיעי". זה היה בונקר תת־קרקעי. לכאן היו מביאים את הגויות שנרצחו או מתו במחנות הקרובים, לשריפה. עסקו בזה יהודים, שהיו כל הזמן כבולים בשרשראות, כדי שלא יברחו.

איש מאלה, פרט לשניים שלושה, וביניהם גם הוא, לא יצא משם חי. אולם הוא ניצל, ועם השחרור יצא לארצות הברית. במשך השנים הצליח לכונן לו מעמד של אדם עשיר ומכובד על הבריות. בילינו אתו ערב שלם והפלגנו בזכרונות מאותם הימים השחורים. שתינו „לחיים" למדינת ישראל ולעם היהודי, שבילה את היטלר, כה יאבדו כל שונאי ציון. אמן ואמן.

דער בלוטיקער סוף פון מיין שטעטלווישנעווע

פון לעאָן קאָקין
זון פון משה און איטל, אייניקל פון
חיים נחמן קאַזלאָווסקי

איך גלויב, אַז איך בין דער איינציקער־געראַטעוועטער, וואָס האָט צוגעזען די פאַרניכטונג פון געטאָ, דעם לעצטן גאַנג פון די ווישנעווער יידן. דער גורל האָט געוואָלט, אַז גראָד די נאַכט, ווען איך בין געקומען ראַטעווען מיינע עלטערן און זיי אַרויספירן פון געטאָ, האָט מען אַרומגערינגלט דעם געטאָ און קיינעם ניט אַרויסגעלאָזט. דאָס איז טאַקע געווען דער לעצטער טאָג אין לעבן פון די ווישנעווער יידן.

בין איך אַן עדות פון דייטשער אכזריות קעגן אומשולדיקע מענטשן; אַן עדות פון די שנאה — און פרייד־געפילן ביים גרעסטן טייל פּאָלאַקן, וואָס האָבן צוגעקוקט און מיטגעהאָלפן דאָס אומברענגען פון אַ קהילה — יונג און אַלט, קליין און גרויס. ווער קאָן שילדערן די הילפלאָזיקט און פאַרלוירנקייט פון מענטשן, וואָס גייען צום טויט: זייער געשריי צו די הימלען און זייער אַנטוישונג און פאַרביטערונג קעגן אַ שטומער און גלייכגילטיקער וועלט...

ווען די דייטשן האָבן פאַרכאַפּט ווישנעווע בין איך דאָרטן ניט געווען. ווען איך האָב מיך אומגעקערט קיין ווישנעווע איז נאָך דאָרטן קיין געטאָ ניט געווען. די צעטראָגנקייט צווישן אַלעמען איז געווען גרויס. מען איז געווען פאַרזאָרגט און צעטומלט. קיינער האָט ניט געוווּסט וואָס צו טאָן. מען האָט געפילט, אַז עס רוקן זיך אָן אומגליקן און בלוטיקע צרות. מען האָט דערשפּירט דעם ריח פון טויט און אונטערגאַנג. צווישן דעם יינגערן עלעמענט האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען וועגן פּאַרטיזאַנער גרופּעס אין די וועלדער, וואָס קעמפן קעגן די דייטשן. מען האָט אָנגעהויבן וועבן פּלענער און טראַכטן ווי זיך צו פאַרבינדן מיט זיי

און מיט אַמאָל איז געוואָרן אַ געטאָ. די יידן האָט מען אַריינגעטריבן אין די הייזער אויף קרעווער גאַס. די ענגשאַפט איז געווען שרעקלעך גרויס און די לעבנס־באַדינגונגען זייער שווערע. די דייטשן האָבן קאָנסטרואירט אַ יודנראַט. די יידן האָט מען געפירט אַרבעטן אויפן באַגדאַנאָוו־וואַקזאַל לאָדן האָלץ. פון וואָך צו וואָך איז דאָס לעבן געוואָרן

טרויעריקער. די פוילישע פּאָליציסטן פלעגן שלאָגן און פייניקן. ציווילע פּאָלאַקן האָבן זיך איזדעקעוועט איבער אויסגעמאַטערטע יידן, וואָס האָבן שוין האַלב געהונגערט. מען פלעגט רויבן פון די הייזער און צונעמען דאָס ביסל שפּייז, וואָס מאַנכע יידן פלעגן זיך איינשאַפן ביי דער אַרבעט. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן דורכפירן קליינע אַקציעס. צענדליקער יידן האָט מען פאַרכאַפּט און זיי האָבן זיך שוין ניט אומגעקערט. יעדן חודש איז די צאָל פון די יידן געוואָרן קלענער.

איך האָב געאַרבעט אין אַ טאַרטאַק אויסער ווישנעווע. הערנדיק, וואָס עס טוט זיך אין געטאָ און פאַרנעמדיק די קלאַנגען צווישן די קריסטן, אַז מען וועט אַלע יידן אין געטאָ אומברענגען, איז מיר געלונגען צו געפינען אַ באַקאַנטן פוילישן שלאַכטיץ, וואָס האָט מסכים געווען צו ראַטעווען מיינע עלטערן און מיין שוועסטער כיענע. פון די טרעפונגען מיט געטאָ־יידן האָב איך געהערט, אַז די שטימונג אין געטאָ איז זייער אַן אָנגעשטרענגטע און אַ נערוועזע. יונגע מענטשן זוכן זיך אַרויסצוכאַפּן אין וואַלד, צו געפינען אַ באַהעלטעניש פאַר זיך און זייערע פאַמיליעס. דער יודנראַט האָט אַרויסגעגעבן אַ וואָרענונג, לויטן באַפעל פון די דייטשן, אַז קיין ייד זאָל ניט וואַגן אַפּצוציען פון געטאָ. אויב איין ייד וועט פעלן, וועט מען אַלעמען אומברענגען.

די געטאָ איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן אַלץ מער באַוואַכט. דאָס אַרויסגיין איז געוואָרן אוממעגלעך. דאַך האָב איך באַשלאָסן צו גיין אין געטאָ און אַרויסנעמען מיין משפחה. ווי איך בין אַריין געהיים אין געטאָ, האָב איך געהערט פון די אַרומיקע פויערים, אַז מען גראָבט גריבער פאַר די יידן. זייער פאַרלאַנג איז געווען, אַז מען זאָל זיי אָפּגעבן אַלץ וואָס מען האָט, ווייל די דייטשן וועלן עס דאַך סיי ווי צונעמען. פון געטאָ האָט מען שוין ניט געקאָנט אַרויס. מיין קרוב, יאָסל בערקמאַן, אַ מיטגליד פון יודנראַט און די אַנדערע, האָבן מיך געוואָרנט ניט צו טראַכטן וועגן אַרויסנעמען מענטשן פון געטאָ, ווייל דאָס וועט שטעלן אין געפאַר די געבליבענע. פרוי בערקמאַן האָט צו מיר געזאָגט: „דער גורל האָט געוואָלט, אַז גראַד דעם טאָג זאָלסטו טיילן דעם שיקזאַל פון אַלע יידן". מיינע טענות, אַז אַנטלויפן איז דער איינציקער שאַנס, וואָס איז געבליבן, האָבן די מענטשן פון יודנראַט ניט איבערצייגט. און אפשר זיינען זיי געווען נאַיוו צו גלויבן די דייטשן, אַז עס דראָט ניט קיין געפאַר.

מיינע פאַרזוכן זיך אַרויסצוכאַפּן מיט מיין משפחה פון געטאָ זיינען ניט געלונגען. עס זיינען געשטאַנען אומצייליקע דייטשן און פּאָלאַקן מיט אָווטאָמאַטן און מען האָט אפילו ניט געקאָנט צוקומען אָנבאָטן געלט אָדער גאָלד פאַרן דורכלאָזן. באַגינען האָט מען שוין געהערט שיסערייען. באַנדעס דייטשן האָבן זיך אַריינגעריסן אין געטאָ, אָנגעפירט פון לעטישן געסטאַפּאָ־שעף און מען האָט אַלע יידן אַרויסגעטריבן אויפן מאַרק־פּלאַץ און באַפוילן צו ליגן מיטן קאָפּ אַראָפּ. פאַרן קלענסטן באַוועג אָדער אויפהייב מיטן קאָפּ פלעגט טרעפן אַ קויל. מען האָט די מענטשן געלאָדן אויף גרוזשעוויקעס און געפירט צו די קברים, וואָס זיינען שוין געווען צוגעגרייט. עס האָבן זיך געהערט די שיסערייען און האַרצרייסנדיקע קולות, וואָס האָבן געקאָנט שפּאַלטן הימלען. די הימלען

האָבן זיך אָבער ניט געשפּאָלטן. נאָכן דערשיסן פלעגט מען די דערשאָסענע און האַלב־דערשאָסענע באַגיסן מיט בענזין און פאַרברענען.

מאַנכע יידן איז געלונגען אָפּצוציען פון די גריבער און זיך באַהאַלטן אין קוסטעס אָדער איז דערבייאיקע גריבער. יונגע שקצים וואָס פלעגן אַרומגיין זוכן צווישן די קברים געלט און גאָלד, האָבן באַמערקט די באַהאַלטענע יידן. זיי פלעגן גלייך ברענגען דייטשן אָדער פּוילישע פּאָליציסטן און מען פלעגט די געכאַפּטע דערשיסן.

יאָסל בערקמאַן מיט זיין פרוי האָבן זיך צוגעגרייט ציאַנקאַלי און האָבן זיך און די קינדער באַוויזן צו פאַרסמען.

זייענדיק מיט אַלע יידן אויפן מאַרקפּלאַץ און וואַרטנדיק אויף מיין ריי צו ווערן אָפּגעפירט צום טויט, האָב איך אָנגעהויבן צו פּלאַנירן, ווי זיך צו ראַטעווען. איך האָב ביי זיך געהאַט אַ רעוואָלווער. דער געסטאַפּאָ־שעף איז געשטאַנען ביי די מאַשינעס און געציילט די קרבנות, וואָס זיינען אָפּגעפירט געוואָרן. ווען די מאַשינעס פלעגן קומען ליידיקע צוריק, פלעגט מען לאָדן נייע גרופּעס. אַרום אים זיינען געשטאַנען די גזלנים מיט די ביקסן און געהיט, אַז קיינער זאָל ניט אַנטלויפן. ווען עס איז געקומען מיין ריי בין איך צו צו אים און געבעטן אַז ער זאָל מיך דערלויבן צו רעדן צו אים פאַרן טויט. ער איז געשטאַנען מיט אַן אייזערנעם שטעקן. איך האָב צו אים גערעדט אין רוסיש און געזאָגט, אַז איך בין אַ שלאָסער־מעכאַניק און אַרבעט אין אַ טאַרטאַק. איך וועל אים זיכער צונוץ קומען. ער האָט מיך געהייסן זיך שטעלן אָן אַ זייט. איך האָב ניט געגלויבט מיינע אויערן, אָבער איך בין נאָך ניט געווען זיכער, אַז ער וועט מיך שאַנעווען. און אַזוי בין איך געשטאַנען און צוגעזען און פאַרנומען אַלץ, וואָס איז געשען. איך בין געוואָרן איינגאַנצן פאַרשטיינערט, ווען מיין מאַמע האָט געשריען צו מיר, אברהם לייב, און מען האָט זי אויפן גרוזשאָוויק דערשאָסן. די פיס האָבן זיך איינגעבראָכן און איך בין אַנידערגעפאַלן. איך בין געבליבן דער איינציקער אויפן מאַרקפּלאַץ. דערנאָך האָב איך באַמערקט אַ צווייטן ייד, וואָס האָט זיך אָנגעגעבן אַלס זייף־ספּעציאַליסט. ער איז געווען אין געטאָ אַ מין אַרבעט־אויפזעער. און אַזוי זיינען מירביידע געבליבן די איינציקע יידן פון גאַנצן געטאָ. דאָס איז געווען איניקע וואָכן פאַר ראש השנה אין יאָר 1942.

נאָך דער שחיטה האָט מען אונדז ביידן אָפּגעפירט קיין וואָלאָזשין, ווו מיט אַ נאַכט פריער האָט מען אומגעבראַכט אַלע יידן. אין וואָלאָזשין האָט מען אונדז געהאַלטן דריי טעג. דאַן האָט מען אונדז אָפּגעפירט קיין ווילייקע־פּאָוויאַטאָווא. מיט אונדז אויפן גרוזשאָוויק איז אויך געווען אַ האַלב־קראַנקע פּויליש מיידל. אויפן מאַשין האָבן זיי איר דערשאָסן פאַר אונדזערע אויגן. אויך איז מיט אונדז געווען אַ וואָלאָזשענער ייד, וואָס האָט זיך געראַטעוועט. זיי האָבן אָפּגעשטעלט די מאַשין, אים אַראָפּגענומען אויפן פעלד און דערשאָסן. איך האָב געזאָגט צו מיין צווייטן, אַז איצט קומט אונדזער ריי. איך האָב נאָך אַלץ געהאַט מיין רעוואָלווער. איך האָב אים אָנגעטאַפּט און באַשלאָסן, אַז אין לעצטן מאָמענט וויל איך אים באַנוצן. איך בין ניט געווען גרייט אָפּצוגעבן מיין לעבן אָן אַ קאַמף.

מען האָט אונדז געבראַכט קיין ווילייקע, ווו מיר האָבן געפונען אַ קליינעם לאַגער פון די בעסטע יידישע האַנטווערקער און ספּעציאַליסטן. דאָס זיינען געווען יידן, צונויפגעקליבענע פון פאַרשיידענע געטאָס, וואָס האָבן געאַרבעט פאַר דער דייטשער באַפעלקערונג און אַרמיי. עס זיינען דאָרט געווען אַרום 150 יידן. איך בין געווען אין גרויס שרעק, ווייל איך בין ניט געווען קיין מעכאַניק און ניט קיין שלאָסער. דער פּוילישער אויפזעער, ווען איך האָב עס פאַרטרויט, האָט צוגעזאָגט צו העלפן. און ער האָט מיך טאַקע באַשיצט. ער פלעגט פאַרשרייבן אויף מיין נאָמען אַ געשאַפענע נאָרמע.

מיט גרויסע שוועריקייטן און לאַנגע, פאָרזיכטיקע נאָכפרעגענישן, בין איך דערגאַנגען דעם וועג צום פּוילישן פריץ סלאָדזשינסקי, וואָס איז גרייט געווען צו ראַטעווען מיין משפּחה. דאָ איז איין טאָג געקומען דער געסטאַפּאָ־שעף, דער לעט, וואָס האָט אָנגעפירט די שחיטה אין ווישנעווע, און האָט געפרעגט, ווו עס זיינען די אַלע יידישע אַרבעטער. ווען איך האָב אים געזאָגט, אַז אין וואַרשטאַט, האָט ער מיר געזאָגט, אַז אויב ער וועט דאָרטן די אַרבעטער ניט געפינען, וועט ער מיך דערשיסן. די יידישע אַרבעטער זיינען גראָד ניט געווען ביי דער אַרבעט, נאָר זיינען געווען אין די באַראַקן. וויסנדיק, אַז ער וועט האַלטן וואָרט, בין איך שנעל אַריין אין קלאָזעט און געטראָפן מיין חבר דוד איך האָב אים צוגערעדט מיט מיר צו אַנטלויפן. איך בין אַנטלאָפן צום הויפּט־געטאָ אין ווילייקע, ווו עס זיינען נאָך געווען אַרום 300 יידן, האָב אויסגעטאָן מיינע לאַטעס, זיך איינגעהאַנדלט אַ פאַלשן פּאַספּאָרט און מיט מיין רעוואָלווער אין קעשענע, בין איך אַרויס אויפן וועג. עס איז געווען ווינטער. אויפן וועג האָב איך געטראָפן אַ פּויער מיט אַ שליטן. איך האָב אים דערצלט אין פּויליש אַ מעשה וועגן אַ געשטאָרבענער פרוי, אַז איך פאָר צום שוואָגער סלאָדזשינסקי. ער האָט מיך געבראַכט אין אַ דאָרף, ווו איך האָב מיט גרויס ריזיקע און שוועריקייטן באַקומען אַ שליטן און געקומען אין אַ פינסטערער נאַכט צו מיין גואל סלאָדזשינסקי. ער האָט מיך זייער פריינטלעך אויפגענומען. די רייזע האָט מיך געקאָסט מיין זשאַקעט, וואָס איך האָב געטראָגן. סלאָדזשינסקי האָט מיך פאַרבונדן מיט די פּאַרטיזאַנער אין וואַלד. אין אייניקע טעג אַרום איז געקומען מיין חבר גדליה דודמאַן. איך האָב גלייך באַקומען די ערשטע אויפגאַבע צו באַזאָרגן וויזערלעך פון געטאָ אשמענע. איך בין צוזאַמען מיט סלאָדזשינסקי אַוועק קיין אשמענע. אין געטאָ האָבן מיר באַזאָרגט די ווייזערלעך, וואָס זיינען געווען נויטיק פאַר צייט־באָמבעס. מיר האָבן דאָרטן געטראָפן יידן, אויך באַקאַנטע. דורך יהודית חייקלין האָב איך געלאָזט זאָגן, אַז מען זאָל גלייך זיך אָרגאַניזירן און קומען אין וואַלד. אַ צאָל מענטשן זיינען געקומען און זיי לעבן נאָך היינט. אין וואַלד בין איך געווען כמעט די גאַנצע צייט מיט גדליה דודמאַן. איך בין געווען צווישן די אַקטיווע קעמפער קעגן די דייטשע מערדער.

נאָך דער באַפרייאונג בין איך צוריקגעקומען קיין ווישנעווע. איך האָב געפונען נאָר עטלעכע יידן. די אַלע פּוילישע מערדער און פּאָליציסטן האָבן זיך באַהאַלטן אָדער אַנטלאָפן מיט די דייטשן. געציילטע האָט מען געכאַפּט. מיר זיינען געגאַנגען צו די מאַסן־קברים פון אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע און פּלאַנירט וועגן שטעלן אַ מצבה. די

שטימונג אַרום איז געווען אַן אַנטי־יידישע און עס האָבן זיך אָנגעהויבן אַנטי־יידישע עקסצעסן. מען האָט אָנגעהויבן שפּירן, אַז אויף דער בלוטיקער פּוילישער ערד, וואָס איז דורכגעווייקט מיט יידיש בלוט, וועט ניט זיין קיין אָרט פאַר די קליינע רעשטלעך פון גרויסן יידישן קיבוץ אין פּוילן, וואָס איז אויף אייביק פאַרשניטן געוואָרן מיט דער הילף פון אונדזערע שכנים.

זכרונותיו של קומוניסט

מכתב זה שאנו מפרסמים אותו ב„ספר וישניבה" ככתבו וכלשונו, הוא, אמנם פרטי — נשלח מאח בוולוזין אל אח בקבוץ גבת, אולם מפאת הענין שיש בו, הספציפיות שבו ושל כותבו, נוסחת הכתיבה של מי שהיה קומוניסט מסור עוד בימי השלטון הפולני לפני מלחמת העולם השניה ונשאר נאמן למפלגה ולברית המועצות עד הסוף בלב ונפש, והכותב, למשל „די ווילדע גיטלערס באנדעס (ככה. לא „היטלערס", אלא — „גיטלערס") וועלכע האבן זיך פארעטעריש אריינגעריסן אין אונזער בליענדע, פרעכטיקע סאועטישע היימלאנד"... או — „ווי דו ווייסט האב איך זייער פיל געזונט אוועקגעלייגט אין קאמף קעגן די פיילישע פאשיסטישע רעגירונג, וועלכע (מעניין) האט אקופירט אונזערע (אתם מבינים ? „אונזערע"...) מיירעוו געביטן פון וויסרוסלאנד"... קטעים אלה מפאת הספציפיות שבהם, המעידים על מהלך המחשבה של כותבם מצד שני — תאור השמדת יהדות וישניבה, דברים ידועים, אמנם, אולם מוסיפים כמה פרטים על הידוע משוה למכתב ערך ציבורי, ומשום כך יש לו מקום, לפי דעתנו, בספר על וישניבה.

טייערער ברודער, כאימל.

נאָך אַזויפיל גרויזאַמע יאָרן, האָב איך היינט באַקומען דעם ערשטן גרוס פון דיר אַז דו לעבסט. גרויס און אומבאַגרענעצט איז געווען מיין פרייד, דערוויסנדיק זיך אַז אויסער מיר לעבט נאָך איין צווייגעלע פון אונזער גרויסן פאַמיליען בוים... אַלע איבעריקע, מיין טייערער, זיינען אומגקומען פון די ווילדע היטלער באַנדעס... וועלכע האָבן פאַרעטעריש אַריינגעריסן זיך אין אונזער בליענדער, פרעכטיקע סאָוויעטישע היימלאַנד!... וואָס אַנבעלאַנגט איינצעלהייטן — דאָס זענען שרעקלעכע שוידערליכע פאַקטן, נאָר וויסן פון זיי, האַלט איך, באַדאַרפסטו, כדאי דו זאָלסט קענען נאָך מער פאַרביסענערהייט נקמה נעמען פון פאַשיזם, אין וועלכע פאָרמען דו זאָלסט זיך מיט אים טרעפן, און ווו דו זאָלסט זיך ניט געפינען!

דער אויסברוך פון דער מלחמה האָט מיר געטראָפן אין גראָדנע, ווו איך האָב געאַרבעט אַלס דירעקטאָר פון אַ ציגל פאַבריק. איך האָב גלייך מיט מיין פרוי און טאָכטער עוואַקו־אירט זיך קיין מאָסקווע, און אַזוי אַרום געבליבן לעבן. ווי נאָר אונדזערע העלדישע רויטע אַרמיי האָט באַפרייט אונזער היים, האָב איך מיט דער ערשטער געלעגנהייט, צוריקגעקערט אין ווישניווע, און גלייך אָנגעטראָפן זיך מיט דער פוסטער און וויסטער ווישנעווע מיט אירע מאַסן קברים, ווו עס איז באַערדיקט געוואָרן דאָס גאַנצע יידישע באַפעלקערונג — יונגע און אַלטע קינדער און פרויען!... די ערשטע קרבנות פון די פאַשיסטישע באַנדיטן

זיינען געווען 37 מאַן. אין דעם צאָל אויך אונזער שאַיע און די מומע רחל׳ס קינדער — א״זיק און הערשל. זיי האָט מען, פשוט, לעבעדיקערהייט באַגראָבן אויפן יידישן בית־עולם. לאַנג האָט זיך, נאָך דער עקזעקוציע, די ערד געטרייסלט, ביז זיי זיינען ווי העלדן איינגע־שלאָפן אין זייער אייביקן שלאָף!!! די איבעריקע באַפעלקערונג האָבן זיי אויפגעטריבן אין אַ געטאָ אַרומגעצוימט מיט שטעכלדיקע דראָט. אין 1942 יאָר האָבן זיי, ווי בלוט־דאָרשטיקע חיות, אָנגעפאַלן אויף דער געטאָ, אַרומגערינגלט, און צו 10 מאַן אָפגעפירט אויף דער קרעווער גאַס, דערשאָסן, אויפגעלייגט אין שטאַבלען די טרופן אין אַ גרויסע שטוב און פאַרברענט... אָט אַזוי זיינען אומגעקומען אַלע ווישניוועער יידן. אין דעם פאַל אונזער חיינה מיט דער גאַנצער פאַמיליע, מיט איר ניי־געבוירענעם אייניקל — נחמה׳ס אַ קינד, אונזער ציפע מיט שייעס 2 קינדער, די מומע רחל, מומע פריידל און לאה און אַלע איבעריקע. ביי אַזעלכע באַדינגונגען, האָב איך געקראָגן ידיעות, אז אונזער יידל מיט זיין פאַמיליע איז אומגעקומען אין סעריי. סאָלאָמאָן, סאָניע און יצחקל זיינען געווען אין קאָוונער געטאָ, און מען האָט זיי אַרויסגעפירט. קלאַנגען זיינען דאָ אַז סאָניע לעבט. פון סאָלאָמאָן און יצחקן איז דערווייל גאָרנישט באַוווסט. יוסף מאיר און די מאַמע זיינען געשטאָרבן נאָך פאַר דער מלחמה מיט זייער אייגענעם טויט. אָט אַזאַ בילד שטעלן מיט זיך פאָר אַלע איבעריקע שטעטלעך און דערפער, ווו עס האָבן דורכמאַרשירט די בלוט־דאָרשטיקע פאַשיסטישע באַנדעס.

יעצט עטלעכע ווערטער וועגן זיך און מיין פאַמיליע. ווי דו ווייסט האָב איך פיל געזונט אַוועקגעלייגט אין קאַמף קעגן די פוילישע פאַשיסטישע רעגירונג, וועלכע האָט אָקופירט אונזערע מעריב געביטן פון ווייסרוסלאַנד.

פון 1935 יאָר האָב איך זיך געפונען אין מאָסקווע. אַ דאַנק די געוואַלטיק גרויסע שטיצע און הילף אין קוראַציע האָב איך מיין געזונדצושטאַנד פאַרבעסערט. נאָר פאַר די 4 יאָר מלחמה — שטאַרק פאַרערגערט. פון יאַנואַר 1945 יאָר ליג איך צום בעט (לונגען טובערקולאָז) איך בין אַ אינוואַליד. ווייניק פריילעכדיק איז ביי מיר און ווייניק פרייד וועל איך דיר פאַרשאַפן. נאָר נישט צו מאַכן... איך וויל האָפן און גלויבן אַז ביי דיר איז אַלץ אין בעסטן אָרדענונג. מיט מיין פרוי גאַלען האָב איך זיך געטראָפן אין מאָסקווע אין 1937 און חתונה געהאַט. אַ דאַנק איר איבערגעגעבנקייט און צוגעבונדנקייט פיל איך מיין איינציק טרייסט אין לעבן. מיין טאָכטערל נינעל איז זייער אַ געראָטן און וווּיל קינד. איר איז שוין 7 יאָר. דעם יאָר וועט זי אָנהייבן גיין אין שולע. שרייב מיר ווי אַמשנעלסטן אַ ענטפער אויף מיין בריוו. ווי לעבט זיך דיר, ווי איז מיט דיין געזונט, ביי וואָס אַרבעטסטו. מיט איין וואָרט — פון אַלץ גענוי.

לעבט גליקלעך. אייער ברודער בערל.



צו דער עקדה

לזכר יעקב־הירש ובנו בנימין שנרצחו
ע"י הנאצים בטבח הראשון בווישניבה.
חיים אברמסון

עס איז פרימאָרגן אין שטעטל.
ערשט נאָכן זון אויפגאַנג;
אין דערבייאיקן וואַלד
איז פול מיט פויגלגעזאַנג.
מיט זעלבערנעם טוי שעמערירן די גראָזן;
עס שפּילן זיך שטראַלן ליבליך און פריילין
מיט גינגאלד באַגאָסן.
נאָר אין שטעטל איז דער מאַרקפּלאַץ
שוידערליך אומעטיק שטיל;
נאָר די שאָטנס פון דער פאַרגאַנגענער נאַכט
זיינען ציטעריק קיל, זיינען ציטעריק שטיל.
נאָר זיי זיינען עדות און זעען פאַר זיך אַ שמאָלע וועג,
וווּ עס גייען יעקב הירש מיט זיין זון.
אַ שמאָלע וועג, וווּ עס גייען טאַטע און זון אין זייער גורל וועג...
הויבט אויף בנימין זיין קינדיש קעפּל און פרעגט:
„טאַטע, דו הערסט ווי עס רייסט זיך אַהער
דאָס געוויין פון דער מאַמען?"
האָט אים יעקב הירש שטיל געגלעט אין קעפּל
און שטום אים אָנגעקוקט:
„איך הער... איך הער...
און ניט מער... און ניט מער...
זיין קול איז איבערגעהאַקט געוואָרן.
איבערן פּנים זיינען גערונען טרערן
און באַלד פאַרגליווערט געוואָרן,
אין שווערע שטיינער זיינען זיי פאַרגליווערט געוואָרן...

די ווילנער גאַס איז נאָך שווידערליך אומעטיק שטיל.
נאָר די שאָטנס פון דער פאַרגאַנגענער נאַכט, זיי ציטערן קיל,
נאָר די שאָטנס פון דער פאַרגאַנגענער נאַכט, זיי ציטערן שטיל...
נאָר פון הינטער די לאדן, פון צווישן שפּאַלטן,
פון שונא'ס אויגן באַהאַלטן,
קוקן אויגן און זעען ווי עס גייען דאָרט ביידע,
ווי עס גייען טאַטע און זון צו דער עקדה...

✶

בנימינקע איז צו שוואַך. עס נעמט אים אָן אַ מורא,
און ער פאַלט צו דער ערד.
„בנימינקע, האָט שטיל געשעפּטשעט יעקב הירש,
שטיי אויף, מיין קינד"...
און ער האָט אים פון דער ערד גערירט
און הינטער די הענט געפירט.
זיינען טאַטע מיטן זון אַזוי ווייטער געגאַנגען
צום באַוווּסטן אומבאַוווּסטזיין...

✶

און אָט איז דער ווישניוווער בארג,
באַרג פון זאַמד אויף שבת.
הייליקער זאַמד צו באַצירן די פּאָדלאָגע אויף שבת.
דורות האָבן פון דאָנען גענומען זאַמד אויף שבת...
און אויבן האָט אימיצער מיט אַ שמייכל געקוקט
און געבענטשט מיט רחמים יידישע קינדער, יידיש שבתדיק, זוניק
שבתדיקע קינדער...
אָ, באַרג! עס האָט קיין מלאך זיך ניט באַוויזן, כדי אָפּצוהאַלטן די האַנט,
וואָס וויל שעכטן...
און דו האָסט געקוקט ווי לעם דיין צופוסנס גייען אין אנגסטן
טאַטע און זון, באַגלייט פון די וואָס איך וויל אויף מיינע ליפּן
ניט אַרויפברענגען.

✶

עס איז שוין שטאַק פרימאָרגן. די זון שיינט ליבליך און פריילעך אַראָפּ
אויף דער ערד
און אויף די שוועלן פון זייערע הייזער שטייען גויים און קוקן מיט
שעלמישע אויגן,
ווי עס טרעט יעקב הירש שטיל איינגעבויגן
זיינע לעצטע מינוטן אויף דער ערד.

עס לויפן און יאָגן נאָך אים זיך זכרונות.
ניט ער, ער איז אַ שטיין, נאָר איימיצער אַנדערש וואַרפט יאָרן אויף צוריק:
יוגנט... ישיבות... אַ שולע מיט תלמידים... תרבות... עברית... און מיט אמאל־
אָט שטייט ער אין איינעם אַ טאָג אין מיטן מאַרקפּלאַץ און באַגריסט
די רויטע ארמיי. ער רופט זיי: „באַפרייער... משיחים...

✶

פּלוצים איז אַ שלייער אַראָפּ איבער זיינע אויגן, און די וועלט איז פאַר אים
פאַרדעקט געוואָרן מיט אַשטיק פינצטערניש. גייען מענטש און קינד
זייערע לעצטע טריט
אויף דער ערד, ווי בלינדע וואָס טאַפּן אין דער פינצטערניש די ווענט
פון דער וועלטמיטמוחות אָן מחשבותן...
בנימינקע איז שטיל געגאַנגען.
עס האָט אים געוואָרפן אין קעלט. האָט ער זיך געטוליעט צום טאַטן.
פון שרעק האָט ער אָנגעהויבן וויינען. תחילה שטיל.
שטיל האָבן זיך געגאָסן די טרערן איבערן פנים.
ביז ער איז אויסגעבראָכן אין אַ חליפען.
נאָר די אַקסלען האָבן געצוקט ביי אים אין אימה.
ערשט דאַן האָט זיך יעקב הירשן דער באַוווסטזיין אומגעקערט.
און פּלוצים האָט עס פון אים אויסגעשרימען: „אלי, אלי, למה עזבתני ? !"
מיט אַ געוואַלד האָט זיך עס געריסן אין הימל אַריין: אלי, אלי, למה עזבתני ? !
איז דערגאַנגען די געשריי ביזן הימל אַריין.
ס'האָבן זיך הימלען צעטרייסלט און וולטן צורודערט,
און אַ מינוט האָט געדוכט — עס וועלן וועלטן און הימלען פון די געשריי
ניט אויסהאַלטן.
עס האָט אַלץ געוויזן צו אים און געפרעגט: למה עזבתנו ? !"
אַ מינוט, אַ רגע און די צווייטע און צוריק איז אַלץ שטיל און רואיק געבליבן,
און זון האָט ווידער ליבלעך און לויטער אַרויסגעקוקט פון צווישן די הימלען,
און ווידער האָט אַ שלייער אַלץ פון אים פאַרדעקט,
און ער האָט בלינד געטאַפּט די ווענט פון דער וועלט,
ער האָט אינסטינקטיוו געפילט ווי ער גייט אַריין אין אַ טיפע הייל,
אין אַ טיפע, פינצטערע הייל, וווּ עס בלאָזט אויף אים מיט שוידערליכע קעלט
און מיט זודיקע פייערן...
נאָר זיין האַנט האָט אינסטינקטיוו, ווי פון זיך אַליין, פעסט גידריקט צו זיך
דעם אינגל.
ביז זיי זיינען אַריין אין דער טונקלקייט פון בית־עולם.
דאָ זיינען די טויערן געווען ברייט צועפנט.
און זיי האָבן אַריינגענומען אין זיך דעם טאַטן מיטן זון.

ווי עס איז גאָרנישט פאַרלאָפן,
דער קבר איז שוין געווען אָפן...

דער בית־עולם. דאָ האָבן געפונען זייער אייביקע רו דורות יידן.
געבאָרן אין שטעטל, געלעבט און געשטאָרבן נאָך אַ לעבן פון פרומקייט,
פון מצוות און מעשים טובים;
נאָך אַ לעבן פון אויפשטיין טאָג טעגליך צו עבודת הבורא,
אַזוי פון קינדווייס אָן ביזן טויט.
ליגן זיי אַזוי אין זייער אייביקער רו, און אַלטע טאפאלן בוימער
וויגן זיך איבער זיי אַזוי דורות נאָך דורות.
אַזוי וויגן זיי זיך אויך איצט אין זומירדיקן פרימאָרגן,
און אַ קילער ווינטל גייט דורך צווישן זייערע אַלטע צווייגן,
און זיי האָבן זייערע הענט מיט רחמים אויסגעשפרייט,
און מיט צער און גרויס רחמים אַריינגענומען צווישן זיך
דעם טאַטן מיט זון אויף אייביק... אויף אייביק...
די קדושים ר' יעקב־הירש מיט זיין זון בנימין.

כפר־אזר, 10.12.1965 — חיים אברמסון

יוצאי וישניבה שנפלו במערכות ישראל

דודאי—דודמן זלמן
זלמן בן אהרון צבי ומרים
שנפל במלחמת השחרור.

סילמן מנחם
בן אברהם וגיטל-טובה
שנפל בששת הימים.

קדושי וישניבה שהושמדו ע"י הנאצים ועוזריהם

אלישקביץ פרומה רחל.
אלישקביץ חנן.
אלישקביץ רבקה, אשתו.
אלישקביץ, בתם.
אלישקביץ שרה דבורה.
אלישקביץ איטקה, בתם.
אלישקביץ רבקה, בתם.
אלישקביץ הירשל.
אלישקביץ רחל, אשתו.
אלישקביץ חיים, בנם.
אלישקביץ אסתר, בתם.
אלישקביץ חיה, בתם.
אלישקביץ לבל.
אלישקביץ מאיר יצחק.
אלישקביץ פעשע, אשתו.
אלישקביץ אסתר, בתם.
אלישקביץ רייזל, בתם.
אלישקביץ בתיה, בתם.
אלישקביץ זיסל, בתם.
אלישקביץ משה, בנם.
אלישקביץ שאול.
אלישקביץ לובה.
אלישקביץ יוסף.
אלישקביץ זלדה, אשתו.
אלישקביץ נתן, בנם.
אלישקביץ מרדכי.
אלישקביץ חיה, אשתו.
אלישקביץ יעקב, בנם.
אלישקביץ שרה, בתם.
אלישקביץ רישה, בתם.
אלישקביץ פרומה, בתם.

איצקוביץ יצחק ברוך.
איצקוביץ חיים — ומשפחותיהם.
איצקוביץ מרדכי.
אלישקביץ יוסף.
אלישקביץ חיה, אשתו.
אלישקביץ פנינה, בתם.
אלישקביץ אברהם, בנם.
אלישקביץ יעקב צבי.
אלישקביץ טייבל, אשתו.
אלישקביץ בנימין, בנם.
אלישקביץ חיים, בנם.
אלישקביץ שמחה.
אלישקביץ לאה.
אלישקביץ דוד הירש.
אלישקביץ ברוך.
אלישקביץ חשקה.
אלישקביץ, בעלה
אלישקביץ (הילדים שלהם).
(אלישקביץ) נחמה (בובקה) ליבוביץ
ליבוביץ, בעלה והילדים — 2 בנות.
אלישקביץ אברהם יצחק.
אלישקביץ סימה.
אלישקביץ מלכה.
אלישקביץ רחל.
אלישקביץ בונקה.
אלישקביץ, בעלה והילדים.
אלישקביץ חוה, בעלה והילדים.
אלישקביץ הניה.
אלישקביץ פיגה ואמא.
אלישקביץ יצחק.
אלישקביץ רחל.

אלישקביץ ויאובן.
אלישקביץ יעקב.
אלישקביץ חנן.
אלישקביץ רבקה, אשתו.
אלישקביץ (הילדים שלהם).
אישישקין חנן.
אישישקין שפרה, אשתו.
אישישקין אלקה, בתם.
אברמוביץ שינה זלדה.
אגולניק בתיה ובעלה.
אגולניק אברהם שמרל.
אגולניק, משפחתו.
אגולניק אברהם קדיש.
אגולניק שינה פיגל, אשתו.
אגולניק, הילדים.
ארוצקר עזר.
ארוצקר, אשתו.
ארוצקר, הילדים.
אפשטיין משה.
אפשטיין, אשתו.
אפשטיין דוד.
אפשטיין צבי.
אפשטיין שרה.
אפשטיין אסתר.
אציקוביץ שמואל.
איצקוביץ, אשתו והילדים.
איצקוביץ שמריה.
אציקוביץ, אשתו והילדים.
ברקובסקי ליב.
ברקובסקי פרידה שרה.
ברקובסקי, 2 בנים.
ברגמן מישה.
ברגמן שרה אסנה.
ברגמן חיים (הילד).
בלוך מאיר.
בלוך רינה, אשתו.
בלוך דובה.

בלוך שושנה.
בלוך שאול.
ברקמן יוסף.
ברקמן שרה.
ברקמן לאה.
ברקמן חנה.
ברקוביץ חינה.
ברקוביץ אלחנן, בעלה.
ברקוביץ חיים, בנם.
ברקוביץ מינה בילה.
ברמן מלכה.
ברמן גמליאל.
בונימוביץ ליב.
בונימוביץ ילדה, אשתו.
בונימוביץ הרצל, בנם.
בונימוביץ עקיבא.
בונימוביץ רייזל.
בונימוביץ בן של רייזל.
ברקמן שמואל.
ברקמן רייכל.
ברקמן אברהם.
ברקמן מריאשה.
ברקמן פייביש.
ברקמן סוניה ומשפחתם.
ברקמן ישראל ומשפחתו.
ברקמן שבתי ומשפחתו.
ברקמן הינדה ומשפחתה.
ברקמן פניה ומשפחתה.
ברקמן זליג.
ברקמן בילה.
ברקמן שינה.
ברקמן מישה, בעלה.
ברקמן 2 ילדים.
ברקמן מרים.
ברקמן רחל.
ברקמן אלטקה.
ברקמן צבי דב ומשפחתו.

ברקמן מרים בת של משה.
ברקמן, בעלה והילדים.
ביקוביץ טוביה.
ביקוביץ חנה.
ביקוביץ מיכאל.
ביקוביץ אברהם ליב.
ביקוביץ רחל (אלמנה) והילדים.
ביקוביץ אברהם ליב.
ברמן מאיר.
ברמן שינה.
בן־ציון רשקה והילדים.
ברקמן צבי ליב.
ברקמן אמא.
בור משה.
בור פיגל אשתו.
בור ריזל.
בור חיה אסתר.
בור מילה.
בור בן־ציון.
גירשוביץ אליעזר.
גירשוביץ, אשתו.
גירשוביץ אלקה, בתם.
גולוב ליבל.
גולוב אלטקה, אשתו.
גומניץ אבא.
גומניץ חיים, בנו.
גומניץ ראובן, בנו.
גומניץ יהודה.
גומניץ פיגל, אשתו והילדים.
גירזון ישעיהו.
גירזון, אשתו וילדיהם : יעקב ליב בילה.
גירזון ציפה.
גירזון יוסף מאיר.
גורביץ מרדכי.
גורביץ פינקל.
גורביץ איטקה.
גורביץ רוטקה.
גורביץ יעקב.
גורביץ חיים.
גורביץ בנימין.
גורביץ, אשתו.
גורביץ רייזל.
גורביץ שלמה.
גורביץ שושנה והילדים.
גורביץ ישראל השמש ומשפחתו.
גורביץ יעקב.
גורביץ אלישבע, אשתו.
גורביץ יוסף, בנם.
גורביץ שרה, בתם.
גורביץ יעקב.
גורביץ אלקה, אשתו.
גורביץ, הילדים.
גליק מטלה.
גליק מלכה, בתה.
גליק שולמית, בתה.
גורביץ יהודה.
גורביץ לאה, אשתו.
גולדשמיד ראובן.
גולדשמיד אלקה והילדים.
גורביץ אלי ראובן.
גורביץ חיים.
גורביץ חיה.
גורביץ פרומה ומשפחתה.
גורביץ אטל.
גורביץ לאה.
גורביץ רבקה, והילדה.
גולדשמיד יקותיאל ומשפחתו.
גולדשמיד ליב והמשפחה.
גולדשמיד אנשל.
גולדשמיד איטקה והמשפחה.
גורדון אברשה.
גורדון מרים והמשפחה.
גולדשמיט ישראל ומשפחתו.
גולדשמיד יצחק.

גולדשמיד רייזל.
גולדשמיד חייקה.
גירקום ליב.
גירקום פסיה.
גירקום אייזיק.
גירקום שרה.
גיטליץ אלמנה.
גיטליץ מיכאל.
גיטליץ אליהו.
גיטליץ רייזל.
גיטליץ איטקה.
גיטליץ מרקיל.
גיטליץ דוד.
גיטליץ חיה.
גיטליץ והילדים.
גינזבורג יעקב.
גינזבורג אשתו והמשפחה.
גינזבורג מלכה ובעלה והילדים.
דורר אלתר.
דורר אסתר.
דורר אסנת והמשפחה.
דודסון חיים.
דודסון, אשתו והבנות.
דודסון דוד.
דודסון, אשתו.
דודסון יוסף, בנם.
דודסון אברהם יצחק.
דודסון לאה והילדים.
דודסון חיה, בתם.
דודסוון משה.
דודסון אשתו פסיה.
דודסון ליפה.
דודסון ליב.
דודסון נחמה, אשתו.
דודסון, הילדים.
דודסון יוסף.
דודסון בתיה, אשתו.

דודסון, הילדים.
דודסון פיגה.
דודסון אלקה.
דודסון חיים.
דודסון הירשל.
דודסון בילה שינקה.
דודסון ליב, בנם.
דודסון ברוך, בנם.
דודסון שבתי, בנם.
דודסון גנסיה, בתם.
דודסון אליהו.
דודסון צביה, אשתו.
דודסון הירשל, בנם.
דודסון יצחק.
דודסון לאה, אשתו.
דודסון משה.
דודסון פסיה.
דודסון, הילדים.
דודסון גדליהו.
דודסון זלטקה.
דודסון, בנים.
דודסון, בת.
דודסון אברהם.
דודסון טייבל.
דודסון ינטה.
דודסון יוסף ליב.
דודסון שרה.
דודסון פנחס.
דודסון חשקה ומשפחתו.
דודסון ברל, אשתו.
דודסון מלכה.
דודסון דובקה.
דודסון זלדה.
דודסון יצחק.
דודסון רחל.
דודסון ברל ומשפחתו.
דודמן מאיר.

דודמן יוסף.
דודמן מרים, אשתו ומשפחתם.
דודמן שרה לאה ומשפחתה.
דודמן מרדכי בר׳ יעקב משה.
דודמן חיים ברל.
דודמן חנה, אשתו והילדים.
דודמן שמאי בר׳ מרדכי.
דודמן מרדכי בר׳ בנימין.
דודמן צירל, אשתו.
דודמן ישראל זיסל.
דודמן פניה.
דודמן אלישע, בנם.
דודמן חסה, בתם.
דודמן רבקה, בתם.
דודמן שרה, בתם.
דודמן רשה, בתם.
דודמן שמאי בר׳ חיים צבי.
דודמן דובה וילדיהם.
דודמן יצחק.
דודמן שרה ומשפחתם.
דודמן משה.
דודמן שרה.
דיקנשטין אליעזר ומשפחתו.
הלפרין חיים.
הלפרין מרים, אשתו.
הלפרין הבנים ומשפחתם.
הימן ומשפחתם.
הלפרין שבתאי.
הלפרין אשתו והילדים.
הלפרין אליקים.
הלפרין רייזל, והילדים.
הופמן ברל.
הופמן, אשתו והילדים.
הורביץ יונה.
הורביץ מלכה מבית סטולר ומשפחתם.
הלפרין חיים.
הלפרין שאשע מלכה, אשתו.

מטלה וולוול ומשפחתם.
הימן אסתר׳ ומשפחתה.
הסל הירשל.
הסל פישל ומשפחתם.
הופמן קרונה.
הופמן יוסף.
הופמן שושנה אשתו.
הופמן בתיה בתם ושני בנים.
זוסמן שמעון ומשפחתו.
זוסמן אליהו בר׳ שמעון.
זוסמן צפורה, אשתו.
זוסמן שלום.
זוסמן שמעון.
זוסמן ומשפחתם.
זוסמן ליב.
זוסמן איטקה, אשתו.
זוסמן פסח.
זוסמן מלכה, אשתו.
זוסמן בילה אלמנה.
זוסמן פיביש.
זוסמן סוניה, אשתו.
זוסמן שרה דבורה.
זוסמן אליעזר.
זוסמן ירוחם.
זוסמן יוסף.
זוסמן בילה, אשתו.
זוסמן חינה, בתם.
זוסמן לאה, בתם.
זוסמן חנן.
זוסמן רייזל, אשתו, והילדים.
זוסמן צבי בר׳ שמעון.
זוסמן גיטל, אשתו.
זוסמן חיים יודל.
זוסמן הינדה, אשתו.
זוסמן יוסף, בנם.
זוסמן שרה, בתם.
זוסמן אליהו יעקב.

זוסמן גוסיה אשתו והילדים.
זוסמן מרים אלמנה.
זלב עקיבא ומשפחתו.
זקס מיכאל ומשפחתו.
זקס ברוך ומשפחתו.
זוסמן חנוך.
זוסמן מאיר ומשפחתם.
זוסמן יוכבד.
חייקלין יעקב שמעון.
חייקלין רחל, אשתו.
חייקלין יקותיאל.
חייקלין סלבה איטקה, אשתו.
חייקלין יוסף בנם, ומשפחתם.
חצקביץ ברל.
חצקביץ פיגה אשתו ומשפחתם.
טרבסקי חיים.
טרבסקי פריידל. אשתו.
טרבסקי מרדכי וילדיהם.
יוזיק מבית הימן.
יוזיק ריינה, אשתו, והילדים.
משפחת יונה אינבינדר.
יסל מנדל.
יסל לאה.
לויט מרדכי אידל.
לויט אשתו והילדים.
לוין הירשל.
לוין אשתו והילדים.
לוין שלום בר, אשתו והילדים.
לוין יוסף.
לוין שמעון.
לוין אשתו והילדים.
ליכטרמן יצחק.
ליכטרמן טייבה, אשתו והילדים.
ליובצנסקי יוסף.
ליובצנסקי ינטה.
ליובצנסקי הירשקה.
ליובצנסקי ברוך.

לוין שמואל.
לוין מוסיה.
לוין פייגל.
לוין יעקב לייב.
לוין פיקה.
לייזר השמש, אשתו והילדים.
ליברמן רייזל והילדים.
הרב ליברמן ליב.
ליברמן אשתו והילדים.
ליברמן משה.
ליברמן לובה, אשתו והילדים.
ליברמן פרומה.
ליברמן פייווה.
ליפקוביץ גרוניה.
ליפקוביץ זלמן.
ליפקוביץ אשתו והילדים.
ליברמן חנה, והילדים.
מיליקובסקי שמואל.
מיליקובסקי מלכה.
מיליקובסקי אליקים.
מיליקובסקי דריישקה.
מיליקובסקי משה.
מיליקובסקי אברהם אליהו.
מיליקובסקי בערל אליהו.
מיליקובסקי שושקה.
מיליקובסקי ברוך.
מיליקובסקי צירל.
מיליקובסקי משה.
מיליקובסקי יוסף.
מיליקובסקי אלישבע.
מיליקובסקי חוה.
מיליקובסקי מיכאל.
מיליקובסקי סטיריל.
מיליקובסקי ברוך.
מיליקובסקי עקיבא.
מיליקובסקי חוה.
מיליקובסקי נחום.

מיליקובסקי לייב.
מיליקובסקי שיינה ביילה, אשתו,
ומשפחתם.
מלצר שמרל ומשפחתם.
מלצר ישעיהו ומשפחתם.
מינץ שמעון.
מינץ רייצה.
מינץ יוסף.
מינץ דבורה.
מינץ רבקה.
מינץ שרה.
מינץ אברהם אליהו.
מלצר צבי.
מלצר אלתה אשתו.
מלצר מיכאל.
מלצר לייב והבנים.
מלצר משה.
מלצר זלדה, אשתו.
מגיד בן־ציון.
מגיד אסתר רחל.
מלצר יצחק.
מלצר רשקה.
מלצר והילדים.
נובופרוצקי לייב.
נובופרוצקי רבקה.
נובופרוצקי ברל.
נובופרוצקי חיים.
נובופרוצקי יעקב.
נובופרוצקי ליפה.
נובופרוצקי חנה.
מלצר רבקה מבית גורביץ.
מלצר לייב.
מלצר יהודית מבית חייקלין.
מלצר והילדים.
מלצר זלדה מבית דווידסון.
מלצר לאה.
מלצר משה.

מישקין יצחק.
מישקין אשתו ומשפחתו.
מלצר חשקה מבית אלישקביץ.
מלצר, בעלה, 2 בנים.
סטולר נתן.
סטולר איטה, אשתו.
סטולר פייגל ומשפחתה.
סטולר קלמן.
סטולר חנה ובנם.
סטולר יחיאל.
סטולר מטלה.
סטולר אליעזר.
סטולר אשתו והילדים.
סורסר יהושע.
סורסר אהרון, אשתו והילדים.
סורסר מלכה ובעלה, והילדים.
סוקהובנזון יעקב ואשתו.
סובוטניק יוסף.
סובוטניק ריבה צירל והילדים.
פודברסקי יצחק לייב.
פודברסקי שושה.
פודברסקי שרה.
פודברסקי הירשל.
פודרבסקי מרים.
פודברסקי נטע, אשתו והילדים.
פודברסקי דובה.
פודברסקי שלמה.
פודברסקי לובה.
פודברסקי פרומה חיה.
פודברסקי בעלה והילדים.
פודברסקי יהודה.
פרצקי זיסל.
פרצקי אסתר.
פרצקי פעשה.
פרצקי יצחק מרדכי.
פרצקי, בת.
פורמן איסר.

פורמן מלכה, והילדים.
פטשניק אברהם ואשתו.
פטשניק פייגל.
פטשניק יוסף.
פטשניק מכאל.
פטשניק הינדה.
פודברסקי יצחק.
פודברסקי חייקה.
ד"ר פודזלבר.
פודזלבר חסיה, אשתו והבת.
פרסקי יעקב.
פרסקי רחל.
פרסקי אליעזר.
פייבישוביץ חיים.
פייבישוביץ איטקה.
פייבישוביץ ראשכה.
פייבישוביץ יעקב.
פודברסקי ישראל.
פודברסקי צביה.
פודברסקי מינה.
פודברסקי ברכה.
פודברסקי יצחק.
פודברסקי שלום בר.
פודברסקי שושה.
פודברסקי אייזיק.
פודברסקי לייב.
פודברסקי בתיה.
פודברסקי הירש.
פודברסקי רחל.
פודברסקי נח ומשפחתו.
פודברסקי שמואל ומשפחתו.
פודברסקי נחמה, אשתו.
פודברסקי ברוך.
פודברסקי רייזל, אשתו.
פודברסקי בתיה.
פודברסקי פסיה.
פודברסקי חיה מינה.

פודברסקי יצחק אליהו.
פודברסקי אשתו חוה ובתם.
פודברסקי אלתר.
פודברסקי, אשתו.
פודברסקי שמואל ברוך.
פודברסקי הבנות.
פודברסקי פרומה חיה מבית
פודברסקי ומשפחתה.
פודברסקי פישל.
פודברסקי שלמה.
פודברסקי ביילה.
פודברסקי פייביש ואשתו.
פודברסקי ראובן.
פודברסקי דוד.
פודברסקי שולם.
פודברסקי חנן ואשתו.
פודברסקי שמואל.
פודברסקי רבקה.
פודברסקי בילה.
פודברסקי חיים.
פודברסקי קוניה.
פודברסקי פרידה.
פודברסקי רחל.
פודברסקי חיה לאה.
פודברסקי אידל ואשתו.
פודברסקי יעקב.
פודברסקי מינה.
פודברסקי נתן.
פודברסקי בתיה.
פודברסקי יצחק.
פודברסקי חנן.
פודברסקי גדליהו.
פודברסקי חיה.
פודברסקי אברהם אליהו.
פודברסקי נחמיה.
פודברסקי חוה.
פודברסקי יעקב.

פודברסקי אייזיק.
פודברסקי שיינה.
פודברסקי שולמית.
פודברסקי שלמה.
פודברסקי אפרים.
פודברסקי מאיר יעקב.
פודברסקי אשתו והילדים.
פודברסקי מרדכי פייוה.
פודברסקי ראשל והילדים.
פודברסקי יעקב אשתו והילדים.
פודברסקי הירשל.
פודברסקי רייכל והילדים.
פודברסקי שלוב בר.
פודברסקי אשתו והילדים.
פודברסקי חיים.
פודברסקי לייב.
פודברסקי יעקב שמעון.
פודברסקי מטקה.
צרולניק יצחק.
צרולניק סוניה.
צרולניק ליובה.
צרולניק והבנות.
ציפלביץ ואשתו.
ציפלביץ צבי.
ציפלביץ 2 אחים ואחות.
קוטלר משה אהרון.
קוטלר פייגל.
קוטלר מרישה.
קוטלר לאה.
קוטלר ובנם.
קוטלר אלתר.
קוטלר יהודית ומשפחתה.
קוטלר לייב ומשפחתו.
קפלן משה.
קפלן רחל.
קפלן אייזיק.
קפלן ליפקה.

קפלן ובנם.
קפלן משה.
קפלן, אשתו ושלוש בנות.
קפלן שלמה וולבל.
קפלן אשתו ושתי בנות.
קפלן שמואל דוד.
קפלן, אשתו ובת.
קפלן לובה ריבה.
קפלן בתיה.
קפלן משה.
קפלן יוסף הירש.
קפלן דובה.
קפלן יצחק מרדכי.
קפלן אידל.
קפלן ובן.
קפלן ישעיהו.
קפלן עשקה והילדים.
קפלן משה ומשפחתו.
קפלן יעקב שמעון.
קפלן חיים זליג.
קפלן רייזל.
קפלן שלום בר.
קפלן זלטקה.
קפלן חניה.
קושלנסקי בנימין.
קושלנסקי ומשפחתו.
קופלוביץ משה אהרון.
קופלוביץ מינדל.
קופלוביץ ברוך.
קופלוביץ מלכה ומשפחתו.
קוזלובסקי שרה רבקה.
קוקין משה.
קוקין איטל.
קוקין חינה.
קרלצוק וולבל.
קרלצוק חיה בתיה.
קרלצוק נחמה ומשפחתה.

קרלצוק מרים ומשפחתה.
קוטלר ברוך.
קוטלר מינה.
קוטלר והילדים.
קפלן לאה.
קפלן שרה הניה.
קפלן בתיה.
קפלן רשקה.
קפלן שמואל.
קפלן יכה בעלה והילדים.
קלמן חיים.
קלמן מוסיה.
קלמן ברל.
קלמן שרה.
קלמן יצחק.
קלמן ומשפחתם.
רבינוביץ יוסף מנחם.
רבינוביץ מרים.
רבינוביץ ברוך.
רבינוביץ שיינה ביילה.
רבנוביץ יוסף.
רבינוביץ הירשל.
רבינוביץ לייב.
רבינוביץ שרה.
רבינוביץ שמעון משה.
רבינוביץ רחל.
רבינוביץ אלתה.
רבינוביץ חיים.
רבינוביץ זלמן.
רבינוביץ רחל לאה.
רבינוביץ ישראל אליהו.
רבינוביץ אשתו.
רבינוביץ לייב.
רבינוביץ מינה.
רבינוביץ שרה.
רבינוביץ לובה בעלה והילדים.
רבינוביץ שיינה גיטל בעלה והילדים.

רבינוביץ מרדכי.
רבינוביץ מלכה.
רבינוביץ משה.
רבינוביץ חיה לובה והילדים.
רבינוביץ עקיבא ואשתו רחל.
רבינוביץ יוסף.
רבינוביץ בתיה.
רבינוביץ רחל.
רוצניק אברהם, אשתו והילדים.
רזניק בתיה.
רוצניק יוסף.
רוצניק קוניה.
רוצניק שרה.
רוצניק פנחס.
רוצניק חנה.
רוצניק שמעון.
רובין יוסף.
רובין שרה רחל והילדים.
רובין שלמה.
רובין מיכלה והילדים.
רובין שמעון.
רוגובין יצחק וצבי הבן.
רוגובין ראשל ולאה הבת.
רוגובין אייזיק.
רוגובין הירש.
רוגובין מלכה.
רוגובין שלמה, אשתו סוניה והילדים.
רוגובין לייב.
רוגובין מלכה.
רודנסקי ליובה (ליב).
רודנסקי (ניוטה) חנה אשתו.
רודנסקי ריבה.
רודנסקי יזאק ובת.
שוסטר יעקב שמעון.
שוסטר צירל.
שוסטר חנניה.
שוסטר אשתו והילדים.

שמינוביץ שושקה מבית שוסטר.
חנה מרינה מבית שוסטר.
חיים מבית שוסטר.
פשקה מבית שוסטר.
שוסטר אברהם ומשפחתו.
שרירא אלתר.
שרירא חנה חסיה.
שימשליביץ משה.
שישקה רבקה.
שפירא חנן.
שפירא גרוניה.

שוורץ ישראל.
שוורץ פעשה.
שילובסקי דוד.
שילובסקי קונה והילדים.
שילובסקי טוביה.
שילובסקי רבקה.
רוצניק יקותיאל ואשתו.
רוצניק אשר.
רוצניק יעקב.
רוצניק אשתו והילדים.
משפחת רוזנברג.

וכל האלמונים שלא נזכרו שמותיהם, והפליטים מהסביבה הקרובה והרחוקה, שנספו בשואה בווישניבה זכרונם לברכה.

יוצאי וישניבה שנפטרו בישראל

אברמוביץ נתן נטע.
אברמוביץ זלדה, אשתו.
אברמוביץ זימל.
איצקוביץ רבקה.
ברקמן יצחק לייב.
גורדון דוב.
גיטליץ מטלה.
דן חנה (דיקנשטיין)
דיקנשטיין בנימין.
דיקנשטיין פריידל.
זוסמן בן שואל.
יחם יעקב.

הרבנית לוריא עלקע.
לוריא אליהו ברוך.
מגיד פסח.
עפרון ברוך.
פודברזסקי זיסל.
פרסקי שרה (פרס)
הרב פרלמן (מרגלית) יהושע הסל.
אשתו הרבנית.
הרב שמיד אהרון.
הרבנית שמיד שרה.
זוסמן יעקב
רובין רבקה.



יוצאי וישניבה שמתו בנכר והובאו לקבורה בישראל

אלון טוביה (אליוביץ).
הרב ברקוביץ חיים.

הרב הוימן דוד.
פודברזסקי זיסל בן חנן.

יוצאי וישניבה, אזרחי ישראל, הנמצאים אתנו

(לפי סדר א׳—ב׳)

		טלפון
אבידן נתנאל	שכון „ישגב" 8 א׳, ת"א	77 84 24
אברמסון חיים ורינה	כפר אז"ר	75 03 91
אברמסון חנוך ויהודית	בני־ברק, רח׳ רבנו בחיי 16	78 94 93
אברמסון צבי וזיוה	בני־ברק, רח׳ מרדכי אנילביץ 2	78 66 95
אברמוביץ אברהם	תחכמוני 6, ת"א	
אגבר אברהם וברוריה	הלבנון 15 (רמת הטייסים), ת"א	3 24 98
אהרוני מרים ומשה	חיפה, רחוב מוריה 87	24 59 67
אולנסקי שלמה ובילה	חולון, רח׳ גולומב 38, ע"י בית התעשיה	
אליאב אליהו	בני־ברק, רחוב מרדכי אנילביץ 53	78 47 70
אלישקוביץ רבקה	רמת־אביב, רחוב גרונימן 40	
אלישקיביץ שלמה	חולון, שכון חדש רח׳ הי"ד 23	
אלישקיביץ שרה	קיבוץ שפיים	
אלישקיביץ מרדכי	חיפה, עיר גנים שכון חיילים משוחררים 37	
אקשטיין פנחס ושושנה	רמת־גן, רחוב דוד 5	
אריאביץ דוד ומלכה	בני־ברק, רחוב מרדכי אנילביץ 35	78 72 48
ארליך עמנואל ואסתר	אזור, רחוב קפלן 17	
בקמן—רוגובין רבקה	אשתורי הפרחי 4, ת"א	24 28 52
גולדביטר לאה (היימן)	סמולנסקין 10, ת"א	24 38 10
גליק יחזקאל	חולון, רח׳ גולומב 38, ע"י בית התעשיה	84 21 26
גרזון חיים	קיבוץ גבת	
דודמן אהרון צבי	ז׳בוטינסקי 72, ת"א	24 30 13
דודמן יצחק	יד־אליהו, נוה־צה"ל, בן־חיל 1, ת"א	3 41 61
דודמן אהרון זאב ושבע	שד׳ נורדאו 64, ת"א	25 80 41
דודמן גדליהו	חולון, רחוב ביאליק 70	85 30 84
דוידזון ישראל	חיפה, רחוב הרצל 2	
דוידזון זאב	יפו, סחנא דרויש, רח׳ 227 מספר 48	
דרורי נתן וגליה	בני־ברק, רחוב מנחם 10	
דיקנשטיין אברהם	מנהל אמפל ובנק הפועלים	
דן בן־ציון	ת"א, רחוב לסל 12	22 48 43

הדס אברהם ופרידה	חולון, רחוב סוקולוב 128	84 89 56
הישראלי משה וחסיה	גבעתיים, רחוב הנדיב 12	3 66 26
וולפוביץ משה	בת-ים, רחוב דניאל 61	86 75 60
וולופוביץ סימה ואברהם	ראשון-לציון, רח׳ פונדקו 10	
וולופוביץ יונה	ראשון-לציון, רח׳ עולי הגרדום 14	
וולוקובסקי חנה	אבן-גבירול 167, ת״א	44 77 46
יחס יצחק	הר-נבו 3, ת״א	24 25 01
יחס-ליוביץ בתיה	קיבוץ אילון, ד.נ. הגליל המערבי	
ישראלי מנחם ובריינע	רחובות, שכונת היקב, פינסקר 19	95 27 87
כהן אסתר (ליכטרמן)	אבן-יהודה, שכון עממי 17	
כרמון (הרי) אידה	רחוב מגידו 6, ת״א	22 16 04
לוין זלמן	נתניה	
לוין סימה ויהודה	שכון בבלי, הכנסת הגדולה 2, ת״א	44 92 84
לוין בוריס	באר-שבע, שכון ד׳ 6-364	
ליכטרמן שלום	יגור	
מולדבסקי אברהם וחיה	רמת-גן, ז׳בוטינסקי 132	72 87 32
מילקובסקי זאב ואטי	חיפה, רחוב אהוד 19	24 57 60
מילר שמעון ורחל	נהריה, רחוב וייצמן 35	
נורמן משה ובוניה	עכו, רחוב עצמאות 40	
נוריק-רבינוביץ חינה	אבן-גבירול 13, ת״א	24 95 23
סוגולסקי שרה	ראשון-לציון, רחוב ז׳בוטניסקי 24	
סילמן אברהם וגיטה	קרית-אונו, קצנלסון 40	75 70 10
ספירשטיין ישרה	ארבע-ארצות 35, ת״א	24 00 24
פודברסקי חיים זליג	קרית-שלום 11, ת״א	
פודברסקי משה	קרית-ביאליק, „קפה ביאליק״	72 21 69
פודברסקי שמעון	קיבוץ איילון	
פודברסקי אריה ליפא	רמת-גן, רחוב סמדר 5	72 68 82
פסטרנק אברהם ובלה	בת-ים, רחוב רוטשילד 26	86 77 96
פרס שמעון	ארלזורוב 186, ת״א	
פרס גרשון	רח׳ האוניברסיטה 87 רמת-אביב, ת״א	41 66 28
פרסקי יצחק ג׳	ארבע ארצות 33, ת״א	24 20 04
צוקרמן דוד	קרית חיים, רחוב נ״ו 2	72 95 13
צפח שמואל וחנה	פתח-תקוה, רחוב פיק״א 29	
קוטלר מיכאל	יד-אליהו, מרגולין 14, ת״א	
קוזלובסקי בתיה	ת״א, רחוב יפרח 5 (בצרון)	
קוניק איטקה ויהודה	רחובות, רחוב טלר 4	

קיסין אליהו	הרצליה, שכונת הפועלים	
קורוביייניק (רעיד) צפורה	מלצ'ט 64, ת"א	
קפלן ישראל	ככר מלכי ישראל 6, ת"א	26 43 23
קרן צבי מרים	בני־ברק, רחוב מרדכי אנילביץ 35	78 72 48
רובין ישראל	קרית־בורוכוב, רחוב החייל	
רבינוביץ יהושע	ת"א, רחוב מאנה 20	26 45 29
רובין ישעיהו	פתח־תקוה, רחוב הרב בלוי 47	
רובין דב		
רובין בלומה	רחובות, שכון ותיקים	
רוגובין גרשון	כפר־סבא, רחוב עבודה 6	92 52 06
רוגובין מרדכי וחיה	כפר־סבא. שכון ותיקים, רח' חביבה רייך 7	92 55 75
רודנסקי יהושע	מושב ביתן אהרון ע"י כפר ויתקין	
רזיאל (רייזקינד) זהבה	באר־טוביה	
ריער יונה	שכון עולי צ'כיה ע"י תל־ברוך, ת"א	
שטיינמן רחל וזאב	קרית חיים, רחוב 311 מספר 30	
שטרן צביה	בני־ברק, רחוב מנחם 10	
שמשי יצחק ושושנה	פתח־תקוה, נוה־עוז, האורנים 3	91 76 06
שפיר בנימין	כרכור, בנק הלואה וחסכון	
שקולניק רבקה	רעננה, שכונת ציפמן 44	
שקליאר בושקע	רמת־גן, רחוב שפירא 1	

✶

ספר זכרון לקהילת וישניבה

בהוצאת ארגון יוצאי וישניבה

ערך

חיים אברמסון

חברי המערכת:

חיים אברמסון
אהרון צבי דודמן (דודאי)

ועד ארגון יוצאי וישניבה:

1. **אהרון זאב דודמן**
2. **שרה יחס**
3. **חיינה נוריק־רבינוביץ**

תל־אביב תשל"ב, 1972